ТРАГЕДІЯ українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років

Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський і Старовижівський райони

ТРАГЕДІЯ українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років

Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський і Старовижівський райони

Упорядник
і автор коментарів
Іван Пущук

Луцьк - 2011

УДК 94(438)+94(477)
ББК 603.3(4 Укр-4 Вол)+603.3(4 Пол)
Т 65

За загальною редакцією *почесного доктора Луцького національного технічного університету, народного депутата України* **Ярослава Федорчука.**

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка **Володимир Сергійчук**, керівник Центру досліджень історії українсько-польських стосунків Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, доктор історичних наук, професор **Микола Литвин**; викладач Волинського національного університету ім. Лесі Українки, кандидат історичних наук **Оксана Каліщук.**

Книга підготовлена і видана за кошти благодійного фонду «Фонд Ярослава Федорчука»

Вміщено спогади мешканців Камінь-Каширського, Любешівського, Ратнівського і Старовижівського районів Волинської області про події українсько-польського міжнаціонального протистояння 1938–1944 років. Рукописи свідчень та їх фонозаписи зберігаються в архівах.

Підсумковий коментар про перебіг протистояння на терені кожного населеного пункту є викладом зібраних споминів, а також тверджень інших названих у збірнику осіб із числа тодішніх мешканців.

The publication includes reminiscenses of inhabitants of Kamin-Kashyrsky, Lubeshiv, Ratne and Stara Vyzhivka regions, Volyn oblast (Ukraine), who were witnesses of Ukrainian-Polish ethnic conflict of 1938–1944. The entries are arranged in alphabetic order of the localities (villages, their parts and towns) where the witnesses then lived. The evidences were collected either in written form or tape-rekorded. They are kept in the archives.

The concluding commentary on these events is based upon the above mentioned memoirs as well as relations of other people who used to live in this area.

In der Publikation sind die Erinnerungen der Bewohner den Kreisen Kamin-Kaschyrskyj, Lubeschiw, Ratne und Stara Wyzhiwka (Gebiet Wolhynien, Ukraine), der Zeugen des ukrainisch-polnischen ethnischen Konflikt in den Jahren 1938-1944 versammelt. Die Zeugnisse wurden auf Band oder auf Papier aufgezeichnet und in Archiven aufbewahrt.

Die Texte uber die Ereignisse in jeder Siedlung sind auf der Grundlage der Erinnerungen der Bewohner dieser Siedlungen beschrieben und alphabetisch geordnet.

Состоит из воспоминаний жителей Камень-Каширского, Любешовского, Ратновского и Старовыжевского районов Волынской области (Украина) об украинско-польском межнациональном противостоянии в 1938–1944 годах. Свидетельства записаны на диктофон или созданы в письменном виде, находятся в архивах.

Итоговый комментарий о событиях того времени на территории каждого населенного пункта района составлен на основании приведенных воспоминаний, а также свидетельств других называемых лиц из числа тогдашних жителей этих же или смежных населенных пунктов.

ISBN 978-617-517-086-1

© Пущук І. А., упоряд., 2011
© ПВД «Твердиня», 2011

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Один із командирів польського підрозділу (див. *Генрик Цибульський. Червоні ночі. – Варшава, 1969*) пише, що на початку жовтня (1943 року) до нього звернувся командир радянського загону і запропонував проведення спільної атаки на українське село Омельне (нині Макаревичі). Звичайно, поляк не вагався ні хвилини. Знищення українців було нагальною справою всіх поляків-патріотів, незалежно яку форму вони носили – аківця, Армії людової, німецького поліцая, цивільну чи радянського партизана.

В селі було декілька німців, що заготовляли продукти. Тому поляк вніс поправку в план червоного командира. Спочатку слід ліквідувати німців. Потім їхні трупи відвезти до м. Ківерці і сказати німецькому коменданту, що їх вбили бандити УПА. Союзники ж німців, тобто поляки, запізнилися з допомогою. Так і зробили. План повністю вдався. Німці з поляками знищили село. А червоні партизани на чолі зі своїм командиром спокійно спостерігали, як вбивали дітей, жінок, літніх людей. Воно й зрозуміло. З одного боку, нищився український патріотичний люд. З іншого – можна використати звірячу розправу з цим людом проти тих же німців і поляків, закликаючи людей до боротьби з ними. І це був не окремий випадок, а продумана система, ще як слід не досліджена. Злочини радянських партизанів на Волині були не менш кривавими, ніж польські чи німецькі. Особлива відповідальність за такі злочини лягає на Центральний партизанський штаб України та керівників радянських партизанських з'єднань за створення в їх складі польських загонів з метою, крім іншого, масового знищення мирного населення під виглядом боротьби з українськими патріотами – воїнами УПА.

Пройшло майже шістдесят сім років, що відділяють нас від зазначеної, лише однієї з незліченних злочинних спільних дій польських та російських шовіністів. Хочеться підкреслити: саме шовіністів, незалежно як вони себе називають:

комуністами, демократами, ворогами чи «друзями» українців. Весною 2010 року в Києві за сприянням адміністрації Президента України проходила «документальна» фотовиставка: «Волинська різня. Польські і єврейські жертви ОУН-УПА». Організували цю провокацію проросійська і польська організації, які, як і їхні попередники, не менш вороже налаштовані до України – «Всеукраїнська громадська організація «Правозащитное общественное движение «Русскоязычная Украина» і Товариство Увіковічення Пам'яті Жертв Злочинів Українських Націоналістів (Польща). Виставка патронувалася членом партії регіонів, запеклим україножобом.

Правда, якщо в 1943 році поляки і російські шовіністи спровокували на знищення українців німецьких окупантів, то тепер в союзники собі вирішили взяти євреїв. Тоді нищили українців фізично, тепер, прикриваючи свої злочини, обливають брудом саму ідею українського патріотизму. Нищать священну пам'ять про тих, хто ціною своєї крові і життя боронив волинян від поневолення і вбивств. З усією очевидністю вимальовується сучасна політична обстановка в Україні: єдиною реальною силою супротиву проти повзучої деукраїнізації нашої держави є саме український патріотизм, який найкращим чином виявляли воїни УПА. І саме ганьблячи їх пам'ять, організатори виставки стараються нищити саму ідею суверенної і незалежної України. Недалекоглядна, можливо, навіть ганебна політика Ющенка призвела до дискримінації української справи та приходу до влади її опонентів. Використовуючи вигідний для них ющенківський період та сьогоднішній момент, вони спішать, поки не організувалися патріотичні сили, реалізувати свої плани. І, як це завжди робили царська Росія та комуністичний режим, паплюжать все українське – мову, культуру і особливо носіїв ідеї незалежності, зокрема воїнів УПА.

Та вернемось до самої виставки. І почнемо з версії україножобів стосовно єврейських жертв ОУН-УПА. Жодного достовірного факту щодо цієї теми в матеріалах виставки не було. Демонструвалися кілька фотографій покалічених роздягнутих людей з підписами: знущання українських фашистів над євреями. Причому не на Волині, а у Львові. Що це за люди, невідомо. Немає ні прізвищ, ні місць злочину. Для посилення

ефекту сприйняття, ці п'ять фотографій розміщені разом з фотографіями масових розстрілів ув'язнених в тюрмі на вулиці Лонцького у Львові. Як відомо, цих людей вбили енкаведисти в червні 1941 року. Серед загиблих в основному були українці. На більше «Русскоязычная Украйна» і їхні варшавські колеги не спромоглися. Та воно й зрозуміло. До честі керівництва УПА та населення Західної України вони не здійснили ніяких акцій проти євреїв. Більше того, допомагали їм уникнути розправи з боку союзників поляків на Волині – німецько-фашистських вбивць. Такі факти непоодинокі. І євреї про них знають і, як мудрий народ, навряд чи піддаються дешевій провокації «русскоязычных».

А от польським українофобам слід би знати, що вороже ставлення до національних меншин в Польщі було її державною політикою з дня здобуття незалежності після Першої світової війни: до українців, білорусів, євреїв, литовців. І тому закономірною є ненависть окремої, якщо не більшої, частини поляків до цих національностей.

На початку війни 23 червня 1941 року в містечко Єдвабне ввійшли німецькі війська, а вже 25 червня поляки розпочали нищити євреїв. Як стверджує польський історик Ян Томаш Гросс, поляки вбивали своїх сусідів сокирами, вилами, вирізували їм язики, виколювали очі, рубали голови. Грали у футбол відрізаною головою вчителя івриту.

При цьому місцевий ксьондз відмовився зупинити цю криваву оргію. Після того, як німці розпорядилися знищити всіх євреїв Єдвабного, виконавцями цього розпорядження знову стали поляки.

Розправа в Єдвабному не була єдиною. Поляки нищили євреїв в Радзівілові, Візні, Рожанах, Вонсоші. Вони були підготовленими до таких дій тією політичною обстановкою, що панувала тоді в державі.

І не тільки щодо євреїв. До українців ще в більшій мірі.

На траурній церемонії, приуроченій 60-й річниці погрому в Єдвабному, президент Польщі Александр Квасневський попросив прощення у єврейського народу. Одночасно він наголосив, що польські праві організації єдині в Європі, що не стали на шлях співпраці з нацистами. Що стосується євреїв, то

можливо офіційно такої співпраці і не було. А от щодо нищення українців Волині, то така співпраця була як найтіснішою. Загони Армії Крайової, інших правих польських організацій одержували від німців зброю і під їхнім керівництвом або самостійно, вчиняли масові розправи над мирним населенням.

Тому закономірно, що цей ганебний для Польщі факт став предметом дослідження українських істориків, що разом з об'єктивною оцінкою довоєнного стану антиукраїнської політики Польщі дасть змогу правдиво оцінити витоки українсько-польської трагедії на Волині в 1942–1947 роках.

Шкода, що польські історики, не говорячи вже про політиків та громадських діячів, не бажають бачити очевидної правди.

У вищезгаданій провокаційній виставці основні матеріали (фотографії), що стосуються загибелі поляків не лише на Волині, але і в Галичині, датуються в основному 1944 роком. Лише незначна частина сорок третім та іншими роками. Обізнаному та об'єктивному історику цей факт говорить багато. Зокрема, що поляки почали масовий терор проти українців в кінці 1942 року, який досягнув свого апогею в 1943 році. Саме в цей час було знищено найбільше сіл Волині, а їх мешканці замордовані. Командуванню УПА, щоб захистити людей, нічого не залишалося, як знищити опорні пункти (пляцувки) польських вбивць, в тому числі і ті села чи колонії, звідки чинилися напади. Хоча б в одному виставка подала об'єктивну інформацію і ще раз засвідчила хронологію подій.

Та було б недалекоглядним та необ'єктивним пройти мимо тих фактів довоєнних дій Польської держави, що підготовили Волинську трагедію і спричинили геноцид не поляків, а українців, що на своє горе опинилися під польською владою. Як відомо, Східна Галичина та Волинь відійшли до складу Польщі після Першої світової війни. Поляки запевнили європейські держави, що нададуть українцям автономію, сприятимуть розвитку їхньої культури, освіти рідною мовою, забезпечать свободу совісті. Йшлося про відкриття українського університету. Однак вчинили зовсім по-іншому. Почали закривати українські школи, православні церкви, вводити повсюдно польську мову. Кращі землі Волині роздавалися польським колоністам-осадникам. Українці, позбавлені захисту в судах та органах державної

влади, почали протестувати, виявляти прояви непокори. Для придушення цих справедливих протестів, викорінення самої ідеї культурної автономії Західної України уряд Польщі вживає звірячих методів розправ над українським мирним населенням, масово залучає до цієї справи військові частини, поліцаїв, тих же осадників. Почалася так звана пацифікація – прелюдія фізичного нищення українців у 1942–1947 роках.

Незаперечні факти тих років засвідчують середньовічні методи катування, вбивств, ґвалтувань жінок і дівчат, руйнування всього, що мало відношення до української культури. Безперервні грабежі і нищення нічим не відрізнялися від колишніх татарських погромів. І це в тридцяті роки двадцятого століття в центрі Європи. Поляки катували українців по одну сторону Збруча, комуністичний режим душив Україну голодомором по іншу. Тепер їхні ідейні нащадки об'єдналися. Знову таки для нищення української справи. Правда, поки що ідеологічно. Та хто знає: при такій їхній дружбі чи на цьому закінчиться.

Щоб більш доказово висвітлити суть каральних заходів польського уряду, звернімося до документальних фактів та матеріалів преси тих років у Європейських країнах.

В книзі «На вічну ганьбу Польщі, твердині варварства в Європі» *(Нью-Йорк, вид-во «Говерля», 1978)* зібрані багаточисленні свідчення катування українців у Східній Галичині. 23 вересня 1930 року о шостій годині вечора 130 поліцаїв, озброєних гвинтівками, пістолетами та палицями, прибули до Нового Села, що в Тернопільській області. В «Народнім Домі» – осередку культури села – сокирами порубали підлогу, крісла, шафи з книгами, всі книги порвали, картини і декорації порізали.

Знищили портрети Шевченка, Франка. Потім палицями і прикладами важко побили інженера Андрія Турянського, лікаря Андрія Ковдинського, пароха (отця) Івана Малюца, інших представників української інтелігенції. Згодом перейшли до селян. Безпощадно били, нищили їхнє майно: збіжжя мішали з піском, добро, нажите важкою працею, різали, топтали. Били вікна, скидали дахи. Ця масакра тривала до третьої години ночі. Декому, хто дуже кричав, забивали рот землею і далі катували.

Каральна експедиція продовжила свої звірства в селах Шельпак, Рухівці, Лисичинець. Згодом зробили страшне

спустошення в селі Шилів. Хлопцям і дівчатам наказали одягнути народні костюми і примусили їх рачкувати через все село, немилосердно при цьому катуючи. Селянину Бораку, мордуючи, поламали грудну клітку. Його сина, студента медицини, побивши, закували в кайдани і відправили до Збаража. Потім поліцаї наказали селянам привезти їм горілки, закусок, напившись, зґвалтували тридцять жінок. Катуючи людей, поліцаї, викрикували: «На коліна і кляніться, що віднині ви будете поляками».

В селі Добромірки каратели до смерті побили доктора філософії Павла Козака, в с. Медині від побоїв померла жінка, в с. Кошляк вбито народних вчителів Адольфа Шевчука та Гриця Каменського. Всюди нищили культурні осередки, селянське добро, народні кооперативи.

Варварство поляків доходило до того, що вони багнетами вирізували з грудей хлопців і дівчат вишивки на їх сорочках та блузках. При цьому навмисне їх калічили.

В селі Гнилиці Великі катування повторилися, як і в попередніх селах. Правда, щоб ніхто з села не втік, його оточив військовий загін. Поляки, як бачимо, в справі нищення українців випередили німецьких карателів і московський комуністичний режим, що, оточуючи українські села, прирікав всіх селян на неминучу голодну смерть.

Таких, як вищенаведені, фактів не сотні, а тисячі. Практично кожне село Галичини та Волині зазнало катування, руйнувань та принижень. Злочини поляків частково документувалися і доводилися до світової громадськості. В їх достовірності ніхто не сумнівався. Та європейським державам було не до українців. Хіба що преса обнародувала їх зі своїми коментарями. В Англії, США, Канаді, Чехословаччині, Бельгії, Італії, Німеччині, Данії, Литві та навіть у дружній Польщі Франції журналісти приходили до одного висновку – пацифікація, яку так шалено підтримувала польська преса, є справжньою трагедією. Вона породила глибоку ненависть і ворожнечу між двома слов'янськими народами. Створила атмосферу, в якій буде зростати тільки взаємна ворожнеча та недовіра, насильство та терор. Пацифікація зміцнює в українців віру, що мирне порозуміння з Варшавою неможливе. Поліцейські та уланські відділи ускладнили

внутрішньополітичні відносини в Польщі. Пілсудський хотів показати національним меншинам свою силу. Це правда, що він застрашив і стероризував Східну Галичину, але своїми уланами Польщі не допоміг. За його рішення болючого українського питання Польща буде покутувати довгі літа («Pravo Lidu» від 18 жовтня 1930 р., Чехословаччина).

Французький тижневик «Прогре Сівік» від 25 жовтня 1930 року в статті «Що діється в Східній Галичині» пише «що уряд Пілсудського поставив себе поза законами людства...»

Газета «Вольонте» від 23 листопада цього ж року словами Віктора Баша, професора Сорбонни і Голови французької ліги прав людини констатує: «...найбільш гидке відбувається тепер у Галичині. Знищені села, змасакровані мешканці, яких бито до смерті... Це воскресіння чорної сотні, це новий розквіт погромів, цим разом скерованих не проти жидів, а проти українців».

Думається, наведених матеріалів достатньо, щоб зрозуміти, де витоки українсько-польського протистояння і Волинської трагедії.

Чи спокутувала Польща повною мірою за те, що робила проти українців в тридцяті роки минулого століття? Мабуть, частково так. Чи відчувають поляки свою вину за невиконання своїх обов'язків перед європейськими державами щодо автономії Західної України і, на кінець, масового терору проти українців Волині в 1942–1947 роках? Очевидно, ні. Не говорячи вже про праві українофобські польські організації, органи влади все більше і більше витворюють з українця вбивцю, бандита, ворога поляків. Приймаються відповідні рішення Сейму, воєводських сеймиків.

Поляки, як завжди, бачать лише себе, свої інтереси. У них якась маніакальна національна риса – всі вині, лише вони безгрішні та мають право на остаточну істину.

Самокритичний, об'єктивний аналіз, як засвідчує їхнє відношення до Волинської трагедії, яку вони спричинили, зовсім відсутній.

Люблінський воєвода, що виступала в Холмі з нагоди річниці встановленої поляками так званої етнічної чистки їх волинських земляків в 1943–1944 роках, знову звинуватила ОУН–УПА в злочинах, що мають ознаки геноциду. Вона говорила,

що цей злочин не осуджений, її виступ присутні підтримали гарячими оплесками.

Та пані воєвода, як і всі присутні, очевидно забули, що Холм був центром території, на якій ще в 1945 році українці, як корінна нація, не дивлячись на політику ополячення, становили більшість. У 1944–1947 роках вони були частково знищені польськими бандами та армією ПНР, а решта депортовані всупереч їхнього бажання в західні райони Польщі та СРСР. Навіть могилу Данила Галицького – засновника міста – знищили. Що залишилося від українського населення Холмщини? Немає і сліду. Саме до українців Холмщини вчинено з боку поляків акт і геноциду, і етноциду. Парадокс польського мислення полягає в тому, що на території, де їхніми руками здійснені ці злочини, вони звинувачують українців в геноциді проти себе. Воістину, на злодієві шапка горить.

Аналіз подій на Волині в 1942–1946 роках засвідчує: якби не ОУН–УПА, Волинь перетворилася б на сьогоднішню Холмщину і нічого українського, якби поляки реалізували свої плани, не залишилось би.

На провокаційній виставці були виставлені на показ фотографії руїн костелів, які нібито зруйнувала УПА. В цьому є доля правди. А скільки зруйновано православних церков? Їх же першими почали нищити польські банди та офіційна польська влада. Теперішня Україна дала можливість на своїй території масово відновити католицькі святині. А чи зроблено це в Польщі з православними храмами? Проаналізуйте, панове поляки, і цей факт, може хоча частково він скине полуду з ваших очей. Розумію, що ви цього не зробите. А декому знову хочеться послати на Волинь, в Галичину поліцаїв, уланів, свої банди, щоб бити, мордувати, вбивати. Одумайтесь, панове.

І останнє. Ні Президент, ні Уряд України, не говорячи про Міністерство закордонних справ, не реагують проти антиукраїнської істерії в Польщі і, частково, Росії. Українці знову стали беззахисними, хоча і мають свою державу. Залишається лише одне – захищатися, поки що на ідеологічному рівні, самим. Вихід цієї, уже дев'ятої, книги про Волинську трагедію безперечно прислужиться цій справі.

Ярослав ФЕДОРЧУК

ВІД УПОРЯДНИКА

У дев'ятому збірнику записаних на диктофон спогадів свідків про перебіг загострення українсько-польського протистояння на Волині в 1938–1944 рр. подаються свідчення тогочасних мешканців Камінь-Каширського, Любешівського, Ратнівського і Старовижівського районів.

Друком уже вийшли спогади, зібрані в 11 районах Волинської області, в т. ч. у селах Ківерцівського[1], Луцького з містом Луцьком[2], Горохівського[3], Турійського[4], Рожищенського і Маневицького[5], Іваничівського та Локачинського[6], Любомльського і Шацького[7], а також Володимир-Волинського[8] районів, у містах обласного підпорядкування Берестечко, Володимир-Волинський, Устилуг.

У передніх словах до надрукованих збірників академік НАН України Я. Д. Ісаєвич та почесний доктор Луцького технічного університету, народний депутат України Я. П. Федорчук здійснили аналіз причин і перебігу трагічних подій того часу, підкреслили необхідність зваженого підходу до їх аналізу та висвітлення в нових теперішніх умовах побудови

---

[1] Іван Пушук. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Ківерцівський район. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 312 с.

[2] Іван Пушук. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район та місто Луцьк. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 444 с.

[3] Іван Пушук. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Горохівський район. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 304 с.

[4] Іван Пушук. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Турійський район. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 324 с.

[5] Іван Пушук. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Рожищенський і Маневицький райони. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 382 с.

[6] Іван Пушук. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Іваничівський і Локачинський райони. – Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2010. – 312 с.

[7] Іван Пушук. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Любомльський і Шацький райони. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 324 с.

[8] Іван Пушук. Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 420 с.

об'єднаної Європи, немислимої без участі обох наших сусідських держав.

Результат збору інформації подається за 18 позиціями. На основі записаних на диктофон розповідей тогочасних мешканців на терені ***Камінь-Каширського району*** виявлено:

кількість **українців** (мешканців населених пунктів району), вбитих:

1. поляками з пляцувок – 2,
2. поляками-шуцманами – 17,
3. невідомими, кримінальними злочинцями, неупівцями – 7,
4. енкаведистами – 49,
5. гітлерівцями – 65,
6. упівцями – 7 за зраду,
7. червоними партизанами, енкаведистами, солдатами радянської армії – 143;

кількість **поляків** (мешканців населених пунктів району), у т. ч. аківців і «стрибків», убитих:

8. упівцями, в т. ч. кущовими відділами самооборони, – 154,
9. невідомими, кримінальними злочинцями, неупівцями – 16,
10. енкаведистами – 4,
11. гітлерівцями – 1,
12. червоними партизанами і радянськими солдатами – 2,
13. шуцманами-поляками – 0;

євреїв, убитих:

14. гітлерівцями – близько 108 сімей і 1042 особи,
15. шуцманами – 10;

інших, убитих:

16–18. гітлерівцями циганів – 7.

Додаткові підрахунки:

українці, вбиті польськими військовиками у вересні 1939 р., – 91;

українці, вбиті кущовими відділами самооборони в 1943 р., – 7.

На основі записаних на диктофон розповідей тогочасних мешканців на терені ***Любешівського району*** виявлено:

кількість **українців** (мешканців населених пунктів району), вбитих:

1. поляками з пляцувок – 0,
2. поляками-шуцманами – 45,
3. невідомими, кримінальними злочинцями, неупівцями – 13,
4. енкаведистами – 1,
5. гітлерівцями – 207,
6. упівцями за зраду – 0,
7. червоними партизанами, енкаведистами, солдатами радянської армії – 54;

кількість **поляків** (мешканців населених пунктів району), у т. ч. аківців і «стрибків», убитих:

8. упівцями, в т. ч. кущовими відділами самооборони, – 3,
9. невідомими, кримінальними злочинцями, неупівцями – 17,
10. енкаведистами – 0,
11. гітлерівцями – 0,
12. червоними партизанами і радянськими солдатами – 0,
13. шуцманами-поляками – 0;

євреїв, убитих:

14. гітлерівцями – близько 28 сімей і 3000 осіб,
15. шуцманами – 2;

інших, убитих:

16–18. не виявлено.

На основі записаних на диктофон розповідей тогочасних мешканців на терені ***Ратнівського району*** виявлено:

кількість **українців** (мешканців населених пунктів району), вбитих:

1. поляками з пляцувок – 0,
2. поляками-шуцманами – 23,
3. невідомими, кримінальними злочинцями, неупівцями – 4,

4. енкаведистами – 0,
5. гітлерівцями – 117,
6. упівцями за зраду – 0,
7. червоними партизанами, енкаведистами, солдатами радянської армії – 16;

кількість **поляків** (мешканців населених пунктів району), у т. ч. аківців і «стрибків», убитих:
8. упівцями, в т. ч. кущовими відділами самооборони, – 3,
9. невідомими, кримінальними злочинцями, неупівцями – 81,
10. енкаведистами – 0,
11. гітлерівцями – 4,
12. червоними партизанами і радянськими солдатами – 2,
13. шуцманами-поляками – 0;

євреїв, убитих:
14. гітлерівцями – близько 165 осіб,
15. шуцманами – 0;

інших, убитих:
16–18. не виявлено.

Додаткові підрахунки:
українці, вбиті польськими військовиками у вересні 1939 р., – 18,
українці, вбиті кущовими відділами самооборони в 1943 р., – 0.

На основі записаних на диктофон розповідей тогочасних мешканців на терені ***Старовижівського району*** виявлено:

кількість **українців** (мешканців населених пунктів району), вбитих:
1. поляками з пляцувок – 4,
2. поляками-шуцманами – 56,
3. невідомими, кримінальними злочинцями, неупівцями – 0,
4. енкаведистами – 0,
5. гітлерівцями – 73,

6. упівцями – 14 за зраду,

7. червоними партизанами, енкаведистами, солдатами радянської армії – 138;

кількість **поляків** (мешканців населених пунктів району), у т. ч. аківців і «стрибків»:

8. упівцями, в т. ч. кущовими відділами самооборони, – 94,

9. невідомими, кримінальними злочинцями, неупівцями – 37,

10. енкаведистами – 0,

11. гітлерівцями – 0,

12. червоними партизанами і радянськими солдатами – 2,

13. шуцманами-поляками – 0;

євреїв, убитих:

14. гітлерівцями – близько 28 сімей і 93 особи,

15. шуцманами-українцями – 19, шуцманами-поляками – кілька.

інших, убитих:

16–18. гітлерівцями циганів – кілька.

Додаткові підрахунки:

українці, вбиті польськими військовиками у вересні 1939 р., – 9;

українці, вбиті кущовими відділами самооборони в 1943 р., – 7.

Внаслідок підрахунку жертв міжнаціонального протистояння в чотирьох північних районах Волинської області встановлено значно нижчу його напругу на цьому терені. Це було зумовлено географічним фактором, на основі якого виведено принцип польського осадництва на Волині: селитися там, де кращі ґрунти. Землі ж тут були значно гіршими, ніж на півдні, а площа боліт велика, тому військові та цивільні осадники з'явилися на терені районів у порівняно меншій кількості. В цілому ряді сіл присутність поляків зводилася лише до надісланого вчителя початкової школи, який у вересні 1939 р. негайно вибрався, повертаючись, вочевидь, додому.

Нечисельні військові осадники та лісова охорона в лютому 1940 р. були депортовані вглиб СРСР. І оскільки не існувало окремих етнічно польських колоній, поляки, якщо в 1943 р. відчували загрозу, збиралися переважно до найбільших містечок (теперішніх районних центрів), із них вивозилися гітлерівцями до Польщі, або ж використовувалися як робоча сила в Німеччині. Пляцувки (скупчення поляків), які мали б певну «самооборону» і можливість дистанціюватися від гітлерівців, тут не існували. Відтак емісари польського еміграційного уряду в Лондоні, ще більше Армія Крайова не мали з ким співпрацювати з метою творення й зміцнення «бастіонів польськості», які в інших місцевостях стали центрами загострення стосунків із навколишнім українським населенням.

Що стосується меншої кількості порівняно з іншими теренами вбивств поляків, що сталися того часу, то свідки-українці одностайно відзначають: їх учинили не підрозділи УПА, які для захисту північної межі від експансії червоних партизанів приходили сюди з півдня, а саме місцеві кущові відділи самооборони, про моральні якості котрих мешканці невисокої думки. До цих стихійно виниклих збройних груп чи групок в умовах бевладдя іноді втрапляли особи, відомі ще польському правосуддю в 1930-ті рр., як наслідок великої економії польської держави в освіті для місцевого українського населення. (Нагадаємо дискусію не лише серед науковців тодішньої Польщі про бажаність облаштувати в одній із «екзотичних» місцевостей Полісся не школу, а саме резервацію на зразок індіанських у США, де було б законсервовано суспільний, економічний та гігієнічний рівень життя давніх століть.)

Наруга над польськими сусідами кущових відділів дійсно була морально непояснимою, а самі «бульбаші», як їх звали, – невідомо чи пов'язаними з українським національно-визвольним рухом, навіть із місцевою «сіткою» ОУН. Найімовірніше, контакти встановлювалися ситуаційно – коли в околиці з'являвся потужний відділ УПА, який терміново потребував певного забезпечення, кущові відділи могли йому сприяти в цьому, побоюючись відповідної «подяки» в разі ігнорування. Для демонстрації ж своєї патріотичної діяльності мали наготові факти

розправи з польськими мешканцями. (Треба відзначити, з приходом радянської влади для деяких із цих боївок стало зручним заявляти про свою «нейтральність» або ж піти на співрацю з владою. А що при цьому продовжували з примхи збиткувалися і над мирними співплемінниками, тобто виразно ганьбили національно-визвольний рух, переслідувалися й винищувалися службою безпеки УПА.)

Почавши з кінця 1942 р., червоні партизани на Поліссі дійсно дошкуляли гітлерівцям – порушуючи залізничний зв'язок із фронтом. Однак найбільше окупантів турбувало те, що терен «вислизав із рук»: сільське населення внаслідок «сприяння» ОУН та УПА, фактично перестало сплачувати непосильний натуральний податок-контигент, насильний збір якого в супроводі шуцманів-поляків та власовців перетворився у звичайний грабунок упійманих. Відтак, гітлерівцям прийшла думка влаштувати показову розправу над мирним населенням, аби цим показати твердість своєї влади. Жертвою спланованої кари за стихійний спротив українців обрано село Кортеліси Ратнівського району, розташоване на межі з Берестійщиною, де ситуація була такою ж. (Волинь і Берестійщина за принципом спільності мови належали до одного бецірку Волинієн-Подолієн у складі гітлерівського утворення «Україне».) Справа була зовсім не в проявах дій партизанської групи з червоноармійців-утікачів – винищення села мало стати символом неухильності гітлерівського покарання за ініційовану ОУН несплату мільйонами українців податку, що було для Райху страшнішим від пошкодження залізниці. Луна від погрому мала пронестись по всій Україні, хоч село обрали поодаль від шляхів углибині Полісся. Наслідки було заплановано і досягнуто вражаючі: 2895 убитих мешканців лише Кортеліс. (Планувалися напади й на інші села, однак мешканці встигли розбігтися.) Загинуло також 1054 мешканці в сусідніх берестійських селах Борки, Заболоття. (Характерними були особливості використання окупантами поліцаїв-українців із місцевого населення: не довіряючи, їм про всяк випадок виділили по одному патрону, справжньої мети збору не сказали. То ж ті, вважаючи, що буде звичайний сход, привели з усіма й родичів... Згодом

дехто з них був засуджений радянською владою до розстрілу. Твердження, що нікого не вбивав, до уваги не бралося.)

Не приносив добра розбрат між т. зв. радянськими активістами, які, рятуючись від гітлерівців, мусили йти в червоні партизани, й прихильниками української незалежності, котрих однаково переслідували і гітлерівці, й червоні партизани. Доповнювали це незмінні побори й грабунки, до яких в умовах бевладдя, за одностайним твердженням усіх свідків, удавалися одні й другі.

Напевне, про найбільшу загрозу окупантам з боку повстанців свідчить той факт, що саме їм за дозвіл вибратися з Каменя-Каширського гітлерівці, знищивши своє укріплення, здали містечко. Червоні партизани, вступивши згодом, відзначилися спаленням ряду будівель, у т. ч. старовинних.

Свідки пригадують перебування серед червоних партизанів значної кількості поляків, виділених, зокрема, в загін ім. Ванди Василевської. Вирізнився він у нападі на мирних жителів села Лахвичі (Любешівський район). Ніби в підозрі за підтримку повстанців, тут «постріляно, порубано, заколото» 42 мешканців. «Бойові» трофеї «борців із фашизмом» склали десятки навантажених возів, гурти худоби та попелище. Радянське командування навіть про людське око не відреагувало на «визволення» села.

У загальному ж, точний підрахунок вбивств, учинених, із одного боку, поляками-шуцманами під командуванням гітлерівців, із другого – поляками у складі радянських партизанських загонів, зробити важко. Тому під час опитування увага оповідачів зосереджувалася на посильному: аби виявити хоч би число загиблих родичів, сусідів. І рухатись до мети: шляхом запису розповідей очевидців задокументувати загибель у 1938–1944 рр. кожного мешканця району незалежно від національності, – тією чи іншою мірою пов`язану з наростанням міжнаціонального протистояння. Для цього охоплено всі населені пункти, які існували на той час за польським (1936 р.), радянським (1940 р.) і теперішнім територіально-адміністративними переліками.

Під час диктофонних записів і поза ними зі свідками тривало обговорення фактів протистояння, наведених у книзі

Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko. Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. – T. 1. – Warszawa, 2000 p.,[1] та інших польських виданнях. Ішло природне уточнення, яке, віриться, посприяє майбутньому узгодженню точок зору українського і польського боків.

Виконану працю не вважаємо вичерпною. Як і в передмові до попередніх випусків, ще раз хочемо привернути увагу до справи недостатньої удокументованості подій часу Другої світової війни в українській історіографії. Збережені спогади свідків мають цьому прислужитися.

Не забуваймо: пам'ять про події минулих літ потрібна не тим, хто відійшов, а саме нам, ще більше – наступним поколінням, які мають знати гірку правду про мучеництво нашого народу на шляху до омріяної Незалежності. Золоті крупинки першоджерельної автентичності, якими є не раз жахливі розповіді бабусь і дідусів, конче потрібно належним чином оформити і неодмінно передати через сільські ради чи вчителів найближчої школи на зберігання в архіві – цим зробити їх документами державної ваги, потрібними всьому нашому національному загалу. Віримо, збірник стане поштовхом до поглиблення збору свідчень тієї жорстокої доби[10].

---

[9] Наступні посилання на сам текст книги Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. – T. 1. – Warszawa, 2000 подаються скорочено: S.s. (S. – назва книги, s. – номер сторінки), посилання на використаний у книзі документ – S.

[10] Назви населених пунктів розміщені не за алфавітом, а згруповані за приналежністю до сільських рад, тому в пригоді має стати географічний покажчик.

КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ РАЙОН

Камінь-Каширський (Kamień-Koszyrski)[1], місто.

Тоді містечко.

Свідчать Дмитрук Петро Григорович, дата народження (далі – д. н.) 23.12.1920 р., Шпанчук (Островська) Марія Іванівна, д. н. 08.03.1919 р., Гель Степан Корнійович, д. н. 04.09.1926 р.[2]

586 обійсть (*Державний архів Волинської області. – Ф. – р.-6. – Оп. 1. – Спр. 4, далі ДАВО, 1940 р.*)

Більше половини жителів становили євреї. Вони щільно заселяли середину містечка, т. зв. стетл. На другому місці за кількістю були українці, мешканці вулиць, що розходилися радіально. Мали назви: Забереззя, Дальники, Воля, Застав'я, Порічини. Третя за чисельністю – національна група поляків, яка значно зросла за час перебування краю у складі Польщі. Передусім це чиновники: працівники повітової та гмінної адміністрацій, поліцейського постерунку, суду, пошти, вчителі, а також торгівці. Кількість їх на 1939 р. сягала до 100 осіб.

У вересні 1939 р. з розвалом польської держави всі ці причетні до її бюджету наймані працівники, тратячи засоби до існування, ринули з чужомовного Полісся, напевне, в рідні краї – до корінної Польщі. Залишилася невелика кількість, як правило, безпомічних, котрим було не до пошуку кращих умов.

Нова привізна влада, виконуючи вказівку з Москви, оголосила, що усе Поліське воєводство, тобто й Камінь-Каширський повіт (теперішні Камінь-Каширський та Любешівський райони) відходить до Білоруської РСР. На всій території повіту влаштовано вибори до Народних Зборів не Західної України, а Західної Білорусії.

Свідок М. І. Островська була безпосереднім їх учасником – висунута як єдина кандидатура в виборчому окрузі, що охоплював Камінь-Каширський. Ставши обраною, взяла

---

[1] Назви населених пунктів польською мовою подаються так, як вони дискрибовані з поліського діалекту української мови в: Skorowidz alfabetyczny do Wołyńskiego Dziennika Wojewódzkiego. № 1. Łuck. 4.01.1936 r.

[2] Місце тогочасного проживання вказується лише для мешканців інших населених пунктів.

участь у роботі Народних Зборів Західної Білорусії в місті Білосток. Там на виконання категоричної вимоги виборців округи виступила з пропозицією про приєднання обох районів колишнього Камінь-Каширського повіту до Української РСР. І посьогодні свідок переконана: приналежність Камінь-Каширщини до УРСР – результат її виступу в Білостоку, саме завдяки їй теперішні жителі рідного міста й округи не звуться, як сусіди з півночі, білорусами, не піддаються посиленій русифікації.

Насправді ж усе тоді вирішувалося без найменшої участі трудящих краю, яких бралися опікати «брати по класу». Такому ж депутатові Народних Зборів Західної Білорусії від рідної Домачівщини (Брестський повіт), котрий вчинив набагато більше: звертався і до Народних Зборів Західної України у Львові, їздив на чолі делегації колег від українськомовної Берестійщини до самої Москви з проханням приєднати до України всю українськомовну територію на північ від Камінь-Каширщини, сказали коротко: «Партія лучше знает». Вирішальною при встановленні українсько-білоруського кордону в 1939 р. виявилася сваволя «геніального мовознавця» Сталіна. Камінь-Каширський повіт на прохання тогочасного першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова Сталін уступив із примхи. Інші терени з таким же українським населенням передати до УРСР відмовився. Про найменше врахування національних особливостей ощасливлених «родних трудящихся» мова не йшла.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці утворили з єврейського скупчення гетто. Влітку 1942 р. більшість мешканців розстріляли. Декотрим пощастило втекти – блукали навколишніми лісами, зимували там. На допомогу розраховували від мешканців українських сіл, яким це заборонялося під страхом смертної кари. Декотрі пішли в червоні партизани.

Надалі в містечку перебував гітлерівський гарнізон, допоміжною силою якого були шуцмани-поляки – їх надсилали з Ковеля. При них, творячи т. зв. пляцувку, в умовах наростання українсько-польського протистояння збиралися співплемінники з околиці. Переважна більшість їх, вважала себе тимчасовими мешканцями, мала бажання повернутися на батьківщину. Користуючись скрутою втікачів, гітлерівці

намагалися вивезти їх, як і українців, на примусові роботи до Німеччини.

На кінець 1943 р. північний схід області опинився в зоні переважаючого впливу червоних партизанів та відділів УПА. Гітлерівці були змушені залишити Любешів, перебазуватися до Каменя-Каширського. З ними переїхали й тамтешні поляки, які вважали, що гітлерівці є гарантами їхньої безпеки. (Одночасно декотрі пішли в червоні партизани.)

Однак у січні 1944 р., внаслідок ультиматуму представників УПА на переговорах з командиром гітлерівського гарнізону, за можливість безперешкодно евакуюватися з терену гітлерівці погодилися мирно уступити українським повстанцям Камінь-Каширський і район з усією наявною чималою кількістю зброї. Разом із гітлерівцями поляки виїхали і звідси – ймовірно, до Ковеля. Головне командування УПА оголосило тут свою владу.

16 квітня місто атакували червоні партизани з'єднання Федорова. Сили були нерівними. Повстанці відступили в Хотешівський ліс, де перед тим збудували потаємні схрони та розмістили в них трофеї, добуті в гітлерівців.

Після приходу радянської армії, коли в польському середовищі перестав бути обов'язковим до виконання наказ еміграційного уряду в Лондоні про перебування поляків на Волині, аби цим стверджувати її «польськість», нечисленні польські мешканці Каменя-Каширського добровільно зареєструвалися для організованого повернення на батьківшину. До 1946 р. виїхали в Польщу.

Жодних протиріч між українцями Каменя-Каширського та поляками, які в невеликій кількості перебували в місті, у війну не було.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці у 1942 р. вбили до 1000 євреїв, у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.[1]

---

[1] Підсумкові дані В. і Е. Сємашків (За S.) щодо населених пунктів сучасних Камінь-Каширського, Любешівського і східної частини Ратнівського району не подаються. Ці села, хутори, розташовані на території колишнього Камінь-Каширського повіту, який належав не до Волинського, а до Поліського воєводства, не були предметом опрацювання S.

Свідчать Дмитрук Петро Григорович, д. н. 23.12.1920 р., Шпанчук (Островська) Марія Іванівна, д. н. 08.03.1919 р., Гель Степан Корнійович, д. н. 04.09.1926 р., тогочасні мешканці суміжного містечка Камінь-Каширський, а також Джуман (Дмитрук) Ольга Панасівна, д. н. 15.02.1924 р., Горбачук (Дмитрук) Катерина Панасівна, д.н. 09.02.1926 р., Бігун (Бащук) Ганна Радіонівна, д. н. 07.06.1936 р., тогочасні мешканки села Підцир'я, Жихор (Ліпич) Олександра Іванівна, д. н. 08.03.1927 р., тогочасна мешканка хутора Ясиновиця, Бігун (Муц) Ольга Андріївна, д. н. 09.04.1926 р., тогочасна мешканка хутора Піддудине (Підсміянове).

Камінь-Каширський (Kamień-Koszyrski), залізнична станція.

14 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*). Осада, що утворилася в 1930-ті роки.

Жили українці, а також 5 сімей поляків, переважно залізничників: Муковніки, Репкіни, Сноніки, Цибульські та ін.

Польські мешканці залишалися на місці постійно.

У післявоєнний час зареєструвалися на виїзд до Польщі і в 1945–1946 рр. повернулися на батьківщину.

Варани (Warany), хутір – 3 обійстя. ***Вонджари*** (Wondżary), хутір – 1 обійстя. ***Мулища*** (Muliszcza), хутір – 10 обійсть. ***Порічани*** (Porzeczany), хутір – 7 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці залізничної станції та хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Олексіївка (Oleksijówka), село.

77 обійсть *(ДАВО, 1940 р.)*.

Дві третини населення становили поляки.

Поляк був учителем початкової школи. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії залишив село.

Зважаючи на близькість розташування Олексіївки до Каменя-Каширського, польські мешканці залишалися на місці протягом усього 1943 р.

У 1944 р. за радянської влади зареєструвалися для добровільного повернення на батьківщину, згодом виїхали до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Підцир'я (Podcyrje), село.

82 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*). Виключно українське село.

Полькою була тільки надіслана вчителька початкової школи Юзефа Костролювна.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька залишила село.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР з сім'ями Соловей Панас, син Нечипор. Сім'ю Бащуків, ряд інших не встигли.

У 1942 р. Бащук Радіон Петрович на сході односельців обраний головою управи. Одночасно аж до приходу фронту переховував сім'ю євреїв із сусіднього села. У 1946 заарештований за «співпрацю з фашистами». Врятована сім'я євреїв попросилася у свідки, відстояла перед депортацією до Сибіру.

Раківське Поле (Rakowskie Pole), колонія.

26 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Ґрунти невеликого маєтку поляка Гадана у 1920-ті рр. купили українці, мешканці села Підцир'я, а також поляки Слідевський, Фрінас і Ковальський.

У 1940 р. депортована вглиб СРСР сім'я українця Бігуна Василя.

У 1943 р. сім'я Ковальських повернулася на батьківщину. Всі інші поляки перебували на місці до переходу фронту.

В 1944 р. Слідевські виїхали до Польщі.

Фрінаси залишилися в Підцир'ї назавжди. Нащадки живуть досі.

Дубецьк (Dubieck), хутір – 12 обійсть. ***Дубина*** (Dębina), хутір – 3 обійстя, ***Дубровиця*** (Dąbrowica), хутір – 4 обійстя, ***Піддудине*** (Підсміянове) (Poddudzino), хутір – 1 обійстя, ***Ясиновиця*** (Jasinowica), хутір – 3 обійстя.

Жили одні українці. Мешканці хутора Ясиновиця впродовж війни переховували євреїв.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села, колонії та всіх хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Бірки (Borki), село – див. Добре, село.

* * *

Боровне (Borówne), село.

Спогад ***Мороз*** *(Босак) Юхимії Пилипівни, д. н. 09.07.1924 р.*

«Я – Босак Юхимія Пилипівна. У нас було до десяти, а може й більше сімейств поляків. Ми разом жили, хазяйнували.

В 40-му році зимою їх вивезли, забрали. Осталися тільки сім'ї: Бєльський із жінкою і його син з жінкою й дітьми.

В 43-му році їх убили – невідомо хто. Остався тільки один син. Ховався. Напевне, виїхав у Польщу.

У нас при німцях в управі був секретарем Зеленко Миколай. Його теж забрали червоні партизани, зничтожили. А був Мороз Іван. Щось вони спорили, то того Івана якісь другі зничтожили (вбили – *діал.*). Де поділи того Мороза, не знаємо. Говорили, що там, де Миколая, то там і того. Коло якогось дуба. Туди, – люди казали, – партизани звозили і зничтожували».

Свідчать Босак Парасковія Пилипівна, д. н. 15.09.1920 р., Мороз Марія Дорофіївна, д. н. 21.09.1925 р., Римарчук Катерина Іванівна, д. н. 07.12.1932 р., Коваль Марія Павлівна, д. н. 07.04.1932 р.

В українському середовищі (частково в селі, частково на хуторі Підбріддя) жили сім'ї поляків Ласкажевських, Струзіків, Гельментових, Лєсняків, Валяшиків, Іваніків, Пєшков-

ських, Бєльських – 2 сім'ї. Усього – 10–12. Всі, за винятком Бєльських – військові осадники. Поляком був учитель початкової школи.

Мешкала сім'я євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель вибрався з села.

В лютому 1940 р. всі військові осадники з сім'ями депортовані вглиб СРСР. Залишилися тільки Бєльські – напевне, тому що не військові осадники.

Із єврейських мешканців двоє вбиті грабіжниками з числа кримінальних злочинців, т. зв. «зеленими», що з'явилися за гітлерівської окупації. Всіх інших у 1942 р. гітлерівці вивезли до гетто в Камінь-Каширський, наступного року там розстріляли.

У 1943 р. невідомі вбили подружжя літніх Бєльських, а також невістку з дітьми. Син врятувався. До переходу фронту ховався серед українців у селі. У 1944 р. виїхав до Польщі.

Від 1943 р. господарями села були червоні партизани. Вбили секретаря управи Зеленка Миколу, колишнього солтиса Мороза (ймовірно, Наума) Васильовича. «Зелені» застрілили його брата Мороза Івана Васильовича. Свідки згадують дуб, біля якого червоні партизани влаштовували страту впійманих і приведених туди мешканців навколишніх сіл, українців, які їм не догодили.

У 1943 р. поряд із селом відбулася сутичка червоних партизанів із гітлерівцями, у якій убито мешканця села (?). Гітлерівці, потерпівши поразку, мали намір спалити Боровне. Староста села Мельник Микола кинув клич до односельців нести, скільки хто може, м'яса, масла, яєць, аби задобрити карателів. Відкупилися, зате червоні партизани організатора порятунку покарали.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили кількох євреїв, червоні партизани – не менше 3 українських мешканців села та невстановлену кількість із околиці, «зелені» – українця, невідомі в час загострення міжнаціонального протистояння – не менше 5 поляків. Один українець став випадковою жертвою бою.

Свідчать Босак Парасковія Пилипівна, д. н. 15.09.1920 р., Мороз Марія Дорофіївна, д. н. 21.09.1925 р., Римарчук Катерина Іванівна, д. н. 07.12.1932 р., Коваль Марія Павлівна, д. н. 07.04.1932 р., Мороз (Босак) Юхимія Пилипівна, д. н. 09.07.1924 р., тогочасні мешканці суміжного села Боровне, Копець Павло Михайлович, д. н. 11.07.1932 р., тогочасний мешканець села Житнівка, Ліщук Наталя Кузьмівна, д. н. 08.09.1923 р., тогочасна мешканка хутора Замлиння, а також Сахарчук Клим Маркович, д. н. 05.02.1933 р., Сахарчук (Наумчик) Дарія Романівна, д. н. 25.03.1932 р., тогочасні мешканці сусіднього села Набруска.

Житнівка (Zabrody) село. Тоді – хутір Забороди (Забріддя). 35 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Замлиння (Zamłynne), хутір. Тоді Замлинне, хутір. 33 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Красниця (Krasnica), хутір. 54 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Надрічне (Zarzeka), село. Тоді хутір Заріка. 29 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Підбріддя (Podbrody), хутір. Тоді Підброди, хутір. 7 обійсть. Жили українці – 4 сім'ї, поляки – 3 сім'ї.

Поляки, – напевне, військові осадники, – в 1940 р. депортовані вглиб СРСР.

Ретькове (Retkowo), хутір – 2 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).
Черемошне (Czeremoszno), хутір – 2 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

На всіх хуторах жили українці. На хуторі Надрічному – також 2 сім'ї німців, на хуторі Підбріддя – 3 сім'ї поляків.

Німецькі сім'ї наприкінці 1939 р. евакуйовані на батьківщину.

Поляки, – напевне, військові осадники, – в 1940 р. депортовані вглиб СРСР.

У 1943 р. сталася нічна сутичка червоних партизанів із відділом отамана Т. Боровця. У ній випадково вбито мешканця Йосипа (прізвище не встановлене).

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р. випадково вбитий українець, у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Броница (Bronica), село.

Свідчать Шахно Захар Петрович, д. н. 18.09.1936 р., а також Подмовська (Никитчук) Марія Федорівна, д. н. 07.05.1930 р., тогочасна мешканка суміжного хутора Конибели; Мартинюк Яків Хомович, д. н. 16.09.1933 р. тогочасний мешканець сусіднього хутора Хмелівка.

122 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі жили 10 сімей євреїв.

Поляками були тільки вчителі початкової школи та їхні сім'ї – у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вибралися з села.

Єврейські мешканці наприкінці 1941 р. вивезені гітлерівцями до гетто в Камінь-Каширський, наступного року ними там розстріляні.

У 1943 р. Ясінський Микита, Демидюк Костянтин і ще кілька осіб із невідомого приводу вбиті кущовим відділом самооборони чи тими, хто себе за нього видавав.

У 1942 р. гітлерівці розстріляли 10 сімей євреїв, у 1943 р. кілька українців убиті, ймовірно, кущовим відділом самооборони. Проявів, а також жертв міжнаціонального протистояння у час його наростання не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ БРОНИЦЯ

Свідчать Шахно Захар Петрович, д. н. 18.09.1936 р., тогочасний мешканець суміжного села Броница, Подмовська (Никитчук) Марія Федорівна, д. н. 07.05.1930 р., тогочасна мешканка хутора Конибели.

Вузариха (Wuzarycha), хутір – 10 (12) обійсть. ***Конибели*** (Konibeły), хутір – 6 обійсть. ***Гумница*** (Humnyszcza), ху-

тір – обійсть 5 (8). ***Підворіття*** (Підваретте) (Podworotje), хутір – обійсть 12. ***Липи*** (Lipy), хутір – обійсть 10.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Кримне (Krymno), село.

Від післявоєнних років – у складі села Броница.

Спогад ***Мартинюка*** *Якова Хомовича, д. н. 16.09.1933 р., тогочасного мешканця суміжного хутора Хмелівка.*

«Я, Мартинюк Яків Хомович, народився на хуторі Хмелівка, тут у війну жив. Знаю всіх мешканців, які на хуторі жили.

Було тут шість чи сім (сімей) осадників. Вони жили в урочищі Шкоморохи. Цих осадників у 40-му році кудись забрали. Інші поляки залишалися – 4 сім'ї.

Ми біля них корови пасли. Їхні хлопці пасли з нами. Одного разу вони не пригнали корів. Ми пішли до них поцікавитися, що сталося, чого не вигнали. Виявилося, що їх нема. Хати – пустки. Куди поділися – невідомо. Ні худоби, ні якогось майна.

...У Кримному жили поляки – ціла колонія. Біля села. Я знаю тільки те, що там була якась перестрілка. Але хто це робив – не знаю, бо мав тоді 12 років. Чув тільки, хтось там був забитий з поляків.

У Броници поляки не жили».

Свідчать також Тараканець (Балик) Ганна Савівна, д. н. 01.05.1931 р., Шеремета (Рудчик) Юстина Антонівна, д. н. 16.10.1932 р., Шуляр (Кондратович) Марфа Яківна, д. н. 20.05.1921 р., Власюк Пелагея Федорівна, д. н. 01.03.1928 р., Сай (Шахно) Ганна Андріївна, д. н. 21.09.1930 р.

Серед українців жили 3 сім'ї євреїв. Поляком був учитель початкової школи – у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вибрався з села.

У 1940 р. до депортування визначено ряд сімей українців, та перешкодив початок війни.

Єврейських мешканців наприкінці 1941 р. гітлерівці перевезли в гетто у Камінь-Каширський. Наступного року там розстріляли.

У 1943 р. загинули: Чижук Василь Якович, р. 25, Жданюк Оксенія Олександрівна, «Кацапівська» Агафія, р. 40, «Сірний» Петро, Сидоруки-«Біловуси» Пилип і Явдоха, Дубчики-«Ляляхи» – мати Мотруна і син Василь, Кирило-інвалід. Хто вбивця – свідки не знають. Конкретніша громадська думка склалася лише про долю Шахна Андрія Платоновича, 1901 р. н. У 1944 р. був головою сільради. Тоді ж мобілізований на фронт. Та в дорозі енкаведисти встановили, що під час розмов прихильно ставиться до ідеї незалежності України. Арештували. Ймовірно, вимагали видати всю неіснуючу організацію. Під час слідства вбитий.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці розстріляли 3 сім'ї євреїв, у 1943 р. 9 українців – невідомі, одного – енкаведисти в ув'язненні. У час наростання українсько-польського міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КРИМНЕ

Свідчать Мартинюк Яків Хомович, д. н. 16.09.1933 р., тогочасний мешканець хутора Хмелівка, Тараканець (Балик) Ганна Савівна, д. н. 01.05.1931 р., Шеремета (Рудчик) Юстина Антонівна, д.н. 16.10.1932 р., Шуляр (Кондратович) Марфа Яківна, д. н. 20.05.1921 р., Власюк Пелагея Федорівна, д. н. 01.03.1928 р., Сай (Шахно) Ганна Андріївна, д. н. 21.09.1930 р., тогочасні мешканці суміжного села Кримне.

Кримне (Krymno), колонія.

Обійсть 30–40. Жили одні поляки (Старські, Маліцькі, Курцюпи, Радзі, Жибровські та ін.). Містився поліцейський постерунок, жили 6 поліціянтів із сім'ями. Усі поляки. До них належали всі вчителі початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії поліціянти і вчителі з сім'ями вибралися з села. Інші польські мешканці залишалися на місці.

Коли у березні 1943 р. шуцмани-українці покинули ганьблячу службу в гітлерівців, пішли «в ліс», в УПА, їх негайно замінили добровольці з поляків, у т. ч. й із мешканців колонії. Основним завданням, яке поставили їм працедавці, було переслідування повстанців. Родичі з колонії раді були сприяти наймитам. Нагода трапилася: в околиці села Пнівного прийшов відділ повстанців, українські мешканці прийняли їх, як своїх, нагодували. Про це довідалися жителі колонії, негайно донесли своїм співплемінникам у поліції, ті – гітлерівцям. Поляків гітлерівці й послали на повстанців. Тих було небагато – відійшли. Шуцмани вчинили у селі розправу з мирними жителями, одного українця вбили, його сестру поранили. Потерпілих, імовірно, було більше.

Повстанці з околиці відомстили запопадливим вислужникам. Спосіб вибрано не найкращий – принаймні, передбачуваний: у свою чергу напали на колонію, з якої, – мали підстави для цього, – гітлерівці отримали донос.

Напевне, були жертви, хоча точні дані українським жителям околиці не могли бути відомими. (Ймовірно, 5–6 осіб.)

Мешканці колонії негайно залишили її.

Відтоді обезлюдніла.

Хмелівка (Chmielówka), хутір.

Обійсть 35. Жило 30 сімей українців, 5 – поляків (Пачковські, Задорожні, Трояновські, Віхи та ін.).

Була початкова школа. Вчитель-поляк у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії залишив село.

У 1943 р. всі польські мешканці вибралися, ймовірно, на пляцувку до Каменя-Каширського.

В ту пору вбиті невідомими дівчата-сестри Котляр Марія, 20 р., і Ольга, 17 р. Можливо, були з мішаної сім'ї.

Шкоморохи (Szkomorochy) (Скоморохи), хутір.

7 обійсть. Жили військові осадники: Гавляк, Конюшевський, Сєржант, Дубровський, Прилуцький, Гончарик, Брик.

У лютому 1940 р. разом із сім'ями депортовані в Архангельську область СРСР.

Хутір відтоді обезлюднів.

Вузькова (Wuzkowa), хутір.
Обійсть 15. Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння невідомими вбиті 2 особи з мішаної сім'ї, невстановлена (можливо, 5–6 осіб) кількість поляків.

* * *

Бузаки (Buzaki), село.

Свідчать Салюк Федір Лукашович, д. н. 12.09.1922 р., Остапчук Василь Феодосійович, д. н. 17.04.1928 р., Остапчук (Політика) Марія Федорівна, д. н. 25.08.1934 р., Чоп Іван Олексійович, д. н. 05.01.1931 р., Чоп (Салюк) Марія Степанівна, д. н. 25.09.1939 р.

152 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*) – ймовірно, з хуторами.

Селянами були виключно українці. До поляків належали: поміщик Малішкевич (можливо, росіянин – літній, хворий, дружина з синами мешкали у Варшаві), а також із сім'ями дорожний майстер Ренкавий, будівельник мостів Булгак, дрібний торгівець Янек, вчитель початкової школи Бачинський, ще одна вчителька. Інші 2 вчителів були українцями.

Жили 2 сім'ї євреїв.

У вересні 1939 р. на території села опинився в безвиході чисельний підрозділ Війська Польського, затиснутий із заходу гітлерівською, зі сходу – Червоною армією. Кинувши з розпачу значну кількість зброї в ріку Турію, його вояки без мети рушили на південь. Із ними – всі польські мешканці села й околиці за винятком немічного Малішкевича.

Радянська влада експропріювала власність поміщика: землю, худобу, дім. Жив у недавнього наймита, тут наприкінці 1939 р. помер.

Вчителі-українці, залишаючись у селі, згодом працювали у відкритій новою владою українській школі.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці вбили 4 мешканців-євреїв, інші 4 втекли. Ховалися в лісах, принаймні одна особа врятувалася.

У 1942 р. гітлерівці вбили 4 євреїв. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ БУЗАКИ

Свідчать Салюк Федір Лукашович, д. н. 12.09.1922 р., Остапчук Василь Феодосійович, д. н. 17.04.1928 р., Остапчук (Політика) Марія Федорівна, д. н. 25.08.1934 р., Чоп Іван Олексійович, д. н. 05.01.1931 р., Чоп (Салюк) Марія Степанівна, д. н. 25.09.1939 р., тогочасні мешканці суміжного села Бузаки.

Вилетина (Wyletyna), хутір. ***Воловець*** (Wołowiec), хутір. ***На Печах*** (Na Peczach), хутір. ***Пашановониця*** (Paszanowonica), хутір.

На кожному хуторі жила сім'я українців.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Краснилівка (Kircze), село.

До 1946 р. – Кирчі (Кірчі), село. У 1946–1965 р. – Станіславівка, село.

Свідчать Деркач Василь Карпович, д. н. 01.02.1931 р., Деркач (Данилюк) Євгенія Степанівна, д. н. 12.10.1929 р., Мартинюк Василь Спиридонович, д. н. 02.03.1927 р.

Крім українців, основного населення, жили 3 сім'ї євреїв.

Українець Остапук привіз у село дружину-польку. Вона стала православною, перейшла на українську мову.

У 1940 р. вглиб СРСР депортовано сім'ю українців (?).

Наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли єврейських мешканців до села Хотишева, наступного року там розстріляли.

Дружина Остапука залишилася в селі назавжди. Тут померла у післявоєнні роки. Нащадки живуть досі.

У 1942 р. гітлерівці вбили 3 сім'ї євреїв. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Красниця (Krasnica), колонія.

Свідчать Сахарчук Клим Маркович, д. н. 05.02.1933 р., Сахарчук (Наумчик) Дарія Романівна, д. н. 25.03.1932 р., тогочасні мешканці сусіднього села Набруска, Ліщук Наталя Кузьмівна, д. н. 08.09.1923 р., тогочасна мешканка суміжного хутора Замлиння.

20 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі колонії перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Підріччя (Słoboda), село.

До 1946 р. – Слобода, село.

Свідчать Салюк (Кот) Олександра Калениківна, д. н. 10.11.1929 р., Приймак Андрій Каленикович, д. н. 17.07.1929 р., а також Деркач Василь Карпович, д. н. 01.02.1931 р., Деркач (Данилюк) Євгенія Степанівна, д. н. 12.10.1929 р., Мартинюк Василь Спиридонович, д. н. 02.03.1927 р., тогочасні мешканці сусіднього села Краснилівка.

Близько 50 обійсть. Мешкали українці.

Поляками було 2 надісланих учителів початкової школи. Українець Грищук привіз за дружину польку. Стала православною, розмовляла українською мовою.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

Дружина Грищука залишилася в селі назовсім. Користувалася загальною повагою. У післявоєнний час померла. Нащадки живуть досі.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Свідчать Салюк (Кот) Олександра Калениківна, д. н. 10.11.1929 р., Приймак Андрій Каленикович, д. н. 17.07.1929 р., тогочасні мешканці суміжного села Підріччя.

Бистра (Bystra), хутір – 4 обійстя. ***Борова*** (Borowa), хутір – одне обійстя. ***Кошера*** (Koszera), хутір – одне обійстя. ***Пасіка*** (Pasieka), хутір – одне обійстя. ***Поріка*** (Poprzeka), хутір – одне обійстя. ***Сомалаха*** (Sołomacha), хутір – 2 обійстя. ***Ткачиха*** (Tkaczycha), хутір – одне обійстя. ***Турова I*** (Turowa I), хутір – одне обійстя. ***Турова II*** (Turowa II), хутір – 4 обійстя. ***Ясна*** (Jasna), хутір – одне обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Велике Поле (Wielkie Pole), хутір. – див. Раківське Поле, хутір.

* * *

Великий Обзир (Obzyr Wielki), село.

Спогад ***Гетьманчук*** *Федори Сидорівни, д. н. 07.06.1923 р.*

«Я, Федора Сидорівна Гетьманчук. Поляки в нашому селі жили, бо була гміна. Уженніки (урядовці – *пол.*), поліція, вчителі – всі поляки. І всі виїхали в 39-му.

В ту пору, в 39-му, ніби везли через село польський банк. Хто його перестрівав, находив (потрапляв – *діал.*) на очі, того били (вбивали – *діал.*). Хто втікав, і тих ловили і били. Забили Мирончука Артема, Гетьманчука Артема, Мойсу, Бурчака, Василя Ярошука.

В селі у 43-му були збори. Приїхали червоні партизани і забили Олександра Макарука. В інший час забили Дмитра Мирончука, Турчика Павла, Росадюка Олександра».

Свідчать також Турчик Іван Павлович, д. н. 10.07.1916 р., Заєць Марія Кирилівна, д. н. 07.03.1936 р., Смолярчук Надія Григорівна, д. н. 14.04.1939 р.

Українське село. Містилося гмінне управління, всі чиновники якого, а також поліцянти постерунку (6 чи 7 осіб), учителі 7-класної школи (5 осіб) із сім'ями були поляками. До них належав власник лісу Бернік.

Був маєток, у якому працювали виключно українці. Власник – росіянин (ніби козак).

Мешкали 3 (4) сім'ї євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі чиновники гміни, поліціянти, вчителі, власник маєтку з сім'ями залишили село.

Тоді ж через село рухався підрозділ Війська Польського, супроводжував кошти одного з польських банків. Можна допустити, що у місцевих комуністів було на думці, якщо не захопити їх, то, принаймні, добути зброю. Польські вояки вели себе вкрай агресивно, винищуючи всіх українців, що потрапляли під руку – навіть тих, хто тікав. Їх ловили і вбивали. Загинули: Бурчак (?), Мирончук Артем, Мойса Артем Романович, Гетьманчук Артем, Ярошук Василь.

У 1940 р. депортований углиб СРСР із сім'єю українець Фільор (можливо, це – ім'я) – лісник, що працював у приватному лісі.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли єврейських мешканців у гетто до Каменя-Каширського, наступного року розстріляли. Декотрі сховалися в навколишніх лісах, за допомогою українських сусідів урятувалися.

Навколишні ліси були місцем переховування євреїв з інших сіл околиці.

У 1943 р. гітлерівці застрілили з літака Турчика Павла Йосиповича, 1895 р. н., що утікав, як, переслідуючи повстанців, бомбили село, ще – Росадюка Олександра. Червоні партизани вбили Мирончука Дмитра, Мотруну «Лиянчикову», у гмінному приміщенні на загальних зборах мешканців безпричинно – Макарука Олександра Кириковача, «Подольового» Дениса, Бабича Кирика Веремійовича, червоноармійця, що втік із гітлерівського полону, Мойсу Степана Романовича поранили.

Протягом 1938–1944 рр. у вересні 1939 р. польські військовики вбили 5 українців, гітлерівці у 1942 р. – більшість із 3 (4) сімей євреїв, 2 українців, червоні партизани у 1943 р. – 6. Після вересня 1939 р. в час подальшого наростання міжнаціонального протистояння жителі перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВЕЛИКИЙ ОБЗИР

Свідчать Заєць Марія Кирилівна, д. н. 07.03.1936 р., тогочасна мешканка хутора За Млинком, а також Турчик Іван Павлович, д. н. 10.07.1916 р., Гетьманчук Федора Сидорівна, д. н. 07.06.1923 р., Смолярчук Надія Григорівна, д. н. 14.04.1939 р., тогочасні мешканці суміжного села Великий Обзир.

Дубинськ (Dubińsk), хутір – 2 обійстя. ***За Млинком*** (Za Młynkiem), хутір – 7 обійсть. ***Колесища*** (Kolesyszcza), хутір – 5 обійсть. ***Навголля*** (Nawhole), хутір – 5 обійсть.

Жили одні українці, за винятком хутора Дубинська, де мешкала польська сім'я Скабовських.

Весь час перебувала на місці. В післявоєнний час до Польщі не виїжджала. Нащадки досі живуть на Волині.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Малий Обзир (Obzyr Mały), село.

Спогад ***Голодюк*** *(Кистенюк) Димни Кіндратівни, д. н. 19.01.1931 р.*

«Я, Кистенюк (Голодюк) Димна Кіндратівна, розкажу про своє село. З поляків у нас в селі жив пан у маєтку.

У 1939 р. виїхав, все господарство зосталося.

Жидів не було.

А в 40-му році вивезли Кистенюк Дарку з сім'єю. Вона була зв'язана з українцями-оунівцями.

При німцях був забитий батько мій – Кистенюк Кіндрат Вакулович. За те, що поміг пораненому партизану до своїх добратися. Прийшли бандери, забили його одного».

Свідчить також Кистенюк Іван Мартинович, д. н. 04.10.1927 р.

Мешканцями села були одні українці. Лише в маєтку, що знаходився поряд із Малим Обзиром, жив поляк-керуючий. Наймитували виключно українські селяни.

Перед приходом Червоної армії у вересні 1939 р. керуючий залишив село. У 1940 р. депортовано вглиб СРСР Кистенюк Дарію з дочкою за її контакт із ОУН.

Восени 1943 р. вбитий упівцями Кистенюк Кіндрат Вакулович, 45 р., – за те, що допоміг пораненому в околиці червоному партизанові дістатися до своїх.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння його проявів, а також жертв не було.

Стобихва (Stobychwa), село.

Свідчить Макарук (Кравчук) Галина Іллівна, д. н. 01.04.1940 р., а також Турчик Іван Павлович, д. н. 10.07.1916 р., Заєць Марія Кирилівна, д. н. 07.03.1936 р., тогочасні мешканці сусіднього села Великий Обзир.

Колись – містечко. Діяли сірникова фабрика, маслобойня, влаштовувалися ярмарки. Жили українці та євреї.

На кінець 1930-х рр. єврейські мешканці виїхали.

Тоді ж поряд розпочато спорудження військового авіаполігону.

Із установленням радянської влади авіаполігон вирішено значно розширити, в т. ч. за рахунок села.

Мешканцям запропоновано відселення: в Ізмаїльську (Одеську) область, у Ковель, до сусідніх сіл. Більшість виїхала на південь України, 5 сімей виявили бажання осісти в околиці. Згодом повернулися.

У 1943 р. в Стобихві перебував постій ряду відділів УПА. Досягали облави шуцманів-поляків на чолі з гітлерівцями.

У перипетіях протистояння невідомі вбили Кравчука Іллю.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Верхи (Werchy), село.

Спогад ***Бляшик*** *Федора Григоровича, д. н. 19.06.1920 р.*

«Я, Бляшик Федір Григорович, про поляків скажу. Жив у селі пан (поміщик) поляк. Ще – вчителі.

У 39-му році пан утік, а вчителі зосталися.

Вчителі ще були. Вчили далі.

В 43-му році прийшли (в село) німці. Самольоти їхні налетіли. Бомбили. Вибили людей. Німці й поляки були.

Забито 96 чоловік. Поховані коло церкви в одній могилі».

Спогад ***Шитика*** *Василя Павловича, д. н. 23.06.1923 р.*

«Я, Шитик Василь Павлович, з села Верхи. Розкажу вам так. Поляки в нашому селі жили – Шестовські і Скужевські. Майонткові були (маєток мали. – *Упоряд.*). Багаті. Ще вчителі – п'ятеро.

В маєтку поляки жили. 5 сімей.

У 39-му році, як почалася війна, вчителі зібралися, щоб утікати, але з Каменя-Каширського їх совєтська влада вернула. Ще вчителювали в селі до приходу німців.

Шестовський трохи був, а Скужевський в 39-му втік, але, як прийшли німці, вернувся. Далі вибрався. Обидва не вбиті.

В 43-му році в нашому селі трапилася така біда. Німці послали самольоти. Бомбили. Забили тоді 86 чоловік. Багато дітвори, старих перебили. З німцями були поляки. Шуцмани. І такі були поляки. В основному були поляки. Й били (вбивали – *діал.*) вони. Німець – ще так-сяк, а поляки не кидали українців живими. Не минали...»

Свідчать також Ковальчук (Осійчук) Ганна Павлівна, д. н. 05.09.1925 р., Віліщук Степан Улянович, д. н. 20.08.1940 р., Віліщук (Павлючик) Надія Саватіївна, д. н. 10.11.1940 р.

157 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед українців жили 8 сімей євреїв. Поляками були власники двох маєтків Скужевський і Шестовський, 5 сімей форналів, які мешкали в маєтку Скужевського, а також 5 вчителів 7-класної школи з сім'ями.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії Скужевський із сім'єю вибрався з села, Шестовський, ймовірно, за-

лишався. Хотіли виїхати й усі вчителі, та, діставшись до Каменя-Каширського, застали там підрозділ Червоної армії, повернулися у Верхи. За радянської влади вчителювали далі, тепер в українській школі, що відкрилася в селі.

У 1940 р. депортовано вглиб СРСР українців: Монця Мирона Артемовича з сім'єю, Давидюка Степана (батько – лісник), Ковальчука Гната.

В архіві Волинського обласного управління Служби безпеки України (матеріали М. Г. Коца) виявлено документ (*Д. п. – Спр. 5576. – Арк. 338–340*) про те, що мешканець Верхів, поляк Стефан Щепан (ймовірно, вчитель чи форналь) був членом «польської національної повстанської організації в селі Майдан», яка на випадок війни Радянського Союзу з Англією, ніби, готувала збройне повстання на території Західної України з метою відновлення польської держави.

Якщо факт існування організації не був містифікацією службістів НКВД, то поведінка С. Щепана, ймовірно, відобразила дійсний стан українсько-польських стосунків в околиці. Адже його звинуватили в тому, що до цієї польської організації він «завербував українців Ковальчука Миколу Корнійовича і Ковальчука Павла Гнатовича, неодноразово влаштовував у селі Верхи наради членів, де говорилося про збір зброї».

Усі троє осіб, а також українець Муха Федір Якович, були заарештовані й рішенням військового трибуналу розстріляні.

Характерно, що сталося це в той час, коли керівництво ОУН, усвідомлюючи, в якому, внаслідок реалізації гітлерівсько-сталінського пакту Ріббентропа – Молотова, однаково важкому становищі опинилися і український, і польський національно-визвольні рухи, звернулося до сусідів із пропозицією піти на взаємовигідну співпрацю. Польським терористам вибачалося винищення української інтелігенції, яке розпочиналося на Холмщині, пропонувалося майбутнє утворення спільної українсько-польської держави з «перехідною смугою», де б однаково враховувалися національні особливості обох народів. Верхівка польського незалежницького руху ці неодноразові пропозиції ОУН категорично відкидала, а ось на місцевому рівні, як це підтвердили події в

селі Верхи, переважав здоровий глузд. Щоправда, фінал був трагічним.

Страчено не лише людей. Це були постріли в ідею співробітництва двох сусідніх народів. Через 3 роки вже маємо зовсім іншу ситуацію: найняті і наюджені гітлерівцями поляки-шуцмани вбили й поранили більше 150-ти українських мешканців Верхів, а українські повстанці, опинившись перед фактом третього проти них польського фронту, стали мстити польському населенню сусіднього села Майдан (див.).

З приходом гітлерівців Скужевський повернувся до свого маєтку і організував працю наймитів-українців для потреб гітлерівської влади.

Майже всіх єврейських мешканців наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли в гетто до Каменя-Каширського, наступного року стратили. Декотрі юнаки втекли у навколишні ліси, переховувалися при сприянні українських сусідів. Урятувалися.

В 1943 р., напевне після невдач у сутичках із повстанцями, гітлерівці вдалися до помсти мешканцям села. Його оточили кільцем із шуцманів-поляків. Бомбити надіслали 6 літаків, які завдали беззахисному селу важких утрат. Руїни стисло кільце облави, яка поспіль винищувала всіх, хто залишився живим. Уцілілі одностайно відзначають: якщо на жертву натрапляв німець, то наказував: «Лежи!» І йшов далі. Коли ж перестрівав шуцман-поляк – пощади не було нікому. Убито за одними свідченнями 86, за іншими – 96 осіб. Не менше 75 поранено. Свідок В. П. Шитик, як загальновідомий факт, стверджує, що серед нападників були не лише шуцмани, але й «такі» поляки, тобто цивільні (такі, як усі). Ними могли бути приїжджі з пляцувки в Камені-Каширському, які виявили готовність прислужитися гітлерівцям. Іншими словами, завдяки гітлерівській політиці «розділяй і володарюй» фактом було існування чи не загальнонаціонального фронту поляків проти українців, фактично – проти українського селянства, основної верстви.

Після погрому Верхів, учиненого переважно шуцманами-поляками, стався відплатний напад на сусідню польську колонію Майдан (див.), а також – на сім'ї поляків-форналів. Декотрі змогли врятуватися втечею, загинуло 11 осіб.

Грабіжниками свідки звуть червоних партизанів, які до того ж убили не менше 4 осіб мешканців.

За бандита свідки вважають проводира «бульбаської» боївки (кущового відділу самооборони ?), уродженця села Бодасюка Миколу (пс. «Голуб»), що мав явні психічні відхилення. Кому підпорядковувався і чи взагалі з котроюсь із українських повстанських сил підтримував зв'язок, не відомо. Зате залишив у рідному селі сліди ганебних злочинів: 19 безневинно вбитих односельців, в т. ч. українців, які не догодили йому в дрібницях. Вважати його повстанцем, націоналістом жодних підстав немає.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння радянським судом за створення «польської (!) національної повстанської організації» засуджено до страти 3 українців і поляка, гітлерівці використали поляків-шуцманів для вбивства 86 (96) і поранення 75 українців, самозванці-бандити («бульбаші»), вважаючи себе кущовим відділом самооборони, вбили 11 поляків, 8 українців.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВЕРХИ

Свідчать Ковальчук (Осійчук) Ганна Павлівна, д. н. 05.09.1925 р., Віліщук Степан Улянович, д. н. 20.08.1940 р., Віліщук (Павлючик) Надія Саватіївна, д. н. 10.11.1940 р., Шитик Василь Павлович, д. н. 23.06.1923 р., тогочасні мешканці суміжного села Верхи.

Загір'я (Zagórze), хутір – 14 обійсть. ***Замостоция*** (Zamostecze) (Замостеччя), хутір – 9 обійсть. ***Лободини*** (Łobodyny), хутір – 8 обійсть. ***Ляхівці*** (Lachowce), хутір – 13 обійсть. ***Обшар*** (Obszar), хутір – 8 обійсть. ***Осова*** (Osowa), хутір – 9 обійсть. ***Парцеляція*** (Parcelacja), хутір – 11 обійсть. ***Погруб*** (Pohrub), хутір – 5 обійсть. ***Радківське*** (Radkowskie), хутір – 10 обійсть. ***Свинорийка*** (Swinoryjka), хутір – 11 обійсть. ***Тартак*** (Tartak), хутір – 1 обійстя.

Хуторів Верхи (4 обійстя) і Обшар (1 обійстя) (названих у *ДАВО, 1940 р.*) в дійсності не було.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Майдан (Majdan), колонія.

Свідчать Гоцик Василь Устимович, д. н. 01.01.1924 р., Сухацький Василь Гнатович, д. н. 05.02.1922 р., тогочасні мешканці сусіднього села Карпилівка, а також Ковальчук (Осійчук) Ганна Павлівна д. н. 05.09.1925 р., Віліщук Степан Улянович д. н. 20.08.1940 р., Віліщук (Павлючик) Надія Савватіївна, д. н. 10.11.1940 р., Шитик Василь Павлович, д. н. 23.06.1923 р., тогочасні мешканці сусіднього села Верхи.

40 обійсть. Із них 2 належали українцям, 38 – полякам. За даними *ДАВО, 1940 р.* – 100 обійсть.

Поляками були вчителі початкової школи. Чи залишилися на місці у вересні 1939 р., невідомо.

Мешканці жили дуже бідно. Підробляли продажем пиломатеріалів (навколо були державні ліси).

У 1940 р. в колонії встановлено існування «польської національної повстанської організації», яка готувала «збройне повстання на території Західної України на випадок війни Радянського Союзу з Англією і відновлення польської держави» (*Архів Волинського обласного управління Служби безпеки України* (матеріали М. Г. Коца), *Д. п. – Спр. 5576 – Арк. 338–340* (матеріали М. Г. Коца). Характерно, що арештованими, засудженими і стратеними з неї були лише 4 мешканців сусіднього села Верхи, серед них всього один поляк, троє – українців (див. Верхи, село). Можливо, ядро організації, яке містилося в Майдані, зуміло не втрапити енкаведистам до рук тому, що складалося з професійних військовиків.

Факт існування підпільної антирадянської організації, в якій коли не більшістю, – судячи з числа потерпілих, – то, в усякому разі, значною кількістю були українці, свідчить про популярність ідеї єднання представників двох народів.

Щоправда, через 4 роки ситуація докорінно змінилася. Від березня 1943 р. гітлерівці мали в руці «допоміжну» поліцію з поляків, яку широко використовували як проти самих повстанців, так і для помсти їм шляхом нападу на мирне українське населення околиці. Об'єктом відплати стало сусіднє село Верхи, громити яке гітлерівці надіслали шуцманів-поляків. Розрахунок був вірним: далі настала черга українських дій у відповідь. За тим же безглуздим і ганебним принципом, ймовірно, кущовий відділ самооборони, який невідомо чи був підконтрольний керівництву ОУН і командуванню УПА (можливо, т. зв. «бульбаші», які не визнавали жодних зверхників над собою), вчинив збройний напад на мешканців колонії. Із близько 150 мешканців убито понад 100 осіб, частина урятувалася втечею в навколишні ліси.

Відтоді обезлюдніла.

Збірна могила загиблих впорядкована родичами.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння кущовий відділ самооборони з помсти за напад поляків-шуцманів і «таких (?) поляків» (ймовірно, цивільних із пляцувки?) вбив понад 100 поляків. (Кількість жертв підлягає уточненню.)

Вказана на пам'ятнику загиблим мешканцям Майдана цифра 130 включає вбитих в інших місцевостях (зокрема, в колонії Королівка та інших колоніях і селах), останки яких у післявоєнний час перепоховані тут.

* * *

Видерта (Wyderta), село.

Спогад ***Хомик*** *(Малащук) Уляни Федосіївна, д. н. 14.01.1927 р.*

«Я, Хомик (Малащук) Уляна Федосіївна.

У нас на хуторі жили поляки, 4 сім'ї. Ще були поляки-вчителі і Жидовецький – керував маєтком.

Учителі в 39-му виїхали, Жидовецький виїхав. Решта поляків була до 44-го року. А тоді нас евакуювали на схід, а вони виїхали в Польщу.

Був один із них забитий. Хто забив – невідомо.

У нас євреїв було 7 сімей. Їх у 41-му німці забрали в гетто до Каменя-Каширська, а один утік. Тих у гетто забили.

У 42-му році німці забили мого батька Малащука Федося Івановича.

Червоні партизани забили трьох чоловік – Бігаля, Білаша, Івана і Шевчика».

Свідчать також Клімарчук (Бігаль) Уляна Калениківна, д. н. 04.07.1922 р., Дробилко Марія Григорівна, д. н. 19.10.1926 р., Бусень (Євчук) Антоніна Танасівна, д. н. 21.04.1923 р., Гречковська Ярина Нестерівна, д. н. 20.10.1922 р.

Серед української більшості мешканців поляками були керуючий фільварком Жидовецький з дружиною, 4 сім'ї мешканців хутора Висів (Бійоти, Брискуші, Кульчицькі, Пазюки).

Мешкали 7 сімей євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі та подружжя Жидовецьких залишили село.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР 2 сім'ї українців (Малащуки і Цапи). Не встигли – сім'ї свідка У. Ф. Малащук і Гладкі.

Наприкінці 1941 р. (чи в 1942 р.) єврейські мешканці вивезені гітлерівцями до гетто в Камінь-Каширський. Декотрі втекли, певний час переховувалися за допомогою українських сусідів. Ймовірно, виловлені. Всіх, котрі втрапили до гетто, гітлерівці розстріляли. Врятувався лише юнак Давид – згодом дістався до червоних партизанів.

У 1942 р. гітлерівці вбили Малащука Федосія Івановича 1888 р. н.

Червоні партизани в 1943 р. застрілили Бігаля Калеником Никаноровича, а також ще одного українця та Бігаля Івана, якому інкримінували контакт із гітлерівцями.

У 1943 р. невідомі (ймовірно, кущовий відділ самооборони) вбили поляка Пазюка. Його сім'я, а також усі поляки, що на той час перебували в селі, вибралися на одну із пляцувок.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці знищили майже всіх із 7 сімей євреїв, українця, трьох – червоні партизани, у час наростання міжнаціонального протистояння, ймовірно кущовий відділ самооборони, – поляка.

* * *

Видричі (Wydrycze), село.

Свідчать Сорока (Мартинюк) Анастасія Микитівна, д. н. 06.12.1925 р., Дячук (Мартинюк) Христина Михайлівна, д. н. 04.06.1934 р., Мартинюк Михайло Андрійович, д. н. 21.01.1933 р., Романюк (Синовець) Зінаїда Олександрівна, д. н. 14.10.1927 р.

140 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі жила сім'я євреїв. Поляками були надіслані дві вчительки початкової школи (одна – Каліновська). Попередником мали Сьомека, пам'ятного тодішнім школярам тим, що дошкульно бив їх.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчительки залишили село.

У 1940 р. депортовано вглиб СРСР сім'ї українців – братів Мартинюків, а також братів Ярошів, охоронців приватного лісу поляка-поміщика Малішкевича (див. Бузаки, село) і одиноку українку Синовець Катерину Артемівну (помста за сина-оунівця). Вивезення відбувалося в лютому при 40-градусному морозі. Малі діти, а також літні люди від переохолодження тут же загинули.

Єврейських мешканців у 1942 р. гітлерівці вивели до села Хотешів, там розстріляли.

В околиці гітлерівці піймали кількох радянських військовополонених, які втекли з концтабору, для залякування жителів їх у селі повісили.

Поряд із селом був постій куреня УПА, якому населення допомагало їжею – в т. ч. свідок, тоді неповнолітня Х. М. Мартинюк.

У 1940 р. кілька осіб української та польської національності (діти й літні люди) під час депортування замерзли від морозу, у 1942–1943 рр. гітлерівці вбили сім'ю євреїв, повісили кількох радянських військовополонених, що втекли з концтабору. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Свідчать Сорока (Мартинюк) Анастасія Микитівна д. н. 06.12.1925 р., Дячук (Мартинюк) Христина Михайлівна, д. н. 04.06.1934 р., Мартинюк Михайло Андрійович, д. н. 21.01.1933 р., Романюк (Синовець) Зінаїда Олександрівна, д. н. 14.10.1927 р. тогочасні мешканці суміжного села Видричі Уєвич Георгій Зіновійович, д. н. 01.05.1928 р., Сахарчук Михайло Якович, д. н. 22.11.1926 р., Бабула Петро Максимович, д. н. 12.07.1924 р., тогочасні мешканці села Дубровиці.

Дубровиця (Kozeł), село.

До 1946 р. Козел, село.

53 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*). Виключно українське село. Поляком був лише надісланий вчитель початкової школи – у вересні 1939 р. не повернувся в село з канікул після початку німецько-польської війни.

У 1943 р. гітлерівський підрозділ, їдучи в село, ще здалеку з дороги запримітив що, незважаючи на заборону, в Дубровиці запрацював вітряк. Молов же він борошно не тільки для мешканців, а в першу чергу – для потреб куреня УПА, постій якого був поряд із селом. До того ж власник млина Бігун Пилип ніби повівся з непрошеними гостями не зовсім ґречно. Його разом із сином тут же застрілили, млин підпалили. Сусіди кинулися врозтіч.

Того дня стояла суха погода, тож на очах свідка Г. Уєвича вогонь від млина перекинувся на суміжні селянські обійстя. Їх мешканці були раді вернутись, аби рятувати набуток, але в палаючих стріхах стали рватись заховані патрони. Втікачам здалося, що то по них стріляють гітлерівці, в нерішучості зупинилися. Вогонь же брав своє. Згоріло близько 10 обійсть.

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р. гітлерівці вбили 2 українців, у час наростання міжнаціонального протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а таких жертв не було.

Борок (Borek), хутір.

2 обійстя. Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі хутора перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Михнівка (Mychnówka), село.

Свідчать Дячук (Мартинюк) Христина Михайлівна, д. н. 04.06.1934 р., Мартинюк Михайло Андрійович, д. н. 21.01.1933 р., тогочасні мешканці суміжного села Видричі, Остапчук Василь Феодосійович, д. н. 17.04.1928 р., тогочасний мешканець сусіднього села Бузаки.

5 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили одні українці, в т. ч. Понеділок, який служив економом у поміщика-поляка Малішкевича в сусідньому селі Бузаки.

Із установленням радянської влади в 1939 р. був під підозрою і – кандидатом на депортацію вглиб СРСР.

Після його смерті у післявоєнний час сина депортували.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі хутора перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Теклине (Teklino), село.

Свідчать Юрчик (Денисюк) Єфросинія Гнатівна, д. н. 01.07.1922 р., Романюк Олександр Порфирійович, д. н. 11.09.1925 р., а також Деркач Василь Карпович, д. н. 01.02.1931 р., Деркач (Данилюк) Євгенія Степанівна, д. н. 12.10.1929 р., Мартинюк Василь Спиридонович, д. н. 02.03.1927 р., тогочасні мешканці сусіднього села Краснилівка.

Обійсть 100 (*ДАВО, 1940 р.*). Виключно українське село.

Поляком був тільки надісланий вчитель початкової школи. З початком німецько-польської війни 1939 р. та оголошенням про вступ Червоної армії на територію Західної України з канікул до села не повернувся.

У 1940 р. депортована вглиб СРСР сім'я українців Деркачів.

Забидів (Zabydów), хутір – 10 обійсть. ***Горовина*** (Horowina), хутір – 4 обійстя.

Мешкали одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі села й хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Вілька Качинська, село. – див. Ставище, село.

* * *

Воєгоща (Wojehoszcza), село.

Спогад ***Колодія*** *Бориса Мойсейовича, д. н. 29.07.1913 р.*

«Я, Колодій Борис Мойсейович, 1913 року народження, прожив життя у Воєгощі.

Поляків тут, у нашому селі, не було.

Жили на хуторах Перебрід, Озеро, Лютень.

Як почалася міжусобиця в 43-му році, вони всі виїхали в Польщу.

Ніхто з них не забитий.

І вони нікого не забили».

Свідчать також Владанець Іван Йонович, д. н. 26.09.1929 р., Дем'янчук Веремчук) Марія Онуфріївна, д. н. 05.06.1929 р., Козачок Яким Терентійович, д. н. 26.12.1935 р.

В українському середовищі мешкали 3 сім'ї євреїв. Поляком був лише вчитель початкової школи, що «кочувала» по хатах. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії виїхав із села.

У 1940 р. при встановленні нового територіально-адміністративного поділу Воєгоща (тоді – Воєгоще) розділена на дві сільради. До Воєгоще-І належало 100 обійсть, до Воєгоще-ІІ – 82.

Свідок Б. М. Колодій з початком німецько-польської війни 1939 р. був повторно мобілізований до Війська Польського та невдовзі з міста Холма разом із польськими втіка-

чами рушив додому – йшов у формі жовніра з отриманою гвинтівкою. З нею його пустили в рідне село, здав її новій владі аж після того, як довідався, що генерал Сікорський оголосив наказ про капітуляцію. Та вже наступного дня енкаведисти арештували жовніра. Щоправда, відразу ж опинився в іншій армії – у запасному полку РСЧА у далекому місті Вологда. Звідти у 1941 р. була дорога назад – на фронт. У Ковельському районі військова частина, в яку його призначено, розбіглася. Знову прийшов додому. В 1944 р. його учетверте поставили в стрій – кинули на передову під Варшаву. Поранений на Віслі. Все ж, узяв участь у штурмі Берліна.

Єврейських мешканців наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли до гетто в Камінь-Каширський, наступного року там розстріляли.

У 1942 р. гітлерівці вбили 3 сім'ї євреїв. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів та жертв у селі не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПІРИ СЕЛІ ВОЄГОЩА

Свідчать Колодій Борис Мойсейович, д. н. 29.07.1913 р., Владанець Іван Йонович, д. н. 26.09.1929 р., Дем'янчук (Веремчук) Марія Онуфріївна, д. н. 05.06.1929 р., Козачок Яким Терентійович, д. н. 26.12.1935 р., тогочасні мешканці суміжного села Воєгоща, Дмитрук Петро Григорович, д. н. 23.12.1920 р., Шпанчук (Островська) Марія Іванівна, д. н. 08.03.1919 р., тогочасні мешканці сусіднього міста Камінь-Каширський.

Крамініца (Kramienica), село – 36 обійсть. ***Дуброва*** (Dąbrowa), хутір – 4 обійстя. ***Забрище*** (Zabryszcze), хутір – 12 обійсть. ***Ліс Мозир*** (Las Mozyr), хутір – 2 обійстя. ***Недіхів*** (Nedichów) (можливо, Млинок), хутір – 20 обійсть. ***Перегони*** (Perehony), хутір – 15 обійсть. ***Підлюцення*** (Podlucenie), хутір – 4 обійстя.

У селі й на всіх цих хуторах жили одні українці.

Люцень (Lutno), хутір (у 1940 р. – Лютно) – 15 обійсть. Жили 2 сім'ї українців, 15 – поляків.

Озеро (Jeziórko), хутір (у 1940 р. – Єзюрко) – 28 обійсть. Жили порівну українці й поляки та ще 2 сім'ї євреїв.

Перебрід (Perebród), хутір – обійсть 15. Українців – 10 сімей, поляків – 5.

Поляки, що жили на цих трьох хуторах, у 1943 р. вибралися на пляцувку. Свідки пам'ятають: у 1943 р. серед польських мешканців були загиблі.

Ряд українських мешканців (імена забуті) вбиті нічної пори невідомими у збройному протистоянні між повстанцями і червоними партизанами.

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р., загинула невстановлена кількість українських мешканців у збройному протиборстві повстанців і червоних партизанів, жертвами українсько-польського міжнаціонального протистояння стала теж чітко неозначена кількість поляків, убитих невідомими.

* * *

Ворокомле (Worokomle), село.

Спогад ***Мисик*** *(Яцик) Єфросинії Костянтинівни, д. н. 05.07.1916 р.*

«Я, Єфросинія Костянтинівна Яцик, про поляків скажу.

Був у нашому селі пан-поляк Красіцький і вчитель-поляк. Ще поляки коло церкви жили, старі люди, – яких хат десять, а то й двадцять було.

В 39-му році, як совєти прийшли, вони виїхали. Не всі. Були такі, що й поостава лися. Виїхали всі з двора – Красіцький, панські прислуги. І вчитель поїхав. Усі інші поостава лися.

Тоді в 43-му прийшов приказ усім їм вибратися в Польщу, і вони всі повибиралися. В 43-му ніхто з них не був забитий, і вони нікого не забили.

Німці в селі забили трьох чоловік. Забрали у двір і там їх забили.

А жидів – до Камена (Каменя-Каширського. – *Упоряд.*). Які в нашому селі не жили, всіх забрали до Камена. Там їх помарнили (убили – *діал.*)».

Свідчать також Сусик Пафнутій Маркович, д. н. 01.05.1916 р., Сусик (Дем'яник) Ірина Іванівна, д. н. 06.07.1919 р.

Серед української більшості жили близько 20 сімей поляків, у т. ч. власник маєтку Красіцький та близько 7 сімей форналів. До поляків належали 10 сімей, які мешкали в селі: Грунтовські, Дмоховські, Штельмахи, Казьо-коваль із сім'єю, а також учитель початкової школи Гамерський.

Жили 5 сімей євреїв, 2 – німців.

Охорона приватного лісу Красіцького складалася з найнятих українців.

Перед приходом Червоної армії у вересні 1939 р. село залишили Красіцький із сім'єю і самотній Гамерський.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР усі 5 сімей лісової охорони, ще одна українська сім'я – солтиса Процика Омеляна.

Обидві німецькі сім'ї евакуйовані до Німеччини.

У 1942 р. всіх єврейських мешканців гітлерівці вивели в гетто до Каменя-Каширського, згодом там розстріляли. Убили також запідозреного у зв'язках із повстанцями поліцая-українця Канюку Петра.

У 1943 р. всі польські мешканці, що залишалися в селі, вибралися на пляцувку до Каменя-Каширського, звідти повернулися на батьківщину. Залишалося двоє, в т. ч. літній Стельмах. Тоді ж убиті невідомими.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 5 сімей євреїв, 4 українців. У час наростання українсько-польського міжнаціонального протистояння невідомі (можна допускати, кущовий відділ самооборони) – 2 поляків.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВОРОКОМЛЕ

Дворище (Dworyszcze), хутір – 10 обійсть. ***Долина*** (Dolina), хутір – 5 обійсть. ***Заболоття*** (Zabłocie), хутір – 4 (5) обійсть. ***Кушні*** (Kuszni), хутір – 2 обійстя. ***Любіж***

(Lubież), хутір – 5 обійсть. ***Міст*** (Most), хутір – 6 обійсть. ***Самець*** (Samiec), хутір – 2 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі села й хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Грудки (Gródki), село.

Тоді Ольбле (Олюблє) Руське.

Свідчать Гончарук В'ячеслав Семенович, д. н. 04.10.1932 р., Гончарук (Салинська) Ольга Савівна, д. н. 02.07.1936 р.

180 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі жили 3 сім'ї поляків: Корняки, Миколайчики, а також сім'я лісника. Двох польок надіслано вчителями початкової школи: одна з них – Шихлінська.

Жила сім'я євреїв.

Перед приходом Червоної армії у вересні 1939 р. вчителі виїхали з села.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли єврейських мешканців до гетто в Камінь-Каширський, наступного року розстріляли.

У 1943 р. всі польські мешканці села вибралися до Каменя-Каширського, звідти повернулися на батьківщину.

Тоді ж гітлерівці застрілили Михалка Мефодія, р. 40, за побутовий злочин.

Червоні партизани вбили за членство в ОУН, сприяння УПА, участь в її діях Решетовського Макара, Солов'я Євтуха з дружиною Катериною Романівною, Найдича Дениса Софроновича, 22 р., Тимошика Потія (Фотія), «Шинкарука» Юхима, Пивничука Івана та багатьох інших. Разом із жертвами енкаведистів у післявоєнний час за підрахунками свідків це становить разом не менше 40 осіб.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили українця, червоні партизани – кільканадцять, разом із енкаведистами в післявоєнний час – не менше 40 українців. У час наростання міжнаціонального протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Свідчать Гончарук В'ячеслав Семенович, д. н. 04.10.1932 р., Гончарук (Салинська) Ольга Савівна, д. н. 02.07.1936 р.

Ведмедик (Wedmedzik), хутір – 7 обійсть. ***Видраниця*** (Wydranica), хутір – 4 обійстя. ***Вовк*** (Wowk), хутір – 3 обійстя. ***Вороновеша*** (Woronowesza), хутір – 5 обійсть. ***Гороваха*** (Horowacha), хутір – 2 обійстя. ***Єсинь*** (Jesyń), хутір – 3 обійстя. ***Завеликий Ліс*** (Zawielki Las), хутір – 19 обійсть. ***Загребле*** (Zagreblie), хутір – 2 обійстя. ***Замосток*** (Zamostek), хутір – 10 обійсть. ***Зуберетна*** (Zuberetna), хутір – 3 обійстя. ***Кичів Дуб*** (Kiczów Dąb), хутір – 2 обійстя. ***Коноплівка*** (Konoplówka), хутір – 7 обійсть. ***Крупень*** (Krupień), хутір – 9 обійсть. ***Мошне*** (Moszne), хутір – 19 обійсть. ***Палене*** (Palone), хутір – 9 обійсть. ***Прачка*** (Praczka), хутір – 6 обійсть. ***Рожа*** (Róża), хутір – 6 обійсть. ***Росош*** (Rososz), хутір – 7 обійсть. ***Стопущина*** (Stopuszczyzna), хутір – 2 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Гута-Боровенська (Huta Borowieńska), село.

*Спогад **Філюк** (Войчук) Ганни Югвасівни, д. н. 14.10.1929 р.*

«Я, Ганна Югвасівна Філюк, скажу. Поляки в нашому селі жили. Колонія їхня була. Жив там Творко, Станчик. Я тут недалеко жила.

Творка забили.

Після поляки виїхали в Польщу.

У війну тут були забиті троє руських партизанів. Ще – бульбаші-повстанці. Троє.

Тих, що помагали червоним партизанам, повстанці забили. Казали, троє чоловік».

Свідчать також Філюк Іван Яростейович, д. н. 16.05.1929 р., а також Приходько (Ревуцька) Анастасія Юхимівна, 16.12.1934 р., тогочасна мешканка хутора Люти (при сусідньому селі Оленине), Приходько Семен Омелянович, тогочасний мешканець хутора Полики (при сусідньому селі Оленине).

Серед українських мешканців жили 4 сім'ї євреїв, поляки – окремим хутором (див.) – 5 сімей. Поляком був учитель початкової школи. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель залишив село.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР сім'ї найбагатших українців: Войчука Івана, Кузьмича Оністрата, «Пивенюка» Павла, а також удова Кузьмич Марія з дочкою Меланією.

Наприкінці 1941 р. всі єврейські мешканці вивезені гітлерівцями до гетто в Камінь-Каширський, наступного року там страчені.

За час гітлерівської окупації в селі вбито повстанцями троє українців за зав'язок із червоними партизанами: Самко Микита, Войчук Панас і Кузьмич Сафрон, рр. 40–50.

У 1943 р. в Гуті-Боровенській стався бій червоних партизанів із повстанцями. Щоб ліпше бачити відступ повстанців, «месники» підпалили будівлі села, які згоріли дощенту. В бою загинули по 3 особи з обох боків.

Усі польські мешканці в 1943 р. вибралися до Каменя-Каширського. Звідти в післявоєнний час повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. червоні партизани вбили 3 повстанців, повстанці – стільки ж червоних партизанів та 3 мешканців села, котрі мали зв'язок із ними. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів та жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ГУТА-БОРОВЕНСЬКА

Вугол (Wugoł), хутір – 4 обійстя. ***Кренцовий Лісок*** (Krańcowy Lasek), хутір – 2 обійстя. ***Купінські*** (Kupiński), хутір – 5 обійсть. ***Проїска*** (Proiska), хутір – 3 обійстя.

На всіх хуторах, за винятком хутора Купінські, жили українці.

На хуторі Купінські – одні поляки: 5 сімей (Купінські, Станьчики та ін.).

У 1943 р. один із мешканців убитий – ймовірно, кущовим відділом самооборони. Всі інші вибралися до Каменя-Каширського. Звідти повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння, ймовірно кущовим відділом самооборони, вбитий поляк.

Малі Голоби (Hołoby Małe), село.

Спогад ***Шумика*** *Василя Остаповича, д. н. 26.04.1929 р.*

«Я, Василь Остапович Шумик, 1929 року, народжений у селі Малі Голоби, про поляків розкажу вам так.

У нас поляків була половина села. Половина – українці в середині села, а друга – поляки навколо. Жили ми з ними дружно. Школа була одна. Я в ній закінчив 2 класи.

Ксьондз, коли хто з нас, українців, заслабне, то приходив, лікував. Був у тому спеціалістом. Безплатно лікував. Треба – серед ночі приходив, рятував людей.

Як стала війна, прийшли німці. Було так: ішов один поляк, хлопець із сусідньої хати, з дівчиною, а німець узяв і забив його з пістолета ні за що. Те я точно знаю.

Прийшов 43-й рік. Тоді, в теплу пору, всі поляки щезли з села невідомо куди. Десь за Стохід. І ні один поляк у нас не був тоді забитий. Так само ні одного українця поляки не забили».

Спогад ***Шумика*** *Василя Остаповича. д. н. 26.04.1929 р.*

«Я, Шумик Василь Остапович, житель села Малі Голоби, про поляків у нашому селі розкажу те, що знаю

Мій батько Шумик Остап, 1900 року народження, в 42-му році поїхав по дрова. Я був малим, не хотів із ним їхати коровами. Пас їх тоді. Батько поїхав коровами. Мав нагнати (наздогнати – *діал.*) його конем небіж. Сказав він: «Трошки пороблю (попрацюю – *діал.*) і нагоню (дожену – *діал.*)». Батько поїхав. Там, перед тим, за кілометрів 5 жив поляк-осадник – в 40-му році вивезений. Батько остановився коло тих хорім (будівель – *діал.*) і ждав племінника.

Поляки з нашого села йшли з німецької роботи на «метрах» (в лісі – *діал.*) із сокирама. Подумали, напевне, що

батько буде грабувати по тих пустих хоромах. А ще ж батько був глухуватий. Хай би й кричєли йому – не почув би... Взяли за горло, щоб шуму не було. Бо недалеко ще інші поляки були. І забили його сокирою. Дали сім ударів у голову.

На другий день ми пішли – знайшли... Таке було.

По тому поляки з села вибралися. Осталося троє. Їх оунівці половили, забрали, повезли десь.

У бандерівцях один із наших сільських ходив – його батька при совєтах вивезли. Голова сільської ради тоді написав, що він йому не підчиняється, зробив його, як вони казали, куркулем. Вивезли на Сибір, забрали все хозяйство. То той Тороканця Гната син ходив у лісі. Приїхав уночі з групою своїх – вибили ту сім'ю і ще одну – того, що секретарем був. Начальство совєтське. Забили тоді сім душ.

Ще партизани забили чоловіка. Був він старостою села – як німці прийшли, поставили його. В ту пору жидівочка Бася, – в гетто до Каменя-Каширського її вивезли, – попросила, щоб той староста приніс їй хліба. А він сказав: «Так і так. Тебе там все рівно уб'ють». А її син утік, ходив у партизанах. Той син приїхав і вибив (убив – *діал.*) всю сім'ю старости – чоловіка, жінку і бабу.

Наші голобські поляки мене дуже добре знали – ходили разом до школи. Як вибралися, жили в Любліні. Прислали до мене письмо. Я пригадав трохи по-польськи. Написав їм. Визвав у гості. Приїжджали машиною. І мені дали визов. Я поїхав туди. Гостилося. Цебрик Фелікс у Любліні. Його брат – Цебрик Юзик. Їздили до тих і до тих. Тепер пишуть письма. Маю їх кала (близько – *діал.*) сотні».

Свідчать також Войчук Данило Степанович, д. н. 01.07.1916 р., Шумик (Ходаківська) Харитина Федорівна, д. н. 15.10.1931 р.

67 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Українців і поляків жило порівну. Українці – в селі, поляки – на хуторах. Поляками було подружжя вчителів початкової школи Цеховських (Ціховських).

Мешкала сім'я євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі вибралися з села.

У 1940 р. депортовано вглиб СРСР 3 сім'ї українців: Тороканця Гната Йосиповича (голова сім'ї засуджений, син був членом ОУН), Раковського Харитона, вдову Мартинюк Теклю з дітьми, а також військового осадника-поляка Гавляка.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці перевезли в гетто до Каменя-Каширського єврейських мешканців (один із них, юнак, утік, був у червоних партизанах, врятувався). Всі інші загинули.

У 1942 р. гітлерівці, їдучи селом, застрілили юнака-поляка, що, йдучи від дівчини, потрапив під руку.

Тоді ж поляки, які жили в Голобах Малих, Задорожний та ін., задушили і порубали сокирами Шумика Остапа Петровича, 1900 р. н. (див. спогад сина В. О. Шумика). Інші польські мешканці, виїхавши до Польщі, підтримують приязні стосунки з сином убитого.

Червоні партизани (серед них мешканець села з єврейської сім'ї) убили сім'ю Раковця Петра (3 особи), котрий не виконав прохання євреїв занести в гетто харчів.

У 1943 р. майже всі польські мешканці вибралися з села до Каменя-Каширського. Троє, що залишилися (Колята, Матис Франек, Еміль) убиті повстанцями. Вони ж, зокрема, син депортованого Г. Й. Тороканця, із помсти розстріляли радянських активістів, в т. ч. голову і секретаря сільради з сім'ями – 7 осіб.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ГОЛОБИ МАЛІ

Причок (Pryczek), хутір – 10 обійсть. ***Скоморохи*** (Skomorochy), хутір – 24 обійстя. ***Ярча*** (Jarcza), хутір – 13 обійсть.

Жили одні поляки – навколо села окремими обійстями.

Серед них один – військовий осадник, у 1940 р. депортований вглиб СРСР.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили єврейську сім'ю, поляка, поляки задушили й порубали сокирами літнього українця, червоні партизани – убили 3 українців, кущовий відділ самооборони – 7 українців, в умовах наростання міжнаціонального протистояння він також – 3 поляків.

Всі інші польські мешканці в 1943 р. вибралися до Каменя-Каширського. Звідти повернулися на батьківщину.

* * *

Добре (Borki), село.

До 1946 р. – Бірки, село.

Свідчать Дуда Іван Мефодійович, д. н. 04.10.1927 р., а також Баліковська Марія Софронівна, д. н. 10.01.1923 р., Новосад Адам Васильович, д. н. 17.11.1923 р., тогочасні мешканці сусіднього села Хотешів, Корінчук (Кошелюк) Катерина Павлівна, д. н. 21.11.1922 р., тогочасна мешканка сусіднього села Острівок.

Мешканцями були виключно українці. До поляків належали 2 надісланих учителів початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії учителі залишили село.

Десять юнаків були вояками УПА. Всі загинули під час бойових дій.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ДОБРЕ (БІРКИ)

Борсуки (Borsuki), хутір – 21 обійстя. ***Верхи*** (Werchi), хутір – 8 обійсть. ***Задовга*** (Zadołga), хутір – 23 обійстя. ***Підозір'я*** (Podjeziorze), хутір – 19 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі села і хуторів при ньому перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Залісся (Zalesie), село.

Свідчать Клодчик Ольга Павлівна, д. н. 24.08.1931 р., Борсук Катерина Михайлівна, д. н. 16.07.1933 р., Гергель Перфирій Павлович, д. н. 28.02.1932 р., Савчук Марія Купріянівна, д. н. 27.11.1938 р.

191 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі поляками була сім'я лісника Боровського, який жив у гаївці, а також вчителька початкової школи Марія Цвинарувна. Жили мішані сім'ї – Стрілецького-«Попа» (дружина – українка), Прусіка, одруженого з полькою.

Євреїв мешкало 3 сім'ї.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. вчителька залишила село, Боровський із сім'єю у 1940 р. виїхав до окупованої Польщі.

Німецько-польська війна 1939 р. застала ряд молодих уродженців суміжного села Лука жовнірами Війська Польського. Всі втрапили у полон. Повернувшись, розповіли: з ними польським жовніром був уродженець села єврей Абрум. Його гітлерівці розстріляли.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці забрали євреїв до гетто в Камінь-Каширський. Декорі втекли звідти, переховувалися в навколишніх лісах. 9 осіб гітлерівці виявили в схроні, знищили. Юнак Мошко протягом усього часу окупації ховався в обійсті українця Ковальчука Омеляна Огамовича, який жив на хуторі.

У 1943 р. гітлерівці разом із шуцманами-поляками спалили обійстя українця Зайця Купріяна Раковича за те, що його син покинув службу в гітлерівській «допоміжній» поліції та втік «у ліс» до УПА.

Повстанці вбили голову сільради за радянського часу Савчука Павла, ймовірно, й секретаря ради та жителя села Гергеля – напевне, підозрюючи у сприянні червоним партизанам.

Вони ж, «фьодоровці», надовго зробили постій у Заліссі, харчувалися за його рахунок, забираючи останнє («об'їли» село).

Сім'ї Стрілецьких і Прусиків залишилися в селі назавжди. Нащадки жили тут після війни.

Врятований О. О. Ковальчуком єврей Мошко у 1947 р. помер від голоду, який охопив село.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили до двох десятків єврейських мешканців, один у радянський час помер від голоду, повстанці застрілили 3 українців, т. зв. «радянських активістів», пов'язаних із червоними партизанами. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Лука (Łąka), село.

Свідчать Гордійчук Максим Романович, д. н. 07.12.1923 р., Раковець Василь Іванович, д. н. 16.01.1924 р., Гордійчук Олена Іванівна, д. н. 03.01.1929 р.

89 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед виключно українського населення мешкали дві надіслані вчительки-польки Стажинська і Щеклюкова. Їх науку зумів «професійно» засвоїти свідок М. Р. Гордійчук. Його батько не мав змоги віддати сина до платної школи в село Нуйно, тому хлопчик, що дуже хотів учитися, чотири роки товкся в єдино доступному йому 4-му класі.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчительки-польки залишили село.

У 1942 р. мешканцям гетто в Камені-Каширському Мошку і Хавелю адміністрація дозволила будувати дім українцеві Р. Гордійчуку. Ті, як опинилися в селі, попросили видобути з гетто їхні родини. Скориставшися знайомством із поліцаями-українцями, які охороняли гетто, Р. Гордійчук це зробив. Сім'ї було сховано в льосі під клунею, що стояла на узліссі. Щоправда, згодом євреїв вислідили, повернули в гетто.

У 1943 р. частими «гостями» села стали червоні партизани із з'єднання О. Фьодорова. Один із них сп'яну впритул застрілив Гордійчук Катерину Павлівну, 1893 р. н. Коли про це стало відомо командуванню, влаштували суд в присутності мешканців села, вбивцю засудили до розстрілу, рішення виконали.

НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ПРИ СЕЛІ ЛУКА

Бісова (Bisowa), хутір.

Жила сім'я українців.

Протягом 1938–1944 рр. червоний партизан убив у селі українку. За це своїми страчений. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

* * *

Карасин (Karasin), село.

Свідчать Ревчук (Мартинюк) Хавронія Петрівна, д. н. 03.07.1931 р., Сущ Арсентій (Арсей) Сергійович, д. н. 04.04.1927 р., Сущ Марія Павлівна, д. н. 18.03.1922 р., а також Сухацький Василь Ігнатович. д. н. 05.02.1922 р., тогочасний мешканець суміжного села Карпилівка.

146 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі жила сім'я євреїв.

Поляками були троє надісланих учителів початкової школи.

Наприкінці 1941 р. єврейські мешканці вбиті кримінальними злочинцями, що пішли служити в гітлерівську «допоміжну» поліцію. Двоє втекли.

У жовтні 1943 р. село, оточене шуцманами-поляками під командуванням гітлерівців (див. також Карпилівка, село), дощенту спалене – залишилася 1 хата. Шуцмани наносили соломи, обклали нею церкву, підпалили. Священика з дружиною вбили. Це була помста за те, що село було місцем перебування як червоних партизанів, так і повстанців.

Іншим разом за те ж саме гітлерівці піддали село бомбардуванню. Загинули: Сущ Юхимія, р. 45, дочка Сущ Ганна Павлівна, 1920 р. н., Гоцик Тарас, р. 30, його племінник, 6 р., Гоцик Олександра, р. 50, кількох поранено.

Червоні партизани застрілили українця (прізвище не встановлене). Свідок чула – просився: «Таваріщі, пустіть...»

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КАРАСИН

Береница (Berenica), хутір – 2 обійстя. ***Калиш*** (Kalisz), хутір – 1 обійстя. ***Під Двором*** (Pod Dworem), хутір – 2 обійстя. ***Розважжя*** (Rozważe) (Розваже), хутір – 4 обійстя. ***Середнє*** (Serednie), хутір – 4 обійстя. ***Талабаєва Гора*** (Tałabajowa Góra), хутір – 1 обійстя.

Жили одні українці.

У 1943 р. гітлерівці знищили в селі 5 українців, кількох поранили, червоні партизани убили українця, кримінальні злочинці – 3 євреїв. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання

міжнаціонального протистояння шуцмани-поляки вбили 2 українців.

Карпилівка (Karpiłówka), село.

Свідчать Гоцик Василь Устимович, д. н. 01.01.1924 р., Сухацький Василь Гнатович, д. н. 05.02.1922 р.

180 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед абсолютної української більшості населення жили 2 сім'ї поляків (Врубеля Стефана і Бжезіцького Войцеха). Поляками були всі 5 поліціянтів постерунку, їхні дві сім'ї, учитель початкової школи.

Мешкала сім'я євреїв.

У вересні 1939 р. під час німецько-польської війни в умовах розвалу Війська Польського його жовнір, українець Гоцик Лукаш Степанович, дістався додому. Тут втрапив у поле зору поліціянта постерунку, котрий ще намагався дотримуватись «порядку» – став переслідувати втікача, стріляв по ньому, поранив. Через лічені дні мусив утікати сам. Тоді ж, перед приходом Червоної армії, усі інші поліціянти з сім'ями та вчитель теж залишили село.

Сім'я С. Врубеля у 1943 р. пішла до червоних партизанів. Звідти в 1944 р. – виїхала до Польщі. Самотній Бжезіцький (мав 80 років) безрозсудно вбитий українцем із сусіднього села. Жодного політичного підґрунтя не було – немічного поляка тривалий час доглядали сусіди-українці. В селі вважають мотиви вбивства корисливими: убивця пограбував чимале майно жертви.

Трагедію принесло мешканцям села 10 (12) жовтня 1943 р. Тоді з Каменя-Каширського звалилася неочікувана біда – напад шуцманів-поляків під командуванням гітлерівців. Згідно з громадською думкою мешканців Карпилівки, поляки-шуцмани палали помстою за вбивство польських мешканців колонії Майдан (див.). Це вони, знаючи навколишні ліси, глухими стежками привели гітлерівців на розправу до чотирьох українських сіл, що знаходилися поряд із колонією.

Аби застати зненацька, мету несподіваного приходу карателі пояснили здивованим мешканцям потребою вияснити справу несвоєчасної сплати окупаційній владі натурального податку-контигенту, здавати який окупантам дійсно заборо-

нила місцева організація ОУН, та пошуком євреїв, що переховувалися в навколишніх лісах.

Розмістившись у селі, пришельці стиха оточили одне за одним сусідні Стобихівку, Карасин та Радошинку, стали їх палити. Ввечері повернулися до Карпилівки і вранці наступного дня те саме вчинили з нею.

Шуцмани-поляки мали з собою вози, на які вантажили награбоване майно. Коли їх стало невистачати, вивозити забране змусили місцевих селян. Убиті літні люди, які не тікали: Кураш-«Бура» Іван, р. 80, Гоцик Анастасія, р. 70, Гоцик-«Ганьчук», р. 60. Інших порятувала завчасна втеча.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КАРПИЛІВКА

Заболото (Zabołoto), хутір – 2 обійстя. ***Іван*** (Iwan) (Іваннє), хутір – 2 обійстя. ***Парцеляція*** (Parcelacja), хутір – 10 обійсть. ***Підгрушка*** (Podgruszka), хутір – 2 обійстя. ***Просіка*** (Prosieka), хутір – 1 обійстя. ***Рудавка*** (Rudawka), хутір – 1 обійстя.

Жили українці. Лише на хуторі Парцеляція – поляки Болдиги, Древняки, Земани, Рубелі (дружина – українка) та ін.

Усі польські жителі в 1943 р. вибралися на пляцувку до Каменя-Каширського.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння поляки-шуцмани, вислужуючись перед гітлерівцями, вбили в селі 3 українців, українець із корисливих мотивів – поляка.

* * *

Качин (Kaczyn), село.

Свідчать Гаврилюк (Нинюк) Анастасія Гнатівна, д. н. 20.09.1918 р., Андрусь Іван Миколайович, д. н. 01.11.1935 р., Ковальчук (Шевчук) Ольга Антонівна, д. н. 22.11.1925 р., Кисляк Федосій Йосипович, д. н. 16.02.1934 р.

131 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі поляками були 2 сім'ї – землевпорядника Гайдзіса Зигмунта (полонізованого литовця

– займався розробкою плану комасації та її впровадженням у Качині й околиці). Дружина працювала вчителькою початкової школи. Поляк Шимонік, ймовірно, колишній легіонер, користувався отриманим від держави монопольним правом на продаж спиртних напоїв, яке діставалося тільки «заслуженим» полякам.

Інші троє вчителів, українці, були змушені в рідному українському селі викладати польською мовою.

Мешкала сім'я євреїв.

У вересні 1939 р. ніхто з поляків та вчителів-українців села не залишав. Педагоги-українці отримали змогу навчати у школі рідною для них та учнів українською мовою. Працювала в ній і дружина З. Гайдзіса. Сам він, літня людина, став безробітним.

У 1940 р. депортовано вглиб СРСР сім'ї українців Мишеїв, Приймачуків, ще кількох. Декотрі українські сім'ї, знаючи, що їм грозить те саме, переховувалися до приходу гітлерівців.

Єврейську сім'ю наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли в гетто до Каменя-Каширського. Там наступного року розстріляли.

У 1943 р. Шимонік із сім'єю (3 особи) вбитий невідомими під час нічного нападу на обійстя. Твердити, що це вчинили повстанці, підстав немає. Могли докластися й злодії.

У 1942 р. розстріляна гітлерівцями сім'я євреїв. Протягом 1938–1944 р. у час наростання міжнаціонального протистояння невідомими вбитий із сім'єю багатий упривілейований торгівець-поляк – ймовірно, кримінальними злочинцями.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КАЧИН

Свідчать Гаврилюк (Нинюк) Анастасія Гнатівна, д. н. 20.09.1918 р., Андрусь Іван Миколайович, д. н. 01.11.1935 р., Ковальчук (Шевчук) Ольга Антонівна, д. н. 22.11.1925 р., Кисляк Федосій Йосипович, д. н. 16.02.1934 р., тогочасні мешканці суміжного села Качин.

Качин (Kaczyn), фільварок.

Належав поляку Служевському. Форналів не було. Наймитували українці з суміжного села Качин.

Із початком німецько-польської війни 1939 р. Служевський доручив фільварок наймичці на прізвище Суєта, сам із сім'єю виїхав.

За радянської влади наприкінці 1939 р. майно фільварку частково роздане бідним мешканцям села Качин, частково розграбоване.

Відтоді фільварок обезлюднів.

Верхи (Werchy), хутір – 16 обійсть. ***Грищиха*** (Gryszczycha), хутір – 7 обійсть. ***Михайлівка*** (Michajłówka), хутір – 15 обійсть. ***Михновича*** (Michnowicza), хутір – 8 обійсть. ***Озерища*** (Ozeryszcza), хутір – 5 обійсть. ***Просіка*** (Prosieka), хутір – 7 обійсть. ***Хильове*** (Chylowo), хутір – 4 обійстя. ***Хотинович*** (Chotynowicz), хутір – 13 обійсть. ***Чемерича*** (Czemerycza), хутір – 20 обійсть. За *ДАВО, 1940 р.* також: ***Велика Нива*** (Wielka Niwa), хутір – 6 обійсть. ***Жабче*** (Жєбчи) (Żabcze), хутір – 9 обійсть. ***Замлиння*** (Zamłynie), хутір – 7 обійсть. ***Ковалів Бір*** (Kowalów Bór), хутір – 9 обійсть. ***Колода*** (Kołoda), хутір – 19 обійсть. ***Наболоття*** (Nadbłocie), хутір – 8 обійсть. ***Млинища*** (Młyniszcza), хутір – 3 обійстя. ***Олексин Лід*** (Oleksin Lod), хутір – 8 обійсть. ***Під Мохом*** (Pod Mochom), хутір – 5 обійсть. ***Підмошне*** (Podmoszne), хутір – 12 обійсть. ***Схорода*** (Schoroda), хутір – 2 обійстя. ***Теєбормач*** (Tejebormacz), хутір – 14 обійсть. ***У Хреста*** (Przy Krzyżu), хутір – 14 обійсть. ***Ясновища*** (Jasnowiszcza), хутір – 12 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв у фільварку й на хуторах не було.

Олександрія (Aleksandrja), село.

У 1940 р. Александрія, село.

Свідчать Голомиз Василь Павлович, д. н. 15.03.1920 р., Костюк Іван Данилович, д. н. 23.07.1926 р., Костюк (Павляшик) Анастасія Микитівна, д. н. 16.10.1928 р.

70 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Виключно українське село.

Полькою була надіслана вчителька початкової школи Ніна Нізгоцька. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька виїхала.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ОЛЕКСАНДРІЯ

Криниця (Krynica), осада.

Мешкали 2 сім'ї поляків, ймовірно, військових осадників, які безкоштовно отримали наділ при парцеляції маєтку. Не господарюючи на них, у 1933 р. продали 11-ти сім'ям українців, мешканцям суміжного села Олександрія, виїхали.

Відтоді невдала осада обезлюдніла.

Наліси (Nalisy), хутір – 3 обійстя. ***Попівці*** (Popówce), хутір – 4 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час міжнаціонального протистояння мешканці села, осади і хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Ставище (Wólka Kaczyńska), село.

До 1946 р. – Вілька Качинська, село.

Свідчать Шевчук Василь Іванович, д. н. 18.03.1933 р., а також Андрусь Іван Миколайович, д. н. 01.11.1935 р., тогочасний мешканець сусіднього села Качин.

91 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед українців жила одна сім'я поляків. До них належав також учитель початкової школи. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель залишив село.

У 1943 р. польська сім'я виїхала до Ковеля.

Протягом 1938–1944 рр. у час міжнаціонального протистояння мешканці села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Кирчі (Кірчі) (Kircze), село – див. Краснилівка, село.

* * *

Клітицьк (Klityck), село.

Свідчать Домарацька (Бащук) Христина Юхимівна, д. н. 08.11.1925 р., Приймак (Бащук) Марія Федорівна, д. н. 06.03.1929 р.

59 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському середовищі полькою була надіслана вчителька початкової школи Кудасова. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька вибралася в Польщу.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КЛІТИЦЬК

Діброва (Dąbrowa), хутір – 2 обійстя. ***Восьмачка*** (Ośmaczka), хутір – 1 обійстя. ***Коніщевського*** (Koniszewskiego), хутір – 1 обійстя. ***Боронецьке*** (Boroniecke), хутір – 2 обійстя. ***Пуделко*** (Pudełko), хутір – 1 обійстя. ***Під Ставом*** (Pod Stawem), хутір – 1 обійстя. ***На Оборі*** (Na Oborze), хутір – 1 обійстя. ***Сікори*** (Sikory), хутір – 1 обійстя.

Всі мешканці хуторів були поляками, в т. ч. на хуторі Діброва жила сім'я Чеслава, на хуторі Восьмачка – Бриєвські, на хуторі Боронецьке – Беднареки.

У 1940 р. всі польські мешканці під час обміну населенням між СРСР та Німеччиною виїхали до окупованої Польщі.

Протягом 1938–1944 рр. у час міжнаціонального протистояння мешканці села й хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Гута-Камінська (Huta Kamińska), село.

Свідчать Гончарук Никанор Григорович, д. н. 04.04.1927 р., Гончарук Ольга Самуїлівна, д. н. 05.02.1929 р.

Виключно українське село.

Поляками були двоє надісланих учителів початкової школи, які, ймовірно, жили в суміжній колонії Гута-Камінська. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

Сини поляка Підвисоцького, мешканця суміжної колонії Гута-Камінська, одружилися з українками, уродженками села. Їхні діти живуть в Гуті-Камінській зараз.

Всі інші поляки в 1945 р. повернулися до Польщі.

НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ПРИ СЕЛІ ГУТА-КАМІНСЬКА

Гута-Камінська (Huta Kamińska), колонія.

10 обійсть. Жили одні поляки.

Чотири сім'ї, в т. ч. Пуделка, Сікори, Беднарека, належали до військових осадників.

Усі вони в 1940 р. депортовані вглиб СРСР.

Інші польські сім'ї залишалися. Сини Підвисоцького одружилися з українками. Їхні діти живуть у суміжному селі Гута-Камінська зараз.

Всі інші поляки в 1945 р. повернулися до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр. у час міжнаціонального протистояння мешканці села й колонії перебували поза ним, його проявів та жертв не було.

Яловацьк (Jałowack), село.

Свідчать Оксенюк Надія Михеївна, д. н. 18.02.1920 р., Литвин Федосій Денисович, д. н. 20.07.1932 р., Литвин (Бащук) Надія Григорівна, д. н. 15.04.1940 р., Місик Іван Іванович, д. н. 05.10.1927 р.

65 обійсть. Серед українського населення до поляків належали охоронець лісу, що з сім'єю жив у гаївці, та Ян Фрумгольц – пристав у прийми до українки. Шлюб узято в церкві, діти були православними.

Євреїв мешкало 3 сім'ї.

Вчителем початкової школи був українець Бащук Мефодій.

Сам охоронець лісу вибрався з села перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. Невдовзі після того виїхала до Польщі й дружина з дітьми – допоміг їй у цьому батько свідка Ф. Д. Литвина.

Після встановлення радянської влади М. Бащук став працювати в школі з рідною мовою викладання, що відкрилася в селі.

Наприкінці 1941 р. єврейських жителів гітлерівці вивезли до гетто в Камінь-Каширський. Звідти, правдоподібно, декотрі втекли, ховалися в навколишніх лісах, просили допомоги

в українських сусідів. Ті, що залишалися в гетто, гітлерівцями вбиті, доля втікачів невідома – ймовірно, трагічна.

Сім'я Фрумгольців у післявоєнний час залишилася в селі.

Протягом 1938–1944 рр. вбиті гітлерівцями 3 сім'ї єврейських мешканців. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

* * *

Козел (Kozioł), село – див. Дубровиця, село.

* * *

Личини (Łyczyny), село.

Свідчать Островчук (Бортнюк) Федора Савівна, д. н. 25.06.1930 р., а також Гаврилюк (Нинюк) Анастасія Гнатівна, д. н. 20.09.1918 р., тогочасна мешканка сусіднього села Качин.

98 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Виключно українське село. Жили по одній сім'ї поляків (лісник) і євреїв.

Єврейські мешканці наприкінці 1941 р. вивезені в гетто до Каменя-Каширського. Там у 1942 р. гітлерівці їх розстріляли.

Польська сім'я в 1943 р. вибралася до Ковеля.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЛИЧИНИ

Баранки (Baranki), хутір – 27 обійсть. ***Бурно*** (Burno), хутір – 12 обійсть. ***Васьківщина*** (Waśkówszczyzna), хутір – 19 обійсть. ***Гнилецьке*** (Gniłeckie), хутір – 22 обійстя. ***Діброва*** (Dąbrowa), хутір – 23 обійстя. ***Кругла*** (Krugła), хутір – 11 обійсть. ***Мошленське*** (Moszleńskie), хутір – 41 обійстя. ***Осина*** (Osina), хутір – 20 обійсть. ***Хоминович*** (Chominowicz), хутір – 29 обійсть.

Жили одні українці.

У 1942 р. протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили сім'ю євреїв. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

* * *

Мельники-Мостище (Mielniki Mostyskie), село.

Тоді Мельники Мостиські, село.

Спогад ***Мельника*** *Адама Костянтиновича, д.н. 25.05.1922 р.*

«Я, Мельник Адам Костянтинович, з села Мельники-Мостиські.

В селі не жили ні поляки, ні євреї.

Вчитель Йосип Сакович був українцем із Мельник.

У 40-му році не вивозили нікого, а мали вивезти сім'ї Матвійчука і Березнюка на Сибір. Порахували, що вони були в ОУН.

Червоні партизани при німцях їх розстріляли».

Свідчить також Ліпич Йосип Порфирович, д. н. 01.01.1934 р.

Мешканцями були виняткова українці. Навіть учителем польської початкової школи – односелець Йосип Сакович.

У 1943 р. за допомогу повстанцям Матвійчук Адам Архипович, 23 р., і Березюк Василь, 23 р., закатовані червоними партизанами в сусідньому селі Мостище (див. село Мостище, спогад А. І. Федчика). Перепоховання на кладовищі скрито закопаних у хліві виявило жорстокість убивць: жертвам виколупали очі, обрізали вуха.

У 1943 р. червоні партизани вбили 2 українців. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Мостище (Mostyszcze), село.

Спогад ***Федчика*** *Адама Івановича, д. н. 24.12.1923 р.*

«Я, Федчик Адам Іванович, народився в селі Мостище. У нас за Польщі з поляків було тільки 2 вчителів. Як почалася німецько-польська війна, вони втекли в Польщу.

Більше поляків у нас не було.

Прийшли німці. Забили Кичку Карпа. Одного забили.

Червоні партизани забили трьох чоловік. Звати їх: Рудчик Степан Андрійович, Рудчик Андрій Степанович, Ліпич Степан Олександрович. Ще – Рудчика Максима Андрійовича забили, в хліві закопали. Поодрізували вуха, очі повибирали. Кажу правду.

Були там люди з Осовців і Мельник-Мостиських. Звати Матвійчук Адам Архипович і Березюк Оксень Федорович – з Мельник. З Осовців – Карп. Фамілії не знаю».

Свідчить також Ліпич (Матвійчук) Анастасія Сильвестрівна, д. н. 20.12.1924 р.

У виключно українському середовищі поляками було тільки подружжя вчителів. У 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

У 1940 р. енкаведисти вбили оунівця Свиридюка Андрія. Його дружину з дітьми, а також Матвійчука Маркіза Харитоновича (був найбагатшим у селі, мав 8 корів) з сім'єю депортували вглиб СРСР.

У 1942 р. гітлерівці застрілили обраного односельцями голову управи Кичку Карпа – за те, що заборгував при здачі контигенту.

1943 р. прийшов із грабунком червоних партизанів. Вони ж убили за допомогу УПА оунівців (чи симпатиків): Рудчика Степана Андрійовича, Рудчика Андрія Степановича, Ліпича Степана Олександровича, Рудчика Максима Андрійовича. Обрізавши вуха і виколупавши очі, скрито закопали в хліві. Односельці й родичі знайшли трупи згодом. Одночасно вбито ще 2 мешканців села Мельники-Мостище (див.), одного з села Осівці (див.).

Протягом 1938–1944 рр. енкаведисти вбили українця, 4 – червоні партизани, у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

* * *

Нові Червища (Czerwiszcza Nowe), село.

Спогад ***Демидюка*** *Івана Миколайовича, д. н. 20.09.1928 р.*

«Я, Демидюк Іван Миколайович.

Була у нас в селі колонія поляків – хат вісім. І ще в лісі жили – хати три.

Їх у 40-му році всіх вивезли. То були осадники-легіонери.

Ніхто з поляків у нас не забитий. І українці не забиті.

Німці трьох з села забили в бою – в перестрілці з партизанами».

Свідчать також Куницька (Іванущик) Федосія Климівна, д. н. 11.09.1924 р., Яцук Петро Омелянович, д. н. 24.06.1937 р.

Мешканцями були виключно українці.

Жили 2 сім'ї євреїв.

У 1940 р. декілька сімей українців були заплановані на депортацію. Та, вочевидь, влада не встигла це зробити.

У 1941 р. з початком гітлерівської окупації в околиці з'явилася озброєна група т. зв. «зелених», кримінальних злочинців, що «спеціалізувалася» на грабунку як єврейського, так і українського населення. Повстанці їх переслідували й винищували.

Єврейських мешканців наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли до гетто в Камінь-Каширський. Наступного року там розстріляли.

У 1943 р. поряд із селом зав'язався бій між червоними партизанами й гітлерівцями, які мали підтримку з повітря, – літак обстрілював село. Убито чотирьох мешканців: Яцука Якова, Демидюка Панаса і ще двох. Гітлерівці, потерпівши поразку, з помсти спалили частину села.

У 1943 р. червоними партизанами, в 1944 р. енкаведистами вбито всього 16 українських мешканців села, в т. ч. Яцука Миколу, Савоника Миколу, Юхима (?), Варійона (?) та ін., котрі не хотіли йти на фронт.

Протягом 1938–1944 рр. загинуло не менше 20 українців: 4 убиті гітлерівцями, 16 – червоними партизанами й енкаведистами. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ НОВІ ЧЕРВИЩА

Нові Червища (Czerwiszcza Nowe), колонія.

8 обійсть.

Жили одні поляки, військові осадники: Сікали, Гути, Гарбари, Пуцілі та ін.

В лютому 1941 р. всі з сім'ями депортовані вглиб СРСР. Відтоді колонія обезлюдніла.

Осока (Osoka), хутір – 7 обійсть. ***Масівка*** (Masówka), хутір – 6 обійсть. ***Засліпа*** (Zaslepa), хутір – 5 обійсть. ***Липа*** (Lipa), хутір – 3 обійстя. ***Коло Озера*** (Około Jeziora) (Озірне), хутір – 3 обійстя. ***Підозір'я*** (Podjezierze), хутір – 3 обійстя. (За даними *ДАВО, 1940 р.* перелік хуторів інший: ***Покупателів*** (Pokupacielów), хутір – 17 обійсть. ***Малівка*** (Małówka), хутір – 5 обійсть. ***Дубники*** (Dubniki), хутір – 5 обійсть. ***Попобрід*** (Popobród), хутір – 13 обійсть. ***Гусечис*** (Guseczys), хутір – 10 обійсть.

Жили переважно українці.

Лише на хуторі Осока – кілька сімей та на трьох інших хуторах по одній сім'ї військових осадників-поляків.

На початку 1940 р. всі польські мешканці депортовані вглиб СРСР.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Грива (Grywa), село.

Виселене і зруйноване в 1951 р. Територія держлісфонду.

Спогад ***Марчука*** *Олександра Артемовича, д. н. 15.10.1923 р.*

«Я – Олександр Артемович Марчук.

В селі жили 3 сім'ї поляків, із них дві – легіонерів. У 40-му році вивезені в Сибір.

Один поляк остався – Крупа з сім'єю. З нами разом сім'я жила. Разом після війни вивезені в Дніпропетровську область.

Школа була. Двоє вчителів-поляків. Один виїхав у 39-му. Другий іще за німців учив дітей.

Наше село в 43-му році було партизанською «столицею». На нього два рази нападали повстанці. Були бої. Убитий один повстанець. У першому бою спалено 20 дворів, у другому бою – 50 дворів. Тоді червоні партизани вбили в селі десять чоловік.

У 51-му наше село Гриву насильно вивезли в Дніпропетровську область.

Зробили тоді збори, сказали, щоб люди вербувалися. Люди одказалися. Другий раз приїхали. Те саме. Третій раз стали насильно заставляти підписувати заяви, ніби ми згодні.

Завезли в Магдалинівський район Дніпропетровської області, розсіяли по п'яти селах.

Ми потрохи стали вертатися.

За що вивезли – не говорили».

Свідчать Марчук (Голодюк) Ганна Романівна, д. н. 17.08.1922 р., Булик (Гнатюк) Єлизавета Гаврилівна, д. н. 20.08.1928 р.

Серед українців жили 3 сім'ї поляків – Крупи, а також Масляки і Щегельські – військові осадники. Поляками також були двоє вчителів початкової школи.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. один із учителів, Кротовський, вибрався з села, інший, Корок, – залишався, працював в українській школі під час гітлерівської окупації.

У 1940 р. обидві сім'ї військових осадників, а також українця Іщука Івана, лісника, депортовано вглиб СРСР.

У 1943 р. розташоване в глибині лісів село було місцем таборування червоних партизанів, у якому перебували постійно. Повстанці зробили дві спроби напасти. При першій під час бою убито повстанця, згоріло 20, під час наступної – 50 хат.

За час перебування в селі червоні партизани з різних приводів убили не менше 10 мешканців.

Одного жителя під час облави на повстанців застрілили гітлерівці.

У селі вбито уродженця Гриви, командира одного із загонів партизанського з'єднання А. Бринського, Коніщука Миколу Парамоновича.

У 1951 р. мешканців села, хоч вони й відмовлялися «вербуватися», насильно переселено в Магдалинівський район Дніпропетровської області. Їх розсіяли, поселивши в п'яти селах. Разом з усіма українськими сусідами там опинилася й сім'я поляків Круп.

Декотрі самовільно повернулися, зараз мешкають переважно в селі Нові Червища. Крупи, породичавшись, залишилися там.

Територія держлісфонду.

Завалля (Zawale), хутір – 1 обійстя. ***Перебрід*** (Przebród), хутір – 1 обійстя. ***Підріччя*** (Podrzecze), хутір – 1 обійстя. ***Лисне*** (Lisne), хутір – 1 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у селі гітлерівці вбили українця, червоні партизани – не менше 10. У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села й хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Рудка-Червинська (Rudka), село.

У 1940 р. – Рудка, село.

Спогад ***Сацика*** *Олександра Сидоровича, д. н. 02.08.1924 р.*

«Я, Олександр Сидорович Сацик, месник (житель – *діал.*) села Рудка-Червинська.

Знаю, що поляки в нас жили. Легіонери. Було їх домів 30. Вони в 40-му році вивезені в Сибір.

...І поляків у нас ніхто не забив, і вони нікого не забили.

В 43-му був бій німців із совєтськими партизанами. В тому бою було забито 7 чи 8 жителів нашого села.

Ще була в нас банда «зелених». Вони їздили і жидів грабили. Забили одного поляка. Звати як, забувся. І то – все».

Свідчать також Приходько Іван Панасович, д. н. 25.05.1914 р., Приходько Марія Павлівна, д. н. 01.06.1929 р.

70 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Переважне населення – українці. На фільварку жили поляки-форналі – сімей 10. В селі – мішані Романюків, Сидоровичів. Поляком був учитель початкової школи.

Жили 2 сім'ї євреїв. Били олію, обробляли орендовану землю.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель вибрався з села.

У 1940 р. всі польські мешканці, крім сімей Романюків і Сидоровичів, які тепер стали декларувати себе українськими, а також українці: Приходько Адам-«Довган», колишній

солтис Сацюк Кузьма, Приходько Григорій із сім'ями депортовані вглиб СРСР.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли євреїв у гетто в м. Камінь-Каширський, там у 1942 р. розстріляли.

У 1943 р. під час бою з повстанцями, який відбувся поряд із селом, гітлерівці з помсти спалили ряд хат, убили їхніх мешканців: Яцука Данила, з дружиною Домною, Яцука Михайла, Приходька Трохима, Приходька Йосипа. Всього 7 осіб, у т. ч. мешканця села Гриви.

Свідок О. С. Сацик стверджує, що група озброєних кримінальних злочинців, т. зв. «зелених», які з'явилися під час гітлерівської окупації і нікому не підпорядковувалися, вбили поляка. (Свідок І. П. Приходько вважає – ксьондза, а також українця.)

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці застрілили 7 українців та, забравши в гетто, – 2 сім'ї євреїв, кримінальні злочинці, т. зв. «зелені» – українця й поляка.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ РУДКА-ЧЕРВИНСЬКА

Свідчать Приходько Іван Панасович, д. н. 25.05.1914 р., Приходько Марія Павлівна, д. н. 01.06.1929 р., Сацик Олександр Сидорович, д. н. 02.08.1924 р., тогочасні мешканці суміжного села Рудка-Червинська.

Осока (Osoka), колонія.

2 обійстя. Жили чеські поселенці.

Підстав для українсько-польського протистояння не було жодного.

У 1947 р. повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння чеські мешканці колонії перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Рудка-Червинська (Rudka), осада.

Обійсть 30. Жили одні поляки, колишні легіонери, що стали військовими осадниками: Тимошевські, Карпінські (сім'ї 3 братів), Рудковські, Пиндраки, Сікали та ін.

У 1940 р. всіх депортовано вглиб СРСР.
Відтоді обезлюдніла.

Брод (Broc), хутір – 6 обійсть. ***Колачі*** (Kołacze), хутір – 1 обійстя. ***Коноплище*** (Konopliszcze), хутір – 1 обійстя. ***Змар*** (Zmar), хутір – 5 обійсть. ***Лисуха*** (Lisucha), хутір – 5 обійсть. ***Сухе*** (Suche), хутір – 5 обійсть. ***Червище*** (Czerwiszcze), хутір – 3 обійстя.
Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі осади та хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Нуйно (Nujno), село.
У 1940 р. – Нуйно-Лопачі, село.

Свідчать Прокопчук Федір Іванович, д. н. 04.11.1934 р., Ліцевич Пантелій Гнатович, д. н. 14.07.1929 р., Ліцевич (Клодчик) Марія Антонівна, д. н. 07.09.1930 р., Лєснік (Мосійчук) Марія Зенонівна, д. н. 16.02.1933 р.

104 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).
В українському середовищі жили 4 (5) сімей поляків. Ніхто з них не працював на землі. Були вчителями 7-класної школи: Бродська, Пастернак, колишній легіонер Чапровський, Врубльова, Дзіковіцька. Двоє – ковалями, самотня Жаровська утримувала невеликий магазин. Ймовірно, в лісі у лісничівці мешкав поляк-лісник.
Жили 5 сімей євреїв.
У вересні 1939 р. в час розвалу польської держави і розформування Війська Польського протягом 2 діб у селі перебував значний його підрозділ, відтягав з капітуляцією. Аби прискорити її, місце розташування військовиків стали бомбити кілька радянських «кукурузників». Із них вручну скидали бомби, вели обстріл кулеметами. Свідок Ф. І. Прокопчук перебував неподалік в обійсті діда, заможного селянина, стверджує: нападникам, що були на низькій висоті, виразно

кортіло стріляти не так по польських жовнірах, як підпалити й зруйнувати зразкове обійстя діда, селянина-одноосібника. Ведучи шалений вогонь по обійстю та його мешканцях, – старому чоловікові й дитині, які не знали, де знайти порятунок, – таки підпалили його. Згоріло також кілька сусідніх селянських будівель.

Польський військовий підрозділ, узявши з собою вбитих і поранених, пішов із села. З ним вибралися майже всі польські мешканці. Залишилися тільки сім'я вчительки Бродської й чоловіка-коваля, а також Жаровська.

Бродська деякий час працювала у відкритій в селі за радянської влади українській школі. У 1940 р., ймовірно, подружжя і Жаровська в час обміну населенням між СРСР і Німеччиною повернулися до окупованої гітлерівцями Польщі.

У червні 1941 р. гітлерівці арештували голову та секретаря сільської ради радянського часу, вивезли до Каменя-Каширського, там розстріляли.

Тоді ж убили літнє подружжя євреїв. Дехто з молодших євреїв сховався в навколишніх лісах. Інших гітлерівці вивезли в гетто до Каменя-Каширського, у 1942 р. там розстріляли. Юнак Янкель впродовж усієї війни переховувався в колишнього мешканця села, українця Мостицького Івана, що придбав обійстя в селі Дубова Ковельського району. У 1944 р. пішов на фронт, служив у НКВС, згодом виїхав до США.

У 1943 р. в селі тричі по 2 тижні робили постій червоні партизани з'єднання Фьодорова. Вели себе за виробленою звичкою: не розрізнюючи, хто якої національності, «реквізували» продукти харчування не там, де ночували, а по сусідніх селах, звозили їх до Нуйна. «Трофеями» були не тільки харчі, але й принагідно награбований селянський одяг, в т. ч. жіночий, – ішов для осіб жіночої статі, яких «для натхнення» мали при собі.

Ніби за допомогу червоним партизанам гітлерівці вбили сім'ю Ліпичів (батько, мати, дочка), Трушик Єфросинію, 1902 р. н., Откачука Серафима, 1900 р. н., дружину, дочку Марію, 1929 р. н., якій відрубали палець, бо там був перстень.

Українська мешканка села Мокійчук Ірина у час війни вийшла заміж за поляка, мешканця Ковеля. В 1944 р. подружжя

перебувало у 27-й волинській дивізії АК. В бою з гітлерівцями І. Мокійчук загинула.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівцями вбиті 9 українців, 5 сімей євреїв, у бою з гітлерівцями в складі 27-ї волинської дивізії АК загинула українка. У час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ НУЙНО

Свідчать Прокопчук Федір Іванович, д. н. 04.11.1934 р., Ліцевич Пантелій Гнатович, д. н. 14.07.1929 р., Ліцевич (Клодчик) Марія Антонівна, д. н. 07.09.1930 р., Лєснік (Мосійчук) Марія Зенонівна, д. н. 16.02.1933 р., тогочасні мешканці суміжного села Нуйно.

Берці (Berce), хутір – 31 обійстя. ***Єрличі*** (Jerlicze), хутір – 10 обійстя. ***Просіка*** (Prosieka), хутір – 5 обійсть. ***Топильця*** (Topylcia), хутір – 4 обійстя. За *ДАВО, 1940 р.* також: ***Бір*** (Bór), хутір – 2 обійстя. ***Мала Лінія*** (Mała Linia), хутір – 126 обійсть. ***Надріччя*** (Nadrzecze), хутір – 18 обійсть. ***Проєнка*** (Projenka), хутір – 10 обійсть. ***Яблонки*** (Jabłonki), хутір – 10 обійсть. ***Яличчя*** (Jalicze), хутір – 14 обійстя. ***Янівка*** (Janówka), хутір – 135 обійсть.

Жили одні українці.

У 1943 р. на хуторі Берці гітерівці вбили сім'ю Клодчиків (батька, матір, 3 дітей), сім'ю Ковальчуків (Якова Павловича, 1900 р. н., дружину, 3 дітей).

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 10 українців, у час наростання українсько-польського протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Оленине (Helenin), село.

Тоді Геленин, село.

Спогад ***Мороз*** *(Коваль) Марії Захарівни, д. н. 25.09.1937 р.*

«Я, Мороз (Коваль) Марія Захарівна.

У нашому селі жили 2 сім'ї поляків. Одній сім'ї в 43-му допомогли в селі вибратися до Каменя. Вона поїхала на батьківщину в Польщу.

З другої сім'ї невідомо хто вбив хазяїна. Сама вона (жінка) осталася (жива. – *Упоряд.*). Досі проживає в нашому селі. Коширець звати.

В 43-му році на село налетів німецький самольот. Бомбив село. Кинув 2 бомби, вбив трьох чоловік, поранив більше п'яти».

Свідчить також Мороз Максим Панасович, д. н. 17.05.1928 р.

127 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському оточенні жили 2 сім'ї поляків (Коширці, прізвище другої забуте). Поляком був учитель початкової школи.

Мешкала сім'я євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель вибрався з села.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР 2 сім'ї українців, у т. ч. Ліщука Михайла.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці перевезли єврейських мешканців у гетто до Каменя-Каширського, наступного року там розстріляли.

У 1943 р. невідомі вбили голів обох сімей поляків. Дружині з дітьми однієї українські сусіди допомогли виїхати до Каменя-Каширського. Дружина з дітьми Коширця залишилася в селі назавжди. Нащадки живуть у селі досі.

У 1944 р. під час фронтових дій гітлерівський літак скинув на село 2 бомби, загинув Приходько Мирон із 2 дітьми. Багато поранено.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці розстріляли сім'ю євреїв, внаслідок фронтових дій при бомбардуванні загинули 3 українців, багато поранено. У час загострення міжнаціонального протистояння невідомі вбили 2 поляків.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТ ПРИ СЕЛІ ОЛЕНИНЕ

Свідчать Мороз Максим Панасович, д. н. 17.05.1928 р., Мороз (Коваль) Марія Захарівна, д. н. 25.09.1937 р., тогочасні мешканці суміжного села Оленине.

Заріка (Zaryka), хутір – 16 обійсть. ***Лютття (Люти)*** (Lutje), хутір – 11 обійсть. ***Поболоття*** (Pobłocie), хутір – 12 обійсть. ***Поліки*** (Poliki), хутір – 8 обійсть. ***Радлена*** (Radlena), хутір – 3 обійстя. ***Черемошне*** (Czeremoszne), хутір – 18 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Ольбле (Олюблє) Ляське (Olble Lackie), село – див. Осівці, село.

* * *

Осівці (Olble Lackie), село.

Тоді Ольбле (Олюблє) Ляське, село.

*Спогад **Шептур** (Митчик) Ганни Василівни, д. н. 09.07.1930 р.*

«Я, Шептур Ганна Василівна, розкажу про своє село. Поляків, євреїв у нас в селі не було. Тимчасово жила одна сім'я поляків-учителів. Вони виїхали в 39-му році.

За німців у нас були забиті одна жінка і ще одна сім'я. Невідомими вночі.

Німці, червоні партизани, поляки нікого не забили.

Ще що скажу. У мене був дядько, а в нього двоюрідний брат. Вони пішли на фронт обидва з усіма. Обох звали – Адам Митчик. Там, на фронті їх арештували, судили, обом дали по 10 років. Як відбули, їх випустили. Жили в Караганді, додому не могли повернутися».

Свідчать також Іцик Ганна Сидорівна, д. н. 22.12.1930 р., Шептур Йосип Корнилович, д. н. 09.02.1932 р., Михалик Марія Степанівна, д. н. 04.08.1920 р.

170 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*). Виключно українське село. Поляками було подружжя вчителів початкової школи Кужая. Перед приходом Червоної армії у вересні 1939 р. виїхало.

Поляк був власником маєтку при селі. Наймитували мешканці.

Гітлерівці відновили запущене за радянської влади господарство, використовуючи дармову працю насильно зігнаного населення.

У 1943 р. червоні партизани пострілом у хату вбили вночі Мичик Уляну Юхимівну, 22 р., а також Шептура Адама, р. 30, Федору «Сороку», 27 р.

У 1944 р. ряд юнаків мобілізовано до Червоної армії, серед них – двоюрідних братів з однаковим іменем і прізвищем Адам Митчик. На передовій виявився їх зв'язок з ОУН. Обох засуджено на 10 років з 5-річним висланням та забороною жити в Україні. Не повернулися.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ОСІВЦІ (ОЛЬБЛЕ ЛЯСЬКЕ)

Вишина (Wyszyna), хутір – 5 обійсть. ***Заласько*** (Załasko), хутір – 34 обійсть. ***Занивисько*** (Zaniwisko), хутір – 5 обійсть. ***Обліски*** (Obliski), хутір – 10 обійсть. ***Ольшани*** (Olszany), село – 17 обійсть. ***Підгір'я*** (Podgórze), хутір – 5 обійсть.

Жили одні українці.

У 1943 р. на хуторі Вишина червоні партизани застрілили з сім'єю (3 особи) колишнього голову сільради Антона (прізвище не встановлене).

Протягом 1938–1944 рр. червоні партизани вбили 3 українців, у час загострення міжнаціонального протистояння жителі хутора перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Піщане (Jajno), село.

Тоді Яйне.

Свідчать Бігун (Кузьмич) Федора Карпівна, д. н. 02.07.1928 р., Кузьмич Павло Юхимович, д. н. 01.06.1935 р., Кузьмич (Кузьмич) Ганна Пилипівна, д. н. 11.04.1937 р.

Поміж українцями жили 3 сім'ї євреїв, поселилося подружжя поляків (лісника?) Тадека і Євгенії.

Польками були дві надіслані вчительки початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчительки виїхали з села.

У 1943 р. червоні партизани були частими гостями в Яйному, господарювали в коморах селянських обійсть, застрілили Федіка Петра Ксенофонтовича, р. 22.

Невідомими (свідки допускають, кущовим відділом самооборони) вбите подружжя поляків (див. також Ставок, хутір).

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ПІЩАНЕ (ЯЙНЕ)

Заріжжя (Zaryże), хутір. Одне обійстя. Жила сім'я поляків.

У 1943 р. всі мешканці вибралися до Каменя-Каширського. Звідти повернулися на батьківщину.

Ставок (Stawek), хутір. Одне обійстя.

Жив із сім'єю поляк Тадеуш (прізвище?). Володів рибними ставами, лугами, розводив худобу.

В селі Яйне жив його зять Тадек із дочкою Марією. Коли в 1943 р. невідомі вночі вбили їх, Тадеуш з усією сім'єю (мав трьох синів, ще двох дочок) негайно залишив хутір.

Можливо, сім'я перебувала недалеко (ймовірно, в Камені-Каширському). Через 2 тижні наймолодший син Стефан з'явився на хуторі, підпалив усі будівлі обійстя, стоги сіна і зник.

Вочевидь, сім'я повернулася в Польщу.

Протягом 1938–1944 рр. червоні партизани вбили в селі українця, у час наростання міжнаціонального протистояння невідомі (ймовірно, кущовий відділ самооборони) – 2 поляків.

* * *

Пнівне (Pniewno), село.

Спогад ***Багнюка*** *Івана Парфентійовича, д. н. 04.07.1923 р.*

«Я, Багнюк Іван Парфентійович, розкажу про поляків так. Була у нас гміна, війт, два писарі з них. Ще було троє поляків,

які керували пожежною стражею, «стшельцями». Був поліцейський постерунок. Биковський – комендантом. Ще 5 поліціянтів.

Було три маєтки: Карпенкової, Красовського і Кшемінського. Були поляки-вчителі.

Як прийшли «перші совєти», то втік весь постерунок, частина вчителів, секретарі (писарі?) гміни, війт.

У 1940 році вивезли православного священика Кучинського. Більш нікого.

Прийшли німці, то забили трьох «майонткових» (власників маєтків. – *Упоряд.*): Красовського, Кшемінського і Швайковського (економа). А сім'ї їхні?.. Приїхали німці з польською поліцією і решту поляків забрали, вивезли в Камінь (Каширський. – *Упоряд.*).

Євреїв було багато. Сімей, точно не знаю, – мабуть, із 40. Погрузили на підводи, вивезли в Любешів, там усіх розстріляли.

Тоді в 43-му році стояли тут упівці. Червоні партизани наступали і під час бою забили 8 чоловік. З нашого села – одного: Пугача Григорія Семеновича, а то з інших сіл.

Пані Карпенкова залишилася тут у селі, її ніхто не зачіпав. Тут до смерті була».

Свідчать також Струк Степан Якович, д. н. 02.03.1928 р., Пугач Ганна Юхимівна, д. н. 21.03.1921 р., Пугач Ганна Романівна, д. н. 28.08.1921 р.

Дещо менше двох третин (близько 100 сімей) становили українці, до 40 – євреї (торгівці, лікар, аптекарі, 3 ковалів та інші ремісники, 2 селянські сім'ї).

По вересень 1939 р. містилося гмінне управління, чиновниками якого були винятково поляки, як і всі 6 поліціянтів постерунку, 5 (6) учителів початкової школи, працівник пошти, пожежник Лебковський, керівник воєнізованого «Стшельца» Пєчоловський. До них належали поміщики (Красовський, Кшемінський, Карпенкова, її економ Швайковський). Поляками була родина 3 братів Карпенків (один – військовий осадник, мав монопольне право на торгівлю алкогольними напоями, утримував ресторан, другий працював у гмінному управлінні, третій – учителем). Усі з сім'ями.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі працівники гмінного управління, поліцянти, вчителі, Пєчоловський, Лебковський з сім'ями вибралися з села.

У 1940 р. депортована сім'я священика – українця Кучинського: відверто говорив про трагедію голодомору 1933 р.

Ймовірно, в перші дні гітлерівської окупації в околиці з'явилася озброєна група т. зв. «зелених», які вбили 8 єврейських мешканців, спалили половину єврейських обійсть. Коли до Пнівна уперше прибув підрозділ гітлерівців, «зелені» вийшли назустріч, напевне, щоб доповісти про вчинене й отримати схвалення. Результат виявився несподіваним – 5 із них гітлерівці застрілили.

Наприкінці 1941 р. всі єврейські мешканці вивезені гітлерівцями в гетто до містечка Любешів, там у 1942 р. розстріляні.

Із поляків, які залишалися в селі, 7 осіб у 1943 р. вбив, ніби, кущовий відділ самооборони. (Свідок І. П. Багнюк вважає – гітлерівці). У т. ч. власників фільварків Красовського і Кшемінського, економа Швайковського, Пєчоловського, Яна Кравченка. Через 3 днів прибув підрозділ поляків-шуцманів, забрав із собою решту поляків, які ще були в селі, перевіз до Каменя-Каширського.

Одинока літня жінка Карпенкова залишилася назавжди. Тут померла в післявоєнні роки.

У 1943 р. червоні партизани, які напали на повстанців у сусідньому селі Фаринки і вбили там 18 осіб (див. Фаринки), вчинили розправу і над Пнівним – спалили село. (Чи були людські жертви – не встановлено.)

У 1942 р. гітлерівці вивезли в гетто і знищили там до 40 єврейських сімей, 8 єврейських мешканців убиті кримінальними злочинцями з українців невідомого походження – т. зв. «зелені». До жертв наростання міжнаціонального протистояння протягом 1938–1944 рр. відносимо 6 поляків, убитих, ймовірно, кущовим відділом самооборони, який перебував на місці.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ПНІВНЕ

Свідчать Веремейчик (Пугач) Євгенії Дмитрівни, д. н. 04.10.1933 р., тогочасна мешканка хутора

Плишева, а також Багнюк Іван Парфентійович, д. н. 04.07.1923 р., П'явка Ганна Іванівна, д. н. 22.12.1935 р., тогочасні мешканці суміжного села Пнівне.

Березники (Berezniki), хутір – 15 обійсть. ***Шоловичі*** (Szołowicze), хутір – кілька обійсть. ***Мар'янівка*** (Marjanówka), хутір – 10 обійсть. ***Млинище*** (Młynyszcze), хутір – 20 обійсть. ***Плишева*** (Pliszewa), хутір – 3 обійстя. (У *ДАВО, 1940 р.* подаються назви хуторів: ***Веретиця*** (Weretyca), хутір – 19 обійсть. ***Лески*** (Leski), хутір – 20 обійсть. ***Ясиня*** (Jasynia), хутір – 14 обійсть.

Жили одні українці. Лише на хуторі Мар'янівка – сім'я поляків Кравченків (див. Пнівне, село), у 1943 р. вивезена поляками-шуцманами до Каменя-Каширського. На хуторі Плишева – 2 сім'ї українців, 1 – багатодітних поляків Гавенд. Стосунки були дуже приязні. У 1943 р. польська сім'я вибралася з хутора.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння жителі хутора перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Винімок (Wynimek), село.

Свідчать Пугач (Мазурик) Марія Калинівна, д. н. 01.09.1932 р., Пугач Ганна Романівна, д. н. 28.08.1921 р.

39 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському середовищі поляками була сім'я надісланої вчительки початкової школи. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька разом із чоловіком і дитиною вирішила залишити село.

Усі 3 особи вбиті невідомими дорогою в сусідню колонію Кримненську, де жили поляки. Підозра впала на місцевих комуністів.

У 1943 р. в село неодноразово вторгалися червоні партизани. Один із них застав Мазурик Федосію, р. 60, яка саме ховала клунок із одягом, зібраним на смерть. Незважаючи на крик, намагався вирвати.

Інші червоні партизани відганяли мешканців від підпалених ними їхніх хат. Один із потерпілих, Мазурик Павло

Іванович, ткнув підпалювачу листа від сина-червоноармійця з фронту, аж тоді відпустили, не застрілили, як грозилися. Пугача Андрося з дружиною вбили. Під час одного з нападів (див. Фаринки, село) Винімок повністю спалили.

Гітлерівці дістався до села, ймовірно, під час облави, вбили Тарасюка Дмитра, 60 р.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці застрілили українця, червоні партизани – не менше 2 українців. До жертв українсько-польського протистояння відносимо вбивство в селі сім'ї вчительки-польки, вчинене у вересні 1939 р., ймовірно, місцевими комуністами.

Волиця (Wólka Pniewneńska), село.

Спогад ***Шевчика*** *Петра Івановича, д. н. 06.09.1923 р.*

«Я, Шевчик Петро Іванович, житель села Волиця. 1923 року народження, хочу сказати про поляків. У нас в селі жила одна сім'я – чоловік і жінка Костінські. Вони в 42-му році кудись виїхали.

Євреїв у селі було 4 сім'ї. Їх німці у 42-му році забрали і під Любешевом постріляли.

Повстанці в нас забили двох чоловік за те, що помагали червоним партизанам. Звати – Давид і Мина».

Свідчать також Шевчик (Довжик) Олександра Улянівна, д. н. 22.03.1928 р., Довжик Євдокія Улянівна, д. н. 30.12.1931 р.

Серед українського населення жило подружжя поляків Костінських, сім'я євреїв.

У 1942 р. Костінські виїхали, єврейських мешканців тоді ж гітлерівці перевезли в гетто у містечко Любешів, там розстріляли.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння жителі села й хутора перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було. У 1943 р. повстанці застрілили двох українців за допомогу червоним партизанам.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВОЛИЦЯ

Бистриця (Bystryca), хутір – 4 обійстя. **Загір'я** (Zagórze), хутір – 7 обійстя. **Заільниче** (Zailnicze), хутір –

10 обійстя. ***Купетуха*** (Kupetucha), хутір – 29 обійсть. ***Пахом*** (Pachom), хутір – 16 обійсть. ***Падомше*** (Padomsze), хутір – 13 обійсть. ***Середнє Болото*** (Serednie Bloto), хутір – 8 обійсть. ***Студениця*** (Studzienica), хутір – 17 обійсть. ***Уголь*** (Ugol), хутір – 15 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння жителі села й хутора перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Городок (Gródek), село.

Свідчить Бартошик Яків Антонович, д. н. 18.10.1923 р., Багнюк (П'явка) Ярина Євгенівна, д. н. 19.05.1930 р.

43 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Соснівка (Sosnówka), село.

Спогад ***Пугача*** *Сави Олексійовича, д. н. 14.01.1923 р.*

«Я, Пугач Сава Олексійович, тогочасний мешканець села Соснівки, буду говорити те, що було.

У нас в селі поляки не жили. З євреїв був один, помер у 1940 році.

Було забито 4 чи 5 жителів нашого села польськими поліцейськими з німцями за те, що побилися з старостою села. Звати їх: П'явка Мирон Антонович, П'явка Іван Дем'янович, Войцік Лікандр Вікентійович, Величко Митрофан Лазарович і Величко Іван Михайлович. Шуцмани ще вбили П'явку Дем'яна.

Червоними партизанами був забитий Фарина Семен Васильович, Пугач Іван і П'явка Пилип Сергійович, старі чоловіки.

Поляків у нас забитих не було».

Свідчить також Ярмолюк Олександр Федосійович, д. н. 02.06.1925 р.

83 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Єдиний із жителів-євреїв помер у 1940 р. Відтоді за складом мешканців село було виключно українським.

У 1943 р. п'ятеро юнаків з невідомого приводу образили старосту села. Той доніс гітлерівській владі, ніби вони – в контакті з червоними партизанами. Керівний гітлерівець примчав із поліцаями-поляками, які вбили П'явку Мирона Антоновича, П'явку Івана Дем'яновича, Войціка Лікандра Оксентійовича, П'явку Дем'яна, Величка Івана Михайловича, Величка Митрофана.

Червоні партизани тоді невідомо з якого приводу розправилися з Фариною Семеном Васильовичем, Пугачем Іваном, П'явкою Пилипом Сергійовичем, ніби зовсім випадково застрілили Мазурик Оксеню.

У 1943 р. червоні партизани вбили 4 українців. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його жертвами стали 6 українців, убитих поляками-шуцманами з участю гітлерівця.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СОСНІВКА

Свідчать Пугач Сава Олексійович, д. н. 14.01.1923 р., Ярмолюк Олександр Федосійович, д. н. 02.06.1925 р.

Утрина (Utryna), хутір – 16 обійсть. ***Черниш*** (Czernysz), хутір – 18 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці обох хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Фаринки (Farynki), село.

Спогад ***Ющика*** *Андрія Семеновича, д. н. 01.11.1930 р.*

«Я, Ющик Андрій Семенович, уродженець Камінь-Каширського району, проживав на хуторі села Фаринки.

До березня 1943 року поліцаї у нас були українці – українська поліція. Ніхто нікого не чіпав. А коли вони пішли в ліс, німець тут же в Кримні набрав собі на службу поліцаями поляків. Із ними почав батьків поліцаїв-українців грабувати, палити. Поляки-поліцаї бігали по хатах. Німці так не роби-

ли. Вони тільки посміювалися з того, як то польська босота прийде – на ногах навіть обувки не було, одні галоші, але в руках карабін. Що йому зробиш?.. Бігали по українських хатах, що хотіли, те робили.

Хотіли німці з Любешова переїхати в Камінь-Каширський – там уже було їм «тісно»: нападали на них упівці. Якось перестріли, побили. Тоді німці визвали польських поліцаїв із їхньої колонії Кримне. Всі разом виїхали з Каменя-Каширського на Любешів – виручати. Попереду німці послали на підводах поляків – боялися, що дорога замінована. Так пленталися до села Седлище. Там німці поляків покинули, поїхали далі самі. Польські поліцаї одразу розбіглися по хатах грабувати. Тут упівці напали на них. Знову стали їх бити.

З того все починалося – що поляки стали прислужуватися німцям. Поки не було у нас польської поліції, все було тихо. При українській поліції ніхто ні на кого не нападав, не вбивав. Здав чоловік контигент чи не здав – якось проходило.

Тоді ті ж повстанці перед Пасхою прийшли до нас. Попросили їсти. Як їм не дати!.. Люди їм дали. Але знайшовся запроданець, який доніс полякам на колонію, польським поліцаям. А ті донесли німцям. Приїхали, оточили наш хутір ще з вечора. Ми того й не знали. Давай робити обшук. Батька, сусіда німці забрали з собою. Брат втікав – убили, братиху поранили.

Якби поляки з німцями не робили спілки, не нападали на українців, то ніхто поляків не зачіпав би, ніхто б на їхню колонію не йшов. Бо ж потім їхній постерунок повстанці розбили і ту колонію спалили – за те, що там були поліцаї, які служили німцям.

Як німці втекли з Любешова в Камінь-Каширський, то з Каменя до нас навіть не навідувалися. Весь район контролювали українські повстанці. А була їх одна боївка з п'яти чоловік. І на неї на престольне свято Чесного Хреста напали в нашому селі медведівці чи ковпаківці. Спалили село. Люди просили не палити. То хапали тих, що попалися, за руки, за ноги, живцем кидали в вогонь. Так у нас загинуло 18 чоловік. Ще є живі свідки цього. Пограбували село.

До нас не дійшли тому, що ми жили на хуторі. То знищили

Мар'янівку – ні одної хати не оставили. У Фаринках з півсотні хат знищили. Села Пнівно, Винимок знищили. Люди не втікали, казали: «Я нікому нічого поганого не зробив». Але ці бандити вбивали, грабували. Потім все це списали на бандерівців. А тих було п'ять чоловік. З них одного поранили, одного вбили. Решта троє відбивалися, поки могли».

Спогад ***Веремейчик*** *(Пугач) Євгенії Дмитрівни, д. н. 04.10.1933 р., тогочасної мешканки суміжного хутора Плишева.*

«Я, Євгенія Дмитрівна Пугач. У нас поляків була тільки одна сім'я, жила на хуторі. Звати – Гавенди.

Вибралися. Не чули, щоб хтось із них був забитий. Ні. Куди вибралися – не знаємо.

Євреїв жило 2 сім'ї. Десь поділися».

Свідчать П'явка Ганна Іванівна, д. н. 22.12.1935 р., а також Веремейчик (Пугач) Євгенія Дмитрівна, д. н. 04.10.1933 р., тогочасна мешканка суміжного хутора Плишева.

99 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Мешканцями села крім українців були 2 сім'ї євреїв.

У 1942 р. всі єврейські мешканці перевезені гітлерівцями в гетто до містечка Любешів, згодом знищені.

Із квітня 1943 р. мешканці села потерпали від терору шуцманів-поляків, які, переслідуючи повстанців, грабували українських селян (див. спогад А. С. Ющика).

Якось у село ввійшли упівці, жителі прийняли їх, як свою армію, нагодували. Довідавшись про це, поляки з сусідньої колонії Кримне негайно донесли про це гітлерівцям. Ті послали своїх польських наймитів із шуцманського постерунку, які убили одного з жителів хутора при Фаринках, його сестру поранили. Жертв, можливо, було більше. Порятувала втеча. Відплатою став напад упівців на шуцманів та поляків, які вчинили донос.

Згодом, хоч гітлерівці зі своїми слугами вибралися з околиці до Каменя-Каширського, миру не стало. У навколишніх лісах з'явилися червоні партизани, які повели себе, за твердженням тогочасних мешканців, ще гірше. Знову ж таки за підтримку

упівців підпалили обійстя села й суміжних хуторів. Кілька десятків їх згоріло лише у Фаринках. Порятунком мешканців знову стала втеча. Найбільше потерпів хутір Мар'янівка (див.).

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ФАРИНКИ

Свідчать Ющик Андрій Семенович, д. н. 01.11.1930 р., мешканець одного з хуторів при селі Фаринки, П'явка Ганна Іванівна, д. н. 22.12.1935 р., тогочасна мешканка суміжного села Фаринки, Веремейчик (Пугач) Євгенія Дмитрівна, д. н. 04.10.1933 р., тогочасна мешканка хутора Плишева.

Березняк I (Berezniak I), хутір – 60 обійсть. ***Березняк II*** (Berezniak II), хутір – 3 обійстя. ***Кузятин*** (Kuziatyn), хутір – 9 обійсть. ***Мар'янівка*** (Marjanówka), хутір – 32 обійстя. ***Плишева*** (Płyszewa), хутір – 8 обійсть. ***Хвушок*** (Chwuszek), хутір – 10 обійсть.

Мешканцями були переважно українці. Тільки на хуторі Плишева жили 2 сім'ї євреїв, одна – поляків.

Євреї вибралися в невідомому напрямку в 1941 р, поляки – в 1943 р.

У 1943 р. з намови поляків із сусідньої колонії Кримне, поляки-шуцмани, що були на службі в гітлерівців, учинили напад на село й хутори, убили брата свідка А. С. Ющика, поранили сестру. Вчинили напад і червоні партизани. Спалили не менше 50 обійсть села й хуторів. Зокрема у Мар'янівці – всі будівлі. Мешканців кидали у вогонь. Загинуло 18 осіб.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння поляки-шуцмани вбили українця, дівчину-українку поранили, червоні партизани з тієї ж помсти за сприяння УПА знищили 18 мешканців хутора Мар'янівка (декотрих живцем кидали у вогонь), спалили всі будівлі.

* * *

Полиці (Police), село.

*Спогад **Кирилюка** Івана Аврамовича, д. н. 07.10.1923 р.*

«Я, Іван Аврамович Кирилюк, 1923 року народження. Народився в селі Полиці.

У нас в урочищі Обшар жили поляки. Сімей 7. Звідти їхні діти ходили зо мною в школу.

Школа була 7 класів. Вчителів 7 чоловік. Усі поляки. Всі вибралися в 39-му. А всі інші поляки виїхали в Польщу.

Ніхто з поляків не забитий, і вони нікого не забили.

Німці забили Зельонка і Купчика Григора.

Червоні партизани забили голову сільради Примака Івана Євтимовича, по селі трьох чоловік. Один – Хведчик, пожилий дядько.

А повстанці Ярину і Зельонка забили».

Свідчать Яцик Ганна Орестіна, д. н. 24.12.1924 р., Варчук Іван Антонович, д. н. 11.01.1932 р., Буснюк (Шульга) Ганна Олександрівна, д. н. 09.01.1923 р.

У виключно українському середовищі жили 3 сім'ї євреїв, поляками були всі 7 учителів 7 (5)-класної школи.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. вчителі залишили село.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли єврейських мешканців у гетто в Камінь-Каширський, наступного року там розстріляли.

У 1943 р. червоні партизани неодноразово обирали (грабували – *діал.*) мешканців Полиць. Убили Кирилюка Володимира Федоровича, 1922 р. н., випускника української школи в місті Береcть (Брест), за те, що ставив хреста над дорогою. Застрілили також Шумика Івана (за іншими свідченнями – Приймака Євгена Євтимовича), обраного на сході селян головою управи, а також Хведчика та ін.

Гітлерівці вбили Купчика Григорія Микитовича, 1923 р. н. (брат був у червоних партизанах), Шевчика Макара, 70 р. – тікав, як вони шукали червоних партизанів, повстанці – Шевчик Ірину, ймовірно, за те, що була дружиною голови сільради радянського часу (пішов із Червоною армією).

У 1943 р. всі польські мешканці виїхали до Каменя-Каширського.

Протягом 1938–1944 рр., у 1942 р., гітлерівці знищили 3 сім'ї євреїв, у 1943 р. – 3 українців, червоні партизани – не

менше 4 українців, повстанці 1 чи 2 українців, запідозрених у зв'язках із червоними партизанами, у час наростання українсько-польського протистояння його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ПОЛИЦІ

Обшир (Obszyr), колонія.

На час укладання першого радянського адміністративно-територіального переліку населених пунктів Волинської області на квітень 1940 р. колонія вже не існувала, тому в ньому відсутня.

7 обійсть.

Жили виключно поляки, напевне – військові осадники, які самі на безкоштовно отриманій від держави землі не працювали, а щоб мати з неї зиск, негласно продавали українцям, обійденим під час державної аграрної реформи.

Саме тому, що були учасниками польсько-радянської війни 1920 р., не мали ілюзій щодо ставлення до них радянської влади. Тож, коли 17 вересня 1939 р. з оголошення по радіо довідалися про вступ Червоної армії на територію Західної України, негайно залишили Волинь.

Колонія обезлюдніла.

Полиці (Police), хутір.

11 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці колонії й хутора перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Іваномисль (Janomysl), село.

У 1940 р. – Яномисль.

Свідчать Мальковський Тарас Гнатович, д. н. 06.03.1924 р., Мельковська Анастасія Павлівна, д. н. 25.09.1926 р., Мельник Галіон Іванович, д. н. 05.07.1919 р.

113 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед українців жили 2 сім'ї євреїв. Поляками було подружжя вчителів початкової школи. У 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР Войчук Явтух, Максим (?) і Трохим (?) (прізвища не встановлені) з сім'ями, Мельковська Марія з дочкою.

Наприкінці 1941 р. одну єврейську сім'ю гітлерівці перевезли в гетто до Каменя-Каширського, там наступного року розстріляна. Друга вбита на місці поліцаями.

У 1944 р. енкаведисти вбили Мельника Никифора, який не хотів іти в Червону армію, переховувався.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ІВАНОМИСЛЬ

Забрище (Zabryszcze), хутір – 13 обійсть. ***Остець*** (Ostiec), хутір – 3 обійстя. ***Переброди*** (Przebrody), хутір – 14 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці та поліцаї-українці вбили в селі 2 сім'ї євреїв, українця – енкаведисти. У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села й хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Раків Ліс (Raków Las), село.

Свідчать Кухтей (Ісько) Надія Іванівна, д. н. 14.08.1930 р., а також Джуман (Дмитрук) Ольга Панасівна, д. н. 15.02.1924 р., Горбачук (Дмитрук) Катерина Панасівна, д. н. 09.02.1926 р., Бігун (Бащук) Ганна Радіонівна, д. н. 07.06.1936 р., тогочасні мешканки сусіднього села Підцир'я.

222 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили українці.

Поляками були власник магазину Борусь, вчитель 2-класної школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії Борусь із сім'єю та вчитель залишили село.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ РАКІВ ЛІС

Велике Поле (Wielkie Pole), хутір – 26 обійсть.

Мешканцями хутора були одні українці.

Раків Ліс (Raków Las), маєток.

Власником маєтку був поляк.

Форналі відсутні. Наймитували українці з навколишніх сіл.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії власник із сім'єю виїхав.

За радянської влади майно маєтку розібране, земля роздана, господарство занепало.

Обезлюднів.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села, хутора і маєтку перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Слобода (Słoboda), село – див. Підріччя.

* * *

Сошичне (Soszyczno), село.

Свідчать Фіц Яків Данилович, д. н. 29.10.1932 р., Сюх (Шворак) Єлизавета Гнатівна, д. н. 01.05.1926 р., Гаврилюк Арсеній Тимофійович, д. н. 28.04.1927 р., Приймачук Василь Григорович, д. н. 02.08.1931 р.

293 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*). В українському середовищі поляками були надіслані працівники гмінного управління, поліцейського постерунку, пошти, залізниці, навіть торгівці: Нагадовський, Ліворський, Гловенко, Горончковський, Ляхович, Снітко, Цьось, Черняховський із сім'ями та ін. За винятком власника млина Плоскотинського (чи Хаймука) і торгівців усі були на утриманні держави. Ніхто з поляків на землі не працював.

Жили 4 сім'ї євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі поляки вибралися з села за винятком сім'ї поліціянта Ляховича (чи Снітка) та психічно хворого Пашковського.

У 1940 р. поляк Хаймук та українець Сидорський із сім'ями депортовані вглиб СРСР.

Єврейські мешканці наприкінці 1941 р. вивезені гітлерівцями до гетто в Камінь-Каширський. Там наступного року розстріляні.

У 1943 р. червоні партизани спалили приміщення гмінного управління. Вчинена спроба замаху на Ляховича (чи Снітка). Йому пощастило небезпеки уникнути, вибрався, ймовірно, до Ковеля. Дружина і дочка вбиті під час нічного нападу невідомими, яких ідентифікують як повстанців. Тоді ж невідомі вбили хворого Пашковського.

У 1942 р. гітлерівці знищили близько 15 євреїв, протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння, ймовірно кущовий відділ самооборони, убив 3 поляків.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СОШИЧНЕ

Бобошин (Boboszyn), хутір – 1 обійстя. ***Виряки*** (Wyraki), хутір – 1 обійстя. ***Воліш*** (Волош) (Wołosz), хутір – 4 обійстя. ***Груд*** (Grud), хутір – 2 обійстя. ***Дановиця*** (Danowica), хутір – 7 обійстя. ***Добривало*** (Dobrywało), хутір – 2 обійстя. ***Довгий Ліс*** (Dołgy Las), хутір – 4 обійстя. ***Заболото*** (Zabołoto), хутір – 19 обійсть. ***Завішка*** (Zawiszka), хутір – 6 обійсть. ***Заса*** (Zasa), хутір – 3 обійстя. ***Клев*** (Klew), хутір – 3 обійстя. ***Майдан*** (Majdan), хутір – 6 обійсть. ***Ольшина*** (Olszyna), хутір – 1 обійстя. ***Підмісти*** (Podmosty), хутір – 10 обійсть. ***Полониця*** (Połonica), хутір – 5 обійсть. ***Яблунька*** (Jabłonka), хутір – 9 обійсть. ***Хоропель*** (Choropel), хутір – 4 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Запруддя (Zaprudje), село.

Свідчать Сахарук Олександр Антонович, д. н. 06.12.1926 р., Литвин Іван Архипович, д. н. 03.12.1925 р., Литвин (Шворак) Марина Іллівна, д. н. 07.08.1932 р., Рузієва (Шворак) Ганна Степанівна, д. н. 15.09.1936 р.

116 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*). Українське село. Жили 2 сім'ї поляків, які купили ґрунт у поміщика Каплана. Одна – Менделя Міхала, прізвище другої не встановлене.

У вересні 1939 р. кілька місцевих мешканців, що вважали себе комуністами, добувши гвинтівку, перестріли з нею ніби високопоставленого чиновника з прокуратури, що їхав автомобілем із Каменя-Каширського, поставили вимогу: «Віддавай зброю!» Той погодився. Та, діставши пістолета, став стріляти. Убив тих, що трапилися під руку: Шворака Кіндрата, 1905 р. н., Шворака Івана Левковича, 1915 р. н., поранив Шворака Антон, а 1909 р. н. Поїхав далі.

У 1940 р. вглиб СРСР депортовано 3 сім'ї українців: Приймачуки, Мостики, ще одна.

У 1943 р. одна з сімей поляків (можливо, й обидві) перейшла на православ'я. Однак, це було пораховане упівцями за трюк і не врятувало від розправи. Загинули обидві сім'ї: М. Менделя (5 осіб), друга (6 осіб).

У вересні 1939 р. озброєний поляк убив 2 українців-комуністів, протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння кущовий відділ самооборони – 11 поляків.

* * *

Станіславівка (Stanisławówka), село – див. Краснилівка, село.

* * *

Стобихівка (Stobychówka), село.

Свідчать Дем'янюк Севастян Федорович, д. н. 22.12.1925 р., Лавренчук Федосія Степанівна, д. н. 12.08.1924 р., Якимчук (Балецька) Марія Пилипівна, д. н. 03.08.1920 р., Чубар Григорій Лукашович, д. н. 14.11.1926 р.

63 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*). Виключно українське село. Єдиною полькою була надіслана вчителька початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька виїхала з села.

У жовтні 1943 р. при переслідуванні повстанців стався напад шуцманів-поляків під командуванням гітлерівців. Село спалене – залишилося 3 хати.

У той час убиті: сім'я Шворака Платона (4 осіб), Мороз Іван. Учинили це червоні партизани, які теж шукали повстанців.

Невідомі вночі закололи багнетами Гриця «Оверкового».

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння шуцмани-поляки спалили село, у 1943 р. червоні партизани вбили 5 українців, одного – невідомі (ймовірно, вони ж).

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СТОБИХІВКА

Високий Бір (Wysoki Bór), хутір – 2 обійстя. ***За Мостом*** (Za Mostem), хутір – 1 обійстя. ***Запорож*** (Zaporoż), хутір – 3 обійстя. ***Єлиця*** (Jelica), хутір – 4 обійстя. ***Косатуха*** (Kosatucha), хутір – 4 обійстя. ***Кривошийка*** (Krywoszyjka), хутір – 9 обійсть. ***Межимхе*** (Міжимхе) (Meżymche), хутір – 1 обійстя. ***Нивка*** (Niwka), хутір – 3 обійстя. ***Острівки*** (Ostrówki), хутір – 9 обійсть. ***Стара Нивка*** (Stara Niwka), хутір – 4 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його жертв серед мешканців хуторів не було.

Королівка (Korolówka), колонія.

На час складання першого радянського переліку населених пунктів станом на квітень 1940 р. не існувала, тому в ньому відсутня.

Свідчать Сухацький Василь Ігнатович, д. н. 05.02.1922 р., Гоцик Василь Устимович, д. н. 01.01.1924 р., тогочасні мешканці сусіднього села Карпилівка.

8 обійсть. Більшість становили поляки, військові осадники. Із них Пашковський віддав свій наділ в оренду братам Алєксандеру і Пьотру Пухальським, вибрався до Варшави.

Мешкали Юркевичі та ін., а також німець Міхал – у 1940 р. евакуйований до Німеччини.

Військові осадники з сім'ями в 1940 р. депортовані углиб СРСР.

Територія села була віднесена до полігону, що мав споруджуватися для потреб Червоної армії. Сім'ї, які залишалися,

переселено в Молдавію. Степовий клімат виявився недобрим. Більшість із них у час гітлерівської окупації повернулися і відразу вибралися, хто на пляцувки, хто до червоних партизанів.

Сім'я Пухальського Пьотра (9 осіб) в 1943 р. убита кущовим відділом самооборони. У післявоєнний час перепохована співплемінниками у збірній могилі в колонії Майдан. Напевне, входить до названої на спорудженому там пам'ятнику (див.) кількості вбитих у колонії Майдан у 130 осіб.

Відтоді обезлюдніла.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння повстанці вбили 9 поляків.

Радошинка (Radoszynka), село.

Свідчать Шворак Єва Никандрівна, д. н. 03.09.1930 р., Шворак Марія Григорівна, д. н. 05.10.1933 р., Хомич (Панасюк) Марія Василівна, д. н. 17.04.1940 р., Дем'янюк Севастян Федорович, д. н. 22.12.1925 р.

88 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському середовищі села поляками було тільки надіслане подружжя вчителів початкової школи Куніцьких. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

Тоді ж після оголошення про вступ Червоної армії на територію Західної України підрозділ Війська Польського, рухаючись без мети, зауважив у селі червоний прапор, що його вивісила на своїй хаті прихильниця комуністів. Цього вистачило, щоб командир наказав пустити село за димом. Згоріло більше половини обійсть.

10 (12) жовтня 1943 р. під час облави на повстанців стався напад шуцманів-поляків під командуванням гітлерівців. Село і ще 3 сусідніх (див. Карасин, Карпилівка, Стобихівка) дощенту спалені. Убиті Шворак Гарасим Йосипович, р. 70, Шворак Уляна, р. 60, Шворак Костянтин, р. 60, Гурик Семен, р. 70, його дружина, Панасюк Сава, р. 55.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння поляки-шуцмани вбили 6 українців.

Ялоконут (Jałokonut), хутір – 3 обійсть. *За ДАВО, 1940 р.* також: ***Підгребле*** (Podgreble), хутір – 2 обійстя. ***Діброва*** (Dąbrowa), хутір – 1 обійстя. ***Острівки*** (Ostrówki), хутір – обійсть 10.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Тоболи (Toboły), село.

Спогад ***Приходько*** *Варвари Сидорівни, д. н. 17.12.1923 р.*

«Я, Варвара Сидорівна Приходько, запам'ятала про поляків у нашому селі таке.

Вони тут у нас були осадниками. Їх прислали сюди, землю дали. Але в 40-му році совєти вивезли їх на Сибір. Одна сім'я осталася. Чоловік інвалідом був.

Трапилося так, що його жінка бігла. Ніби боялася, щоб її хто не забив. А її хтось і забив. Сім'я трохи побула і виїхала. Мабуть, у Польщу».

Свідчать також Данилюк Павло Васильович, д. н. 15.01.1921 р., Бігун (Сацик) Софія Степанівна, д. н. 18.12.1924 р.

56 обійсть. В українському середовищі села розміщено постерунок поліції – мешкали 5 поліцаїв-поляків із сім'ями, поляком був учитель початкової школи.

Жила сім'я євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії усі поліціянти з сім'ями, а також учитель залишили село.

В лютому 1940 р. українці – солтис Юрчик Микита та лісник Сацик Антон із сім'ями – депортовані вглиб СРСР.

Наприкінці 1941 р. єврейські мешканці вивезені гітлерівцями в гетто до Каменя-Каширського. Наступного року ними розстріляні.

Невідомі застрілили українця Чимизюка Павла.

У 1943 р. червоні партизани вбили Кратика Хому, у 1944 р. енкаведисти – Панаса «Почапка», Пронцевича Хому, які не хотіли йти в Червону армію, згодом у селі Грива, – як повстанця, – Давидюка Максима.

У 1942 р. гітлерівці вбили сім'ю євреїв, у 1943 р. червоні партизани – українця, в 1944 р. енкведисти – ще 4, одного – невідомі. Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ТОБОЛИ

Тоболи (Toboły), військова осада.

Не менше 9 обійсть. Жили колишні «легіонери Пілсудського», які безкоштовно отримали чималі наділи землі за участь у польсько-радянській війні за Україну в 1920 р.: Волянчики, Даревські, Козакєвичі, Рудковські, Сташевські, Томашевські – 2 сім'ї, Ховаї, Щепанські,

В лютому 1940 р. всі військові осадники з сім'ями депортовані вглиб СРСР. Сім'я інваліда Волянчика з 10 дітьми залишена.

У 1943 р. дружина Волянчика вбита невідомим.

Волянчик із дітьми у 1944 р. повернувся на батьківщину.

Бозок (Bozek), хутір – 1 обійстя. ***Вакулине*** (Wakulino), хутір – 14 обійсть. ***Довга*** (Dowga), хутір – 14 обійсть. ***Дубинський Бір*** (Dębiński Bór), хутір – 7 обійсть. ***Кипіша*** (Kypisza), хутір – 19 обійсть. ***Падалиха*** (Padalicha), хутір – 6 обійсть. ***Підболоття*** (Podbołotje), хутір – 14 обійсть. ***Предхороме*** (Predchorome), хутір – 15 обійсть. ***Ремеха*** (Remecha), хутір – 2 обійстя. ***Сволоки*** (Swołoki), хутір – 13 обійсть. ***Талуга*** (Taługa), хутір – 13 обійсть. ***Чернище*** (Czernyszcze), хутір – 91 обійстя.

На всіх хуторах жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння невідомий застрілив польку – мешканку осади, жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Старі Червища (Stare Czerwiszcza), село.

Спогад ***Семенюка*** *Федота Дмитровича, д. н. 23.04.1926 р.*

«Я, Семенюк Федот Дмитрович, про своє село скажу так.

У нас в селі була колонія поляків – 4 хазяї, а на Рудці було багато їх – сімей 15. Їх усіх у 40-му році вивезли в Архангельську область.

Ще перед початком війни у нас арештували трьох хлопців, завезли в Камінь (Камінь-Каширський. – *Упоряд.*). Але тут почалася війна. Не було часу їх судити, то їх вивезли за Камінь, постріляли і спалили. Привезли в село обгорілих.

Ще у нас в 43-му році забили Павла Солов'янчика. Партизани. Бо він був зв'язаний з повстанцями.

Тоді ж був бій німців з партизанами. На Нові Червища з Рудки німці переправлялися. Хто стріляв у німців із-за селянських хорім (хоромів, будівель – *діал.*), то (власників їхніх) німці постріляли, спалили. Сім чоловік тамтешніх людей на місці забили».

Свідчать також Борбич (Міщук) Пелагея Микитівна, д. н. 07.08.1922 р., Семенюк (Данилюк) Антоніна Трохимівна, д. н. 15.05.1930 р.

31 обійстя. В середовищі українців жили 4 сім'ї поляків, військових осадників: Волянчики, Кваки, Хомуни, сім'я Франека (ймовірно, це ім'я). Поляком був учитель початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель залишив село.

В лютому 1940 р. троє військових осадників із сім'ями, а також лісник-українець Міщук Микита Григорович з сім'єю депортовані вглиб СРСР. Один осадник з сім'єю (можливо не був колишнім легіонером) залишився.

Тоді ж, за радянської влади, в селі утворилася група молоді націоналістичного спрямування. Трьох її членів, – братів Бартошиків Олександра і Максима та Мазурика Порфира, – навесні 1941 р. арештовано. На час нападу гітлерівської Німеччини їх утримували в Камені-Каширському, райцентрі. Перед утечею їх без усякого суду енкаведисти постріляли, трупи облили бензином, підпалили. Родичі знайшли останки, село з почестями поховало юнаків.

Згодом у 1943 р. прибічник ОУН, вояк УПА Солов'янчик-«Стрекон» та Андрій (?) убиті червоними партизанами.

Тоді ж невідомими (ймовірно, т. зв. «зеленими», кримінальними злочинцями, які займалися грабунком) застрілена дружина з сім'ї поляків, що залишалися. Чоловік негайно виїхав до Польщі.

У 1941 р. енкаведисти вбили 3 українців, згодом ще 2 українців – червоні партизани. До жертв міжнаціонального протистояння протягом 1938–1944 рр. відноситься полька, вбита в 1943 р. невідомими.

НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ПРИ СЕЛІ СТАРІ ЧЕРВИЩА

Старі Червища (Stare Czerwiszcza), осада.

25 обійсть. Жили 15 сімей поляків, військових осадників-легіонерів, а також до десятка сімей православних українців-«галіціянів» (переселенців із Галичини), які тут придбали землю, та 2 сім'ї євреїв.

Українцями були солтис Приходько Кузьма та лісник Приходько Адам.

У лютому 1940 р. всі польські мешканці, а також колишній солтис К. Приходько та лісник А. Приходько з сім'ями депортовані вглиб СРСР.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці осади перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Хотешів (Choteszów), село.

Свідчать Баліковська Марія Софронівна, д. н. 10.01.1923 р., Новосад Адам Васильович, д. н. 17.11.1923 р., а також Корінчук (Кошелюк) Катерина Павлівна, д. н. 21.11.1922 р., тогочасна мешканка сусіднього села Острівок.

388 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*). Абсолютна більшість мешканців села була українською.

Оскільки Хотешів став центром гміни, тут жили її чиновники-поляки із сім'ями: всі працівники гмінного управлін-

ня, поліціянти постерунку, 6 (7) вчителів 7-річної школи (в т. ч. один із них – Бень, колишній капітан Війська Польського), завідувач пошти, 3 працівники лісництва, завідувач цегельні Франек. Директором початкової школи був українець Олександр Кокалюк – напевне тому, що одружений із полькою.

Мешкали кілька сімей євреїв.

У вересні 1939 р. на фронті німецько-польської війни загинули українські мешканці села: Стеренчук Телесь, Корінчук Порфирій, які на той час служили у Війську Польському. Ще двоє втрапили до гітлерівського полону, кинуті в концтабір, далі – на примусові роботи.

Українець Софрон Баліковський у 1939 р. служив у Війську Польському, перебував у місті Володимирі, звідти командуванням відпущений додому. Дістався, 17 вересня оголосив: Війська Польського, як і держави Польщі, фактично немає. Про цю заяву стало відомо командуванню підрозділу ВП, що знаходився поряд із селом на озері Сірче. «Зухвальця» арештували як дезертира, піддали військовому суду. Його пояснення, що відпущений додому командуванням, порахували за недостатнє. Загрожував розстріл. Порятувало заступництво земляків-українців, мали аргумент: є добрим господарем.

Через лічені дні самим суддям довелося з усім підрозділом рушити на південь, там здалися Червоній армії в полон. З ними село залишила більшість мешканців-поляків.

Із польських сімей, що залишалися в Хотешові, у 1940 р. кілька депортовані вглиб СРСР, в т. ч. сім'я Беня, у 1939 р. мобілізованого до Війська Польського. Сам він утрапив у полон до Червоної армії, згодом загинув у Катині.

Залишалися в селі секретар гміни Вархоцький та з сім'єю завідувач цегельні Франек.

З приходом гітлерівців село поповнилося кількома недавніми радянськими військовиками, які або ж відбилися від своїх розпорошених гітлерівцями підрозділів, або, опинившись у полоні, втекли з концтаборів. Був серед них навіть татарин із Криму. Вони «пристали» до одиноких жінок. Оунівці поставилися до них терпимо.

На початку 1942 р. до Хотешева вперше прибув підрозділ гітлерівців. Його командир влаштував сход усіх мешканців,

запропонував обрати старосту села і 10 членів поліції. Селяни подали кандидатури, проголосували. Гітлерівець затвердив обранців. Поліцаї отримали зброю. Характерно, що старостою обрано голову сільської ради при «перших совєтах» Свиридюка Карпа, – невдовзі став відомим як референт пропаганди ОУН (загинув 13 травня 1945 р.).

Надалі гітлерівці бували в селі наїздом, переважно, аби зібрати контигент – натуральний податок. По тих, хто намагався уникнути, тікав, стріляли. Так убито кілька осіб.

Наприкінці 1942 р. гітлерівці влаштували в селі збір єврейських мешканців із наколишніх сіл. Їх усіх тут же розстріляли – загинуло понад 70 осіб.

Мешканець Хотешева Маковецький Петро Іванович, член ОУН, який служив у гітлерівській поліції в місті Ратному, став свідком винищення гітлерівцями мешканців села Кортеліси, першим відважився втекти «в ліс» зі зброєю. Його наслідував Антонюк Петро Андрійович. Однак гітлерівці зуміли його, пораненого, арештувати. Разом із іншими поліцаями-українцями, що втекли від гітлерівців, розстріляний ними в селі Млинове (Дорогичинський район, Білорусь).

У 1942 р. Вархоцький опинився в польському прокомуністичному партизанському загоні М. Собєсяка, згодом із ним перейшов на територію Польщі.

Протистояння між червоними партизанами, які мали завдання просуватися сюди з півночі, і упівцями, переважно місцевими уродженцями, котрі захищали земляків від грабунку, принесло чимало біди мешканцям села. На Пасху 25 квітня 1943 р. під час святкової відправи червоний партизан конем в'їхав у церкву і застрілив священика Олександра Білецького, який сприяв УПА. (Одного свого пса називав «Ленін», другого – «Сталін».) Радянські партизани вбили цілий ряд оунівців та упівців, зокрема, лікаря Є. Карановича, медсестру та чотирьох повстанців з їхньої охорони.

В лісах навколо Хотешева діяли 3 сотні УПА (входили до складу куреня «Назара») – постій знаходився біля озера Сірче. Коли 19 серпня 1943 р. курінь разом із іншими відділами УПА звільнив від гітлерівців Камінь-Каширський, сюди стали перевозити для схову добуті продукти харчування. Відбиту ху-

добу розподілили серед мешканців села. Гітлерівці відомстилися повстанцям бомбардуванням Хотешева, яке здійснили 2 літаки. Загинуло кілька жителів, спалено ряд будівель.

У вересні до Каменя-Каширського вступили червоні партизани, а їх, у свою чергу, вигнали гітлерівці. Хотешів же незмінно залишався «упівською столицею». Щоправда, в березні 1944 р. червоні партизани, ввійшовши в село, відбили у повстанців схованки з провіантом, мобілізували до свого загону 7 осіб, змусивши їх прийняти клятву на вірність «вєлікой родінє».

О. Кокалюк у час війни загинув на території Польщі – був комісаром загону радянських партизанів.

Сім'я Франека (9 осіб) у 1943 р. вбита, ймовірно, упівцями з помсти.

Оскільки до червоних партизанів різними способами було залучено місцевих уродженців, котрі цим порушували наказ ОУН про припинення всяких контактів із пришельцями, жорстоким в умовах воєнного часу було покарання кільканадцяти осіб, здійснене після безрезультатного попередження. До переліку в 46 жертв, який називався за радянської влади, ймовірно, належать і переодягнені в повстанців енкаведисти, що з'явилися у післявоєнний час.

У 1944 р. 300 мешканців Хотешева, переважно насильно, мобілізовані до радянської армії. Дехто, знаючи, що його чекає, пішов в УПА.

Протягом 1938–1944 рр. 2 українців загинули на німецько-польській війні, гітлерівці вбили 2 українців (одного – як оунівця, другого – як комісара загону радянських партизанів), червоні партизани – не менше 10 мешканців села, у час загострення міжнаціонального протистояння упівці – 9 поляків.[1]

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ХОТЕШІВ

Великий Ліс-І (Wielki Las-I), хутір – 8 обійсть. ***Великий Ліс-ІІ*** (Wielki Las-II), хутір – 10 обійсть. ***Видовище*** (Wydowiszcze), хутір – 11 обійсть. ***Ферма*** (Ferma), хутір – 7 обійсть. ***Садки*** (Sadki), хутір – 10 обійсть. ***Танище*** (Taniszcze), хутір – 20 обійсть. ***Дошнявка*** (Doszniawka), хутір – 6 обійсть. ***Лузьке*** (Łuzkie), хутір – 5 обійсть. ***Кази-***

[1] Використано ряд даних із книги Шуйчика В. Ф. Короткий нарис історії села Хотешова, 2006.

мирка (Kazimirka), хутір – 3 обійстя. ***Точище*** (Toczyszcze), хутір – 18 обійсть. ***Садоцьке*** (Sadockie), хутір – 11 обійсть. ***Підгорикенька*** (Podhorykieńka), хутір – 7 обійсть. ***Червона Глина*** (Czerwona Glina), хутір – 8 обійсть. ***Маковища*** (Makowiszcza), хутір – 6 обійсть. (За *ДАВО, 1940 р.*: ***Великий Ліс*** (Wielki Las), хутір – 9 обійсть. ***Верховиця*** (Wierchowica), хутір – 18 обійсть. ***Дмитрівка*** (Dmitrówka), хутір – 6 обійсть. ***Краснилівка*** (Krasniłówka), хутір – 8 обійсть. ***Маркутин*** (Markutyn), лісничівка – 1 обійстя. ***Садки*** (Sadki), хутір – 3 обійстя. ***Сірче*** (Sircze), лісничівка 1 обійстя. ***Точище*** (Toczyszcze), хутір – 32 обійстя.)

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Котуш (Kotusz), село.

Свідчать Іванюк Василь Омелянович, д. н. 15.08.1924 р., Сидорук Василь Юхимович, д. н. 13.02.1925 р.

Жили одні українці.

У 1943 р. при церкві облаштовано символічну могилу Т. Шевченка, поряд із нею здійснено добровільний прийом молоді з навколишніх сіл до УПА.

Поляків у 1943 р. мешканці знали, як шуцманів, що переслідували повстанців, потерпали від господарювання червоних партизанів.

Котуш (Kotusz), лісничівка.

2 обійстя. Жили поляки – лісник та охоронець лісу.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села й лісничівки перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Черче (Czorcze), село.

Місцева назва – Чорче, у 1940 р. – Чернче.

*Спогад **Шевчика** Олександра Спиридоновича, д. н. 15.02.1914 р.*

«Я, Олександр Спиридонович Шевчик, про поляків розкажу так.

У нас був поляк поміщик Ян Маковський, Надурського була сім'я. Ще – Наума з жінкою. Всі вибралися в Польщу. Вчителями були поляки Свєрковський, Бодаковський. Всі поїхали в Польщу в 39-му році.

Ніхто у нас поляків не забив, поляки – нікого».

Свідчать також Берлась Віра Климівна, д. н. 03.01.1923 р., Лагода Василь Панасович, д. н. 14.01.1922 р.

131 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*). Жили українці.

Поляками були вчителі початкової школи Свєрковський, Бодаковський. Поляком назвався українець Шкара Наум, одружений із полькою, – перейшов на католицтво.

Жили 5 єврейських сімей.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР 4 сім'ї українців (Шкари Федора, «Доньки» та ін.)

Єврейських мешканців наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли в гетто у Камінь-Каширський, там розстріляли.

Декотрі з євреїв убиті кримінальним злочинцем на прізвисько «Підцирець». Походив із злодійської сім'ї, яку судили ще за Польщі. Тепер служив у допоміжній поліції в гітлерівців. У 1945 р. назвався поляком, із сім'єю виїхав до Польщі.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЧЕРЧЕ

Будрів (Budrów), хутір – 5 обійсть. ***Буршів*** (Burszów), хутір – 11 обійсть. ***Бедлівка*** (Bedlówka), хутір – 5 обійсть. ***Бугал*** (Bugał), хутір – 7 обійсть. ***Верх*** (Werch), хутір – 4 обійстя. ***Випас*** (Вопас) (Wypas), хутір – 20 обійсть. ***Вовчено*** (Wowczeno), хутір – 20 обійсть. ***Дубрівка*** (Dąbrówka), хутір – 2 обійстя. ***Дуб'є*** (Дубе) (Dubje), хутір – 5 обійсть. ***Закабаче*** (Zakabacze), хутір – 11 обійсть. ***Заберись*** (За-

берic) (Zaberyś), хутір – 6 обійсть. ***Засиве*** (Zasiwe), хутір – 3 обійстя. ***Загатте*** (Zagatje), хутір – 4 обійстя. ***Зго-рільське*** (Zgorilskie), лісничівка – 1 обійстя. ***Кінець*** (Koniec), хутір – 9 обійсть. ***Кінче*** (Kończe), хутір – 12 обійсть. ***Криниця*** (Krynica), хутір – 4 обійстя. ***Лахівка*** (Lachówka), хутір – 14 обійсть. ***Молочеха*** (Mołoczecha), хутір – 8 обійсть. ***Навачка*** (Nawaczka), хутір – 1 обійстя. ***Підбореч*** (Podborecz), хутір – 38 обійсть. ***Порхавка*** (Porchawka), хутір – 4 обійстя. ***Плисьце*** (Plisce), хутір – 4 обійстя. ***Підневаче*** (Podniewacze), хутір – 3 обійстя. ***Потяшник*** (Potiasznik), хутір – 6 обійсть. ***Підолессе*** (Podolesie), хутір – 15 обійсть. ***Підверше*** (Podwersze), хутір – 1 обійстя. ***Пульків*** (Pulków), хутір – 2 обійстя. ***Ревачека*** (Rewaczeka), хутір – 7 обійсть. ***Скінятень*** (Skiniateń), хутір – 5 обійсть. ***Савці*** (Sawcy), хутір – 28 обійсть. ***Скатавин*** (Skatawin), хутір – 11 обійсть. ***Стризинка*** (Sawce), хутір – 4 обійстя. ***Середнє Дерево*** (Serednie Derewo), хутір – 6 обійсть. ***Селище*** (Sieliszcze), хутір – 1 обійстя. ***Стерчин*** (Sterczyn), хутір – 11 обійсть. ***Харалівка*** (Charalówka), хутір – 8 обійсть. ***Черче*** (Czorcze), маєток. ***Шкаруба*** (Szkaruba), хутір – 8 обійсть. ***Ямниця*** (Jamnica), хутір – 1 обійстя.

Жили одні українці.

Власником маєтку Черче був поляк Маковський, агрономом у ньому – співплемінник Надурський. Наймитували українці з околиці.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії Маковський і Надурський із сім'ями залишили село.

За радянської влади майно, ґрунти маєтку, розібрані активістами радянської влади, дещо розділене між біднішими селянами.

Маєток обезлюднів.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці з участю кримінального злочинця-українця, якого взяли у вислужники, убили 5 сімей євреїв. За час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Острівок (Ostrówek), село.

Спогад ***Корінчук*** *(Кошелюк) Катерини Павлівни, д. н. 21.11.1927 р.*

«Я, Корінчук Катерина Павлівна, жила в селі Острівок. У нас не жили ні поляки, ні євреї. Одні українці.

При німцях забиті Лесик Афанасій і Кошелюк Петро. Їх забили в селі німці.

Ще в війну були забиті 2 хлопці. Партизани їх забили, як вони втікали. Лесик Федось і Лесик Кирило.

Ще забили мого братанця (племінник з боку брата – *діал.*) Пасамая Петра Євгеновича. Тоді ж. Утікав. Хто забив? Казали – партизани прийшли в село».

Спогад ***Острівець*** *(Юхимець) Любові Гнатівни, д. н. 20.09.1928 р.*

«Я, Любов Гнатівна Юхимець, з 1928 року народження.

Поляків у нас не було, тільки при Польщі – троє вчителів. Вони в 39-му році виїхали.

А червоні партизани у 43-му році вбили трьох людей із села: Гайбуна Федора, Лесика Федося Онупрійовича, Лесика Кирила Климовича».

Свідчать також Острівець Іван Арсентійович, д. н. 01.03.1927 р., Бігаль Петро Кузьмович, д. н. 10.06.1928 р.

Виключно українське село.

Поляками були 3 надісланих учителів початкової школи. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії залишили село.

У 1943 р. червоні партизани вбили Гайбуна Федора р. 60, Лисика Кирила Климовича, р. 20, Лесика Федосія Онуфрійовича, р. 18.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці знищили 2 українців, ще 4 – червоні партизани. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Занивище (Zanywyszcze), маєток.

Свідчать Берлась Віра Климівна, д. н. 03.01.1923 р., Лагода Василь Панасович, д. н. 14.01.1922 р., Острівець

(Юхимець) Любов Гнатівна, д. н. 20.09.1928 р., тогочасні мешканці суміжного села Острівок.

Власником і орендарем були поляки. Наймитували українці з околиці.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. орендар, який жив у маєтку, із сім'єю виїхав.

Під час гітлерівської окупації орендар повернувся, за дорученням гітлерівської влади продовжував керувати господарством, перейменованим у штатсгут. У 1944 р. з гітлерівцями, що відступали, виїхав до Польщі.

Під час фронтових дій маєток розбомблено.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його появів, а також жертв не було.

Підбороччя (Podborocze), село.

Тоді колонія.

Спогад ***Гундерця*** *Григорія Панасовича, д. н. 16.08.1931 р.*

«Я, Гундерець Григорій Панасович, розкажу вам про поляків у нас. Було їх 4 сім'ї, п'ята – поміщика Боровського. Жінку його невідомі особи розстріляли в 40-му році. Його під конвоєм тоді забрали в район.

Через 15–20 років прийшло письмо, що він – живий, у Польщі. А інших поляків побили, постріляли в 43-му році. Невідомі особи».

Свідчать також Савич Григорій Тимофійович, д. н. 05.04.1923 р., Ткачик (Гундерець) Віра Панасівна, д. н. 06.09.1923 р., Гноянець Григорій Арсентійович, 01.07.1925 р.

16 обійсть. Українці – 9 сімей, поляків – 4 (в т. ч. сім'ї Арецького, Ганзеля), німців – 3. Поляком був небагатий поміщик-поляк Боровський.

У 1940 р. німецькі мешканці евакуйовані на батьківщину.

Щодо подій 1943 р. твердження свідків розходяться. Більшість вважає: тоді вбита лише сім'я Арецького (4 особи) – ймовірно, кущовим відділом самооборони. Дружина Боровського ним же – в 1944 р.

Всі інші поляки у післявоєнний час повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння кущовий відділ самооборони убив 5 поляків.

* * *

Яйно (Jajno), село – див. Піщане, село.

ЛЮБЕШІВСЬКИЙ РАЙОН

Любешів (Lubieszów), селище.
Тоді містечко.

Свідчать Сащук Іван Минович, д. н. 09.04.1933 р., Дарчич (Оласюк) Оксенія Іванівна, д. н. 07.01.1923 р., а також Бешевич (Оласюк) Василина Гнатівна, д. н. 03.03.1925 р., тогочасна мешканка суміжного хутора Мазур-Гай.

712 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*) – разом із містечком у всіх 15 інших населених пунктах тогочасної селищної ради включно з хуторами В'язівне, Курінь, Проходи.

Найбільшою національною групою мешканців були євреї – близько 50 відсотків загальної кількості, дещо менше було українців. За роки польської держави значно зросло число жителів-поляків. Ними стали надіслані чиновники гмінного управління (винятком у воєводстві був війт-українець Климчук – ймовірно, дружиною мав польку), весь склад поліціянтів постерунку державної поліції, фельдшер, аптекар, поштар, дорожний майстер, торгівці, ремісники та ін. Поляки були вчителями загальної 7-класної школи та чоловічої гімназії з пансіонатом (Доривальський Казімєж, Осадач Владислав, Дойч Роберт, Тобічек Казімєж та ін.). Усі – з сім'ями. У Любешові містився католицький кляштор отців-піярів з кількома монахами.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі поляки, які були на державній службі, та їхні сім'ї виїхали з містечка. Серед них – і війт-українець.

За радянської влади з великою обережністю та в індивідуальному порядку були залучені до її органів колишні члени КПЗУ (тут вони майже весь час були членами Компартії Західної Білорусії), які за часу Польщі винесли тягар «підривної» діяльності і жорстоко переслідувалися. (КПЗУ і КПЗБ в 1938 р. Комінтерн розпустив, інкримінувавши їм націоналістичне переродження). Зокрема, Джуманюк Йосип Семе-

нович, ув'язнений за комуністичну діяльність у концтаборі гітлерівського зразка Береза-Картузька, з якого у вересні 1939 р. вийшов ледве живим від тортур та виснаження, був прийнятий на працю міліціонером.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР поляки Кайданський, вчителька Легович (причина не встановлена), поліціянт державної поліції Питель.

З приходом гітлерівців наступна адміністрація теж до певної міри бралася залучати українців – тепер уже тих, які потерпіли від радянської влади. При цьому одна з українських сімей була розстріляна.

В ту пору стала відомою група т. зв. «зелених» – грабіжників, які користувалися слабкістю тогочасної служби охорони правопорядку. Розправа з ними була жорстокою: двох упійманих та їхні сім'ї гітлерівці, не зволікаючи, розстріляли.

З приходом гітлерівців єврейські мешканці відчули репресивнй характер їхнього режиму. Дванадцять осіб євреїв було взято для ремонту моста біля села Люб'язь. Коли роботу закінчили, гітлерівці наказали всім викопати яму. При ній їх і знищили.

Для євреїв окупанти визначили обмежену частину містечка – гетто, яке мала завдання охороняти «допоміжна» поліція, набрана з української молоді шляхом примусової рознарядки. З Любешова таких служило в ній 2 чи 3 юнаків.

Влітку 1942 р. місцевий підрозділ шуцманів залучено до розстрілу єврейських мешканців гетто. Він супроводжував приречених до місця розстрілу, зібрав навколишніх мешканців для копання ям і засипання трупів. Організаторами страти були гітлерівці з гарнізону, що перебував у Любешові, розстрілював, як і по всій області, привізний «спеціаліст»-гестапівець. Винищено близько тисячі осіб із числа мешканців містечка й околиці.

Ганьбляча, хоч і пасивна, участь у виконанні наказів окупантів, зокрема, у полюванні за українською молоддю для вивезення на примусові роботи до Німеччини, в насильному стяганні з українських селян дошкульного натурального податку-контигенту призвели до того, що поліцаї-українці цілими підроз-

ділами виконали наказ керівництва ОУН покинути службу в окупантів, перейти до новоствореної УПА. На території району це вчинило близько двох сотень юнаків, прихопивши з собою всю доступну зброю. Вони влилися у перші сотні УПА, які стали творитися в лісах суміжної Рівненської області.

У 1943 р. ряд українських мешканців Любешова, побоюючись репресій з боку гітлерівців за участь у становленні радянської влади, пішли у червоні партизани, що були в сусідніх лісах. Там їх, напевне, прийняли, як добрих знавців терену. Був серед таких і Й. С. Джуманюк, при цьому не сам – узяв із собою дружину, її сестру з чоловіком.

Гітлерівці залишалися без усякої опори на місцеве населення. При нечисельності мешканців-поляків вони не змогли, за прикладом інших місцевостей, набрати в поліцію заміну з їхнього середовища. Єдиним вислужником мали у своєму розпорядженні підрозділ росіян-власовців. Остерігаючись же нападів із лісу, приміщення школи, в якому розташувалися, перетворили в укріплення з подвійною огорожею, амбразурами, оточили його глибоким ровом. Червоні партизани кілька разів робили спроби напасти й вигнати їх, але це не давало результату.

На початку 1943 р., в пору організаційного оформлення збройного українського опору окупантам і одночасно – посиленого наростання присутності червоних партизанів, відбувається ряд дивних подій, дослідження яких ще не здійснене. Це, зокрема, напад на польську колонію Парасля в сусідньому Володимирецькому районі. В ньому прослідковується участь відомої в околиці місцевої банди конокрадів, суджених за їхнє ремесло ще польським судом. Невідомі використали їх у політичних цілях. Чисельні літературні джерела сучасних польських істориків називають це не інакше, як першим неспровокованим нападом українських націоналістів, що дав карт-бланш таким же діям польських націоналістів... Сюди треба віднести й убивство невідомими групи поляків у Любешові. Ніби підрозділ УПА дав наказ польським мешканцям, які залишалися в містечку, зібратися в одному з будинків для отримання певної інформації. Коли вони це добровільно ви-

конали, будинок замкнули й підпалили. За твердженням українських свідків-українців, тогочасних мешканців Любешова, загинуло бизько 30 осіб.[1]

Після перших збройних виступів УПА та нападів червоних партизанів гітлерівці залишили Любешів, вибралися до такого ж оточеного ворожою територією Каменя-Каширського. Перед тим власноручно пошкодили своє укріплення, аби не дісталося противнику. Відразу ж у містечко ввійшли червоні партизани, що свідчить саме про їхнє збройне переважання. Вони довершили руйнування гітлерівців: підпалили будівлі школи, кляштора, ряд інших.

Ймовірно, частина польських мешканців тоді ж, наприкіці 1943 р., через Камінь-Каширський виїхала до Польщі чи Німеччини, однак декотрі, не відчуваючи небезпеки, продовжували залишатися на місці й далі – до приходу радянських військ.

---

[1] Між тим у «Звіті про науково-дослідну роботу «Документація жертв міжнаціонального польсько-українського конфлікту в 40-х роках XX століття» (заключний) (результати роботи розглянуті Вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки 25 грудня 2008 р., науковий керівник: професор, к.і.н. М. М. Кучерепа – із посиланням на інформацію Любешівської селищної ради та на «архів редакційно-видавничої групи «Науковий центр історичних студій Волині», а в ньому на ще невиданий рукопис «Книги Скорботи України. Волинська область» під тим же керівництвом) щодо селища Любомль подається інформація про вбивство 9.11.1943 р. ...175 польських жителів Любешова.

Довелося поцікавитися, чому ж така відмінність. Де ж правда?

...Поданий у «Звіті...» перелік жертв справляє враження ґрунтовного. У ньому справді наведено 175 прізвищ та імен (у ряді сімей вказано лише кількість членів). Однак же й твердження свідків, які заперечують цю кількість ніби потерпілих у Любешові, мають свої підстави: в хаті Пясковських, де відбулося вбивство, таки не могло вміститися ...175 осіб. До того ж, серед убитих числиться 23 дітей, 16 жінок. Але ж відомо, що на збори, аби почути важливу інформацію, скликалися лише представники сімей. Діти чи навіть жінки тієї тривожної пори ними не могли бути.

Реставруємо процес складання списку, до авторства якого тепер ніхто не признається, далі. Безумовано запис прізвищ та імен робив хтось із поляків, який знав, що С. Богуславський був головним лікарем лікарні, Пітулей (без імені) – працівником, В. Книш – механіком електростанції. Є навіть кілька випадків подачі років народження. Однак далі явно долучився неполяк, який додав нехарактерне полякам по-батькові «Фанцович (Франціškович?), Станіславівна», абсурдне «Кова», перекручені «Поремписька», «Снопкове» та ін. І, головне, ця особа скрупульозно 113 разів дописала, що кожен(на) з 175 осіб «убитий(та)

У 1944 р. ці поляки зареєструвалися для добровільного виїзду до Польщі і в 1944–1946 рр. повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр., у 1942 р., гітлерівці винищили єврейське населення містечка й околиці, вбили 3 сім'ї українців, у час наростання міжнаціонального протистояння упівці (чи кущовий відділ самооборони) – близько 30 поляків.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛИЩІ ЛЮБЕШІВ

Баратівка (Baratówka), хутір – 4 обійстя. ***Березня*** (Bereznia), хутір – 5 обійсть. ***В'язівно*** (Wiazówno), хутір. ***Запілля*** (Zapole), хутір – 3 обійстя. ***Застав'я*** (Zastawie), хутір – 4 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

09.11.1943 р.» При цьому й зараз є достатньо свідків, які, зокрема, стверджують, що не менше 107 (!) осіб із списку ...ніколи не були мешканцями Любешова. Можливо, список є переліком усіх тогочасних польських мешканців району?..

Доволі своєрідна його доля. Ще на початку 1990-х рр. на замовлення редакційно-видавничої групи «Книга Скорботи України» він дістався до Луцька. Тут був уключений до тексту книги, з нього зроблено копію. Вона, – зі слідами редагування, – надіслана назад у Любешів і відтоді використовувалася як документ, що пройшов високе схвалення у правдивості. (Знайдена і для автора цих рядків.)

Як опробуваний, документ-список нещодавно ще раз надіслано знову до Луцька на запит оновленої в «помаранчеві часи» ред. вид. групи, стиль роботи якої залишився від попередньої доби. Легко отриманий список так само без зайвого клопоту з уточненням (чи якимсь би «науковим дослідженням») так само легко повністю перенесений у названий «Звіт...», з уже «науковим посиланням», що взятий саме з «архіву Центру історичних студій Волині». Аутентичність документа, вочевидь, нікого не цікавила – досить «традиції».

Здійснений же з участю тогочасних мешканців-українців Любешова, хуторів при колонії Реймонтівці аналіз переліку дає наступний результат: із 175 осіб 101 – мешканці Реймонтівки, які не могли усі до одного бути в Любешові 09.11.1943 р. і загинути в хаті Пясецького (див. Реймонтівка, колонія). Шестеро поляків, занесені до списку, насправді жили і загинули іншого часу в селі Деревок (див.). Не могли бути присутніми на зборах представників родин і 23 дітей та 16 жінок. Тобто, якби прийшли й усі жінки, які називаються загиблими, у хаті Пясецького мало б бути: 175 – 101 – 6 – 23 = 45 осіб. Зважмо, що, можливо, є у переліку жителі інших сіл околиці, які теж не були в Любешові, що на небезпечну зустріч із упівцями (чи кущовим відділом самооборони) жінкам таки не було жодної потреби йти разом із чоловіками, то й одержимо число, близьке до 30. Воно співпадає з тим, яке втрималося в пам'яті тогочасних корінних мешканців Любешова.

Заріка (Zarika), село.

Тоді хутір.

Спогад ***Ведерка*** *Йосипа Яковича, д. н. 13.04.1924 р.*

«Я, Йосип Якович Ведерко, 1924 року народження.

Поляків не було в нашому селі. Жила одна єврейська сім'я. Вона переїхала до міста Любешів, бо там була школа, а в нас – ні.

В 40-му році був вивезений Архип Савчук. Він перед тим в Америці заробив грошей, вернувся, купив сто гектарів землі. Тоді говорили – вивезений. А куди – ніхто не знав.

У війну ніхто у нас не забитий».

Свідчить також Ведерко Григорій Семенович, д. н. 07.02.1923 р.

Жили українці.

Єдина єврейська сім'я за часу Польщі переселилася до суміжного Любешова.

Савчук Архип у 1930-ті роки заробив в Америці грошей і, повернувшись до рідного села, купив 100 га землі. У 1940 р., хоч і розділив її між синами, радянською владою був названий куркулем, у нього виявили невідповідні погляди, арештували. Куди запроторили – родині й землякам понині не відомо.

У 1941–1943 рр. в суміжному Любешові містився гітлерівський гарнізон. Червоні партизани й повстанці не заходили.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Любешів (Lubieszów), маєток.

Власниця, полька Тушевська, жила у Варшаві.

Керував поляк-жондца. Форналями було кілька сімей українців і поляків.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії жондца виїхав.

Господарство маєтку за радянської влади розібране. Форналі виселилися.

Маєток обезлюднів.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Рудка (Rudka), село.

Свідчать Полікарчик Марія Пилипівна, д. н. 21.09.1934 р., Хомич Оксеня Гнатівна. д. н. 31.01.1939 р., а також Ведерко Йосип Якович, д. н. 13.04.1924 р., тогочасний мешканець суміжного села Заріка, Андрусик Михайло Макарович, д. н. 21.11.1929 р., тогочасний мешканець суміжного хутора Стара Кліть, Жилко Купріян Андрійович, д. н. 31.01.1932 р., тогочасний мешканець сусіднього села Залізниця.

Близько 90 обійсть. Жили виключно українці.

Поляком був лише надісланий учитель початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель вибрався з села.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці залишалися поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Рудка, б. Берехович Нових (Rudka), колонія.

Кілька обійсть.

У міжвоєнний час поселено 7 сімей військових осадників, колишніх легіонерів: Булавського, Гущинського, Кшовського, Лясковського, Рудніцького. Усі були поляками.

Серед них свідки називають і Хоміча – ймовірно, за походженням із місцевих українців. Як і всі інші, безкоштовно отримав від держави земельний наділ за участь у польсько-радянській війні 1920 р. та визнання себе поляком.

У 1940 р. усі мешканці депортовані вглиб СРСР.

Відтоді колонія обезлюдніла.

Протягом 1938–1944 рр. колонія залишалася поза міжнаціональним протистоянням, його проявів та жертв не було.

* * *

Березичі (Berezicze), село.

Свідчать Ковальчук Домна Іларіонівна, д. н. 12.12.1930 р., Середа (Вітовщик) Христина Іванівна, д. н. 02.01.1941 р., тогочасна мешканка села Березичі, зі слів матері Вітовщик Меланії Панасівни, 1915 р. н.

Виключно українське село.

Поляком був лише надісланий учитель початкової школи. Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. залишив село.

У 1940 р. депортована вглиб СРСР сім'я «Кутикая» Івана (4 особи).

У 1943 р. при переслідуванні повстанців гітлерівці спалили значну кількість будівель села.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці залишалися поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ БЕРЕЗИЧІ

Берізка (Berezka), хутір – 12 обійсть. ***Заверхвиця*** (Zawerchwica), хутір – 7 обійсть. ***Корпач*** (Korpacz), хутір – 11 обійсть. ***Посохле*** (Posochle), хутір – 7 обійсть. ***Стара Кліть*** (Stara Kleć), хутір – 9 обійсть. ***Шені*** (Szeni), хутір – 20 обійсть.

Жили одні українці.

Вчителем початкової школи на хуторі Шені був поляк. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вибрався з села.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці залишалися поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Віл (Wół), село.

Тоді хутір.

Свідчать Бартошик Василь Михайлович, д. н. 20.10.1936 р., тогочасний мешканець суміжного хутора Заверхвиця, Ковальчук Домна Іларіонівна, д. н. 12.12.1930 р., тогочасна мешканка суміжного села Березичі.

У 1940 р. – 20 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили одні українці.

Поляком був учитель початкової школи – у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії залишив село.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Нові Березичі (Nowe Berezicze), село.

Тоді колонія.

Спогад ***Матюка*** *Миколи Єрмолайовича, д. н. 12.12.1922 р.*

«Я, Матюк Микола Єрмолайович. Тут жив у 43-му році.

З поляків у нас жили – пан і учитель. Коли почалася війна, всі вони повтікали.

Осталися одні українці, білоруси і поляки.

Як настала самотоха в 43-му році, всі поляки втекли.

Некрашевичів забили німці на колонії.

Червоні партизани забили в Шенях жінку Ланевич із дитиною. Мала три місяці. І другу жінку Ланевич забили з дитиною. Та мала чотири місяці. Забили діда – мав сто літ. Запалили хату, згоріла. І всі вони в ній погоріли.

За що забили? Чорт їх знає. Партизани ж!..

Може, хто на тих людей доніс. А то ж було безправіє. Хто партизанам що сказав – те й робили.

Побили, запалили хату, погоріли... А ці пішли к чортовій матері.

Ще – мужиків. Одного звати Іван, другого Василь. Третього Андрій. Позавозили, постріляли їх. Партизани!..»

Свідчать також Колб Віктор Васильович, д. н. 05.06.1924 р., тогочасний мешканець хутора Чапчі (село Березичі Нові), Лозицький Михайло Михайлович, д. н. 15.02.1957 р., зі слів батька Лозицького Михайла Ілліча, д. н. 29.08.1908 р., матері Лозицької Олександри Василівни, д. н. 18.03.1923 р., тогочасних мешканців колонії Березичі Нові.

Колонія утворилася внаслідок парцеляції частини маєтку поміщика-поляка Орди. Придбали українці з Берестійщини,

які поселилися (сімей 10), стільки ж – польських: Славіки, Соколи, Тушинські, Хасіки, Шмати. Був серед них і німець Гуц.

Фільварок поміщика існував. Форналями були кілька сімей українців. У ньому наймитували українці з навколишніх сіл.

Поляк учителював у початковій школі.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії Орда, а також учитель виїхали з села.

Поляки, що залишалися, вибралися в 1943 р. – хто на пляцувку, хто до червоних партизанів.

У 1943 р. гітлерівці вбили запідозрених у сприянні червоним партизанам українців Некрашевича Михайла, його сина Дмитра, внука Віталія, а також Колб Юсту, р. 60, Колба Михайла, 1927 р. н., Колб Любов Василівну, 1929 р. н., Колба Василя Захаровича, 1888 р. н., Некрашевичів Андрія, Євгенію, дочку Любов і сина Адама.

Червоні партизани вбили Калаура Федора, р. 45, Герця, р. 50.

Із «бульбашами»[1] пов'язують смерть дебіла-поляка Тушинського.

Протягом 1938–1944 рр. загинули від рук гітлерівців 10 українців, червоних партизанів – 2, вояків отамана Т. Бульби-Боровця – 1 поляк.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ БЕРЕЗИЧІ НОВІ

Свідчать Клявзуник (Гриневич) Пелагея Степанівна, д. н. 10.05.1924 р., Гриневич Ольга Степанівна, д. н. 14.11.1921 р., тогочасні мешканці суміжно-

[1] Тогочасні мешканці району назву «бульбаші» вживають у двох значеннях: 1) так звуть вояків УПА, які приходили з Півдня для протистояння з червоними партизанами, туди швидко поверталися, не маючи права перебувати на одному місці більше двох діб, – тобто відділи УПА; 2) збройні групи уродженців свого чи сусідніх сіл, що перебували на місці і, ймовірно, нікому організаційно не підлягали, діяли виключно на власний розсуд, – кущові відділи самооборони, на які, сумнівно, чи мала вплив місцева цивільна «сітка» ОУН. При цьому свідки, – переважно тодішні дівчата чи діти, – самі ж висловлюють подив із того, що одні й другі вели себе неоднаково. Зокрема, відзначають значно більшу скромність упівців, а щодо кущових відділів самооборони – їх особливу нетерпимість до польських сусідів. Є й такі, що цієї різниці в поведінці не спромоглися помітити, характеризують усіх так, як згодом почули від радянських пропагандистів.

Варто відзначити, що свідки зовсім не знають вояків «Поліської січі» отамана Т. Бульби-Боровця, яка діяла на півночі Рівненської області, хоч ніби звідти мала походити назва.

го села Вілька Любешівська, Андрусик Михайло Макарович, д. н. 21.11.1929 р., тогочасний мешканець суміжного хутора Стара Кліть.

Осада (Osada), колонія.

7 обійсть. Жили одні поляки, військові осадники (Бурди, Гавриловичі. Змартляки, Ключинські, Маєвські, Хмєлі, Фляри).

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР.

Відтоді колонія обезлюдніла.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Франтополь (Frantopol), військова осада.

Тепер територія села Березичі Нові.

3 обійстя. Жили одні поляки, військові осадники.

У 1940 р. всі мешканці депортовані вглиб СРСР.

Відтоді колонія обезлюдніла.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Чапчі (Czapcze), хутір.

Свідчать Колб Віктор Васильович, д. н. 05.06.1924 р., а також Матюк Микола Єрмолайович, д. н. 12.12.1922 р, Лозицький Михайло Михайлович, д. н. 15.02.1957 р., тогочасний мешканець суміжного села Березичі Нові, зі слів батька Лозицького Михайла Ілліча, д. н. 29.08.1908 р., матері Лозицької Олександри Василівни, д. н. 18.03.1923 р., тогочасних мешканців колонії Березичі Нові.

15 обійсть. Жили одні українці, які в 1930-ті рр. переселилися сюди з Берестійщини (Брестська область), купивши землю.

У 1942 р. із час бойових дій із червоними партизанами й повстанцями переселені гітлерівцями до колонії Березичі Нові.

Протягом 1938–1944 рр. жертв міжнаціонального протистояння не було.

* * *

Бихів (Bychów), село.

Спогад ***Савчука*** *Якова Дементійовича, д. н. 09.10.1927 р.*

«Я, Яків Дементійович Савчук, про поляків знаю: у Бихові їх було дві сім'ї.

Одна сім'я виїхала в 39-му – вчителя Гурського з учителькою.

Друга – сім'я Кваковського. Його самого вбили невідомо хто в 43-му році, а жінка тут у селі жила до смерті. Українка. Тут похована».

Свідчать також Савчук (Дарчич) Надія Степанівна, д. н. 11.02.1929 р., а також Яковчук (Андрусик) Марія Степанівна, д. н. 13.07.1933 р., тогочасна мешканка хутора Хутомирець, суміжного з селом Бихів.

В українському середовищі жили 4 єврейських сім'ї, 2 – польських: помічника війта Кваковського і надісланого подружжя вчителів Гурських.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. Гурські вибралися з села.

Тоді ж підрозділ Війська Польського, переходячи селом, застрілив Сидорчука Карпа, котрий із цікавості вийшов із хати поглянути.

У 1943 р. червоні партизани неодноразово грабували село. Забрали з собою двох в недавньому минулому радянських активістів, у т. ч. Андрусика Федота. Додому не повернулися.

У ту ж пору Кваковського вбив мешканець села Залаззя, що звав себе «бульбашем». Чи мав відношення до загону отамана Т. Бульби-Боровця, – не відомо.

Особи, що теж звали себе «бульбашами», ніби за контакт із червоними партизанами, вбили на хуторі Хлуддя Смаля Никифора з дружиною і дочкою, а також подружжя Литвинчука Миколи.

Протягом 1938–1944 рр. загинули українці: 1 – застрілений жовнірами Війська Польського, 2 – червоними пратизанами, 5 – «бульбашами» невідомої приналежності, поляк убитий одним із «бульбашів».

Бір (Bór), хутір – обійсть 10. ***Замлиння*** (Zamłynnie), хутір – обійсть 9 (10). ***Зарів'я*** (Zarówje), хутір – 5 обійсть. ***Костеровна*** (Kosterówna), хутір. – 1 обійстя. ***Мармуш*** (Marmusz), хутір – 5 обійсть. ***Пожистя*** (Pożystia), хутір – обійсть 15. ***Рокитня*** (Rokitnia), хутір. – 4 обійстя. ***Стилечко*** (Stołeczko), хутір – 7 обійсть. ***Хлуддя*** (Chłudzie), хутір – 5(6) обійсть. ***Хутомирець*** (Chutomierzec), хутір – 36 обійсть.

Жили одні українці.

На хуторі Хлуддя вбиті сім'я Смаля Никифора, подружжя Литвинчука Миколи (див. Бихів, село, враховані там).

Хутомир (Chutomierz Wielki), село.

Тоді хутір Великий Хутомир.

Свідчать Яковчук Йосип Давидович, д. н. 14.11.1933 р., а також Яковчук (Андрусик) Марія Степанівна, д. н. 13.07.1933 р., тогочасна мешканка хутора Хутомирець, суміжного з селом Бихів.

Після розкорчування перші поселенці з'явилися в 1940 р. На 1941 р. нараховувалося 28 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Бірки (Borki), село.

Свідчать Кошелюк Євстахій Павлович, д. н. 01.02.1922 р., Кошелюк (Гавловська) Галина Панасівна, д. н. 01.02.1926 р., Ліштван Іван Севастянович, д. н. 20.09.1928 р.

305 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*) – разом із навколишніми хуторами.

Серед абсолютної української більшості жили 4 сім'ї поляків (Богданьські, Дубєцькі, Качмарські, Портнєвські). Зо-

крема, Богданьські і Портнєвські – багаті, використовували працю наймитів. Співплемінниками були вчителі початкової школи, в т. ч. Максимович.

Мешкали 4 сім'ї євреїв.

Перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

За нової влади власність Богданьських і Портнєвських експропрійована, сім'ї переселені у покинуту хату. Голів сімей арештовано, перебували в ув'язненні в Камені-Каширському. Подальша доля їх невідома. Члени сімей у той час вибралися теж у невідомому напрямі. В селі залишилася дочка Богданьських Марія.

У 1940 р. депортовані в Сибір 2 сім'ї – Хміленка Якова і Романчука Гордія. Обидва за часу Польщі, хоч і були українцями, служили в лісовій охороні приватних лісів.

Єврейських мешканців у 1941 р. гітлерівці перевезли до гетто у Камінь-Каширський, наступного року знищили.

У 1942 р. гітлерівці повісили юнака (?), який не хотів їхати на примусову працю до Німеччини і наніс собі навмисну рану.

У 1943 р. в Бірках напостійно отаборилися червоні партизани загону ім. Суворова Пинського з'єднання. До нього мобілізовано 12 мешканців села. В таких умовах повстанці лише зрідка «наскакували». У час одного з приходів та перестрілки вбитий уродженець села, українець, що став червоним партизаном, а також поляк Качмарський Олег – напевне, теж червоний партизан. Іншим разом, коли червоні партизани стали збирати з мешканців села податок зерном, а повстанці вчинили спробу перешкодити, застрілені двоє зв'язкових червоних партизанів із числа уроджених Бірок – Романчук Федір і Романчук Йон. Усього ж під час збройних сутичок того часу, з 12 осіб, які з Бірок стали партизанами, в живих залишився тільки Кошелюк Євстахій.

У післявоєнний час Богданьська Марія, проживши в селі упродовж війни, виїхала до Польщі. Тоді ж у Польщу переселився з сім'єю Хміленко Яків.

Протягом 1938–1944 рр. у воєнних діях загинули як червоні партизани 11 уроджених села, українців, один поляк – червоний партизан, у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Буда (Buda), хутір – 4 обійстя. ***Коліддя*** (Kolidje), хутір – 3 обійстя. ***Смично*** (Smychno), хутір – 10 обійсть. ***Сукачі*** (Sukacze), хутір – 9 обійсть. ***Хатачиха*** (Chataczycha), хутір – 5 обійсть. ***Підпачівське*** (Podpaczowskie), хутір – 6 обійсть.

На всіх хуторах жили одні українці.

Від 1943 р. до наближення фронту в 1944 р. перебували червоні партизани.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці хуторів були поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Вітуле (Witule), село.

Тоді Вітулі, хутір.

50 обійсть. Жили одні українці.

Школи за часу Польщі не було.

У 1943 р. вбитий Нинюк Кирило. Трапилось це під час нічного нападу грабіжників, яких не ідентифіковано.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці хуторів були поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Велика Глуша (Wielka Glusza), село.

Свідчать Чилей (Зубач) Уляна Степанівна, д. н. 02.02.1928 р., Кобак (Зубач) Надія Хомівна, д. н. 11.10.1928 р.

397 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*) – разом з іншими населеними пунктами тогочасної сільради.

Серед української більшості жило не менше двох десятків сімей євреїв.

До поляків належали скеровані на посади чиновники гмінного управління, поліціянти постерунку державної поліції, а також фельдшер, аптекар, поштар, дорожний майстер. Ними були, за винятком двох, учителі 7-річної школи (осіб із 5). Усі – з сім'ями.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі ці надіслані польські мешканці, яких переважно утримував державний бюджет, залишили село. Тільки двоє із них, українці, залишилися на місці, продовжили працювати у відкритій за радянської влади школі з українською мовою навчання.

У 1941 р. цивільна гітлерівська адміністрація наказала обраному жителями Великої Глуші старості управи виділити 10 молодих мешканців села для служби в її «допоміжній» поліції. Кандидатури були внесені й обговорені на сільському сході, присутні своїми голосами затвердили їх.

Та у березні 1943 р. всі ці «допоміжні» поліцаї організовано, в кількості 5 тисяч осіб, у Волинській та Рівненській областях за наказом ОУН зі зброєю в руках пішли «в ліс» – в УПА. (Відомо, посланці червоних партизанів вели переговори про перехід їх саме до них, але ті відмовились.) У пам'яті літніх жителів Великої Глуші є те, що уродженці села негайно прийшли додому. Тут їх несподівано оточили й арештували червоні партизани, завели до села Ветли, там усіх десятьох розстріляли.

Гітлерівці вбили колишніх радянських активістів села у кількості 5 осіб, червоні партизани – трьох жителів, запідозрених ними у зв'язках із гітлерівцями. У свою чергу, за підозрою в контакті з червоними партизанами гітлерівці розправилися ще з двома десятками мешканців Великої Глуші, зокрема, в одній із сімей, де батько й син, остерігаючись їх, пішли у загін, застрілили 7 дітей іншого сина, який партизаном не був.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили не менше 27 українців, червоні партизани – 13. У час наростання українсько-польського протистояння мешканці села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВЕЛИКА ГЛУША

Велика Глуша (Wielka Glusza), колонія.

15 обійсть.

Жили одні поляки, сім'я українців Динь та мішана – Ковалевського Антона.

У 1943 р. поряд у селі Велика Глуша містилася застава червоних партизанів. Мешканці колонії залишалися на місці до

приходу радянської армії. У післявоєнний час повернулися на батьківщину.

Виселиці (Wisielice), хутір.

3 обійстя.

Жили 2 сім'ї українців, одна – поляків.

У 1943 р. 4 особи з польських мешканців убиті невідомими.

Виходи (Wychody), хутір.

10 обійсть.

Жили одні українці.

У 1943 р. червоні партизани вбили 3 українців.

Запліссе (Zaplisie), хутір – 3 обійстя. ***Запрогон*** (Zaprogon), хутір – 4 обійстя. ***Олешник*** (Olesznik), хутір – 8 обійсть.

Жили одні українці.

Янівка (Janówka), село.

Поміж українцями поселилися 2 сім'ї поляків. У час війни діти з них, – а це були дочки, – повиходили заміж за українців. Усі протягом війни перебували на місці, нащадки живуть досі.

На хуторах Запліссе, Запрогон, Олешник жили одні українці. Ким у дійсності були невідомі, якими мотивами керувалися ті, що вбили 4 поляків на хуторі Виселиці, свідки стверджувати не можуть. Очевидною є відсутність логіки у злочині: поряд у Янівці жили поляки теж, але не потерпіли.

Протягом 1938–1944 р., у 1943 р., червоні партизани вбили 3 українців, у час наростання українсько-польського протистояння невідомі – 4 поляків.

Невір (Newir), село.

Свідчать Поремчук (Мельник) Ярина Дмитрівна, д. н. 24.04.1927 р., Токарчук (Кухарик) Софія Павлівна, д. н. 20.03.1930 р., Мельник (Кухарик) Мотруна Вікторівна, д. н. 08.05.1924 р.

154 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*) – з суміжники колоніями та хуторами.

У виключно українському середовищі поселилися 2 єврейські сім'ї. Надісланий учитель початкової школи був по-

ляком. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель залишив село.

У 1940 р. депортований углиб СРСР Бухвал Іван Никифорович з дружиною – служив лісником у приватному лісі власника-поляка.

У 1941 р. в липні, приїхавши в село, гітлерівці розстріляли єврейських мешканців (лише одна дівчина сховалася, за допомогою українців перебула в лісах, урятувалася).

У 1943 р. гітлерівці вбили Лікандра Макаровича (?).

Того ж року поряд із селом базувався один із підрозділів партизанського з'єднання О. Фьодорова. На Маковея гітлерівський літак бомбив його постій. Серед партизанів було багато жертв, спалено сусідні хати села. Мешканці рятувалися втечею.

На побутовому ґрунті (ревнощі) червоний партизан убив Малафеїка Івана Микитовича.

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р., червоний партизан убив українця, у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ НЕВІР

Колинь (Koliń), хутір – 2 обійстя. ***Михалин*** (Michalin), хутір – 2 обійстя.

Жили одні українці.

Кучілка (Kucziłka), хутір.

Одне обійстя. Жили українці.

В березні 1944 р. під час фронтових дій гітлерівці вбили Токарчука Тараса.

Невір I (Newir I), колонія.

15 обійсть. Жили переважно поляки, серед них – німці.

У грудні 1939 р. німецькі мешканці евакуйовані до Німеччини. Із них мати (?) з дочкою залишилися.

Усі жителі-поляки під час обміну населенням між СРСР та Німеччиною на початку 1940 р. виїхали до окупованої Польщі.

У 1943 р. червоні партизани запідозрили, що німкені мають зв'язок із гітлерівською адміністрацією. Обох розстріляли.

Колонія обезлюдніла.

Невір II (Newir II), колонія.

22 обійстя. Жили поляки, німці, а також сім'я українців Токарчуків.

Наприкінці грудня 1939 р. німецькі мешканці евакуйовані до Німеччини.

У рамках обміну населенням між СРСР та Німеччиною на початку 1940 р. всі жителі-поляки виїхали до окупованої Польщі.

Сім'я Токарчуків у 1944 р., зареєструвавшись поляками, теж переїхала до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр., у 1944 р., гітлерівці вбили українця, червоні партизани – 2 німкень, у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці колоній та хутора перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Погулянка (Pogulanka), село.

Свідчать Федчук Іван Володимирович, д. н. 19.02.1925 р., Кошелюк Йосип Якович, д. н. 03.01.1929 р., Ричук (Камельчук) Ганна Іванівна, д. н. 20.11.1928 р., Камельчук Степан Іванович, д. н. 15.02.1925 р.

Мешканцями села були виключно українці.

У початковій школі вчителювали надіслані поляки Гроховіна Еустахій із дружиною і Горчачанка Станіслава.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі поляки залишили село.

У 1943 р. до села часто навідувалися червоні партизани, за словами свідків, «обдирали» жителів. Під час переслідування червоних партизанів разом із прислужинками приїжджали й гітлерівці – із ким саме, власовцями чи шуцманами-поляками, встановити не вдалося.

Ряд юнаків села перебував у червоних партизанах. Одного з них, Яцика Олександра, гітлерівці впіймали й розстріляли.

В околиці села відбулися сутички червоних партизанів, які контролювали терен, із повстанцями, що заходили сюди.

У 1943 р. невідомі, прийшовши в нічний час, застали зненацька і вбили Яцика Василя – колишнього голову сільради, Кухарика Йосипа – її секретаря, ними – 3 жінок (Токарчук Ганну та ін.), які за радянської влади її активістами

не були. В селі припускали, що це вчинив кущовий відділ самооборони.

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р., невідомі (можна припустити, кущовий відділ самооборони) вбили 5 українців як активістів радянської влади, гітлерівці – жителя села, червоного партизана, у час наростання міжнаціонального протистояння мешкані перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ПОГУЛЯНКА

Кінчаліс (Kończalas), хутір – 18 обійсть. ***Маковичі*** (Makowicze), хутір – 4 обійстя. ***Підзелень*** (Podzielień), хутір – 6 обійсть. ***Садівка*** (Sadówka), хутір – 11 обійсть. ***Черемше*** (Czeremsze), хутір – 3 обійстя.

На хуторах Маковичі, Підзелень, Садівка жили одні українці.

На хуторі Кінчаліс – 2 сім'ї українців (Савчуки і Мальчуки) та 16 – польських.

У 1943 р. 2 поляків убиті невідомими, всі інші мешканці-поляки вибралися.

На хуторі Черемше жив із сім'єю поляк Янушевський Михал, який за Польщі придбав 60 га землі (переважно ліс, луги, неужитки).

Перед приходом Червоної армії в 1939 р. сім'я залишила хутір. Обезлюднів.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння невідомими (ймовірно, кущовим відділом самооборони) вбиті 2 поляків.

* * *

Курінь Великий (Kuryn), село.

Тоді Курин, хутір.

Свідчать Корх Оксенія Денисівна, д. н. 20.08.1923 р., а також Полікарчик Тимофій Мефодійович, д. н. 24.06.1924 р., тогочасний мешканець суміжного хутора Кальки.

Жили одні українці.

Поляком був надісланий учитель початкової школи.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. вчитель залишив село.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ
ВЕЛИКИЙ КУРІНЬ

Жуків Пень (Żuków Pień), хутір – 4 обійстя. ***Зимич*** (Zimicz), хутір – 12 обійсть. ***Кальки*** (Kalki), хутір – 7 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Проходи (Prochody), село.

Спогад ***Солошика*** *Тараса Тимофійовича, д. н.10.11.1927 р.*

«Я, Солошик Тарас Тимофійович, народився в 1927 році в селі Проходи.

До війни поляки жили у нас на хуторах Чиста Лужа і Хором'яцько. До 10 сімей. У 43-му році десь поділися.

Вчитель школи був. Поляк. У 39-му році не стало.

Під час війни забитих у нас не було».

Свідчать також Деліх Фаїна Никонівна, д. н. 20.12.1928 р., Бондарчук Ясон Олексійович, д. н. 21.04.1926 р.

В українському середовищі поляком був надісланий учитель початкової школи. Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. вчитель залишив село.

У 1944 р. під час фронту внаслідок нальоту гітлерівського бомбардувальника загинув Оласюк Аврам Іванович, р. 40.

Протягом 1938–1944 рр. в результаті фронтових дій загинув українець, у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Залісаче (Zalisacze), хутір – 22 обійстя. ***Мазур-Гай*** (Mazur Gaj), хутір – 10 обійсть. ***Подовчини*** (Podowczyny), хутір – 7 обійсть.

Жили одні українці.

Політок (Politek), хутір – 4 обійстя. Маєток, розпарцельований серед військових осадників.

У 1940 р. всі 4 сім'ї мешканців депортовані вглиб СРСР. Відтоді обезлюднів.

Хором'яцько (Choromiacko), хутір – 1 обійстя.

Жила сім'я поляка. В 1945 р. повернулася на батьківщину.

Чиста Лужа (Czysta Łuza), хутір – 4 обійстя. Жили одні поляки.

В 1945 р. виїхали на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Ветли (Wetły), село.

Тоді містечко.

Свідчать Кирилюк (Гловацька) Єва Петрівна, д. н. 13.01.1923 р., Лінік Федора Никандрівна, д. н. 01.07.1927 р.

402 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*) – у містечку і на хуторах, які належали до Ветельської сільради.

Жили українці, а також 14 сімей євреїв. Поляками були сім'ї коваля Мазуркевича Владислава, його сина Яна, а також подружжя вчителів початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

Оголошення по радіо про вступ на територію Західної України Червоної армії зненацька застало в околиці села значний підрозділ Війська Польського, який відступав із півночі від гітлерівців. Бачачи безвихідь, польські військовики приховували зброю в лісі, самі розійшлися без жодного нападу на них.

Гітлерівці, приїхавши у Ветли 29 червня 1941 р., на місці розстріляли сім'ю циганів із 9 осіб, влітку 1942 р. – знищили 68 єврейських мешканців містечка. Їх перед тим перевезли до гетто в Камінь-Каширський.

У 1941 р. гітлерівська цивільна адміністрація влаштувала у Ветлах постерунок своєї «допоміжної» поліції, до якої зобов'язала мешканців села виділити на зборах 6 юнаків. У 1942 р. червоні партизани Пинського з'єднання, з'явившись в околиці, вигнали постерунок до села Велика Глуша. Упійманши усіх шістьох уродженців Ветел, що стали поліцаями, розстріляли їх. Відтоді перебували на їхньому місці самі.

Гітлерівці ж за те, що в містечку отаборилися червоні партизани, напали на нього. Мешканці разом із партизанами кинулися врозтіч на хутори. Пощастило не всім – близько 30 жителів Ветел гітлерівці вбили. Від села залишилось попелище.

Тієї пори поляк Мазуркевич із сином пішов (чи був змушений піти) в червоні партизани, де став у пригоді як коваль. До Ветел польські мешканці більше не поверталися, у післявоєнний час виїхали на батьківщину.

Червоні партизани за часу гітлерівської окупації під різними приводами застрілили до 46 жителів Ветел.

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р., гітлерівці вбили близько 30 українців, червоні партизани – до 46, у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВЕТЛИ

Будиківка (Budykówka), хутір. ***Вікна*** (Okna), хутір. ***Вовче*** (Wowcze), хутір. ***Глинище*** (Hliniszcze), хутір. ***Забріддя*** (Zabrodzie), хутір. ***Зарогозине*** (Зарогізне), (Zarogozynie), хутір. ***Затучення*** (Заточине), (Zatuczinie), хутір. ***Ямки*** (Jamki), хутір. А також: ***Ворохове*** (Worochowo), хутір. ***Євтуше*** (Jewtusze), хутір. ***Жабокраки*** (Żabokraki), хутір. ***Забріддя*** (Zabrodzie), хутір. ***Козелок*** (Kozełek), хутір. ***Лиса Гора*** (Łysa Góra), хутір. ***Мошно*** (Moszno), хутір. ***Оленище*** (Oleniszcze), хутір. ***Підлуцьке*** (Podłuckie), хутір. ***Пристань*** (Przystań), хутір. ***П'ятнище*** (Piatniszcze),

хутір. ***Решетиха*** (Reszetycha), хутір. ***Сахаровище*** (Sacharowiszcze), хутір. ***Хмелище*** (Chmieliszcze), хутір. ***Ходилівка*** (Chodyłówka), хутір. ***Хомотівка*** (Chomotówka), хутір.

Жили одні українці.

Поіменно жертви часу війни не встановлені.

Протягом 1938–1944 рр. у пору наростання українсько-польського протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Гірки (Górki), село.

Свідчать Абрамович (Кравчук) Олена Олексіївна, д. н. 14.01.1919 р., Симонович Надія Іванівна, д. н. 15.02.1925 р., Грецько Євдокія Андріївна, д. н. 17.01.1925 р., Плевако Надія Іллівна, д. н. 20.10.1932 р., Солоха Юрій Іванович, д. н. 01.07.1935 р., а також Саморук (Кравчук) Надія Дмитрівна, д. н. 29.01.1928 р., Кравчук Оксентій Іванович, д. н. 12.04.1930 р., тогочасні мешканці суміжного хутора Товстиця.

В українському середовищі поляками були одна селянська сім'я, а також 4 вчителів початкової школи.

Жили 3 сім'ї євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

У 1940 р. депортований із дружиною до Сибіру Плевако Андрій. (Син був членом ОУН, пішов у підпілля. В 1943 р. став вояком УПА, загинув у бою.)

У 1943 р. червоні партизани перебували часто і подовгу, село утримувало їх. Гітлерівці зробили спробу зненацька вчинити напад. Аби втекти, партизани підпалили церкву і скористалися завісою диму. Згоріла також частина обійсть. Серед мешканців були жертви бою, кількість їх не встановлена.

В ту пору міжнаціональної напруги польська сім'я, подарувавши українським сусідам-погорільцям хату, вибралася з села – вочевидь, повернулася на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили невстановлену кількість українців, уродженець села загинув як вояк УПА, в час наростання українсько-польського протистояння його проявів, а також жертв у селі не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ГІРКИ

Близниця (Bliznica), хутір.

Березниця (Bereznica), хутір – 5 обійсть.

Водиця (Wodzica), хутір – 6 обійсть. У селянській хаті містилася початкова школа. Вчителював поляк. У 1939 р. перед приходом Червоної армії залишив село.

Волошиха (Wołoszycha), хутір.

Гірки (Górki), маєток.

Власником був поляк Полянчик. Поряд із сім'єю жив син.

Форналями були українці.

1939 р. перед приходом Червоної армії обидві польські сім'ї виїхали.

За радянської влади господарство розібране її активістами, форналі вибралися.

Відтоді маєток обезлюднів. Таким залишався й за часу гітлерівської окупації.

Зарічки (Zarzeczki), хутір – 1 обійстя. ***Кінь*** (Koń), хутір – 27 обійсть. ***Острівки*** (Ostrówki), хутір – 5 обійсть. ***Острова*** (Ostrowa), хутір – 6 обійсть.

Павлюнів (Pawlunów), хутір.

15 обійсть. Жили поляки (Банасі, Гродзіки, Заденьські, Палюхи – 2 сім'ї, Мальсаки, Косьціки, Купати, Салімоньчики, Упальські, Цельо. Українців – 4 сім'ї.

Була початкова школа. Містилася в селянській хаті. Вчителем був поляк – у 1939 р. перед приходом Червоної армії вибрався.

Польські мешканці в 1943 р. через містечко Дорогичин (Берестійщина) виїхали до Польщі.

Петелиха (Petelicha), хутір – 4 обійстя. ***Плесо*** (Plisiki), хутір – 5 обійсть. ***Скіття*** (Skitje), хутір – 7 обійсть.

Товстиця (Towstyca), хутір – 6 обійсть.

Жили одні поляки. Влітку 1940 р. 3 сім'ї із них – військові осадники – депортовані вглиб СРСР. Інші 3 сім'ї цивільних осадників у 1943 р. вибралися на батьківщину. Відтоді хутір обезлюднів.

Хорлуп (Chorłup), хутір – 5 обійсть.

Мешканцями всіх хуторів крім Павлюнова і Товстиці були виключно українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Люботин (Lubotyn), село.

Обійсть 30. Жили одні українці.

У 1943 р. червоні партизани спалили упійманого повстанця.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Мукошин (Mukoszyn), село.

Свідчать Кравчук (Кулайчук) Ганна Василівна, д. н. 10.01.1924 р., Кулайчук Степан Федорович, д. н. 07.01.1930 р., Кулайчук (Нестерук) Євгенія Романівна, д. н. 14.12.1934 р.

За мешканцями – виключно українське село.

Українець був учителем польської державної початкової школи.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР 3 сім'ї, в т. ч. Кравчука Антона.

Ймовірно, в 1942 р. невідомі вбили гітлерівця. За це зігнано мешканців Мукошина. Проти них гітлерівці виставили кулемети, кожного десятого відібрали в заручники. Священик зумів випросити кількох. Одинадцятьох гітлерівці розстріляли.

Протягом 1938–1944 рр., у 1942 р., гітлерівці вбили 11 українців, у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Гори (Góry), фільварок.

Власником був поляк Полянчик. Наймитували українці. У 1939 р. перед приходом Червоної армії власник із сім'єю втік.

За радянської влади господарство розібране. В його приміщенні влаштували державні склади.

Згодом обезлюднів.

Заїзва (Zajizwa), хутір.

14 обійсть. Жили одні українці.

В 1943 р. гітлерівці вбили братів Марка і Павла Понікаревичів.

Вічища (Wiczyszcza), хутір.

11 обійсть. Жили одні українці.

В 1943 р. гітлерівці застрілили Сороку Пилипа Івановича, звинуваченого у зв'язку з червоними партизанами.

Ліси (Lisy), хутір.

4 обійстя. Жили 2 сім'ї українців, одна – поляків, одна – німців.

Німецькі мешканці евакуйовані до Німеччини наприкінці грудня 1939 р., польське подружжя літніх людей у 1942 р. померло.

Ніжина (Niżyna), хутір.

9 обійсть. Жили поляки та сім'я українців.

У 1943 р. польські мешканці виїхали до Польщі.

Баршина (Barszyna), хутір – близько 20 обійсть. ***Бірки*** (Birki), хутір – 4 обійстя. ***Озерове*** (Ozerowe), хутір – 15 обійсть. ***Підосища*** (Podosiszcza), хутір – 2 обійстя. ***Підхудоб'є*** (Podchudobje), хутір – 2 обійстя. ***Шлапатище*** (Szlapatyszcze), хутір – 2 обійстя.

Жили одні українці.

Річки (Rzeczki), хутір – 3 обійстя.

Жили 2 сім'ї українців, одна – поляків.

Польські мешканці в 1943 р. вибралися до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р., гітлерівці вбили 2 українців на хуторі Заїзва, одного – на хуторі Вічища.

* * *

Деревок (Derewek), село.

Спогад ***Поліковської*** *(Протасовицької) Антоніна Іванівни, д. н. 24.06.1925 р.*

«Я, Поліковська Антоніна Іванівна, жителька села Деревок, у час війни жила в Деревку.

Мій батько, Протасовицький Іван Петрович, був ветеринарним фельдшером. Люди запросили його в сусіднє село до худоби. Як їхав, узяв із собою мого брата Протасовицького Івана Івановича. Їх у дорозі перестріла тамтешня застава червоних партизанів. Перестріла, забрала і забила.

Опитувач: Чому їх убили? Як це було?

Поліковська: Коли батька перестріла партизанська застава, то прийшов туди батьків знайомий із Люб'язя. Він батька добре знав. І батько партизанам каже: «Він мене добре знає». Але той сказав: «Убрать його. Він – кулак». І батька з братом убили.

Опитувач: Звати його як було?

Поліковська: Іванісік.

...То було перед Трійцею. Жінка брата Івана осталася вагітна. На той час, як його забили.

Опитувач: Діти у брата були?

Поліковська: Троє. Четвертим була вагітна.

...Народила дитину, а в жовтні її вбили.

Опитувач: Хто її вбив? Як?

Поліковська: Партизани і її забили. Два їхні отради (загони. – *Упоряд.*) зустрілися. Не пізнали один одного.

Опитувач: Вона де була?

Поліковська: Вона ходила до хати дитину годувати. Картоплю копала і ходила додому годувати покинуту там дитину. Верталася на поле. Партизани стали між собою битися. Побачили її, запідозрили, застрілили.

Осталися діти-сироти. Четверо дітей!.. Я їх годувала.

Опитувач: Як вам тоді жилося?

Поліковська: Голодні, холодні були.

Опитувач: Ви десь працювали?

Поліковська: Спочатку – ні. Потім у 44-му році – в «Заготскоті» бухгалтером.

Тоді було таке, що через ніч йдеш у райвідділ міліції, дають гвинтівку – «охороняти Любешів». А на другу ніч іду не спати, а – за 12 кілометрів додому доглядати дітей.

Опитувач: Скільки Вам років було?

Поліковська: Тоді – років вісімнадцять.

...Коли я тоді в Любешові працювала, то мене запідозрили, що маю зв'язок із повстанцями. І тому ходжу в село. Щоб перевірити, енкаведисти прийшли в нашу хату, коли я була вдома, на ніч. А о 12-й годині ночі приїхали до нас ще директори з району – директор промкомбінату Іванісік, «Заготскоту», ще – маслозаводу і зберкаси (ощадкаси. – *Упоряд.*).

Стали стукати в хату. А в хаті – сидить облава. Енкаведисти. Чоловік шість їх було. І – наша сім'я.

Коли Іванісік застукав у вікно, хотів кинути гранату, то воєнний, що в середині був, – прошив його кулями, застрілив. Одразу та облава вибігла надвір і ще двох директорів забила. Третього із зберкаси загнали в болото, поранили і забрали.

Опитувач: Яку освіту мав директор Іванісік?

Поліковська: Не мав ніякої освіти... Неграмотний.

...Ще розкажу, що було в нашому селі в 43-му році. На Іллю. Того дня вбиті червоними партизанами Любежанін Улян, Шостак Іван і Шостак Йона, Климчук Дмитро, Герець Андрій, Березюк Петро, Кудлюк Павло, Якимчук Іван, Кудлюк Григорій, Поремчук Панас, Турчин Дмитро, Кравчик Овсій, Пасич Микола.

Опитувач: За що їх тоді червоні партизани вбили? Що то за люди були?

Поліковська: Жителі села. Вони були вдома. Їх партизани, як ходили, ловили, виводили на пляц. І там убили. Кілками...

...Ще скажу. Було в 44-му році. Прийшли в село червоні партизани. В нас у хаті забрали полотно, яке дітям пригодилося б на сорочки. Узяв партизан два сувої під одну руку, два – під другу руку. Сирітські!.. Йде з хати і танцює...

...А більше казати не буду».

Свідчать Мандзик Степан Юхимович, д. н. 07.01.1924 р., Оліферчук (Бігун) Єфросинія Яківна, д. н. 15.07 1911 р., Никитчук Марія Михайлівна, д. н. 01.02.1925 р.,

Колб Ганна Миколаївна, д. н. 25.04.1926 р., тогочасна мешканка суміжного хутора Мостець.

323 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі села жили 4 сім'ї євреїв. Поляками були всі 6 учителів 7-річної школи (Хмелєвський, Бапко, Вольщак, Джумульський, Ліпіньський, Цибатова).

В селі жила особа, яку польська влада оголосила великим патріотом Польщі. Климчук Максим у 1920 р. був мобілізований до Війська Польського, брав участь у польсько-радянській війні 1920 р. за Україну. Ймовірно, комусь у командуванні прийшла думка знайти поліцюка, який у ній «не пошкодував живота» за інтереси Польщі на «східних кресах». Виявлено, що таким вимогам відповідає мужній жовнір родом із села Деревок. Його представили до нагороди найвищим військовим орденом країни *Virtuti militari*, призначили війтом гміни Любешів, завдяки виразно «державницькій» позиції обрали депутатом сейму, як легіонер Пілсудського він отримав право на безкоштовний значний наділ землі.

За часу Польщі в селі діяв осередок комуністів. (Спочатку належав до Компартії Західної Білорусії, згодом перед розпуском – до КПЗУ.) Наприкінці 1930-х рр. серед молоді Деревка популярними стали ідеї ОУН. Склад її комірки сягнув 30 осіб.

У вересні 1939 р. в час приходу Червоної армії всі вчителі виїхали з села.

Щойно встановилася радянська влада, М. Климчука арештовано. Що сталося з ним – невідомо. Сім'я в 1940 р. депортована вглиб СРСР. Вивезений до Сибіру священик о. Чекман.

Як солдат польської армії на час німецько-польської війни 1939 р. у гітлерівському полоні опинився Ковальчук Варфоломій, 1912 р. н., згодом польський військовий пенсіонер. Жовнірами Війська Польського були на ту пору також брати Петро і Василь Чекмани. (Доля обох склалася трагічно – у 1943 р. розстріляні червоними партизанами). Ще один мобілізований Кудлюк Федосій Іванович із Війська Польського, минаючи рідний дім, став солдатом Червоної армії, інвалід війни.

У 1941 р. переважно колишні члени КПЗБ та комсомольці утворили колгосп. Під час приходу гітлерівців розпався.

Коли у 1942 р. в навколишніх лісах з'явилися червоні партизани, до них пішли Шостак Павло, син Семен, Березюк Іван із сином Федором та ін. Значна кількість молоді села підтримувала ОУН. Дехто з її числа, в т. ч. за завданням ОУН, у 1941 р. пішов у гітлерівські поліцаї.

Єврейських мешканців у 1942 р. гітлерівці перевезли в гетто у Любешів, там розстріляли.

В березні 1943 р. поліцаї-українці, знову ж за наказом ОУН, прихопивши зброю, пішли «в ліс» до УПА, що стала творитися. Зокрема – весь постерунок поліції в Любешові на чолі з його комендантом, уродженцем Деревка Климчуком Сидором.

Днем трагедії для Деревка стало 2 серпня 1943 р. В околиці села загін червоних партизанів зіткнувся з повстанцями. Було смертельно поранено його комісара. Об'єктом помсти червоні партизани обрали жителів села, які прихильно ставилися до ідеї незалежності України. Керував погромом уродженець сусіднього села Пнівне Пархомук Силантій, у діях якого вбачають також особистий мотив помсти Ницпорук Степаниді. Вона була зв'язковою УПА та дружиною С. Климчука, який став повстанцем.

У святковий день червоні партизани оточили Деревок і повели себе у кращих традиціях гітлерівських карателів: по втікачах стріляли (убиті вчитель Свищ Йосип і художник Кудлюк Андрій), зібраних зігнали на сільський майдан та на подвір'я Мандзика Юхима. Принагідно виявили, що сім'я господаря та сусіди сховалися у схроні, – прилучили (в т. ч. й свідка С. Ю. Мандзика) до гурту, як утікачів.

Далі на майдані з кілками в руках стали в коло п'ятеро червоних партизанів. До них у середину заштовхували жертву. Били, аби убити. На тіло накидали соломи, її підпалювали. Щоправда, за хромові чоботи Пархомук С. відпустив приреченого батька С. Ницпорук. Всього червоні партизани вбили кілками 16 жителів Деревка. (із спогаду А. І. Поліковської (Протасовицької). Це – Любежанін Улян, Шостак Іван і Шос-

так Йона, Климчук Дмтро, Герець Андрій, Березюк Петро, Кудлюк Павло, Якимчук Іван, Кудлюк Григорій, Поремчук Панас, Турчин Дмитро, Кравчик Овсій, Пасич Микола.[1]

Ниципорук Степанида хворою на тиф були видана червоним партизанам. Під час катування їй відрізали груди, вуха. Обливши бензином, спалили. Калину, посаджену на її могилі, під час розширення вулиці, зрізали. Могила зараз – під асфальтом.[2]

У Деревку жив ветеринарний фельдшер Протасовицький Іван Петрович. Для лікування тварин його запросили в село Сваловичі. Червоні партизани, які влаштували там свою заставу, запідозрили його у шпигунстві на користь повстанців. Знайомий Іванісік, що був у червоних партизанах, назвав його «кулаком». Цього виявилося досить, щоб разом із сином Іваном розстріляли.

Саме в цей час дружина Івана народила четверту дитину. Копаючи картоплю, бігала додому, аби годувати залишене немовля. Дорогою до села її перестріли червоні партизани, запитали, чи є в селі повстанці. Вона сказала: ніби немає. Та в цей час із протилежного кінця ввійшли невідомі при зброї, і коли жінка верталася повз тих же червоних партизанів, вони звинуватили її в тому, що сказала неправду, Її тут же застрілили, хоч виявилося: то був ще один підрозділ червоних партизанів.

[1] Свідків та родичів просимо подати імена трьох неназваних.

[2] Спадщиною від радянського часу в Любешівській районній державній адміністрації зберігся список мешканців району, які загинули в роки війни. Походження його зараз вважається невідомим. Та оскільки формулювання причин загибелі аналогічні тим, які вжиті у «Книзі Скорботи України...» – див., тому є підстави вважати, що перелік не складений на місці, на основі збору інформації в кожному селі району, а, – як це вчинено й для інших районів, – надіслано з редакційно-видавничої групи, що готувала збірник до друку, з відповідним «редагуванням» правди.

Що стосується Деревка, то у списку, дійсно, наводяться прізвища всіх 18 осіб, убитих червоними партизанами 2 січня 1943 р., але формулювання причини загибелі ...наступне: «Вбитий у 1943–1944 рр. (така точність!) фашистами та поліцією». Чому «подвиг» червоних партизанів приписано фашистам і поліцаям (яким? – українським чи польським?), хто автор свідомого перекручення до навпаки – залишається риторично питати хіба що у духовних спадкоємців авторів.

Напевне, оригінальним словом у виконанні згаданої держтеми Волинським національним університетом ім. Лесі Українки є обминання в його «Звіті...» не лише справ села Деревок, але, – за винятком 4 населених пунктів, – ...усього Любешівського району (див.).

Догляд за чотирма дітьми (найменшому було 3 місяці) ліг на плечі бабусі та 18-річної чоловікової сестри – свідка А. І. Поліковської (Протасовицької). Аби звести кінці з кінцями дівчина знайшла роботу в Любешові бухгалером. При цьому щодругої ночі їй вручали гвинтівку, аби з міліцією «охороняла Любешів». Маючи наступну ніч вільною, після роботи бігла за 12 км додому доглядати сиріт. За це її запідозрено у зв'язках із повстанцями. Аби встановити це, в хаті дівчини на одну з ночей засіла група енкаведистів із 6 осіб, а друга у складі чотирьох директорів підприємств Любешова, яка теж побажала вислужитися, ліквідувавши повстанців, так само тієї ночі вирушила до неї. Іванісік, тоді директор райпромкомбінату, з гранатою в руці постукав у вікно. Випереджуючи, поки не кинув її всередину, з хати його застрілив «стрибок» із «групи захвату». Убито ще двох директорів. Третій утік у болото. Там його поранили, забрали.[1]

У 1944 р. енкаведисти змусили 8 підлітків стати «стрибками» – зобов'язали повідомляти про появу в селі повстанців. Дали зброю. Нею хлопці розпорядилися по-своєму: віддали повстанцям. За це неповнолітніх судили – отримали по 10 років ув'язнення, в т. ч. 15 річний Поремчук Лаврентій Іванович, 1929 р. н. Майно батьків конфіскували.

Протягом 1939–1944 рр. червоні партизани вбили 18 українців, у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ДЕРЕВОК

Волочок (Woloczek), хутір.
9 обійсть. Жили одні українці.

---

[1] У названому вище списку, збереженому в Любешівській райадміністрації, можна знайти й осіб, причетних до нічного нападу на хату Протасовицьких. І тут не обійшлося без «редагування» правди. Трьох загиблих Протасовицьких у переліку немає, зате можна прочитати: «Іванисик Павло Сидорович, українець, директор райпромкомбінату, вбитий 27.06.1947 р. оунівцями». Є й наступне: «Хрунчик Іван Григорович, заврайощадкасою» (чомусь 07.01.1947 р. – особливості редагування?) теж «убитий оунівцями».

Деревок (Derewek), маєток.

Білогвардієць Нєдзєльський одружився з дочкою власника-поляка.

Маєток був запущеним. Ішлося до його продажу.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії Нєдзєльський виїхав. Тесть залишився, згодом покінчив життя самогубством.

За радянської влади в маєтку розміщено МТС.

За гітлерівської окупації обезлюднів.

Довжиця (Dowżyca), хутір.

1 обійстя. Жив із сім'єю поляк-залізничник Гончар.

У 1943 р. всі мешканці виїхали.

Каливодко (Kaliwodko), хутір.

1 обійстя. Жив із сім'єю поляк Лєчиньський.

У 1943 р. мешканці залишили хутір.

Стоєнці (Stojence), хутір.

1 обійстя. Жив із сім'єю поляк Ванєрович.

В обійсті переховувалися євреї.

Приїхавши, гітлерівці повісили господаря з сім'єю. В полум'ї євреї згоріли.

Темиляд (Temylad), хутір.

Кілька обійсть. Жили українці, а також сім'ї слуг власника маєтку – поляків Врубеля та Чернецького.

Врубель, – очевидно, з дружиною, – в 1943 р. убитий кущовим відділом самооборони.

За *ДАВО, 1940 р.* існували: ***Бабин*** (Babin), хутір – 4 обійстя, ***Бериха*** (Berycha), хутір, ***Гірка*** (Górka), хутір – 5 обійсть, ***Замення*** (Zamennje), хутір, ***Подороб'я*** (Podorobje), хутір, ***Петрован*** (Petrowan), хутір, ***Холівка*** (Каливодко ?), (Choliwka), ***Мостець*** (Mostec), хутір – 6 обійсть, ***Заболоття*** (Zabłocie), хутір, ***Малиш*** (Małysz), хутір – 6 обійсть, ***Побивало*** (Pobywało), хутір.

Протягом 1936–1944 рр. на хуторі Стоєнці гітлерівці стратили сім'ю поляків та євреїв, у час наростання міжнаціонального протистояння двоє поляків убиті кущовим відділом самооборони на хуторі Темиляд, на інших хуторах жертв не було.

За S.: ***відсутність маєтку та хуторів у переліку населених пунктів.***

* * *

Дольськ (Dolsk), село.

Свідчать Лобацевич (Савчук) Тетяна Максимівна, д. н. 09.05.1919 р., Корець Олександр Германович, д. н. 28.03.1927 р., Кратік (Сорока) Тетяна Іванівна, д. н. 10.07.1920 р.

224 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському середовищі поляком був учитель початкової школи. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель залишив село.

У 1941 р. за настійного сприяння влади в Дольську утворено невеликий колгосп.

Під час окупації невідомими особами поширено чутку, що гітлерівці будуть виловлювати всіх недавніх колгоспників і знищувати. Молодь із цих сімей негайно пішла в червоні партизани. І вже з такої оказії гітлерівці отримали підстави мстити їхнім сім'ям як прихильникам радянської влади. Приїхавши в село, – ймовірно, в супроводі власовців, – арештували 12 осіб, розстріляли (у т. ч. повністю 2 сім'ї).

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р., гітлерівці розстріляли 12 українців, у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ДОЛЬСЬК

Веснини (Wiesniny), хутір – 2 обійстя. ***Гора*** (Góra), хутір – 2 обійстя. ***Городище*** (Horodyszcze), хутір – 15 обійсть.

Дольськ (Dolsk), колонія.

12 обійсть. Жили одні поляки, військові осадники.

У лютому 1940 р. всі польські мешканці депортовані вглиб СРСР.

Відтоді обезлюдніла.

Заверток (Zawertek), хутір – 3 обійстя. ***Занив'я*** (Zanywje), хутір – 2 обійстя. ***Кінське*** (Końskie), хутір – 1 обійстя. ***Кругле*** (Krugłe), хутір – 1 обійстя. ***Купчина*** (Kupczyna), хутір – 2 обійстя. ***Липники*** (Lipniki), хутір – 7 обійсть. ***Лядо*** (Lado), хутір – 12 обійсть. ***Прусини*** (Prusiny), хутір – 4 обійстя. ***Теребини*** (Terebiny), хутір – 3 обійстя.

На всіх хуторах жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Гречища (Hreczyszcza), село.

Свідчать Черняк Веремій Єфремович, д. н. 01.05.1932 р., Черняк Михайло Дмитрович, д. н. 21.11.1932 р.

Обійсть 40. Жили одні українці.

Школи за часу Польщі не було.

У 1943 р. мешканці потерпали від постою червоних партизанів, серед яких було зауважено підрозділи переважно з поляків.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ГРЕЧИЩЕ

Болоткове (Bołotkowo), хутір – 2 обійстя.

Лебеда (Lebieda), хутір. Жили українці, переселенці з околиці міста Береза-Картузька (Берестійщина), які тоді дещо відрізнялися говіркою.

Медвідь (Medwid), хутір – 4 обійстя. ***Обища*** (Obiszcza), хутір – 4 обійстя. ***Острівецьке*** (Ostrowieckie), хутір – 6 обійсть. ***Переділ*** (Peredił), хутір – 1 обійстя. ***Поросля*** (Porosla), хутір – 5 обійсть.

Червень (Czerwień), хутір – 9 обійсть.

У 1943 р. червоні партизани, перебуваючи тут, вистрілили по гітлерівському літаку. У відповідь гітлерівці пострілами з літака спалили всі обійстя Червеня.

На всіх хуторах жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі села і хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Шлапань I (Szłapań I), село.

Свідчать Кратік Юхим Левкович, д. н. 14.10.1928 р., Кратік (Шукалович) Антоніна Гнатівна, д. н. 14.02.1936 р., Божко Андрій Маркович, д. н. 01.07.1935 р.

99 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*) – разом із селом Шлапань II (див.), Гречище (див.) та суміжними хуторами, що, напевне, є заниженою кількістю.

Село було виключно українським середовищем, із якого 2 єврейські сім'ї виїхали ще у довоєнний час, поляки не жили зовсім. Лише в останні роки Польщі надіслано вчителькою початкової школи польку Расю.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька залишила село.

Заможністю за часу Польщі виділялися брати Колошуки, які придбали поміщицьку землю, мали наймитів. Після встановлення радянської влади їхнє майно у 1940 р. експропрійоване – розібрали організатори нового порядку, дещо передали новоствореному колгоспові, власників вигнали, але не репресували. Депортовано вглиб СРСР лише лісничого – був українцем.

Із появою в селі гітлерівських окупантів у 1941 р. пущено чутку: членам невеликого колгоспу, що саморозпустився, гітлерівці будуть мстити, як активістам радянської влади. Ті сховалися в лісах, молодь пішла в червоні партизани. А за це втікачі дійсно стали об'єктом переслідування гітлерівців. Чинили це з власовцями. Чи використовувалися шуцманиполяки, свідкам не відомо.

За виявлений зв'язок із червоними партизанами гітлерівці в 1944 р. вбили Веремійчика Федора Якимовича і Черняка Федора Максимовича.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 2 українців, у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Шлапань (Szłapań), маєток.

Належав поляку, наймитували українці.

У 1939 р. перед приходом Червоної армії власник із сім'єю вибрався.

Майно господарства розібране радянськими активістами.

Сторожа маєтку Веремійчика Павла (див. Шлапань II, село), який намагався протидіяти цьому, нова влада постановила депортувати вглиб СРСР як ворога трудящих.

Лобач (Łobacz), хутір. Одне обійстя.

Жили українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Шлапань II (Szłapań II), село.

Свідчать Міцкевич Ксенофонтій Іванович, д. н. 19.03.1934 р., Міцкевич (Понікарчик) Ганна Федорівна, д. н. 03.12.1927 р.

В українському середовищі села жила сім'я євреїв. Польською була вчителька початкової школи. Української мови не знала, проте її обов'язком було вести раз на тиждень її урок. Зараджувала собі тим, що брала з собою наймичку-українку, яка була посередником.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька залишилася в селі. Однак із організацією в Шлапані за радянської влади школи з українською мовою навчання вибралася до Любешова.

У 1940 р. депортований углиб СРСР Веремійчик Павло з сім'єю. За часу Польщі служив у суміжному маєтку сторожем. Новій владі, яка взялася за експропріацію панського майна, здався занадто сумлінним охоронцем.

В 1941 р. від окупаційної влади надійшла вказівка рекомендувати одного юнака на службу в «допоміжну» поліцію. Староста села скликав збори мешканців, які з-поміж чотирьох кандидатур визначили Савчука Павла, 1920 р. н., хоч як він не відмовлявся. Односельці вважають: не обійшлося без особистої помсти юнакові.

Відомо, в березні 1943 р. поліцаї-українці в кількості 5 тисяч зі зброєю в руках перейшли до УПА. П. Савчук скористався оказією, щоб дістатися додому. Та ледве прийшов, – ймовірно, старанням тих же «доброзичливців», – нагрянули червоні партизани, забрали його з собою. Намагання жителів Шлапаня заступитися були даремними. Після жорстокого катування в лісі його вбили.

Загальна думка свідків: червоні партизани, перебуваючи в навколишніх лісах, жителів села «обдирали». При цьому, коли месники російської національності були невибагливими (досить було випити й закусити селянським харчем), то польські партизани мали єврея-постачальника, який поспіль обходив хати і вміло відшукував заховане, до того ж давав рознарядку, кому, на коли і що приготувати.

Протягом 1938–1944 рр. червоні партизани вбили українця, у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села були поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Залаззя (Załazie), село.

Спогад ***Остапчука*** *Артема Анатолійовича, д. н. 25.07.1922 р.*

«Я – Артем Анатолійович Остапчук. У нашому селі жило дві сім'ї поляків – Дубровські і Куніцькі. Ще були вчителі – поляки. Поїхали, як совєти прийшли в 39-му.

Дубровські і Куніцькі поїхали за Буг при німцях.

Поляки нікого не забили і їх ніхто».

Свідчать також Кадлубовський Дмитро Євтухович, д. н. 02.03.1920 р., Тимощук Михайло Петрович, д. н. 01.12.1921 р.

Серед українців жили 4 сім'ї євреїв, 2 – поляків (Домбровські, Куніцькі). Поляками були також надіслані вчителі – подружжя Янед і самотня Грамовкувна. Свідок А. А. Остапчук їхні прізвища запам'ятав на «відмінно» – адже, сумлінно виконуючи задум головних адміністративних освітян тогочасної Польщі про се-

мирічне навчання, до четвертого класу мусив ходити ...чотири роки. Іншої науки польська держава йому не давала.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі вчителі, прихопивши «доказ» польського культуртрегерства на «кресах» – абсурд в організації їхньої праці, – залишили село.

У 1940 р. депортована вглиб СРСР сім'я Дмитрука Трохима, українця, що служив лісником у приватному лісі поміщика-поляка. Розділити її долю ряду інших сімей українців перешкодила війна.

У 1942 р. гітлерівці вивезли всіх єврейських мешканців до гетто в Камінь-Каширський, згодом там розстріляли.

У 1943 р. обидві польські сім'ї виїхали до Польщі.

Тоді ж червоні партизани «чистили скрині і комори», убили Лук'янчука Івана, обраного на сході старостою села, ще – Лук'янчука Євгена, дочку Лавренюка Мини.

Невідомі застрілили Буснюка Юрія і Никипорука Йосипа.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці знищили 4 сім'ї євреїв, червоні партизани – 3, невідомі – 2 українців. Жертв українсько-польського міжнаціонального протистояння не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЗАЛАЗЗЯ

Свідчать Остапчук Артем Анатолійович, д. н. 25.07.1922 р., Кадлубовський Дмитро Євтухович, д. н. 02.03.1920 р., Тимощук Михайло Петрович, д. н. 01.12.1921 р., тогочасні мешканці суміжного села Залаззя.

Хмелів (Chmielów), хутір – 9 (10) обійсть. ***Ямниця*** (Jamnica), хутір – 5 (6) обійсть. ***Яруга*** (Jaruga), хутір – 5 обійсть. Жодного Внуянова (*ДАВО, 1940 р.*) свідки не знають.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Діброва (Dąbrowa), село.

Тоді колонія Домброва.

Спогад ***Кашуби*** *Василя Єлисейовича, д. н. 14.10.1926 р.*

«Я, Кашуба Василь Єлисейович, 1926 року народження. У нас тут жила половина поляків, половина – українців.

До війни поляки дуже добре ставилися (до українців. – *Упоряд.*). Ми, діти, разом ходили до школи. Правда, учитель-поляк вічно, – будь-що, – обзивався: «Ах ви, скурвє сини, хамі! ...Хам! Хам!»

Гаєвський поляк-поміщик був. Ще – Гроховіна. В селі поляки жили.

В 39-му році «бульбаші» стали поляків бити. Вони повтікали в партизани.

Тут у Великій Глуші був партизанський загін. Забито чоловік двадцять. У братській могилі їх поховали. Той сам, що руки були закачані, вирізав сім'ю, – я те добре знаю, – казав про себе: «Нас було в сім'ї сім душ. Поляки всіх вирізали. А я через окно втік. І буду мстити десятому польському поколінню». Отака історія...

Німці нікого не забили. Тільки приїхали поляки з німецьким комадиром, забрали Солтана Адама. Він вирвався їм із рук, став утікати. Вони його на ходу поранили в руку, забрали й завезли в Камінь-Каширський в лікарню. Він би з такою раною вилічився, але по указці поляків там його забили. Він із поляками дерся, був зв'язаний із «бульбашами».

При совєтах син Солтана Адама Іван учився в педучилищі в Камені-Каширському. З другом вивісив на кочегарці українського прапора. Їм дали по десять років тюрми».

Свідчать також Раковець Іван Семенович, д. н. 21.02.1937 р., тогочасний мешканець хутора Буркове (колонія Діброва), Остапчук Артем Анатолійович, д. н. 25.07.1922 р., тогочасний мешканець суміжного села Залаззя.

На 1939 р. налічувалося 70 обійсть. Колонія утворена внаслідок парцеляції частни маєтку. Ґрунти придбали в більшій кількості поляки, у меншій – українці. Так визначився національний склад мешканців. До поляків належали: власник маєтку Гаєвський, ймовірно військовий осадник Малолєпший, а також Бобрики, Будлинеки, Гандори, Здольські та ін. Поляком був учитель початкової школи Гроховіна.

У 1939 р. перед приходом Червоної армії з села вибрався тільки вчитель.

У 1940 р. углиб СРСР депортовані Гаєвський із дочкою, з сім'єю Малолєпший. Ця ж доля мала спіткати українця Павлючика Якова, котрий збудував найбільшу в селі мурована хату. Залишився тому, що поспішив «продати» її державі.

У 1943 р. після доносу в село нагрянули з командиром-гітлерівцем шуцмани-поляки, арештували Солтана Адама, який мав відвагу «з поляками дертися» і ще був у контакті з оунівським підпіллям. Під час арешту спробував утекти. Його поранили і, впіймавши, завезли до Каменя-Каширського. Там при легкій рані в руку, ймовірно, поляками-шуцманами знищений.

Навесні 1944 р. польські мешканці, що залишалися на місці, вбиті з помсти упівцями, які прийшли з місцевості, де було загострення міжнаціонального протистояння. Відомі слова одного з виконавців, сказані сусідам-українцям: у його сім'ї поляки вирізали сім осіб, він урятувався втечею, поклявся мстити за їх смерть. Загинули: дружина Гаєвського, наймичка, Гандори та ін.

Сім'ю Австріяки повстанці покарали за те, що син дезертирував із УПА.

Усі четверо уродженців села, що пішли в повстанці, загинули в боях.

Протягом 1938–1944 рр. з українських мешканців 4 загинуло як вояки УПА, 3 – за дезертирство члена сім'ї з УПА, у час наростання міжнаціонального протистояння – оунівець упійманий і вбитий шуцманами-поляками, близько 20 поляків – упівцями.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ДІБРОВА

Свідчать Раковець Іван Семенович, д. н. 21.02.1937 р., тогочасний мешканець хутора Буркове, Кашуба Василь Єлисейович, д. н. 14.10.1926 р., тогочасний мешканець суміжного села Залаззя.

Чапля (Czapla), хутір – 6 обійсть. ***Буркове*** (Burkowo), хутір – 4 обійстя. ***Шур*** (Szur), хутір – 2 обійстя.

Жили одні українці. Лише на хуторі Буркове – сім'я поляка Пазюка.

У післявоєнний час сім'я Пазюка виїхала до Польщі, невістка-українка залишилася.

Протягом 1938–1944 рр. жертв міжнаціонального протистояння не було.

* * *

Залізниця (Zaliznica), село.

Спогад ***Дроздик*** *Надії Федорівни, д. н. 14.01.1931 р.*

«Я, Надія Федорівна Дроздик, про поляків у нашому селі скажу так. За Польщі їх жило 7 сімей. Вчителька була. Фамілія її Кобзова.

У 1939 р. вона вибралася.

Усі інші сім'ї поляків жили до кінця війни. Як кінчилася, всі виїхали в Польщу.

У нас німці забили багато людей».

Свідчать також Масюк (Дроздик) Любов Борисівна, д. н. 30.09.1931 р., Хомич Текля Андріївна, д. н. 07.10.1928 р., Жилко Купріян Андрійович, д. н. 31.01.1932 р.

Серед українського населення мешкало 8 (9) сімей поляків, які в 1930-ті роки поселилися в присілку Марчиха (2 сім'ї Петруковських, Кулі, Гарбари, Штунди, сім'ї Янека, Бронека, Владека, Леона). Полькою була вчителька початкової школи Кобзова.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька залишила село.

Гітлерівці розстріляли в Любешові 12 поліцаїв-українців – очевидно, за «зраду». Із них не менше 10 – із Залізниці. В ту пору гітлерівці убили також польку.

У січні 1944 р. під час гітлерівських облав потерпіли 4 сім'ї українців. Загинули: Бас Андрій Іванович, дружина Марія Никонівна, діти Михайло, Петро, Іван, Микита, брати Яків і Антон з дружинами й дітьми. Ще одна сім'я з 3 осіб. Разом не менше 20 осіб.

Червоні партизани вбили сім'ю «Вошарів» (3 особи) – ніби за співпрацю з гітлерівцями.

Поляки жили в селі до 1945 р. Тоді повернулися до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили не менше 30 українців і польку, червоні партизани – 3 українців. Жертв українсько-польського міжнаціонального протистояння не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЗАЛІЗНИЦЯ

Свідчать також Масюк (Дроздик) Любов Борисівна, д. н. 30.09.1931 р., Хомич Текля Андріївна, д. н. 07.10.1928 р., Дроздик Надії Федорівни, д. н. 14.01.1931 р., тогочасні мешканці суміжного с. Залізниця.

Гряда (Grada), хутір – 19 обійсть. ***Дякове*** (Diakowo), хутір – 7 обійсть. ***Іванчиса*** (Iwanczysa), хутір – 10 обійсть. ***Скоморохи*** (Skomorochi), хутір – 15 обійсть. ***Кузеньки*** (Kuzenki), хутір – 9 (10) обійсть.

Жили одні українці.

На хуторі Гряда гітлерівці вбили 2 сім'ї (8 осіб), на хуторі Скоморохи – сім'ю Поліщука Романа (3 особи).

Убиті на хуторах враховані в загальній кількості загиблих у селі Залізниця (див.).

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Лобна (Łobna), село.

Свідчать Черевко Василь Федорович, д. н. 14.03.1935 р., Черевко (Бринчук) Надія Володимирівна, д. н. 01.10.1932 р., Подерня (Довжик) Марія Артемівна, д. н. 04.01.1934 р.

Виключно українське село.

У 1942 р. гітлерівці вбили мешканця Гриця (прізвище не встановлене) в групі з 12 «зеленівців» (див. Залізниця, село).

У 1943 р. – місце базування загону радянських партизанів з переважною кількістю поляків.

У 1943 р. під час бомбардування місця перебування радянських партизанів загинула українка.

Можливо, дехто з мешканців села загинув під час розправи гітлерівців та поляків-шуцманів із мешканцями суміжного хутора Окурика (див.).

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили українця, у час наростання міжнаціонального протистоянням, ймовірно, невстановлену кількість українців – разом із поляками-шуцманами.

НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ПРИ СЕЛІ ЛОБНА

Окурика (Okuryka), хутір.

До десятка обійсть. Жили одні українці.

У 1943 р. – місце базування червоних партизанів. Гітлерівці з'являлися тільки під час облав на них.

Наприкінці 1943 р. стало відомо про чергове наближення гітлерівського карального підрозділу. Сім'ї недавніх радянських активістів вибралися, залишилися ті, котрі вважали, що немає підстав боятися. Однак гітлерівці з шуцманами-поляками, приїхавши на хутір, зігнали до двох найбільших клунь 40 осіб його мешканців, замкнули й підпалили. Усі загинули.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці разом із шуцманами-поляками вбили не менше ніж 40 українців. Поліцаї-поляки брали участь у винищенні українців добровільно, тому вбитих ними відносимо до жертв українсько-польського протистояння.

Міжгайці (Żakcze), село.

Тоді Жакчі, хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння його проявів, а також жертв не було.

* * *

Зарудчі (Zarudczy), село.

Свідчать Литвинчук (Чернюк) Оксеня Семенівна, д. н. 03.02.1924 р., Литвинчук Іван Архипович, д. н. 18.06.1925 р.

301 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*) – разом із іншими населеними пунктами сільради.

Жили одні українці.

Полькою була надіслана вчителька початкової школи. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії виїхала з села.

У 1943 р. гітлерівці застрілили Дуса Федора і сестру церковного дяка Ясевича, його самого – невідомі.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 2 українців, ще одного – невідомі. У час наростання українсько-польського протистояння його проявів, а також жертв не було.

Бучин (Buczyn), село.

Свідчать Корх Василь Олексійович, д. н. 04.10.1935 р., Шукалович (Мацерук) Ольга Федорівна, д. н. 29.12.1929 р., Шукалович (Мацерук) Тетяна Федосіївна, д. н. 10.01.1917 р., Парчук (Корець) Надія Федорівна, д. н. 01.11.1932 р.

Корінне населення було виключно українським.

Двох поляків надіслано вчителями школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село.

У 1943 р. Бучин був постоєм червоних партизанів, тому піддавався гітлерівському обстрілові з протилежного берега ріки Стохід. Мешканці розбігалися. Ніхто не вбитий.

Село постійно грабували партизани.

Повстанці не заходили.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село залишалося поза ним, його проявів та жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ БУЧИН

Заболоття (Zabłocie), хутір – обійсть 10 (12). ***Піддубівське*** (Poddubowskie), хутір – 2 обійстя.

Жили одні українці.

На хуторах був постій червоних партизанів.

У 1943 р. на хутір Піддубівське зненацька ввірвалися гітлерівці. Оточили обидві хати, в яких крім мешканців, перебували 16 партизанів. Жителі кинулися врозтіч, двоє партизанів сховалися в колодязі, інші – на горищах.

Гітлерівці підпалили обидві хати. Згоріли 14 партизанів, а також Хомич-«Бакулиха» Олександра, р. 60. Хто був поза хатами, врятувався.

Протягом 1938–1944 рр. спалена гітлерівцями українка, ще 14 партизанів. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів та жертв не було.

Підкормілля (Podkormile), село.

Тоді хутір Пікормілля (Підкоромле).

Спогад ***Корця*** *Сави Андрійовича, д. н. 05.05.1927 р.*

«Я, Корець Сава Андрійович, житель Підкормілля.

В нашому селі до війни поляки жили.

Були в нас пани. 4 чоловіки. Жили у дворі. Називали їх легіонери.

Вони виїхали, як ще не прийшли «руські» в 39-му.

Школа була. В ній – два вчителі, поляки. І вони тоді виїхали.

Як прийшли «совєти», поляків уже не було.

У 40-му році двоє були вивезених. Два лісники. Одного фамілія – Кух. Українці.

У війну один з хутора забитий. Фамілія Кух Федір. За те, що німцям доносив. І партизани його забили».

Свідчать також Корець Федір Андрійович, д. н. 03.06.1929 р., Кух (Клямар) Ганна Ісаківна, д. н. 30.10.1927 р.

Серед українців поляками були «маєткові пани» (економи, бухгалтер), – 4 винагороджених цими посадами колишніх легіонерів Пілсудського, а також об'їздник лісу (охоронець) Мікуліч. До поляків належали двоє вчителів початкової школи.

Усі перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. залишили село.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР разом із сім'ями двоє українців, лісників у приватному лісі. Одного звати – Кух Михайло.

У 1943 р. партизани «брали все, що попало». Застрілили Куха Федора, який відважився поскаржитися гітлерівській владі на те, що вони «попорядкували» в молочарні.

Протягом 1938–1944 рр. червоні партизани вбили українця. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Болотця (Bołotca), хутір – 10 обійсть. ***Капори*** (Kapory), хутір – 3 обійстя. ***Киселі*** (Kisiele), хутір – 17 обійсть. ***Конотоп*** (Konotop), хутір – 5 обійсть. ***Творця*** (Tworca), хутір – 4 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Пожог (Pożog), село.

Тоді Пожіг, хутір.

Спогад ***Мартинчука*** *Терентія Васильовича, д. н. 11.10.1930 р.*

«Я, Мартинчук Терентій Васильович, житель села Пожіг, розкажу таке.

У нас жила одна сім'я поляків. Її в 43-му році стратили. Був забитий дід, жінка, невістка, мале дитя, що народилося тої ночі. Фамілія Дзібура.

Була школа. Вчителька – Горелюк Марія, полька. В 39-му році вибралася.

Під час війни з жителів більше ніхто не забитий».

Свідчать також Мартинчук Олександр Степанович, д. н. 19.03.1937 р., Мартинчук (Міліщук) Олена Тодосівна, д. н. 11.02.1931 р.

Виключно українське село.

Був маєток Калаура, власник якого стверджував своє шляхетське походження. Сім'я була православною, сини вважали себе українцями.

Жив із сім'єю поляк Дзібура – керував виробництвом на цегельні Калаура.

Полькою була вчителька початкової школи Горелюк Марія. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вона вибралася з села.

У 1940 р. Калаур, а також Міліщук Семен Макарович, лісник, депортовані вглиб СРСР.

Син Калаура, ймовірно, депортації уникнув, згодом став вояком УПА. Убитий.

Сім'я Дзібур була відома мирним характером. Ворогів на хуторі не мала. Все ж у 1943 р. невідомі вночі, – свідок Т. В. Мартинчук вважає, що «бульбаші» (ймовірно, кущовий відділ самооборони, який невідомо чи визнавав приналежність до ОУН), – застрілили батька, дружину, невістку з новонародженим дитям. Інші члени сім'ї, які врятувалися, повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. загинув як вояк УПА українець за походженням із шляхти, 4 поляків убиті невідомими.

Селісок (Selisek), село.

Тоді хутір.

*Спогад **Деміха** Павла Григоровича, д. н. 28.11.1934 р.*

«Я, Деміх Павло Григорович.

До 39-го року в нашому Селиську не жили ні євреї, ні поляки.

У 1940 році один чоловік був вивезений на Сибір. Фамілія Кулик – був проти радянської влади.

В 39-му році вступив у міліцію Деміх Корнило. Як ішла радянська влада, його послали ловити остатки польського війська. У Ветлах його забили.

Під час війни у нас в Селиську ніхто забитий не був».

Свідчать також Сірець Кузьма Созонович, д. н. 03.08.1925 р., Кундик (Клямар) Віра Миронівна, д. н. 30.09.1926 р.

На 1940 р. у Селиську – близько 100 обійсть, у Селиську II – 5 (6). Жили виключно українці.

У вересні 1939 р. після оголошення про вступ Червоної армії на територію Західної України місцеві комуністи утворили «народну міліцію», яка виловлювала рештки Війська Польського, аби забрати зброю. Під час такої операції в селі Ветли загинув Деміх Корнило.

У 1940 р. депортований вглиб СРСР з сім'єю Кулик – відважився негативно висловитися про нову владу.

Протягом 1938–1944 рр., у вересні 1939 р., жовніри Війська Польського вбили українця, в час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Любешівська Воля (Wólka Lubieszowska), село. Тоді Вулька (Вілька) Любешівська, село.

Спогад ***Гриневич*** *Ольги Степанівни, д. н. 14.11.1921 р.*

«Я, Ольга Степанівна Гриневич, жила у Вільці Любешівській. Скажу. Поляків у нас в селі не було. Жили на Реймонтувці.

Школа була. Один учитель-поляк. Він виїхав од нас.

На колоніях осадники жили. На колонії Осада було сім хат осадників. У 40-му році їх вивезли, чи вони виїхали.

На другій колонії, – звалася Реймонтувка, – жили поляки. Хат десять було. Може, й більше.

Вони повиїжджєли. В 43-му».

Свідчать також Пасевич Борис Степанович, д. н. 06.08.1921 р., Клявзуник (Гриневич) Пелагея Степанівна, д. н. 10.05.1924 р., Корх Євдокія Кирилівна, д. н. 10.02.1927 р., Гриневич Артем Маркович, д. н. 02.11.1929 р., а також Снітко Євдокія Миколаївна, д. н. 27.03.1928 р., тогочасна мешканка суміжного хутора Глєданнє, Андрусик Михайло Макарович, д. н. 21.11.1929 р., тогочасний мешканець суміжного хутора Стара Кліть.

Жили одні українці.

Поляками були троє надісланих учителів початкової школи. Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. залишили село.

У 1943 р. гітлерівський літак бомбив село, – очевидно, переслідуючи повстанців чи червоних партизанів. Загинули Клявзуник Катєрина, Масюк Григорій, Гриневич Дмитро. Невідомими вбиті брати Михайло і Степан Давидюки, Гриневич Семен і Олішкевич Сидір.

Свідкам запам'ятався тодішній грабунок червоних партизанів.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили українців, невіломі – ще 3. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Глєданнє (Hledanie), хутір – 9 обійсть. ***Заверхлистє*** (Zawierzchliscie), хутір – 10 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Реймонтівка (Rejmontówka), колонія.

Не існує. Територія села Вілька Любешівська.

Українська назва місцевості – Порослі.

Свідчать Клявзуник (Гриневич) Пелагея Степанівна, д. н. 10.05.1924 р., Гриневич Ольга Степанівна, д. н. 14.11.1921 р., Корх Євдокія Кирилівна, д. н. 10.02.1927 р., Гриневич Артем Маркович, д. н. 02.11.1929 р., тогочасні мешканці суміжного села Вілька Любешівська, а також Снітко Євдокія Миколаївна, д. н. 27.03.1928 р. тогочасна мешканка суміжного хутора Глєданнє, Андрусик Михайло Макарович, д. н. 21.11.1929 р., тогочасний мешканець суміжного хутора Стара Кліть.

Обійсть 50. Жили одні поляки.

Складалася з двох груп хутірних обійсть: І – мешканцями були виключно військові осадники («легіонери Пілсудського»), ІІ – жили поселенці 1920-х рр., цивільні осадники. До військових осадників (7 сімей) належали: Бурди, Гавриловичі, Змарзляки, Маєвські, Плючиньські, Хмєлі, Фуляри. До цивільних – Анджеяки, Бжезіньські, Бульвіцькі (із них – солтис наприкінці 1930-х рр.), Вятри – 3 сім'ї, Гранати, Дудеки, Завальські, Залєви, Зволяки, Калізі, Касєрацькі, Квасьнєвські, Матвіцькі, Мацейські, Мельнеровичі, Міхти, Павельські, Поморські, Порембські, Рибіцькі, Сайдацькі, Стадніцькі, Точеки, Ференци.

Свідки-українці одностайні в тому, що наприкінці вересня 1939 р. перед приходом Червоної армії до колонії ввійшов підрозділ Війська Польського. Після короткого часу перебування рушив на захід – південніше села Деревок у напрямі на

Камінь-Каширський. До нього в тривожний час невідомості приєдналася частина мешканців колонії (напевне, молодь). Коли підрозділ вийшов із лісу, його (можливо, за те, що відтягав із капітуляцією) атакував, принаймні, один літак Червоної армії. (За деякими твердженнями їх було кілька.) Багато жовнірів, з ними – певна кількість цивільних мешканців Реймонтівки (прізвища невідомі) була розстріляна з кулемета.

У лютому 1940 р. всі названі сім сімей військових осадників депортовані вглиб СРСР.

У 1943 р. мешканці колонії стали об'єктом нападу неміцевих упівців. Свідки повторюють слова одного з них про те, що він розуміє: вбивство мирних жителів – справа огидна, але, мовляв, як же бути, коли у нього в Прибужжі поляки винищили всю сім'ю.

Тогочасні українські мешканці вважають: враховуючи те, що хутори колонії були розкинуті на значній території, вона не була оточена, мешканці мали можливість значною мірою втекти, чим і скористалися. Пішли до червоних партизанів з'єднання О. Фьодорова, з яким до того мали добрі стосунки. Постій був недалеко (село Лобна). Свідкам у суміжній Волі Любешівській було відомо, що жителі Реймонтівки постійно приходили звідти до своїх обійсть. Називають, зокрема, тих, які грозили їм відплатою селу за напад упівців.

Точна кількість мешканців Реймонтівки, які загинули в час війни, свідкам-українцям, тогочасним мешканцям суміжного села Воля Любешівська, не може бути відомою. Однак подив викликав у них перелік поляків, убитих у Любешові (віддаль до нього від колонії до 8 км) у листопаді 1943 р., який знаходиться в Любешівській райдержадміністрації. Адже в ньому із 175 переважно пойменно названих осіб (прізвище та ім'я, у декого – рік народження) вони знайшли 103 особи із числа мешканців саме ...Реймонтівки.

Історія списку своєрідна. Зараз ніхто не признається, хто його створив. Однак у зв'язку з тим, що він аналогічний тому, який є в архіві т. зв. «Центру історичних студій Волині» (вміщений із посиланням на нього у «Звіті про науково-дослідну роботу «Документація жертв міжнаціонального польсько-українського конфлікту в 40-х роках XX століття»

(заключний) (див. Любешів, селище), історія його створення, напевне, наступна. Він складений на основі матеріалів, надісланих ще за радянської влади редакційно-видавничій групі «Книга Скорботи України». У ній була звичка копію отриманих матеріалів після певного «редагування» слати назад – для використання як офіційно затверджений «зверху». Його й використано для цього, коли за часу Незалежності зроблено черговий запит про жертв часу війни. Повернувшись із Луцька до Любешова, список здійснив ще один рух до Луцька, і тут, як гідний довіри, прийнятий до названого архіву. Звідси без найменування авторів«наукового дослідження» помандрував до «Звіту...»

Цей останній перелік любешівських жертв 1943 р. був показаний мешканцям Волі Любешівської, які висловили обурення перекрученням. Зокрема, вони стверджують: названі у списку Анджеяки, Вятри (3 сім'ї), Гранати, Завальські, Калізі (Калиші), Ковальчуки, Кондраси, Мельнеровичі, Павельці, Порембські (не Порепиські), Пясецькі, Сайдаки, Сушеки, Тлочеки, Тушиньські, Южинські та ряд інших осіб жили не в Любешові, а на віддалі до 10 км у колонії Реймонтівка і не могли всі одночасно бути вбитими одного дня – 09.11.1943 р. Декотрі з них (Порембська Антоніна, Грабаш Чеслав, Зволяк Ян, Кондрас Антоніна, Кондрас Ян, Тушинські Болєслав і Станіслав) були особисто знайомі свідкам. Один із сім'ї Залєв після втечі до партизанського з'єднання О. Фьодорова у 1943 р., буваючи в Реймонтівці, приходив і у Волю Любешівську, похвалявся, що спалить українські обійстя. І таке сталося б, якби не заборонили червоні партизани. Грабаш Чеслав, котрий числиться в переліку, насправді теж не загинув. Шестеро осіб поляків, ніби вбитих того ж дня в Любешові, насправді були постійними мешканцями села Деревок. Їхня загибель саме там в інший час конкретно підтверджується українськими свідками-мешканцями села (див. Деревок). Не виключено, що до переліку зібрано прізвища потерпілих поляків із інших сіл. І на початку свого існуавання він був саме списком поляків, загиблих в усьому Любешівському районі.

Тогочасні мешканці-українці роблять висновок: перелік у 175 названих і частково не названих осіб, ніби вбитих як

жителі Любешова, до авторства якого у 2011 році ніхто не признається (можливо, його вже немає в живих), складений саме поляком, жителем Реймонтівки. (Чи двома поляками – одним із Реймонтівки, другим із Любешова, оскільки наведено імена осіб, котрі в Реймонтівці не жили.) Подані прізвища та імена за невеликим винятком (Кова?, Івна?, Снопкове?, Порепиські!) можна вважати автентичними. Однак далі до переліку доклалася явно непольська рука, яка внесла подані вище спотворення, додала нехарактерні полякам слова «Францович (логічніше – Францішкович?), Станіславівна», а головне – проти кожного прізвища чи сім'ї ...113 разів скрупульозно вписала вираз «убитий(та) 09.11.1943 р.» Ці слова могли справді стосуватися тих, які дійсно загинули в Любешові в кількості близько 30 осіб (див. Любешів), 6 осіб – у Деревку (див.). Однак же таки безпідставно вираз 67 разів приписано жителям Реймонтівки. Природно, все це «редагування», вчинене, ймовірно, з певних ідеологічних міркувань, повторене як науковий здобуток у «Звіті...»

Після нападу упівців постійних мешканців не було.

Протягом 1938–1944 рр., у вересні 1939 р., невстановлена кількість мешканців-поляків разом із військовиками-поляками загинула під час нальоту радянського літака (чи літаків), у 1943 р. невелика – внаслідок нападу упівців.

* * *

Люб'язь (Lubiaź), село.

Спогад ***Олішкевича*** *Анатолія Михайловича, д. н. 04.04.1927 р.*

«Я, Анатолій Михайлович Олішкевич, житель села Люб'язь, про поляків розкажу так. Поляки у нас жили. Один мав невеликого маєтка – пан Гагатко. Ще був директор школи Хабьор. Був ще один вчитель – Смоляж.

Гагатко мав маєток. Служба – українці. Наймалися на роботу.

Власником озера була пані Домановська. Хазяйка. Озеро їй ще дід подарував колись. Не знаємо, чого і як воно їм дісталося.

Ще був пан осадник. Був вельми елегантний пан. Як ідеш кала нього, даси «Дзєнь добри», поцілуєш руку, то він тобі одразу десять грошів дасть.

Поляки були пани хитрі – вони всі завчасно виїхали гет: хто в Варшаву, хто в Румунію, хто куди. До приходу совєтської влади.

За німців у нас в селі ніхто не був забитий. Тільки два бандюки-гурчєни (мешканці села Гірки. – *Упоряд.*) вибили у нас усіх євреїв. По тому приїхали німці, зогнали село, – того ж днє, зразу, як забили. Подзвонили їм. Зондерфірер зачитав вирок: їх самих розстрєлили за гетих 22 убитих чоловік.

Більше в селі ніхто не був забитий».

Свідчать також Кушнерик (Корець) Марія Семенівна, д. н. 11.12.1923 р., Пушко Олександр Михайлович, д. н. 21.11.1922 р., тогочасний мешканець суміжного хутора Нередова.

Серед українців жили 4 сім'ї євреїв. Полькою була Домановська, яка мала в приватній власності велике озеро, що поряд із селом. За чоловіка в неї був колишній офіцер. Свідки, тоді діти, пам'ятають його «гонорове» дивацтво. Досить було кому-небудь привітатися з ним по-польськи та поцілувати руку, як відразу отримував десять грошів. А це була десята частина денного заробітку наймита.

Власником невеликого маєтку і млина був поляк Гагатко. До поляків належали також обоє вчителів початкової школи. Із них керівник (директор) Хабьор мав дружиною українку. Інший – на прізвище Смоляж.

У 1939 р. перед приходом Червоної армії всі поляки вибралися з села – хто до Варшави, хто – в Румунію.

Трагічною стала доля для 22-х єврейських мешканців. Наприкінці 1941 р. вбиті двома мешканцями села Горки, які, підібравши покинутий червоноармійцями під час відступу кулемет, вирішили вислужитися перед гітлерівцями. Про злочин відразу ж із села повідомили зондерфюрера. Той, приїхавши, в присутності зігнаних мешканців Люб'язя зовсім не висловив подяки, на яку сподівалися вбивці, а оголосив над ними суд, за миттєвим присудом якого гітлерівці негайно обох розстріляли.

Протягом 1938–1944 рр. кримінальні злочинці з українців убили 22 євреїв. У час наростання українсько-польського протистояння його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЛЮБ'ЯЗЬ

Будвини (Budwiny), хутір – 2 обійстя. ***Вічова*** (Wieczowa), хутір – 2 обійстя. ***Дуброва*** (Dąbrowa), хутір – 5 обійсть. ***Нередова*** (Neredowa), хутір – 2 обійстя. ***Сільце*** (Sielce), хутір – 3 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

* * *

Мала Глуша (Mała Głusza), село.

Свідчать Губчик (Баховська) Антоніна Василівна, д. н. 27.12.1931 р., тогочасна мешканка суміжної колонії Мала Глуша, Цяк Григорій Іванович, д. н. 01.01.1927 р., Цяк (Юневич) Марія Антонівна, д. н. 01.06.1923 р., тогочасні мешканці суміжного хутора Каливиця.

В українському середовищі чисельною групою жили 15 сімей євреїв, ще – сім'я поляків.

У 1942 р. гітлерівці перевезли єврейських мешканців до гетто в місто Камінь-Каширський, там згодом знищили.

Під час фронтових дій 1944 р. жителі Малої Глуші, в т. ч. польська сім'я, відселені з прифронтової смуги в тил. Польські мешканці звідти в 1944 р. виїхали до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Мала Глуша (Mała Głusza), колонія.

Спогад ***Губчик*** *(Баховської) Аноніни Василівни, д. н. 27.12.1931 р.*

«Я, Губчик Антоніна Василівна. Жила в колонії Мала Глуша. Переселилася в село Каливиця – за півтора кілометра, як вийшла заміж.

У Каливиці за Польщі жили 3 сім'ї поляків – одна мішана: чоловік був поляк, жінка – українка. Друга була – самі поляки. Вона виїхала в Польщу, а третя сім'я переїхала в Малу Глушу. Всі три – Юневичі. Родичі були.

В колонії Мала Глуша, де я жила в дівоцтві, було нас 3 сім'ї українців, 5 – німців, 12 хат – поляків. Десь у 40-му німці виїхали в Німеччину. Поляки лишилися з нами.

Коли після фронту в 44-му році чоловіків забирали в радянську армію, то брали всіх разом (українців і поляків). Деякі з поляків уже не вернулися в Малу Глушу додому – поїхали всі на батьківщину. Бо їх сім'ї повиїжджали в Польщу.

Ми з поляками весь час жили дуже дружно. Ніхто нікого не вбивав – ні поляків, ні українців. Ні в колонії, ні в Каливиці. Всі дружно жили».

Свідчать також Цяк Григорій Іванович, д. н. 01.01.1927 р., Цяк (Юневич) Марія Антонівна, д. н. 01.06.1923 р., тогочасні мешканці суміжного хутора Каливиця.

Жили 3 сім'ї українців, 5 – німців, 12 – поляків.

У початковій школі вчителювали двоє надісланих поляків. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вони залишили село.

Німецькі мешканці евакуйовані в 1940 р. до Німеччини.

Поляки залишалися на місці до фронтових дій в 1944 р. Тоді всі жителі колонії з прифронтової смуги відселені в тил. Декотрі з жителів, поляки, разом із українцями пішли на фронт як солдати радянської армії.

Польські мешканці, не повертаючись у Малу Глушу, в 1944 р. виїхали до Польщі. Там їх згодом знайшли члени сімей, фронтовики, – після демобілізації.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Каливиця (Kaliwica), село.

Тоді хутір.

Спогад ***Губчик*** *(Баховської) Антоніни Василівни, д. н. 27.12.1931 р., – див. колонія Мала Глуша.*

Свідчать також Цяк Григорій Іванович, д. н. 01.01.1927 р., Цяк (Юневич) Марія Антонівна, д. н. 01.06.1923 р.

Серед українців жили 3 сім"ї поляків – родичів Юневичів, в т. ч. одна – мішана, українсько-польська.

На місці перебували до 1944 р. Тоді одна виїхали до Польщі, друга (мішана) – залишилася назавжди. Третя переселилася до суміжної колонії Мала Глуша. До Польщі теж не виїжджала.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

* * *

Седлище (Siedliszcze), село.

Спогад ***Сацика*** *Івана Семеновича, д. н. 03.02.1932 р.*

«Я, Сацик Іван Семенович, 1932 року народження, про село Седлище можу сказати, що в нас поляки не жили. Було тільки дві жінки-польки замужем за українцями. Одна померла тут в старості, друга з сім'єю тут в Україні жила.

Німці в нас нікого не забили. Червоні партизани – одного Струка Михайла Тимофійовича. І ще сім'ю Марчука забили ніби «бульбаші», а сина забрали невідомо хто. Не вернувся».

Свідчать Трусевич (Ригорук) Марія Іванівна, д. н. 04.04.1907 р., Ігнатович (Півницька) Надія Іллівна, д. н. 24.02.1924 р., тогочасні мешканки села Скупове (у складі села Седлище).

У 1940 р. – 191 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі жили 2 сім'ї євреїв. Поляками були надіслані вчителі 7-річної школи, з-поміж них дві польки вийшли заміж за українців.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі вчителі залишили село.

У 1940 р. депортована вглиб СРСР сім'я Струка Семена, солтиса.

У 1942 р. гітлерівці вбили в сім'ях євреїв старих осіб, молодь утекла в навколишні ліси, переховувалася за допомогою українських сусідів, згодом пішла до червоних партизанів.

У 1943 р. червоні партизани грабували село, вбили Струка Михайла Тимофійовича, р. 30, невідомі (можливо, кущовий відділ самооборони) – Марчука Олексія і його сина Михайла.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці знищили 4 літніх євреїв, червоні партизани вбили українця, невідомі – ще 2. У час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СЕДЛИЩЕ

Лечин (Leczyn), хутір – 35 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*). ***Липок*** (Lipek), хутір – 9 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

Скупове (Skupowe), село.

Тепер у складі села Седлище.

Свідчать Трусевич (Ригорук) Марія Іванівна, д. н. 04.04.1907 р., Ігнатович (Півницька) Надія Ілівна, д. н. 24.02.1924 р.

Засноване 1911 року білорусами, відселеними з середини Біловезької пущі, де вони, захищаючи поля від звірини, псували вельможним мисливцям картину незайманості.

Жили окремою громадою. У 1940 р. – 46 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*), за даними на пам'ятному знаку – 44 сім'ї.

Нащадки вважають себе українцями.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Угриничі (Uhrynicze), село.

Свідчать Артишук Ганна Трохимівна, д. н. 15.02.1922 р., Сацик (Андрусик) Софія Олександрівна, д. н. 01.07.1934 р., Матюк Трохим Кириловичд. н. 28.03.1939 р., тогочасний мешканець хутора Замличі (село Угриничі), зі слів батька Матюка Кирила Іларіоновича, 1908 р. н., тогочасного мешканця хутора Замличі.

Жили виключно українці.

До початкової школи в 1930-ті рр. був надісланий учитель-поляк, він у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії залишив село.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР сім'ї Матюка Іларіона та його сина Василя.

У 1943 р. гітлерівці вбили братів Лукашевичів – Федора і Олександра, червоні партизани з примхи – Андрусика Андрія Адамовича, Крата Сергія Йосиповича, Наумчика Остапа (Стаха) Івановича, Артишука Степана, р. 75 («Ковалевого»). Ще – Дрозда Йосипа, р. 30, Капця-«Пандича», р. 28. Андрусик Марію, р. 70, – у Грабові Старому, Крат Олександру, р. 30, – у Замоші. Всього 10 осіб.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ УГРИНИЧІ

Гора (Góra), хутір – 9 обійсть. ***Залісся*** (Zalesie), хутір – 4 обійстя. ***Залипичі*** (Zalipicze), хутір – 5 обійсть. ***Кленя*** (Klenie), хутір – 10 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили в селі 2 українців, червоні партизани – 10. У час наростання українсько-польського протистояння жителі села й хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Судче (Sudcze), село.

Спогад ***Домашича*** *Василя Яковича, д. н. 01.01.1931 р.*

«Я розкажу про своє село в довоєнний час. На його території за Польщі жили двоє панів: пані Чернецька і пан Петровський.

У пані Чернецької служило двоє легіонерів. Вони управляли господарством. Інші слуги були селяни.

Пан Петровський користувався робочою силою (тільки) селян.

Жило ще близько 9 сімей поляків. Вони переїхали сюди з-за Буга, купили землю, вели своє господарство.

Школи було 3 класи, двоє вчителів – поляки. Один – Целковський.

У 39-му році пані Чернецька і пан Петровський з прикажчиками вибули. Вчителі також. А поляки, які обробляли землю, залишилися до післявоєнного часу. Вбитих серед них не було.

А серед українців убитих було 18 чоловік. Німцями. Причиною було те, що ніби мали зв'язок із червоними партизанами.

На території нашого села залишилося дев'ятеро радянських слодатів, які хворіли на тиф. Їх залишили в 41-му році, щоб вони виздоровлювали. Якось вони зібралися в команду і зникли, пішли в ліс. Через деякий час вони спалили німецький маєток, постріляли коней, корів, частину забрали. Німці за це постріляли жителів села.

Двох чоловік (старосту села часу окупації і прикажчика при панові Лебединському, який керував маєтком за німців. – *Упоряд.*) розстріляли червоні партизани.

Ті, що видавали себе за повстанців, убили 14 чоловік у післявоєнний час. 1946 рік. Чи були оунівцями – сумнівно.

Звати мене Василь Якович Домашич».

Свідчать також Котик (Данилюк) Надія Олексіївна, д. н. 20.09.1933 р., Редько (Черевко) Ганна Стахівна, д. н. 08.08.1918 р.

У виключно українському оточенні селян поляками були двоє поміщиків: Чарнецька і Пьотровський. Економами в Чарнецької служили двоє поляків, колишніх легіонерів: Опанович і Окінчич. Економом у Пьотровського (на літо приїжджав із міста Пинська) був українець Домашич Данило. Вся прислуга й наймити в обох маєтках складалися з українців.

Мешканцями Судча були також поляки, селяни з корінної Польщі: Кухарські, Пьотровські, Скупінські, Собчики, Тасажі. У 1930-ті роки купили в селі землю – 9 сімей. Одночасно, придбавши землю, тут осіли 13 сімей українців із Холмщини. Жили переважно на хуторах (див.).

Поляками були двоє вчителів (Цалковський та ін.) початкової школи.

Жили 5 сімей євреїв.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. обоє поміщиків, економи-легіонери, вчителі з сім'ями вибралися з села.

Тієї ж пори через Судче рухався підрозділ Війська Польського. Група сільської молоді, маючи деяку зброю, вирішила

пограбувати його. Та завершилося тим, що жовніри не лише розігнали нападників, але й із помсти намірилися підпалити будівлі села. До цього не дійшло, але перед відходом за «непорядок» у вверенному селі розстріляли солтиса Панасюка Григорія Івановича.

У 1940 р. депортовані вглиб СРСР сім'ї Рудника Івана і Бобика Гната Івановича, охоронців приватного лісу, українців.

У 1942 р. гітлерівці розстріляли єврейських мешканців Судча – поряд із сусіднім селом Березна Воля.

Тоді ж вони вбили українця, що служив у них поліцаєм, – запідозривши, що зв'язаний із червоними партизанами.

У 1943 р. після втечі з гітлерівського полону у селі осіли 8 колишніх червоноармійців, – «пристали» до одиноких жінок. З наближенням фронту, аби вислужитися перед НКВД, утворили збройну групу. Вона напала на «штатсгут», організований гітлерівцями в маєтку Чарнецької. Частину худоби та іншого майна взяли в ліс, решту знищили. Обізлені гітлерівці кинулися шукати винних. У поле зору втрапив їм конфлікт між двома сім'ями мешканців села, які в 1930-ті роки не поділили між собою коштів, що надійшли комуністам із СРСР на підпільну діяльність.

Тепер член однієї з сімей поскаржився гітлерівцям на іншу. Приїхавши, розстріляли обидві. Убили 18 осіб: братів Панасюків Павла, Семена і Федося з дружинами і дитиною, Панасюка Григорія з синами Павлом, Трохимом і Максимом, дружину, 2 дітей Максима, дружину Павла. Загинула літня сусідка, що випадково опинилася в хаті.

Червоні партизани вбили старосту села Панасюка Сергія і Гудька Григорія Павловича.

У 1944 р. під час фронтових дій гітлерівці розбомбили село.

Польські сім'ї, що залишалися в Судчі, у 1944 р. зареєструвалися на повернення до Польщі, наступного року повернулися на батьківшину.

Протягом 1938–1944 рр. українця вбили жовніри Війська Польського, 18 українців – гітлерівці, 2 – червоні партизани. У час наростання українсько-польського протистояння мешканці села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Дачі (Daczy), хутір – 3 обійстя. ***Лядо*** (Lado), хутір – 4 обійстя. ***Намінче*** (Namincze), хутір – 4 обійстя. ***Польоди*** (Polody), хутір – 3 обійстя. ***Стріголовщина*** (Stryhołowszczyzna), хутір – 3 обійстя. ***Судче*** (Sudcze), хутір – 4 обійстя.

Жили переважно українці, переселенці з Холмщини, а також поляки: на хуторі Дачі – 1 сім'я, на хуторі Лядо – 2 сім'ї, на хуторі Намінче – 3 сім'ї.

Із хутора Польоди в 1940 р. депортований з сім'єю Домашич Данило, охоронець лісу, українець.

Польські сім'ї залишалися на місці до 1945 р. Тоді повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Березна Воля (Berezna Wola), село.

Свідчать Чилей Григорій Петрович, д. н. 15.03.1927 р., Любчик Михайло Васильович, д. н. 05.12.1925 р.

Кілька десятків обійсть. Серед українців жили 2 сім'ї євреїв.

Поляком був учитель початкової школи Кулісь Багдан.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель вибрався.

Єврейські мешканці в 1942 р. з села зникли. Доля їх невідома. Залишився хлопчик 8 років. Українські сусіди переховали його до приходу радянських військ у 1944 р. Тоді передали у дитячий будинок.

У 1943 р. гітлерівці розстріляли радянських активістів села в кількості 6 осіб, у т. ч. із сімей Бондарів – 2 особи, Любчиків – 2, Павловича.

Мешканці Березної Волі потерпали від перебування червоних партизанів.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 6 українців, у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Березна Воля (Berezna Wola), маєток.

Власником був поляк Богатко. Жив із сім'єю. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі мешканці виїхали.

Майно господарства за радянської влади розібране її активістами, частково роздане бідним селянам суміжного села.

Відтоді обезлюднів.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння був поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Хоцунь (Chocuń), село.

Свідчать Бешевич Костянтин Петрович, д. н. 15.09.1926 р., а також Олішкевич Анатолій Михайлович, д. н. 04.04.1927 р.,тогочасний мешканець сусіднього села Люб'язь.

118 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*) – у селі разом із хуторами.

Серед українців жила сім'я євреїв.

Учителями початкової школи було подружжя українців, яке оголосило себе нащадками спольщених шляхтичів, перейшло в католицизм і змушувало школярів розмовляти польською мовою навіть поза уроками.

У 1942 р. гітлерівці, приїхавши у село, вбили активістів попередньої влади: голову сільради Матейчика Зіновія Миколайовича і голову тодішнього колгоспу Матейчика Григорія з дружинами – кожну сім'ю ще й із двома дітьми.

Від 1942 р. в Хоцуні перебувала застава червоних партизанів. Із мешканців села організовано чергування сторожі на випадок появи гітлерівців. Усі були напоготові до втечі.

Червоні партизани, як відзначають свідки, не грабували. В разі потреби зверталися за дозволом до голови «партизанської» сільської ради в сусідньому Дольську Кратіка Германа.

У вересні 1943 р. гітлерівці вирішили розправитися з партизанським загоном, що перебував у селі. Його командування повідомило про це селян. Вхопивши дітей та вкрай

необхідні речі, вони сховалися в лісах. На село налетіли гітлерівські літаки, розбомбили й спалили будівлі. Загинули 2 літні жінки, які залишалися вдома.

Серед партизанів свідки пам'ятають перебування загону імені Ванди Василєвської з поляків, який прикрощів мешканцям не чинив.

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р,. гітлерівці вбили 10 українців, у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ХОЦУНЬ

Хоцунь (Chocuń), лісничівка.

Одне обійстя. Жив із сім'єю лісничий-українець. (Можливо, дружина була полькою.)

У лютому 1940 р. всі мешканці депортовані вглиб СРСР.

У післявоєнний час сім'я, не повертаючись у село, виїхала в Польщу.

Муравина (Murawina), хутір – 4 обійстя. ***Озерне*** (Jeziorno), хутір – 2 обійстя.

На обох хуторах жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

* * *

Цир (Cyr), село.

Спогад ***Губарика*** *Антона Григоровича, д. н. 19.08.1919 р.*

«Я, Антон Григорович Губарик, народився в Цирі 1919 року.

У нас в Цирі було хат 5 поляків. Жили брати-поляки Барановські, мали більш, як сто гектарів землі. Мечек, Володя і Петрик. Всі нежонаті. У них люди займали (орендували – *діал.*) землю.

Під час війни Володю тут у селі забили – був у партизанах. Боївка УПА зловила. Інші брати втекли в 43-му році.

Інші поляки, – хат 5 мали, – жили на вулиці Негдин: Плавські, Барановські, Краснодемські. Вони нікуди не втікали, жили в селі всю війну. Ніхто їх не чіпав. І після війни жили.

Лісники-поляки були: Ніта, Пшикляса (всі інші свідки вважають: Пшикляса був учителем. – *Упоряд.*), Луцевич. Луцевича вивезли в 40-му році. А ті ще були (на місці), дітей (у школі) вчили при совєтах. Потім невідомо, де ділися. Не забиті. Тільки Володя забитий. Барановський.

Школа була. Вчителі – Пібер і Пшикляса. Пібер десь у війну втік. І Пшикляса не був забитий. Тут їх не забили.

Німці нікого не забили. Червоні партизани забили з села двох жінок у Деревку. Чогось вони там були. Їх поймили (зловили – *діал.*) і забили.

І тих хлопців, що з села пішли в УПА, всіх забили. Чоловік десять. Усі пропали.

Оде (тут – *діал.*) у клуні вони ночували. А один виказав. У Бірках стояла совєтська застава. Дав знати: «Я знаю, де бандити ночують». Облава їхня прийшла. Лемещик Микола на горі (горищі – *діал.*) застрілився. А Гладич Микола почєв утикати. Але совєтський снайпер положив гвинтівку на жердя, застрілив. Забили тогді з села двох».

Свідчать також Мартинюк Євтихій Данилович, д. н. 19.05.1929 р., Рибчик Іван Федорович, д. н. 15.05.1916 р.

Серед українців жили не менше 9 сімей євреїв. Поляками були 3 брати Барановські, власники маєтку, Краснодемські і Плавські – селяни, лісники Луцевич, Ніта і Сова, одружений із українкою. Із двох подружжів учителів поляками були Пшикляси, Пібери – мішане (чоловік – німець).

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. із села виїхав Ніта з сім'єю. Всі інші поляки залишалися.

У 1940 р. енкаведистами арештований і вбитий українець Хорупчик Андрій, депортовані вглиб СРСР його сім'я, а також один із братів Барановських і Луцевич із сім'єю. Лісник Сова працював в українській школі, що відкрилася за радянської влади.

Наприкінці 1941 р. більшість єврейських мешканців гітлерівці перевезли в гетто до Каменя-Каширського, наступ-

ного року розстріляли. Двох єврейок убили шуцмани-українці, одна дівчина переховувалася за допомогою українських сусідів, урятувалася.

У 1943 р. один із братів Барановських подався на пляцувку. Наймолодший із них, Влодзімєж, пішов у червоні партизани, там загинув.

Учитель Пшикляса служив у гітлерівській адміністрації. Виявилося, що має зв'язок із польським підпіллям. За це гітлерівці його розстріляли. Подібне грозило й колезі Піберу, який потрапив до рук повстанців. Та за нього заступився один із його колишніх учнів – відпустили.

Усі польські мешканці, з ними й Пібер, тоді ж вибралися на пляцувку до Каменя-Каширського.

Тоді, в 1943-му, «влади не було, червоні партизани робили, що хотіли». В сусідньому селі Деревок із Цира вбили двох жінок. Одну, ймовірно, за те, що була дружиною вояка УПА, другу – ні за що. Та ж доля спіткала в селі Гірки мешканця Цира Олексія Тимошика-«Мошана», р. 45: пішов туди, до місця постою червоних партизанів, шукати забраного ними коня.

Червоні партизани перестріли Ветлянчука Івана, що віз сіно, наказали везти його в Гірки. Як завіз, йому там теж ішлося до розстрілу – аби не видав місця постою. Зумів упросити, щоб перевірили: каже правду – за недавньої радянської влади був її активістом. Відпустили.

Червоні партизани вбили 5 юнаків, які стали вояками УПА, в т. ч. Леміщука Миколу, 25 р., Гладича Миколу, р. 30, Василя (прізвище не встановлене).

Трьох мешканців села повстанці вбили за заборонений зв'язок із червоними партизанами: братів Плавських (поляків) і сина Ветлянчука Івана. Гладича Петра – за те, що повідомляв у партизанський постій в село Гірки про перебування в селі повстанців. За подібні дії покарана ще одна жінка (ім'я не встановлене).

Протягом 1938–1944 рр. убиті: гітлерівцями 9 сімей євреїв (із них 2 особи – поліцаями-українцями), українець – енкаведистами в арешті, 8 українців – червоними партизанами (в т. ч. 5 – як вояки УПА), поляк – гітлерівцями за контакт

із польським підпіллям, поляк – під час перебування в радянських партизанах. За сприяння червоним партизанам повстанці помстилися 3 українцям, 2 полякам.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЦИР

Загребелля (Zahrebelje), хутір – 50 обійсть. ***Залебохів'я*** (Zalebochowje), хутір – 7 обійсть. ***Куприянівка*** (Kupryjanówka), хутір – 7 обійсть. ***Якимове*** (Jakimowo), хутір – 1 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Лахвичі (Lachwicze), село.

Спогад ***Мельника*** *Івана Аврамовича, д. н. 18.01.1928 р.*

«Я, Мельник Іван Аврамович, житель села Лахвичі, народився в 1928 році. Можу сказати про наше село Лахвичі в війну.

У нас поляків не було. Жили тільки 8 сімей євреїв. Їх німці забрали в Любешів, там у гетті побили.

Наше село звалося «нейтральним». У Люб'язі були червоні партизани, у Півновому – бандерівці, повстанці. На Миколу сталася сутичка в селі. Прийшли партизани, а тут була повстанська боївка. Одного партизана вона забила. А партизани давай палити село, людей бити (вбивати – *діал.*). Малих дітей вбили, старих людей. Всього забили 42 душі чи 43. Забили: Мотруну, її сина, дітей, Марію Сінчук, Катерину Сінчук, Мелешка Василя, Фесика Василя, Фесик – жінку, Сінчука, здається, Івана, сім'ю його всю вибили – жінку, сина, невістку, дітюка. Бартошика забили. Багацько. Ще Данила. Божка Олександра, Божка Порфила забили».

Спогад ***Павліка*** *Івана Васильовича, д. н. 20.01.1928 р.*

«Я, Іван Васильович Павлік, пам'ятаю, хоч малим був, як серед ночі 19 грудня 43-го року ввірвалися до нас партизани – з загону Ванди Василєвської. Поляки. Звали їх: польські партизани, польська партизанка Ванди Василєвської.

Чи сутичка з бандерівцями була, я не знаю. Пам'ятаю одне: поляки побили (убили – *діал.*) людей. Сорок дві душі було нараховано. Одного з наших тоді забрали в Шлапань. З підводою забрали. Хотів виїхати з дому. Зловили. Фамілія його Якимчик. Забрали його з собою. Там самого забили. А всіх – тут у селі. Убиті: Фесик Іван, його жінка, син, невістка, дитина. Мельника забили, Бартошика, по вуличному звати. Смокович Євгенію поранили, вона вмерла. Багато».

Свідчать також Марчик Михайло Степанович, д. н. 17.09.1917 р., Герець Олександр Іванович, д. н. 05.10.1915 р., Фесик Оксана Романівна, д. н. 01.10.1929 р., Герець Ганна Олексіївна, д. н. 22.09.1929 р.

В українському середовищі жили 2 сім'ї євреїв. Поляком був лише вчитель початкової школи.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. залишив село.

Наприкінці 1941 р. гітлерівці вивезли єврейські сім'ї до гетто в селище Любешів, наступного року розстріляли.

Трагічним днем для села стало 19 грудня 1943 р. (на Миколу). В селі відбулася сутичка повстанців із радянськими партизанами. Це був загін ім. Ванди Василевської, що складався з поляків. У перестрілці один із партизанів загинув. Польський загін кинувся мстити безневинним мешканцям Лахвичів. Спалено 120 обійсть, убито 42 (за іншими даними 43, 45, 48) жителів села, в т. ч. дітей, старих. Загинули постріляні, порубані, заколоті: Бартошик Пилип, Божки Василь і Федось, Божко Олександр з дружиною Агафією, Кравчик Данило, Лукашевич Мотря з двома дітьми, Мельник Василь, Марчик Остап, Сінчук Мотря, Сінчук Марія, Смоковичі Євгенія і Соломія, Хвесик Панас, Хвесики Василь і Демид, Хвесик Іван, його дружина, син і невістка з немовлям, Хвесик Марія, Якимчик Данило. Іншого Якимчика забрали з собою, вбили в селі Шлапань.

«Народні месники» повернулися до постою з довжелезною валкою підвід, навантажених майном жителів села, пригнали череди худоби й овець. Селу не стало відомим,

як, – хоч би про людське око, – відреагувало на цей акт «визволення» радянське командування партизанів, що йому поляки, звичайно ж, підлягали. Напевне, саме з його дозволу погром села вчинено.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння повстанці вбили поляка – червоного партизана, поляки, – червоні партизани, – не менше 43 українців.

* * *

Щитинь (Szczytyń), село.

Свідчать Колядюк Павло Петрович, д. н. 12.06.1922 р., Кацевич (Вознюк) Ганна Василівна, д. н. 19.03.1932 р.

130 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*) – разом із навколишніми хуторами (див.).

В українському середовищі з сім'єю жив поляк, охоронець лісу Бурчак, у початковій школі вчителював теж надісланий поляк.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель виїхав із села.

Бурчак із сім'єю в 1940 р. депортований углиб СРСР (імовірно, в Архангельську область). Звідти в післявоєнний час дістався до Польщі.

У 1943 р. в селі стаціонували червоні партизани. Спроби гітлерівців вигнати їх закінчувалися невдачею. Одного разу, приїхавши у Щитинь із власовцями чи поляками-шуцманами (хто саме був, свідкам не відомо), гітлерівці з помсти розправилися з 20-ма мешканцями села.

Червоні партизани застрілили з сім'єю обраного жителями Щитиня голову управи Бойка.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 20 жителів села, червоні партизани – не менше 4 українців, у час наростання українсько-польського протистояння жителі перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Груди (Gródy), хутір – 6 обійсть. ***Заглуше*** (Заглушшя) (Zagłusze), хутір – 15 обійсть. ***Заковоріт*** (Zakoworyt), хутір – 10 обійсть. ***Заріка*** (Zarzeka), хутір – 15 обійсть. ***Кособера*** (Kosobera), хутір – 4 обійстя. ***Липичі*** (Lipicze), хутір – 4 обійстя. ***Почапи*** (Poczapy), хутір – 10 обійсть. ***Яциниця*** (Jacynica), хутір – 13 обійсть.

Жили українці. Лише на хуторі Заглуше (Заглушшя) – поляки, які в 1943 р. вибралися, ймовірно, до Каменя-Каширського. Із них у ту пору напевне кущовим відділом самооборони вбитий Богатко (?).

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння, ймовірно, кущовим відділом самооборони вбитий поляк.

РАТНІВСЬКИЙ РАЙОН

Ратне (Ratno), селище.
Тоді місто.

Свідчать Кульбачинський Трохим Григорович, д. н. 20.03.1922 р., Кульбачинський Віктор Харитонович, д. н. 11.08.1930 р., Новик Григорій Семенович, д. н. 23.04.1919 р., Новик (Харкевич) Ніна Іванівна, д. н. 06.02.1932 р.

На квітень 1940 р. – 3290 жителів (*ДАВО, 1940 р.*).

Більшістю населення по літо 1942 р. були євреї – за різними свідченнями від 2 тис. до 3,5 тис. (напевне, перебільшено) осіб. Дещо менше половини жило українців. Поляків на 1939 р. нараховувалося близько 30 сімей.

Ратне мало статус міста. Поляки становили його чиновний люд, були працівниками магістрату, школи, пошти, поліціянтами державної поліції – Бербецькі, Якубовські, Стефаніки, Вільчаки, Трепчинські, Барановські та ін. Характерно, що до служби в магістраті було допущено лише трьох неполяків: єврея та писарем і технічним працівником – двох українців.

У вересні 1939 р. після оголошення про вступ на територію Волині Червоної армії в околиці міста дійсно відбулася сутичка між підрозділом Війська Польського, що рухався від східного кордону, і зовсім не «українською диверсійною бандою» (S. 2368), а групою місцевих комуністів, які таким способом мали намір добути зброю. Відомо, серед них перебувало двоє юнаків із сусіднього села Видраниця (див.).

Жоден із польських мешканців міста не був пов'язаний із обробітком землі, тому їм неважко було залишити його перед приходом нової влади, що демострувала антипольську неприязнь. Залишилася тільки сім'я Барановських.

Неправда (S. 2365), ніби 6 липня 1941 р. українці міста влаштували погром єврейських сусідів, вбивали їх, а будинки нищили. У дійсності в цей час безвладдя після приходу гітлерівських окупантів багатих євреїв Ратного справді пограбувала група немісцевих кримінальних злочинців. Про це

потерпілі відразу поскаржилися призначеній невдовзі гітлерівській адміністрації, підказавши їй, недосвідченій, що це – справа рук військовиків Червоної армії. Ними на ту пору після панічного відступу кишіли навколишні ліси. Декотрі з червоноармійців уже встигли прилаштуватися наймитами до місцевих селян-українців. Гітлерівці викликали перших, які трапилися, і, не розбираючись, розстріляли. Однак незабаром німецькі адміністратори прийшли до висновку, що їх введено в оману. Тож так само, не обтяжуючи дізнанням вини, розстріляли кількох скаржників-євреїв.

Гетто в Ратному не створювали. Євреї мешкали по всьому місту до літа 1942 р., коли більшість їх виведена на околицю до села Прохід. Поліцаїв-українців використано для конвоювання, українських мешканців зобов'язали викопати ями, після наповнення – засипати їх. Розстрілював євреїв тут, як і скрізь, есесівський «спеціаліст». Чимало євреїв зуміло уникнути винищення, переховувалися у навколишніх українських селах на хуторах. Після війни ряд їх продавав у місті свої будинки українцям.

Убивство в Ратному поляка С. Косіцького (S. 987), похованого в Ковелі, не підтверджується. Поляки з таким прізвищем жили не в Ратному, а в ряді сіл району. До того ж, у разі смерті поляка-ратнівця його ховали б не за 50 км у Ковелі, а на місцевому римо-католицькому кладовищі.

Сім'я Барановських у 1944 р. повернулася на батьківщину.

Під час руйнування в місті за радянської влади римо-католицького кладовища пам'ятник на могилі вчительки Трепчинської старанням доброзичливців, які зберегли про неї добру пам'ять, перенесений на православне.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці знищили 2 (3,5) тис. євреїв та кількох недавніх вояків Червоної армії, у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не будо.

За S.: 1 поляк, ? євреїв.

* * *

Заболоття (Zabłocie), селище.

Спогад ***Махун*** *(Круц) Ніни Іванівни, д. н. 28.04.1933 р.*

«Я, Ніна Іванівна Круц, про поляків у нас ось що знаю. В Заболотті у нас гміна була, польська поліція, школа. У 39-му році нам сказали, що будуть поляки відступати. Треба берегтися. Ми повиводили скотину, коней у ліс. А самі вартували, бо казали, що поляки будуть убивати.

По нашій дорозі вони вибиралися на Гуту. В той час вони убили в нас п'ять чоловік. Головія Антона з дружиною. Інших фамілій не пам'ятаю. То в нашому селі вони оставили таку пам'ять. Забили п'ять чоловік».

Спогад ***Глущука*** *Івана Омеляновича, д. н. 22.08.1923 р.*

«Я, Іван Омелянович Глущук, з села Заболоття, 1923 року народження, пам'ятаю, за Польщі було таке. В 39-му році, як почалася війна, то велика сила поляків тікала в сторону Румунії. Їх перестріли руські. Вони стали вертатися назад. 27 вересня їх велика сила йшла через Заболоття і наших самоохоронців половила і позабивала. То були: Головій Антон, Сверба Іван Романович, 1922 року народження, ще Головій. Ще забили Свербу Давида, Тарасюка Омеляна – керівника охорони, Голіщука. Всього разом забито сім чоловік. І ще одну жінку між ними – восьму.

З поляків тоді ніхто не забитий. Тільки – директора ліспромгосподарства і коменданта поліції. То вже, як руські, совєти прийшли».

Свідчать Глущук Іван Омелянович, д. н. 22.08.1923 р., Глущук (Головій) Марія Василівна, д. н. 05.04.1930 р., Яковук (Глущук) Віра Омелянівна, д. н. 17.08.1931 р.

Українське село. Польська адміністрація розмістила тут гмінне управління, всі посади якого обійняли привізні поляки. З них же складався весь вчительський колектив 7-класної польської державної школи, 6 чи 7 вчительських сімей. (Уроків української мови навчальна програма передбачала всього 2 на тиждень.) Поляками були всі 4 поліціянти постерунку та їх сім'ї, кілька залізничників із сім'ями, все керівництво і найбільш високооплачувані робітники потужного тартака (лісопильного заводу), що працював на експорт. За рахунок

його прибутку збудовано осаду з 12-ти котеджів на 4 сім'ї. Всі були заселені працівниками тартака, виключно поляками. Загальна кількість сімей поляків складала близько 60.

Жили близько 15 сімей євреїв, які займалися ремеслом і торгівлею.

Подією, що значно підсилила національне самоусвідомлення українських мешканців, став страйк українського робітництва тартака за підвищення зарплатні. Закінчився перемогою, хоч призвідців протистояння з роботи звільнили.

Наприкінці вересня 1939 р., після того як через село пройшов передовий підрозділ Червоної армії, до нього вступило велике угруповання польського війська, що відтягало з капітуляцією. Комуністи села, які на той час створили групу самооборони, зробили спробу перепинити, добути зброю. Населенню кинуто клич: «Ховайсь!» Сталася збройна сутичка – у ніч із 27 на 28 вересня військовики-поляки ринули винищувати самооборону села Заболоття. Убили її організатора Тарасюка Омеляна, 1923 р. н., закололи багнетами Свербу Івана Романовича, 1922 р. н., застрілили Глущука Івана Омеляновича, 1923 р. н., Свербу Давида, 1916 р. н., Головія Павла, Голящука Петра, 1908 р. н., смертельно поранили Головія Антона Леонтійовича, р. 45, і жінку Свіржевську.

Не відповідає дійсності (S. 1969), ніби місцеві українці у вересні 1939 р. закатували вчителя поляка Куніша. В Заболотті поляк із таким прізвищем не жив. При цьому інформатор S. мовчить про те, що тоді ж, наприкінці вересня, вбиті поляки – комендант поліцейського постерунку і директор тартака. Вчинили це місцеві комуністи, яким органи НКВД дали можливість зведення рахунків із недавніми політичними переслідувачами, працівниками польської поліції й адміністрації.

На початку 1940 р. польські мешканці масово скористалися можливістю обміну населенням між СРСР та гітлерівською Німеччиною, повернулися на батьківщину.

У 1940 р. радянською владою депортовані вглиб СРСР українці – сім'я Зваричів. Син, – член ОУН, – утік на Холмщину, де діяльність ОУН гітлерівці ще дозволяли.

Єврейських мешканців влітку 1942 р. гітлерівці вивезли до сусіднього села Тур у гетто, усіх у кількості 90 осіб розстріляли.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння польські військовики у вересні 1939 р. вбили 5 українців, 2 поляків з помсти застрілені українцями-комуністами.

За S.: 1 поляк.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛИЩІ ЗАБОЛОТТЯ

Багон (Bahon), хутір – 11 обійсть. ***Валок*** (Wałok), хутір – 18 обійсть. ***Вост*** (Wost), хутір – 8 обійсть. ***Голуб'є*** (Hołubie), хутір – 23 обійстя. ***Горбаха*** (Horbacha), село – 38 обійсть. ***Дуброва*** (Dubrowa), хутір – 2 обійстя. ***Курник*** (Kurnik), хутір – 46 обійсть. ***Прудликове*** (Prudlikowe), хутір – 16 обійсть. ***Сколога*** (Skołoga), хутір – 29 обійсть. ***Травиця*** (Trawica), хутір – 3 обійстя. ***Язвине*** (Jazwino), хутір – 3 обійстя.

Жили одні українці.

У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Велимче (Wielimcze), село.

Свідчать Малюх Іван Купріянович, д. н. 26.11.1930 р., Пожар Роман Трохимович, д. н. 10.08.1923 р.

512 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі поляками були власник млина Ковальчик та його сім'я. Неправда (S. 1311), ніби в селі мешкало 4 мельників-поляків – у дійсності власники двох млинів були українцями. Не жило в селі «багато баптистів» – не було жодного.

Вчителями початкових шкіл для дітей села (містилися на хуторі Кацько та в суміжному селі Дошно) були поляки Блаховський і Козьолек, а також німець Холява.

Жили 5–6 єврейських сімей.

У вересні 1939 р. з приходом Червоної армії ніхто з поляків села не залишав. Блаховський став працювати в нововідкритій українській школі.

У 1941 р. перед приходом гітлерівців невідомий кинув гранату в будинок, де зібралися активісти радянської влади. Декотрі вбиті, серед них – двоє надісланих вчителів-«східняків». Напевне, це ті, кого інформатор S. 1311 зве росіянами. Вдруге загинути в 1943 р. (S. там само) вони не могли.

У червні 1942 р. гітлерівці знищили 18 мешканців села, українців, – тих, хто був прихильником радянської влади, зокрема, Коляду Данила.

Вчитель Блаховський з сім'єю, а також Холява в 1943 р. виїхали з Велимча. Бандитською групою, що утворилася в селі в цей час фактичного безвладдя й не мала жодного відношення до УПА, тим більше до ОУН, застрелені Козьолек та Ковальчик.

Неправда (S. 1311), ніби вбитих поляків-учителів було троє, а поляків-мельників – четверо. Не випадко всі, за винятком одного, не названі.

Єврейські мешканці переховувалися в селі. Декотрі вбиті бандитами з числа поліцаїв-українців.

Сім'я Ковальчика врятувалася, за сприяння українців перебувала на місці, після війни залишалася тут, нащадки живуть досі.

Протягом 1938–1944 рр. невідомі противники радянської влади вбили кількох українців, її активістів, гітлерівці разом із антикомуністично налаштованими шуцманами – ще 18 українців та кількох єврейських мешканців, у час наростання українсько-польського протистояння кримінальні злочинці з українців, які не мали жодного відношення до ОУН чи УПА, – двох поляків.

За S.: 7 поляків, 2 росіян.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВЕЛИМЧЕ

Демидівське (Demidowskie), хутір. ***Граб*** (Hrab), хутір. ***Цюприк*** (Ciupryk), хутір. ***Груд*** (Hrud), хутір. ***Кацько*** (Kacko), хутір. ***Мачок*** (Maczek), хутір. ***Перишеве*** (Pieryszewo), хутір. ***Підоше*** (Podosze), хутір. ***Рогатеньке*** (Rogateńskie), хутір. ***Шалавіве*** (Szaławiwe), хутір. ***Совва*** (Sowwa), хутір. ***Топілле*** (Topillje), хутір. ***Замох*** (Zamoch), хутір. ***Залище*** (Załyszcze), хутір.

Жили одні українці.

На хуторі Кацько за часу Польщі перебувала початкова школа для дітей шкільного віку всього села Велимче.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Дошне (Doszno), село.

Свідчать Колотюк (Мельник) Василина Григорівна, д. н. 22.11.1929 р., Сич Степан Денисович, д. н. 19.08.1929 р., тогочасні мешканці сусіднього села Датинь, Малюх Іван Купріянович, д. н. 26.11.1930 р., Пожар Роман Трохимович, д. н. 10.08.1923 р., тогочасні мешканці сусіднього села Велимче.

42 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Більшість мешканців становили давні поселенці-поляки із т. зв. шляхти загродової: Єдиновичі, Рубіновські, Зажицькі, Юргелевичі, Косинські. Декотрим рідною мовою була українська, мали серед українців околиці родичів.

Жили 15 сімей українців.

28 серпня 1943 р. значна кількість польських мешканців села з метою пограбування вбита групою кримінальних злочинців із суміжного села Велимча, які, аби уникнути розслідування своєї діяльності та відповідної оцінки з боку служби безпеки УПА, видавали себе за кущовий відділ самооборони, а перед місцевим населенням – за «бандерівців».

Загинуло, ймовірно, 52 особи. Награбоване майно вивезли не на потреби УПА (S. 1311), грабіжники поділили його між собою. Ховати вбитих наказали мешканцю села Датинь Бурку Федору, що трапився під руку. Чимало польських мешканців утекло, в цьому посприяли їм українські сусіди.

Убиті згодом тими ж злочинцями Петро Жмур і Терентій Косинський (S. 1311) були не поляками, а українцями.

Інформатор S. 1311, а також компілятори В. та Е. Сємашки не мають жодних підстав твердити, ніби загиблі – «жертви злочинів українських націоналістів» (S.s. 330).

Протягом 1938–1944 рр. з метою грабунку убиті кримінальними злочинцями-українцями, що не мали жодного відношення до ОУН чи УПА, 52 поляки, 2 українці.

За S.: 54 поляки.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ДОЩЕ

Дощениця (Doszczenica), хутір. ***Каганів*** (Kahanów), хутір. ***Колядинів*** (Koladynów), хутір. ***Ониськів*** (Onyśków), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Видраниця (Wydranica), село.

Свідчать Лавренюк Дем'ян Павлович, д. н. 17.11.1911 р., Кобець Меланія Гнатівна, д. н. 01.01.1928 р., Жук Михайло Сидорович, д. н. 25.07.1923 р.

78 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед українців жили 4 сім'ї євреїв. Поляками були приймак до української сім'ї Вішнєвський Юзеф, а також надіслані лісник Петринчук з сім'єю та вчителька. Другим учителем – українець Козачук.

Неприязне ставлення до себе окупаційна польська адміністрація викликала створенням концтабору Береза-Картузька – до нього кинуто мешканця села лівих поглядів Лахнюка Пилипа. Утримувався там до розвалу польської держави в 1939 р.

З приходом Червоної армії всі польські мешканці залишалися на місці. Вчителька-полька працювала в українській школі, яку відкрили, Петринчук із сім'єю депортований, П. Лахнюк став радянським активістом.

У час гітлерівської окупації П. Лахнюк арештований поліцаями-співплемінниками, з гітлерівського ув'язнення не повернувся.

У 1942 р. єврейські мешканці, частково зібрані до гетто в місті Ратному, там загинули. Декотрі вбиті бандитом-українцем Михальчуком Іваном або ж пішли в червоні партизани.

Тоді ж поліцай-українець на службі в гітлерівців Дейнека Петро із невстановленого приводу застрілив матір червоного партизана-односельця. Цього виявилося досить для помсти «по-арійськи»: убиті його батько, матір, дві сестри, сестрин син.

Сім'я поляка Ю. Вішнєвського, залишаючись у Видраниці й за гітлерівців, поповнилася тоді зятем Регуцьким, що став поліцаєм. Убитий українцем Шевчиком Дмитром на ґрунті ревнощів до дружини. У 1944 р. вся сім'я Вішнєвських виїхала до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили невстановлену кількість членів із 4 сімей єврейських мешканців, а також – 5 українців, українець – українку, українець – поляка-шуцмана на побутовому ґрунті, проявів та жертв українсько-польського протистояння в час його наростання не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВИДРАНИЦЯ

Свідчать Дубук Федір Іванович, д. н. 21.02.1928 р., тогочасний мешканець хутора Задолина, а також Лавренюк Дем'ян Павлович, д. н. 17.11.1911 р., Кобець Меланія Гнатівна, д. н. 01.01.1928 р., Жук Михайло Сидорович, д. н. 25.07.1923 р., тогочасні мешканці суміжного села Видраниця.

Бервеполе (Berwepole), хутір – 12 обійсть. ***Видимитки*** (Wydymitki), хутір – 1 обійстя. ***Вимібине*** (Wymibino), хутір – 2 обійстя. ***Вересянка*** (Weresianka), хутір – 7 обійсть. ***Грушки*** (Hruszki), хутір – 14 обійсть. ***Стара Грушка*** (Stara Hruszka), лісничівка – 1 обійстя. ***Горовища*** (Horowiszcza), хутір – 2 обійстя. ***Дубина*** (Dębina), хутір – 13 обійсть. ***Дерт*** (Dert), хутір – 4 обійстя. ***Десятина*** (Dziesięcina), хутір – 4 обійстя. ***Задолина*** (Zadolina), село (тоді – хутір) – 22 обійстя. ***Заріка*** (Zaryka), хутір – 1

обійстя. ***Заіванове*** (Zaiwanowe), село (тоді – хутір) – 13 обійсть. ***Кореневе*** (Korenewo), хутір – 14 обійсть. ***Мидунове*** (Mydunowo), хутір – 16 обійсть. ***Навіз*** (Nawóz), хутір – 3 обійстя. ***Набиванище*** (Nabywaniszcze), хутір – 7 обійсть. ***Нивище*** (Niwiszcze), хутір – 17 обійсть. ***Острови*** (Ostrowy), хутір – 4 обійстя. ***Поплинище*** (Popliniszcze), хутір – 12 обійсть. ***Піддерть*** (Podderć), хутір – 9 обійсть. ***Прек*** (Prek), хутір – 3 обійстя. ***Підлюто*** (Podluto), хутір – 6 обійсть. ***Пчела*** (Pczela), хутір – 8 обійсть. ***Підмитище*** (Підметенця) (Podmytyszcze), хутір – 13 обійсть. ***Підіванове*** (Podiwanowo), хутір – 11 обійсть. ***Рави*** (Rawy), хутір – 12 обійсть. ***Слабощеня*** (Słaboszczenia), хутір – 7 обійсть. ***Садиби*** (Sadyby), хутір – 1 обійстя. ***Сосново*** (Sosnowo), хутір – 6 обійсть. ***Салисне*** (Селисне) (Sałysne), хутір – 7 обійсть. ***Підлова*** (Podłowa), хутір – 21 обійстя. ***Щепистава*** (Szczepistawa), хутір – 10 обійсть. ***Ямище*** (Jamiszcze), хутір – 10 обійсть.

Можливо, були також хутори: Дворчище, Межиручки (Межиречки), Мости, Олеще, Поплинці, Римач, Тулова, Залюто, Заяма.

У 1938 р. на хуторі Задолина польська поліція вбила Назарука, що мав ліві погляди.

У лісничівці Стара Грушка жив лісник-поляк. Доля його та сім'ї невідома.

У 1944 р. ряд хуторів пограбовані й спалені гітлерівцями під час переходу фронту, мешканці потерпіли від незгод евакуації з зони воєнних дій.

Протягом 1938–1944 рр. польська поліція без усякого суду вбила українця лівих поглядів. У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Височне (Sytiane), село.

До 1946 р. Ситяне, хутір.

Свідчать Сахарчук Іван Дмитрович, д. н. 19.05.1923 р., Тричук Іван Григорович, д. н. 20.01.1936 р.

Серед виключно українських мешканців без сімей тимчасово перебували 3 поляків-поліціянтів, жив директор (він же вчитель) місцевої польської школи Чеслав Молік.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі поліціянти втекли.

Ч. Молік залишився в селі, працював у новоствореній українській школі, публічно хвалив «Лєніна і Сталіна». З приходом гітлерівців через ці заяви був змушений залишити село.

29.09.1942 р. під час винищення гітлерівцями 2892 українських мешканців сусіднього села Кортеліси в Ситяному вбиті мешканці цього села брати Петро і Сава Карпуки, які переховувалися тут. Вчинили це червоні партизани, які запідозрили братів у тому, ніби «шпигунять» на користь УПА.

Згодом червоні партизани, їдучи хутором, зчинили стрілянину по всіх мешканцях, котрих запримітили. Убили 20-річного Ярощука Миколу Григоровича. Іншого разу застрілили Силика Івана Івановича, 1910 р. н.

Проти червоних партизанів гітлерівці з шуцманами-поляками влаштували кілька облав, під час яких убили мешканця хутора Дуби 15-річного сина Гаврила Паливоди. Ще – Бігуна Василя Авер'яновича, 1917 р. н., його дружину Харитину, їх грудну дитину, на хуторі Багнюки – Андрія Парфеновича Гулика, р. 40.

Протягом 1938–1944 рр. червоні партизани вбили 4 українців. До жертв українсько-польського протистояння відносимо українських мешканців села, застрілених шуцманами-поляками під час облави разом із гітлерівцями (5 осіб).

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ВИСОЧНЕ

Свідчать Сахарчук Іван Дмитрович, д. н. 19.05.1923 р., Тричук Іван Григорович, д. н. 20.01.1936 р., тогочасні мешканці суміжного села Височне, Олексюк Прузина Максимівна, д. н. 25.06.1923 р., тогочасна мешканка хутора Ситяне.

Багнюки (Bagniuki), хутір – 4 обійстя. ***Береза*** (Bereza), хутір – 23 обійстя. ***Великий Острів*** (Wielki Ostrów), хутір – 21 обійстя. ***Вижично*** (Wyżyczno), село (тоді – хутір) – 56 обійсть. ***Витень*** (Wyteń), село (тоді – хутір) – 17 обійсть. ***Вишеньки*** (Wiszenki), хутір – 15 обійсть. ***Говичеве*** (Gowiczewo), хутір – 10 обійсть. ***Дуби*** (Dąby), хутір – 14 обійсть. ***Загацьке*** (Zagackie), лісничівка – 1 обійстя. ***Загацьке*** (Zagackie), хутір – 10 обійсть. ***Залазенське*** (Załazeńskie), хутір – 12 обійсть. ***Круглиця*** (Kruglica), хутір – 6 обійсть. ***Піддубе*** (Піддуб'є) (Poddubie), хутір – 1 обійстя. ***Проїд*** (Прохід) (Projad, Prochód), хутір – 7 обійсть. ***Свідове*** (Swidowo), хутір – 4 обійстя. ***Ситище*** (Sityszcze), хутір – 1 обійстя. ***Ситяне*** (Siciano) (див. Височне), хутір – 52 обійстя. ***Теребович*** (Terebowicz), хутір – 7 обійсть. ***Хвоя*** (Chwoja), хутір – 3 обійстя. ***Хлебове*** (Chlebowo) (Хлібове), хутір – 9 обійсть.

Жили одні українці.

У 1943 р. вбиті під час облави, вчиненої гітлерівцями з поляками-шуцманами мешканець хутора Дуби Паливода Гаврило, з хутора Багнюки – Андрій Парфенович Гулик, р. 40. (див. Височне, село).

До жертв українсько-польського протистояння протягом 1938–1944 рр. відносимо 2 українських мешканців села, вбитих у 1943 р. шуцманами-поляками під час облави разом із гітлерівцями.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Гірники (Górniki), село.

Свідчать Ліщук Калістрат Олександрович, д. н. 10.10.1933 р., Ліщук (Панасюк) Тетяна Іванівна, д. н. 31.01.1936 р., Хомук Кузьма Назарович, д. н. 10.04.1930 р., Хомук (Панасюк) Мотрона Іванівна, д. н. 02.04.1933 р.

221 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Виключно українське село.

Лише з організацією тут гмінного управління у 1920-ті рр., привезено його чиновників із сім'ями, а також поліціянтів постерунку державної поліції, працівницю пошти, вчителів початкової школи, в лісництво – трьох його працівників теж із сім'ями.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі поляки вибралися з села.

Підстав для міжнаціонального конфлікту не було.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ГІРНИКИ

Грудники (Gródniki), хутір – 13 обійсть. ***Зарівця*** (Zarywca), хутір – 8 обійсть. ***Липове*** (Lipowo), хутір – 7 обійсть. ***Уголь*** (Ugol), хутір – 7 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Броди (Brody), село.

Свідчать Ющук Павло Радіонович, д. н. 16.11.1932 р., Назарук Ликерія Ларіонівна, д. н. 10.11.1926 р., Панасюк Кирило Прокопович, д. н. 02.02.1926 р.

50 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському селі поляками було надіслане подружжя вчителів.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі повернулися до рідного Кракова.

Тоді ж через село рухався підрозділ Війська Польського. Токарський Віктор, 20 р. (ймовірно, симпатизував комуніс-

там), був у складі групи односельців, яка вирішила заволодіти зброєю вояків. У сутичці з ними заколотий багнетами.

Протягом 1938–1944 рр., у вересні 1939 р., українець убитий жовнірами Війська Польського, у подальший час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ БРОДИ

Замоше (Zamosze), хутір – 21 обійстя. ***Заболоття*** (Zabłocie), хутір – 10 обійсть. ***Клини*** (Kliny), хутір – 6 обійсть. ***Лагоже*** (Łagoże), хутір – 4 обійстя. ***Лють*** (Luć), хутір – 10 обійсть. ***Перепічка*** (Perepiczka), хутір – 21 обійстя. ***Санище*** (Saniszcze), хутір – 22 обійстя. ***Чисть*** (Czysć), хутір – 3 обійстя. ***Циганки*** (Cyganki), хутір – 3 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Сільце (Sielce), село.

Тоді хутір.

Свідчать Хартонюк (Абрамчук) Євдокія Филимонівна, д. н. 27.02.1925 р., Абрамчук Микола Охрімович, д. н. 18.04.1939 р.

59 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Крім українців жив із сім'єю поляк-лісник Войтек.

Жила сім'я євреїв.

У 1940 р. лісник із сім'єю депортовний углиб СРСР.

Єврейські мешканці з 1942 р. переховувалася. Поліцай видав їх гітлерівцям. Усіх 7 осіб гітлерівці розстріляли. Винуватець із села втік.

У 1943 р. гітлерівці вбили прихильника лівих поглядів Ващука Ларіона.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 7 євреїв, українця. У час наростання міжнаціонального протистоян-

ня мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Смольна (Smolna) (Смільна), лісничівка.

Свідчать Семенюк (Малішевська) Софія Іванівна, д. н. 19.07.1914 р., тогочасна мешканка села Щедрогір (Щедрогорще), Харитонюк (Абрамчук) Євдокія Филимонівна, д. н. 27.02.1925 р., тогочасна мешканка сусіднього села Сільце, Пешук Йосип Дмитрович, д. н. 01.09.1922 р., Круш Яків Тихонович, д. н. 08.10.1921 р., тогочасні мешканці сусіднього села Кортеліси.

1 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Дійсно (S. 1311) жила сім'я поляка-лісничого. Однак неправда, що ним був Малішевський. Лісничий у Смольній у 1943 р. мав прізвище Бухаль. Вільно володів німецькою мовою, був у дуже добрих стосунках із гітлерівською адміністрацією. При ньому служив молодий поляк. Хто саме – невідомо.

Бухаля з вдячністю згадують українські мешканці сусіднього села Сільце. Восени 1942 р. одночасно зі знищенням жителів-українців сусіднього села Кортеліси гітлерівці намірилися влаштувати те саме й у ньому. Бухаль зумів упросити, аби залишили село у спокої.

Лісничий, напевно, успішно виконував замовлення гітлерівців – йому було виділено для примусової праці в лісництві 10 юнаків-українців, упольованих для вивезення до Німеччини. Перебував у тому числі й один із свідків. Пам'ятає: не в серпні, а восени 1943 р. повстанці справді прийшли в лісничівку, аби відомстити поляку-лісничому за дружбу з гітлерівцями. Молодий поляк утік, Бухаля взяли з собою, повезли в напрямі міста Ратного. Ймовірно, дорогою вбили. Дружину не зачіпали. Вона негайно залишила лісничівку, яка відтоді обезлюдніла.

Згадуваний (S. 1311) «син лісничого Генрик Малішевський, підофіцер Війська Польського» до подій у лісничівці причетний, але зовсім іншим способом. Дійсно був сином

лісничого, котрий служив у зовсім іншій місцевості. Сам на ту пору і пізніше, аж по весну 1944 р. був лісничим у сусідньому за 7 км урочищі Крижі. Жив там сам. Підофіцером Війська Польського, за свідченням рідної сестри, ніколи не був. Мав зв'язок не з гітлерівцями, а з одною із груп червоних партизанів. Однак про це не знала інша їхня група, яка, прийшовши, забрала якісь важливі для нього документи. Г. Малішевський намагався довести, що він «свій», але йому не повірили, порахувавши його твердження за спробу обману. Вбили. Було це навесні 1944 р. під час відступу гітлерівців.

Опис садистських знущань над Г. Малішевським, учинений «правдоподібно членами УПА» (S. 1311) за словами сестри свідка, – видумка автора спогадів.

Протягом 1938–1944 рр. з політичних мотивів загинуло 2 поляків (один убитий повстанцями за співробітництво з гітлерівцями, другий, що мав «контакт» із червоними партизанами, – ніби помилково їхньою іншою групою.

За S.: 3 + ? поляків.

* * *

Гута (Huta), село.

Свідчать Гайдучик Іван Варфоломійович, д. н., 09.09.1923 р., Гайдучик Катерина Якимівна, д. н. 27.11.1926 р., Свіржевський Михайло Карпович, д. н. 21.11.1919 р.

202 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Корінне населення – виключно українці. До поляків належали надіслані впродовж 1930-х років лісники (5 сімей), вчителі польської державної початкової школи Доленга, Стацік з сім'ями, ще дві самотні колеги.

Мешкали 5 сімей євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі жителі-поляки залишили Гуту. Покинуто дебіла – сина лісника Юргенсона. Ним і далі опікувалися українські мешканці.

Для зустрічі червоноармійців місцеві комуністи спорудили урочисту арку. Однак замість них нічної пори до села вступив підрозділ Війська Польського, яке розвалювалося.

Його щойно обстріляли місцеві комуністи, які таким способом хотіли добути зброю. Обізлені «зрадливою» поведінкою підданих своєї держави військовики-поляки натрапили на вітальну арку, споруджену не для них, – потрощили. Сталася сутичка з групою озброєних комуністів, в результаті якої з одного боку вбито чотирьох жовнірів, з другого – мешканця Гути Кирика Шпака.

Влітку 1942 р. всіх єврейських мешканців гітлерівці перевезли до гетто в сусіднє село Тур, там їх, а також дебіла-поляка Юргенсона знищили.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці розстріляли близько 20 євреїв, а також дебіла-поляка, до жертв наростання міжнаціонального протистояння належить українець, убитий польськими військовиками у вересні 1939 р. У подальший час мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ГУТА

Березина (Berezyna), хутір – 12 обійсть. ***Барилове*** (Baryłowo), хутір – 9 обійсть. ***Хороми*** (Choromy), хутір – 9 обійсть. ***Хвоїнове*** (Chwoinowo), хутір. ***Ясінська*** (Jasińska), хутір – 20 обійсть. ***Кіззя*** (Kizie), хутір – 33 обійстя. ***Кукилівка*** (Kukyłówka), хутір – 10 обійсть. ***Лідна*** (Lidna) (Ледна), хутір – 14 обійсть. ***Поварове*** (Powarowe), хутір – 5 обійсть. ***Середнє*** (Serednie), хутір – 14 обійсть. ***Туркова*** (Turkowa), хутір – 16 обійсть. ***Турича*** (Turycza), хутір – 21 обійстя. ***Прошля*** (Proszla), хутір – 9 обійсть. ***Вовчкове*** (Wołczkowo), хутір – 10 обійсть. ***Журавля*** (Żurawla), хутір – 11 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Датинь (Datyń), село.

Свідчать Колотюк (Мельник) Василина Григорівна, д. н. 22.11.1929 р., Сич Степан Денисович, д. н. 19.08.1929 р.

434 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

У зв'язку з організацією гмінного управління серед українських мешканців поселилися поляки: війт, секретар, підрозділ державної поліції, 3 вчителі початкової школи (один на прізвище Мислівич) з сім'ями. Поляками були власник млина Малкось, а також одинока жінка.

Жили євреї – 5 сімей.

У вересні 1939 р. під час відступу через село підрозділу Війська Польського Капітула Лукаш виявив бажання добути у військовиків коня. Зробив спробу і був застрілений. У дні перед приходом Червоної армії всі польські поселенці за винятком Мислівича, Малкося з сім'єю та одинокої польки повернулися на батьківщину.

Мислівич вчителював і за радянської влади. Однак за щось посварився з директором, мусив забратися з села.

Під час окупації гітлерівці розстріляли радянських активістів (дехто був комсомольцем): Шкарана Андрія, Борисюка Олександра, сім'ю Капітул із 5 осіб, брата і сестру Олексія і Настю Бульок, Борисюка Миколу. В тут ж пору, ймовірно, озброєна група українців кримінального характеру, що не мала жодного відношення до УПА чи ОУН, вбила Бурка Федора Івановича і його сина Михайла, 16 р., а також Малкося з сім'єю (5 осіб), одиноку польку.

Єврейські мешканці переховувалися в околиці, декторі пішли в червоні партизани.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці застрілили 10 українців. У час наростання українсько-польського протистояння польські військовики вбили українця, кримінальні злочинці-українці, що не мали жодного відношення до ОУН чи УПА, – 2 українців та 6 поляків.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Бабська (Babśka), хутір. ***Боровиця*** (Borowica), хутір. ***Вахущина*** (Wachuszczyzna), хутір. ***Велике Поле*** (Wielkie Pole), хутір. ***Виходиця*** (Wychodycia), хутір. ***Глиниця*** (Hłynyszcza), хутір. ***Гострий Верх*** (Hostryj Werch), хутір. ***Довга Нива*** (Dowha Nywa), хутір. ***Загра-да*** (Zahrada), хутір. ***Замох*** (Zamoch), хутір. ***Запілля*** (Запилле) (Zapylle), село (тоді – хутір). ***Заріжж'я*** (Zaryżje) (Зарижже), хутір. ***Засвятиця*** (Zaświatycia), хутір. ***Каливиць*** (Каливець) (Kaływyć), хутір. ***Котяча*** (Котеча) (Kotiecza), хутір. ***Кременица*** (Кримениця) (Kremenycia), хутір. ***Кришина*** (Kryszyna), хутір. ***Липники*** (Łypnyky), хутір. ***Лиски*** (Łysky), хутір. ***Надий*** (Надій) (Nadyj), хутір. ***Острівки*** (Ostrywky), хутір. ***Пацуха*** (Pacycha), хутір. ***Полоніз*** (Połoniz), хутір. ***Сизіна*** (Syzina), хутір. ***Скашива*** (Skaszywa), хутір. ***Ставок*** (Stawek), хутір. ***Тараниха*** (Taranycha), хутір. ***Татар'є*** (Tatarije), хутір. ***Толова*** (Tołowa), хутір. ***Урогу*** (Уроги) (Urohu), хутір. ***Хмелище*** (Chmieliszcze), хутір. ***Хниво*** (Chnywo), хутір. ***Чемир*** (Czemyr), хутір. ***Чорнопеньский*** (Czernopeński), хутір.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Жиричі (Żyrycze), село.

Свідчать Коротинський Іван Лазарович, д. н. 09.10.1926 р., Іванюк (Харитонюк) Соломонія Онуфріївна, д. н. 14.08.1926 р.

302 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі жили 5 сімей євреїв – ковалі, торгівці. Поляком був надісланий учитель початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель залишив село.

Єврейських мешканців у 1942 р. гітлерівці перевезли до міста Ратного. Разом із тамтешніми співплемінниками знищили.

У 1943 р. гітлерівці показово розстріляли 4 мешканців, – Ковальчука Івана, 45 р., Шикута Івана, ще двох, – за невиконання їхнього наказу про вивезення деревини з лісу.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЖИРИЧІ

Барвинета (Barwineta), хутір – 9 обійсть. ***Горище*** (Horyszcze), хутір – 18 обійсть. ***Звенчки*** (Zwęczki), хутір – 20 обійсть. ***Козельця*** (Kozelcia), хутір – 1 обійстя. ***Конобель*** (Konobel), хутір – 14 обійсть. ***Кривиця*** (Krywcia), хутір – 2 обійстя. ***Лисоха*** (Łysocha), хутір – 31 обійстя. ***Оглеве*** (Ohlewo), хутір – 7 обійсть. ***Плисове*** (Plisowo), хутір – 5 обійсть. ***Рохова*** (Rochowa), хутір – 10 обійсть. ***Хвощовата*** (Chwoszczowata), хутір – 2 обійстя. ***Хрещки*** (Chreszczki), хутір – 1 обійстя. ***Язвине*** (Jazwino), хутір – 1 обійстя. ***Ястрибище*** (Jastrybyszcze), хутір – 12 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Заброди (Zabrodzie), село.

У 1940 р. Забріддя, село.

Свідчать Марков Микола Сидорович, д. н. 19.04.1933 р., Матвіюк Ольга Филимонівна, д. н. 23.12.1930 р.

У виключно українському селі єдиною полькою була вчителька державної польської початкової школи Зоф'я Токажевська. У 1939 р. повернулася на батьківщину.

У 1943 р. гітлерівці вбили літнє подружжя Матвіюків – родичів червоного партизана.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 2 українців, у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЗАБРОДИ

Верхи (Werchy), хутір – 5 обійсть. ***Задн*** (Zady), хутір – 3 обійстя. ***Звіринець*** (Zwierzyniec), хутір – 2 обійстя. ***Княже*** (Kniaże), хутір – 9 обійсть. ***Латка*** (Łatka), хутір – 9 обійсть. ***Лича*** (Леча) (Łycza), хутір – 9 обійсть. ***Лилинки*** (Лілінки) (Lilinki), хутір – 25 обійсть. ***Нажі*** (Naże), хутір – 7 обійсть. ***Новини*** (Nowiny), хутір – 10 обійсть. ***Панська*** (Pańska), хутір – 5 обійсть. ***Підліга*** (Podliha), хутір – 9 обійсть. ***Ратища*** (Ratyszcza), хутір – 2 обійстя. Сільця (Sielcia), хутір – 7 обійсть. ***Смордяче*** (Smordiacze), хутір – 7 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Лучичі (Łuczyce), село.

Свідчать Чорнуха Трохим Купріянович, д. н. 28.8.1928 р., Повх Федосія Лазарівна, д. н. 16.07.1930 р.

104 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В абсолютно українському середовищі поляками були надіслані двоє вчителів початкової школи. У вересні 1939 р., перед приходом Червоної армії, вчителі повернулися на батьківщину.

Тоді ж через село в напрямі на захід рухався підрозділ Війська Польського. Його перестріли місцеві комуністи з наміром заволодіти зброєю. В сутичці загинув Филипчук Лаврентій Христофорович.

Під час німецької окупації гітлерівці вбили Уляну Матвіюк та її 4 дітей за те, що нагодувала єврейську сім'ю і вночі переводила її на сховок у сусіднє село.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 4 українців, до жертв українсько-польського протистояння відносимо убивство українця, вчинене польськими військовиками у вересні 1939 р.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЛУЧИЧІ

Діхтярка (Dichtiarka), хутір. ***Загаття*** (Zagacie), хутір – 7 обійсть. ***Затулова*** (Zatułowa), хутір. ***Миляне*** (Меляне) (Mylano), хутір. ***Нивище*** (Nywyszcze), хутір. ***Острови*** (Ostrowy), хутір – 16 обійсть. ***Терешкове*** (Tereszkowe), хутір – 7 обійсть. ***Терешковечкут*** (Tereszkoweczkut), хутір – 2 обійстя. ***Ферма*** (Ferma), хутір – 3 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Якушів (Jakusze), село.

Свідчать Корпач Омелян Степанович, д. н. 10.07.1929 р., Корпач (Онищук) Кулина Андріянівна, д. н. 08.06.1930 р., Завидович Іван Петрович, д. н. 01.06.1928 р.

146 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Українське село, в якому жили на квартирах 3 вчителів державної польської початкової школи.

Один і з них, варшав'янин Гієронім Тимінський, таким способом відбував військову повинність. У вересні 1939 р. всі вчителі-поляки повернулися на батьківщину.

Мешканцями Якушів були 3 сім'ї євреїв. У 1942 р. їх убили кримінальні злочинці-українці, що затесалися до німецької допоміжної поліції. Згодом до УПА вони не пішли.

У 1943 р. червоні партизани застрілили одного мешканця села.

Протягом 1938–1944 рр. з політичних мотивів убитий червоними партизанами 1 українець, кримінальними злочинцями з українців (поліцаями на службі в гітлерівців) – 9 євреїв.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЯКУШІВ

Виселок (Wysełek), хутір. ***Закрут*** (Zakręt), хутір. ***Підлюбахи*** (Podlubachy), гаївка. ***Сухоплеси*** (Suchoplesy), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Заліси (Zalisy), село.

Свідчать Денисюк Петро Оксентійович, д. н. 28.12. 1924 р., Козел (Зубрицька) Мотрона Максимівна, д. н. 17.11.1928 р.

275 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Українське село. Поляками були вчителі початкової школи подружжя Скосолясів і Корон, а також 3 сім'ї охорони лісу – Павельці, Кулєші, Бєзьореки.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі польські мешканці залишили село.

У 1943 р. арештовані польськими шуцманами на службі в гітлерівців колишні члени КПЗУ, радянські активісти Пархомук Іван Андріянович (колишній голова сільради), брат Каленик, родич Свержевський Пилип Васильович. Згодом розстріляні в комендатурі в селищі Заболоття. У селі за це ж убитий Свержевський Федір Сергійович. Усі їх чотири сім'ї вивезені на примусові роботи до Німеччини.

За те, що за «перших совєтів» був головою сільради, в 1943 р. розстріляний гітлерівцями Кіпень Андронік Петрович, р. 45, та

його син Назар, р. 17, а також колишній заступник голови сільради Тарасюк Анастас Вікторович із сином Петром.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння гітлерівці разом із шуцманами-поляками вбили 8 українців.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЗАЛІСИ

Валок (Wałek), хутір – 11 обійсть. ***Душеве*** (Duszewo), хутір – 7 обійсть. ***Ізна*** (Izna), хутір – 16 обійсть. ***Крива Кобила*** (Krywa Kobyła), хутір – 8 обійсть. ***Лани*** (Łany), хутір – 9 обійсть. ***Обрядки*** (Обридки) (Obręd ki), хутір – 10 обійсть. ***Трушель*** (Truszel), хутір – 19 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Залухів (Załuchów), село.

Свідчать Корець Ольга Гаврилівна, д. н. 03.09. 1923 р., Фісюк Корнило Савович, д. н. 19.01.1928 р., Філюк Зоя Григорівна, д. н. 21.06.1921 р.

151 обійстя – разом із селом Почапи Залухівські (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед українців жили 8 сімей поляків: Боровських 3 сім'ї, Дудки, Марцінковські, Кліщинського – власника озера та ін.

Мешкали 5 сімей євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії Кліщинський та декторі інші поляки залишили село.

У 1940 р. вглиб СРСР депортовано 12 сімей українців, одну польську – втікача Кліщинського. Його сина з політичних мотивів засуджено.

У 1942 р. більшість єврейських мешканців вивезені до гетто в містечко Немир, там знищені, декотрі ховалися в навколишніх лісах.

Син Кліщинського, звільнившись у червні 1941 р. з радянської тюрми, скооперувався з бандитом-українцем, убив згодом чотирьох беззахисних літніх єврейських мешканців села (в т. ч. Міхеля) – ніби за те, що їхні родичі, які за радянської влади переслідували його, пішли в червоні партизани. Звідти помстилися: поляка вислідили, теж застрілили.

У 1943 р. невідомими, – допускається, кущовим відділом самооборони («бульбашами»?), – вбиті поляки Марцінковська-«Храниха» і Антон Боровський.

Під час переходу фронту в 1944 р. село спалене.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили більшість членів із 5-ти єврейських сімей, поляк разом із українцем – 4 євреїв за співпрацю їхніх родичів із радянською владою, невідомі «бульбаші» – 2 поляків.

За S.: відсутність інформації.

Заприп'ять (Zaprypeć), село.

Свідчать Трофимук Іван Никифоович, д. н. 12.06.1928 р., Примачук Василь Савович, д. н. 02.10.1929 р.

Серед українців жили кілька сімей євреїв.

Поляком був лише вчитель початкової школи Собчик.

У 1940 р. вчитель залишив село.

Єврейські мешканці в 1942 р. вивезені гітлерівцями до гетто, там загинули.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

Почапи Залухівські (Poczapy Załuchowskie), село.

Свідчать Корець Ольга Гаврилівна, д. н. 03.09. 1923 р., Фісюк Корнило Савович, д. н. 19.01.1928 р., тогочасні мешканці сусіднього села Залухова.

Невелике, виключно українське село. Поляки та євреї не жили.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

Хабарище (Michalino), село.

Свідчать Лукашук Олександр Степанович, д. н. 02.06.1925 р., Коколюк Никандр Захарович, д. н. 09.09.1924 р., Коколюк Марія Матвіївна, д. н. 10.05.1925 р.

В українському середовищі до поляків належали надіслані лісник Новаковський із сім'єю та вчителька початкової школи Ванда Фігурувна.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі польські мешканці залишили село.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

Щитинська Воля (Szczytyńska Wola), село.

Свідчать Марчук Макар Оксентійович, д. н. 01.02.1918 р., Марчук (Злотник) Софія Григорівна, д. н. 16.02.1923 р., а також Лукашук Олександр Стенпанович, д. н. 02.06.1928 р., тогочасний мешканець сусіднього села Хабарище.

Серед українців жило кілька сімей т. зв. польської загродової шляхти: Бурчаки – 4 сім'ї, Лудзовські, Новаковські та ін. – давні мешканці. Новоприїжджими були поляки Куженік – завідувач рибного господарства, вчителі початкової школи, Михайловський, мішана сім'я Боровських. Жив військовий осадник (ім'я забулося).

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії майже всі приїжджі поляки вибралися з села.

Військовий осадник та українець Михалко Денисюк, котрий для того, щоб отримати посаду лісника, поміняв прізвище на польське, в 1940 р. з сім'ями депортовані вглиб СРСР.

Мешкали 8 сімей євреїв. Декотрих євреїв гітлерівці застрілили в 1942 р. у селі. Інших вивезли в гетто до міст Любе-

шів та Камінь-Каширський. Деякі втекли, переховувалися в навколишніх лісах, терпіли голод і холод, померли чи висліджені й убиті. Лише одній жінці вдалося врятуватися.

У 1943 р. червоні партизани певний час мали у селі свій постій. Тоді ж невідомі вбили 18 польських мешканців села, званих «шляхтичами». Мішана сім'я Боровських не потерпіла. Приписання злочину «бандам ОУН», зроблене на пам'ятнику, встановленому на православному кладовищі села, здійснене без належних підстав.

Червоні партизани відразу ж із винятковою жорстокістю розправилися з рядом українських мешканців села: відвели до своєї бази на озері Білому, там після катувань вкинули в криницю або спалили. Потерпіли, зокрема, Гурич Микола, Ковч Федір, Ковч Мефодій, Злотник Марко та ін. Про мученицьку смерть розповіли в селі ті, кому пощастило вирватися з рук «народних месників». У селі зробили висновок: за смерть «шляхтичів» відомстили поляки, що були в червоних партизанах.

Протягом 1938–1944 рр. внаслідок гітлерівського переслідування й винищення з 8 єврейських сімей врятувалася одна особа, невідомі, – не виключено, що з провокаційною метою, – вбили 18 поляків, червоні партизани, – ймовірно, поляки з помсти, – не менше 5 українців.

За S.: відсутність інформації.

* * *

Замшани (Zamszany), село.

Свідчать Степанюк Михайло Прокопович, д. н. 05.12.1931 р., Редькович Іван Сидорович, д. н. 13.01.1936 р.

490 обійсть – разом із селом Вужиськ (*ДАВО, 1940 р.*).

Велике виключно українське село. Поляки жили окремим виселком, званим «кольонією». Обійсть 40–45. Ними були всі 6 вчителів чотирьох державних польських початкових шкіл на території села та його хуторів. Виключно поляками були працівники надлісництва і лісництва: надлісничий Капусцінський, лісничий Ронд, лісники-гайові Хотима, Мазур,

Матусяк – осіб 5–6 із сім'ями. До поляків належали царський офіцер Стахурський, котрий за царської Росії отримав у Замшанах за службу наділ землі у 40 га, а також Марцінковський і Криницький, які «пристали до українок».

У вересні 1939 р. всі польські мешканці села, в т. ч. Марцінковський, Криницький (без сімей), за винятком Матусяка з сім'єю, залишили село.

Тієї пори через Замшани, відступаючи, рухався підрозділ Війська Польського. Петро Карпук із двома спільниками вирішив добути в жовнірів зброї. Ті відкрили вогонь. Нападників убили.

Стахурський за радянської влади помер своєю смертю.

У 1940 р. вглиб СРСР евакуйовані сім'ї українців Дудка Михайла і Савлука Михайла.

У 1943 р. за зв'язок із червоними партизанами гітлерівці вбили Матусяка з сім'єю (4 особи), а також сім'ї українців Савенюка Амврося (5), Корецького Антона (4), Бірука (5). 5 українців загинули в партизанах.

Абсурдом виглядають дані «розвідувального рапорту» Ядвіги Залєвської для командування АК (S. 1051), ніби в селі жили й у 1943 р. були вбиті 75 польських сімей. Сумніваються в тому й S. s. 330, допускаючи, що ця інформація стосується, можливо, околиці села, хоча й тут така кількість поляків теж не жила. (Найбільше на віддалі 12 км поселення поляків у 27 сімей у селі Дошне – див.).

Поляки, що залишалися в селі, вибралися на пляцувки.

Протягом 1938–1944 рр. за підозрою у зв'язку з червоними партизанами гітлерівці вбили 14 українців, 4 поляків. 5 українців загинули в червоних партизанах. До жертв українсько-польського протистояння належать 3 українців, убитих у 1939 р. польськими військовиками.

За S.: ? поляків.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЗАМШАНИ

Багон Голуське (Bahon Hołuśkie), хутір. ***Безки*** (Bezki), хутір. ***Березина*** (Berezyna), хутір. ***Борис*** (Borys), хутір. ***Великий Переділ*** (Wielki Peredił), хутір. ***Великі Дуби-***

ни (Duże Dubiny), хутір. ***Верешниця*** (Weresznica), хутір. ***Вигони*** (Wygony), хутір. ***Вужиськ*** (тоді – Вижинське, хутір) (Wyżyńskie), село. ***Голиське*** (Hołyśkie), хутір. ***Глуське*** (Hłuśska), хутір. ***Гоча*** (Hocza), хутір. ***Громовят*** (Hromowat), хутір. ***Горщок*** (Horszczok), хутір. ***Грушка*** (Hruszka), хутір. ***Датинь*** (Datyń), хутір. ***Дерть*** (Dert), хутір. ***Дубне*** (Dubne), хутір. ***Дуброва*** (Dubrowa), хутір. ***Заберестоκ*** (Zaberestek), хутір. ***Заболоття*** (Zabołottie), хутір. ***Забродом*** (Zabrodem), хутір. ***Загір'є*** (Zahirje), хутір. ***Заіззе*** (Zaizie), хутір. ***Залиське*** (Załyśkie), хутір. ***Заліссе*** (Zalisje), хутір. ***Залюбань*** (Zalubań), хутір. ***Замгли*** (Zamhły), хутір. ***Замшани*** (Zamszany), хутір. ***Зарудня*** (Zarudnia), хутір. ***Зачорна*** (Zaczorna), хутір. ***Збища*** (Zbyszcza), хутір. ***Зелинка*** (Zielinka), хутір. ***Корлінське*** (Korlińskie), хутір. ***Коровичі*** (Korowicze), хутір. ***Крива*** (Krywa), хутір. ***Кругла*** (Krugła), хутір. ***Курган*** (Kurgan), хутір. ***Липни*** (Lipiny), хутір. ***Малий Переділ*** (Maly Peredił), хутір. ***Малі Дубини*** (Małe Dubiny), хутір. ***Мірини*** (Miryny), хутір. ***Мостоцьке*** (Mostockie), хутір. ***Мшина*** (Mszyna), хутір. ***Надія*** (Nadija), хутір. ***Острів*** (Ostrów), хутір. ***Підлісна*** (Podlisna), хутір. ***Підмиринки*** (Podmyrynki), хутір. ***Підріка*** (Podrika), хутір. ***Підсередня*** (Podserednia), хутір. ***Підстилом*** (Підселом?) (Podstyłom), хутір. ***Підхащеннє*** (Podchaszczenje), хутір. ***Плишива*** (Плешива) (Płyszywa), хутір. ***Попівський Острів*** (Popiwskiej Ostrów), хутір. ***Рімці*** (Rimci), хутір. ***Річка*** (Riczka), хутір. ***Річки*** (Riczki), хутір. ***Рудня*** (Rudnia), хутір. ***Рутне*** (Rutne), хутір. ***Секунське*** (Sekuńskie), хутір. ***Селишине*** (Sełyszyne), хутір. ***Середня*** (Serednia), хутір. ***Сіножатки*** (Synożatki), хутір. ***Скопці*** (Skopci), хутір. ***Слепетиця*** (Słepetyszcza), хутір. ***Соснова*** (Sosnowa), хутір. ***Став*** (Staw), хутір. ***Ставиця*** (Stawyszcza), хутір. ***Тхорів Багон*** (Tchorów Bagon), хутір. ***Тяголь*** (Tiagol), хутір. ***Хмелище*** (Chmieliszcze), хутір. ***Хмощове*** (Chmoszczowo), хутір. ***Хочево*** (Choczewo), хутір. ***Чорний Лед*** (Czornyj Łed), хутір. ***Чорноміща*** (Czornomiszcza), хутір. ***Ялинки*** (Jałynki), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Здомишель (Zdomyszel), село.

Свідчать Коваль Йосип Филимонович, д. н. 15.10.1913 р., Козел Андрій Васильович, д. н. 03.07.1912 р.

164 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили виключно українці. Квартирував самотній учитель-поляк, працівник польської початкової школи в селі. Вибрався в 1939 р. перед приходом Червоної армії.

В 1943 р. гітлерівці розстріляли голову сільської управи (старосту) Козла Левка Кузьмовича, 1908 р. н., за невиконання мешканцями Здомишля натурального податку-контингенту. Участь поляків-шуцманів у розправі не виявлена.

Протягом 1938–1944 рр., у 1943 р., гітлерівці вбили українця, в час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЗДОМИШЕЛЬ

Бірок (Birek), хутір – 8 обійсть. **Дубова** (Дуброва) (Dubowa), хутір – 6 обійсть. **Межиліски** (Межyliski), хутір – 4 обійстя. **Рудиця** (Rudnica), хутір – 5 обійсть. **Щедрове** (Szczedrowo), хутір – 7 обійсть. **Острівки** (Ostrówki), хутір – 12 обійсть. **Степанка** (Stepanka) хутір – 3 обійстя.

Називаються також хутори: Лісок, Пасиця.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

Краска (Kraśka), село.

За традиційною вимовою – Краська.

Свідчать Бідзюра Іван Леонтійович, д. н. 03.11.1925 р., Кисіль Михайло Михайлович, д. н. 8.12.1924 р., Кисіль (Шпак) Варвара Гаврилівна, д. н. 28.11.1925 р., Кисіль (Озимчук) Феодосія Омелянівна, д. н. 08.05.1924 р., а також Гудко (Гурська) Олександра Феодосіївна, д. н. 13.03.1916 р., тогочасна мешканка сусіднього села Шменьки.

173 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі поляками були сім'я вчителів початкової школи, а також залізничника Котиня (дві літні особи).

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі залишили село. Сім'я Котиня перебувала на місці. Тут після війни померла.

У 1943 р. під час облави на повстанців убиті, ймовірно, гітлерівцями 6 мешканців села. Участь поляків-шуцманів у злочині не виявлена.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 6 українців. У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КРАСКА

Вигранка (Вираний) (Wygranka), хутір – 1 обійстя. ***Загородки*** (Zagorodki), хутір – 2 обійстя. ***Подерушина*** (Poderuszyna), хутір – 6 обійсть. ***Проскурка*** (Proskurka), хутір – 8 обійсть. ***Смільна*** (Smilna), хутір – 12 обійсть. ***Шістка*** (Szystka), хутір – 5 обійсть.

Називаються також: Воронове, Іванівка, Мацький, Човний.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Шменьки (Szmenki), село.

Свідчать Гудко (Гурська) Олександра Федосіївна, д. н. 13.03.1916 р., Кондратюк Кирило Петрович, д. н. 17.03.1939 р., Нефедюк Адам Мефодійович, д. н. 01.10.1918 р.

58 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському середовищі поляком був лише самотній учитель-квартирант, що працював у початковій польській школі.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель повернувся на батьківщину.

У 1941 р. на території села вчинено два вбивства т. зв. «радянських активістів». Здійснив кримінальний злочинець, що не мав жодного відношення до ОУН чи УПА.

У 1943 р. під час облави на повстанців у Шменьках застрілені гітлерівцями 6 мешканців сусіднього села Краска (див.).

Протягом 1938–1944 рр. загинули 2 українці, вбиті співплемінником, кримінальним злочинцем, 6 українців убили гітлерівці (враховано у селі Краска – див.). У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ШМЕНЬКИ

Нивки (Nywki), хутір – 7 обійсть. ***Осівці*** (Osowce), хутір – 1 обійстя. ***Повиніс*** (Powynos), хутір – 4 обійстя. ***Сеньки*** (Senki), село – 28 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів і села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність хуторів у переліку населених пунктів, відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили в селі Сеньки.

* * *

Кортеліси (Kortelisy), село.

Свідчать Пешук Йосип Дмитрович, д. н. 01.09.1922 р., Круш Яків Тихонович, д. н. 08.10.1921 р.

193 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Розташовувалося на просторому терені, третина мешканців жила на хуторах. Ряд їх тепер є окремими населеними пунктами (див. нижче).

Основне населення – українці. Поляками були вчителі польської початкової школи (3 особи) та поліціянти (9 осіб, у т. ч. комендант – єдиний жив із сім'єю). Для охоронців порядку в селі збудували спеціальне приміщення постерунку разом із житлом для них. Під своєю опікою мали й навколишні села.

Спорудили й осаду для лісничого.

У лісах навкруги знаходилося не менше 5 обійсть охорони, яка складалася виключно з поляків.

У 8 «жидівських» хатах жили близько 40 сімей євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії місцеві «комсомольці» (як себе звали) зробили спробу заволодіти зброєю, що її мали поліціянти. Ті не далися, в перестрілці один із них був поранений. Відразу всі, а також більшість лісової охорони з сім'ями, з села втекли. Залишалися тільки на хуторі Запілля Вєзьорек та на хуторі Червінка «Фаринець». На початку 1940 р. обидва з сім'ями депортовані вглиб СРСР.

З приходом гітлерівців єврейські мешканці опинилися в умовах повного безправ'я. Коли влітку 1942 р. гітлерівці влаштували в селі облаву на червоних партизанів і один, поранений, сховався на території Кортеліс, вони видали його гітлерівській жандармерії, сподіваючись таким вчинком заслужити її доброзичливість. Результат виявився протилежним: разом із виданим гітлерівці розстріляли й двох доносщиків. Червоні партизани невдовзі повернулися, аби забрати пораненого, дізналися про вчинок євреїв. Їхній обізлений командир дав наказ: «Бей жидов, спасай Расію!» За його виконання разом із підлеглими взявся й сам. На очах враженого села червоні розстріляли близько 100 єврейських сусідів, що потрапили їм під гарячу руку. Змилувалися тільки над

літнім євреєм, який тлумачив, що в червоних партизанах перебувають його два сини й донька. Мешканці села поховали вбитих у суміжному селі Млинові (див.).

Після двох попереджень про групову відповідальність за дії загону червоних партизанів, який складався з колишніх радянських військовиків, що осіли в селі й убили гітлерівського офіцера, 9 вересня 1942 р. підрозділ вермахту підступно знищив 2892 українських мешканців Кортеліс, ще 1026 – у сусідніх селах Бірки, Борисівка і Заболоття Брестської області. Про ступінь довіри гітлерівців до поліцаїв-українців, які ще трималися служби в них, – через півроку вони втекли «в ліс» до УПА, – свідчить такий факт: використовуючи їх для згону земляків «на сход», видали їм на гвинтівку по одному патрону і не розголосили справжнього наміру кривавої розправи навіть над родичами. Вони теж загинули. Врятувалися тільки жителі віддалених хуторів, які не прийшли на збір.

Наступного 1943 р. під час переслідування відділів УПА до села неодноразово навідувалися гітлерівці разом із новонабраними шуцманами-поляками. Вбиті за підозрою Ліхван Мирон, р. 45, матір Дордюка Василя Никифоровича, а також двоє колишніх радянських військовополонених. У суміжному Ситяному (Висоцьку) (див.) застрілені брати Петро і Сава Карпуки, що переховувалися там. Їх порахували агентами УПА.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили не менше 2896 українських мешканців села, в т. ч. 4 жителів та ще 2 колишніх радянських військовополонених застрілені ними разом із шуцманами-поляками, червоні партизани вбили близько 100 євреїв.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КОРТЕЛІСИ

Бір (Bir), хутір – 5 обійсть. ***Білиця*** (Bilica), хутір – 7 обійсть. ***Дерецьке*** (Дероцьке) (Dereckie), хутір – 2 обійстя. ***Довгасове*** (Dowhasowo), хутір – 6 обійсть. ***Дорошеве*** (Доротеве) (Doroszewo), хутір – 8 обійсть. ***Заквищене*** (Заквішане) (Zakwiszczeno), хутір – 3 обійстя. ***Залісся***

(Zalesie), хутір – 1 обійстя. ***Запідне I*** (Запілля?) (Zapidno), хутір – 1 обійстя. ***Запідне II*** (Запілля) (Zapidno), хутір – 5 обійсть. ***Запоківне*** (Zapokówne), хутір – 39 обійсть. ***Заселеве*** (Zasełewo), хутір – 5 обійсть. ***Косиці*** (Kosice), хутір – 13 обійсть. ***Лядець*** (Ladec), хутір – 4 обійстя. ***Полище*** (Поліше) (Połyszcze), хутір – 4 обійстя. ***Поплівці*** (Поплавці) (Popliwce), хутір – 13 обійсть. ***Пукаве*** (Пукове) (Pukawe), хутір – 1 обійстя. ***Рибине*** (Rybino), хутір – 13 обійсть. ***Свидове*** (Swydowe), хутір – 2 обійстя. ***Соснівка*** (Sosnówka), хутір – 7 обійсть. ***Стара Нива*** (Stara Nywa), хутір – 6 обійсть. ***Сукач*** (Sukacz), хутір – 3 обійстя. ***Тарасове*** (Tarasowo), хутір – 5 обійсть. ***Тепенець*** (Тепечець) (Tepenec), хутір – 5 обійсть. ***Хомут*** (Chomut), хутір – 15 обійсть. ***Ягідкове*** (Jagodkowe), хутір – 1 обійстя.

Називаються також хутори Запілля і Червінка.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Межисить (Meżysyt), село.

Свідчать Приймачук Василь Федорович, д. н. 03.10.1921 р., Солдатенко Анастасія Кирилівна, д. н. 01.01.1925 р., Приймачук Пилип Юхимович, д. н. 27.11.1936 р.

Українське село. Поляки в кількості 3 військових осадників мешкали окремою колонією. Жили кілька сімей євреїв (21 особа) та сім'я цигана, коваля Гученка з 7 осіб.

З оголошенням у вересні 1939 р. про прихід Червоної армії місцеві українці, – ймовірно комуністи, – зробили спробу нападу на них, аби забрати зброю. Ті приєдналися до підрозділу Війська Польського, що рухався через село, разом із ним назовсім залишили Залухів.

Єврейських та циганських мешканців села у 1942 р. гітлерівці вбили.

У 1944 р. під час проходження фронту село спалене.

Протягом 1938–1944 рр. з українців та поляків не загинув ніхто, від рук гітлерівців – 14 євреїв, 7 циганів.

За S.: відсутність інформації.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ МЕЖИСИТЬ

Біла Вода (Biała Woda), хутір – 12 обійсть. ***Вал*** (Wał), хутір – 7 обійсть. ***Голики*** (Галис) (Holiki), хутір – 14 обійсть. ***Дениси*** (Denysy), хутір – 11 обійсть. ***Дубровиця*** (Dubrowica), хутір – 11 обійсть. ***Заприп'ять*** (Zaprypieć), хутір – 4 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Бродятине (Brodiatyno), село.

Тоді хутір.

Свідчать Приймачук Василь Федорович, д. н. 03.10.1921 р., Приймачук Пилип Юхимович, д. н. 27.11.1936 р., тогочасні мешканці сусіднього села Межисить, Семенюк (Малішевська) Софія Іванівна, д. н. 19.07.1914 р., тогочасна мешканка сусіднього села Щедрогір.

23 обійстя. Жили українці, за винятком сім'ї поляка-лісника Малішевського. У 1939 р. хутора не залишав. За радянської влади не репресований. Син теж був лісником, жив в ур. Княже (Крижі?), 1944 р. убитий червоними партизанами (див. лісництво Смольна). Донька до Польщі не виїжджала, вийшовши заміж за українця, назавжди залишилася на Волині. Із нащадками мешкає в селі Щедрогір.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Залисиця (Zalisica), село.
Тоді хутір Залисище.
23 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).
Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Млинове (Młynowo), село.

Свідчать Дордюк Василь Дмитрович, д. н. 28.09.1922 р., Максимчук Трихон Іванович, д. н. 28.12.1930 р., Максимчук (Корпач) Варвара Павлівна, д. н. 07.03.1935 р.

108 обійсть.

Виключно українське село. Більше половини мешканців жили на хуторах.

Поляками були тільки привізна лісова охорона, розміщена з сім'ями по одному на ряді хуторів.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії усі жителі-поляки вибралися з села.

Влітку 1942 р. червоні партизани, розстрілявши єврейських мешканців суміжних Кортеліс (див.), наказали мешканцеві села «Єзю» Антону вивезти трупи власним возом до ями в Млиновому й там закопати.

9 вересня 1942 р. гітлерівці винищили 2892 українських мешканців суміжних Кортеліс та 1026 осіб у сусідніх селах Бірки, Борисівка і Заболоття Брестської області, збиралися те саме зробити і в Млиновому. Та населення кинулося врозтіч, і намір карателів зірвався.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Годинь (Godyń), хутір – 45 обійсть. ***Долина*** (Dolina) (тоді – хутір) село. ***Пересмої*** (Peresmoi), хутір – 5 обійсть. ***Підгодинець*** (Podgodyniec), хутір – 6 обійсть. ***Порохно*** (Porochno), хутір – 12 обійсть. ***Посіячин*** (Posiejaczyn), хутір – 9 обійсть. ***Рибія*** (Rybija), хутір – 5 обійсть. ***Рита*** (Ryta), хутір – 8 обійсть. ***Топище*** (Topyszcze), хутір – 3 обійстя. ***Хрусля*** (Chrusla), хутір – 13 обійсть. ***Ярогдаве*** (Jarogławe), хутір – 6 обійсть.

Жили одні українці. На хуторі Долина – охоронець лісу поляк Швейковський із сім'єю.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. Швейковський із сім'єю повернувся на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Доманове (Domanowo), село.

Свідчать Карпик (Мусюк) Варвара Павлівна, д. н. 17.12.1917 р., Пашук (Панчук) Євгенія Степанівна, д. н. 17.12.1924 р., Омелянчук Федір Петрович, д. н. 20.07.1935, Пашук Леонід Абрамович, д. н. 21.08.1931 р.

30 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському середовищі в 1930-ті рр. поселився завідуючий тартаком, а також лісничий Бернат з сім'єю.

Завідувач тартака виїхав ще перед вереснем 1939 р. Із початком війни 1 вересня 1939 р. в селі вбитий пострілом із німецького літака жовнір Війська Польського.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. усі польські мешканці повернулися на батьківщину.

У 1940 р. депортовано вглиб СРСР сім'ю українців Пашуків.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ДОМАНОВЕ

Броди (Brody), хутір – 10 обійсть. ***Сільце-Млинівське*** (Sielce Młynowskie), село (тоді – хутір) – 59 обійсть. ***Випучок*** (Wypuczek), хутір – 5 обійсть. ***Варисовата*** (Warysowata), хутір – 2 обійстя. ***Вепра*** (Wepra), хутір – 23 обійстя. ***Довга Нива*** (Dowha Nywa), хутір – 13 обійсть. ***Зарівня*** (Zarównia), хутір – 10 обійсть. ***Киселеве*** (Kisielowo), хутір – 8 обійсть. ***Корчулище*** (Korczuliszcze), хутір – 1 обійстя. ***Луги*** (Луговий) (Ługi), хутір – 4 обійстя. ***Сухині*** (Suchynie), хутір – 3 обійстя. ***Щиглівка*** (Щоглівка) (Szczyglówka), лісничівка – 1 обійстя.

У 1930-ті рр. в лісничівці Щиглівка розміщено охоронця лісу поляка Ридиковського (Радзіковського) з сім'єю, ще одного в лісничівці Корчулище.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії усі польські поселенці вибралися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Сільця-Млинівські (Sielca Młynowskie), село.

Свідчать Полівода Петро Іванович, д. н. 01.02.1921 р., Полівода (Дордюк) Марфа Вікторівна, д. н. 05.02.1927 р.

59 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському середовищі до 1938 р. поляками були 3 вчителів державної польської початкової школи. Того року їх кількість збільшилася за рахунок переходу з православ'я на католицтво 10-ти сімей українських мешканців. Зміна релігії вважалася автоматичною зміною національності. Однак із приходом Червоної армії надій на привілеї, що їх обіцяла польська влада, не стало. Неофіти повернулися до покинутого православ'я, знову стали українцями.

У 1943 р. червоними партизанами вбитий голова сільської управи, обраний односельцями під час окупації, Гриневич Андрій, р. 40. У свою чергу гітлерівці розправилися з недавніми радянськими активістами: застрілили Паливоду Степана Кіндратовича, дружину, двох синів, невістку, родичку (6 осіб), а також комсомольців Дордюка Марка Ілляшовича, Омелянчука Івана Осійовича, Сахарчука Трохима Васильовича. Вони виявили в селі і знищили сім'ю євреїв із міста Ратного (7 осіб), яка переховувалася в українців.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 9 українців, 7 євреїв, українець убитий червоними партизанами. У час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Поступель (Postupel), село.

Свідчать Ядчук Федір Йосипович, д. н. 01.07.1914 р., Юхимець Дмитро Васильович, д. н. 10.04.1932 р.

128 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

У селі з виключно українським населенням учителювали в початковій школі дві молоді дівчини-польки. Співплемінником був надісланий лісник Зімний. Жив із сім'єю в лісничівці.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. обидві польки, лісник із сім'єю залишили село.

У 1943 р. повстанці покарали за зраду Коруся Миколу, 18 р.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ПОСТУПЕЛЬ

Виробки (Wyrobki), хутір – 9 обійсть. ***Крива*** (Krywa), хутір – 2 обійстя.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Адамівка (Adamówka), село.

Свідчать Неоднічик Василь Миронович, д. н. 12.01.1927 р., Неоднічик (Ващук) Горпина Филимонівна, д. н. 20.10.1932 р., Ковальчук Сергій Олексійович, д. н. 01.03.1922 р., тогочасні мешканці сусіднього хутора Зади (Зоряне), Ядчук Федір Йосипович, д. н. 01.07.1914 р., тогочасний мешканець сусіднього села Поступель.

42 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили одні українці. Згодом надіслано 4 сім'ї поляків, працівників лісової охорони навколишніх лісів. Жили з сім'ями окремо в лісничівках.

У лютому 1940 р. всі польські мешканці депортовані вглиб СРСР. Невдовзі те саме вчинено із 5-ма сім'ями українців.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ АДАМІВКА

Бір (Bir), хутір. **Верхи** (Werhy), хутір – 4 обійстя. **Вороничка** (Woronyczka), хутір – 5 обійсть. **Дубровиця** (Dąbrowica), хутір – 10 обійсть. **Забрідський** (Zabrodski), хутір – 6 обійсть. **Липини** (Lipiny), хутір – 6 обійсть. **Лучинський** (Łuczyński), хутір – 4 обійстя. **Панська** (Pańska), хутір – 2 обійстя. **Підверхи** (Podwerchy), хутір – 4 обійстя. **Порубань** (Porubań), хутір – 7 обійсть. **Терешкова** (Терешківка) (Tereszkowa), хутір – 4 обійстя. **Херма** (Cherma), хутір – 8 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Зоряне (Zady), село.

Тогочасний хутір Зади.

Свідчать Неоднічик Василь Миронович, д. н. 12.01.1927 р., Неоднічик (Ващук) Горпина Филимонівна, д. н. 20.10.1932 р., Ковальчук Сергій Олексійович, д. н. 01.03.1922 р.

30 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед українців полькою була вчителька початкової школи. В урочищі Контора жили 2 сім'ї лісників-поляків.

У вересні 1939 р. з початком німецько-польської війни гітлерівський літак скинув на хутір 2 бомби. Вбиті жителі села Питель Семен, його дружина Ганна, дитина.

Тоді ж перед приходом Червоної армії вчителька вибралася з села. Лісники залишалися. У 1940-му р. депортовані вглиб СРСР.

У 1943 р. вбитий невідомими за співпрацю з НКВД, ймовірно, кущовим відділом самооборони чи упівцями, – радянський активіст, комсомолець Мальчук Володимир.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 3 українців, ще одного повстанці – за співпрацю з НКВД. У час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Прохід (Prochód), село.

Свідчать Брилюк Артем Кирилович, д. н. 02.11.1928 р., Котюх Олександр Никифорович, д. н. 28.03.1924 р., Панько Флор Оксентійович, д. н. 03.10.1917 р.

У виключно українському середовищі села жила сім'я єврея Нухема Шефтеля – займалася чесанням вовни і сепарацією молока.

У 1942 р. гітлерівці вивезли її до міста Ратне, знищили.

Поляки не жили. Польські шуцмани на службі в гітлерівських окупантів вели себе в селі без ексцесів.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Комарове (Komarowo), село.

Свідчать Шура Іван Тихонович, д. н. 10.09.1924 р., Шура Олександр Макарович, д. н. 05.03.1924 р.

109 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Виключно українське село.

Відоме високою національною свідомістю мешканців.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Конище (Koniszcze), село.

Свідчать Харлампович (Панько) Улита Ярмолаївна, д. н. 12.07.1929 р., Бурчак (Чесак) Марина Федорівна, д. н. 14.10.1918 р.

73 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі мешкав поляк Уклінський, за дружину мав українку. Протягом усього часу війни залишався в селі.

Під час гітлерівської окупації солдати вермахту застрілили українку Настю Заєць за «довгий язик» – у розмові з ними ганьбила окупантський режим.

У післявоєнний час дружина і син Уклінського вбиті. У злочині слідство запідозрило саме Уклінського. Заарештований і за це засуджений.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили українку, іншу з сином у післявоєнний час на побутовому ґрунті – чоловік-поляк.

У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Старостине (Staroscin), село.

Свідчать Зек Євдокія Сафронівна, д. н. 19.07.1930 р., Семенюк Улита Панасівна, д. н. 12.05.1914 р.

61 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*). Жили виключно українці.

У вересні 1939 р. мешканець села, сповідник комуністичних переконань, Ксенофонт Мамчур, р. 40, взяв участь у захопленні групою колишніх членів КПЗУ зброї у підрозділу Війська Польського, який перед наступом Червоної армії рухався від кордону. Спроба була невдалою, польські військовики закололи його багнетами.

У 1938–1944 рр., у 1939 р., в час наростання міжнаціонального протистояння загинув українець, убитий вояками польської армії.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СТАРОСТИНЕ

Болоття (Bolotja), хутір. **Гаття** (Hacia), хутір. **Копань** (Kopań), хутір. **Зашелеп'є** (Zaszelepje), хутір.

Жили виключно українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Річиця (Reczyca), село.

Свідчать Нінічук Ольга Федорівна, д. н. 29.01.1929 р., Лагодюк (Галапчук) Василина Миколаївна, д. н. 18.06.1927 р., Лагодюк Андрій Кирилович д. н. 01.09.1929 р., Гордин (Супрунюк) Марта Петрівна, д. н. 13.09.1923 р.

221 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

До виключно українського середовища польська влада надіслала підрозділ державної поліції, поселений у новозбудованому приміщенні постерунку. Їхній командир Камінський був із сім'єю. Із поляків складалися також усі вчителі (3 особи) початкової школи з виключно польською мовою викладання.

Жили 5 сімей євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі польські мешканці залишили село.

Єврейських мешканців у 1942 р. гітлерівці вивезли до гетто в місто Ратне, там розстріляли.

У 1943 р. під час переслідування повстанців та червоних партизанів гітлерівці разом із поляками-шуцманами вбили 6 українців, переважно літніх людей: Михальчука Микиту, Гордунь Марію, Івчика Дмитра, Хмілевську Ганну, «Томаша», поранили Нінічук Федосію. Червоні партизани в перестрілці – дівчину Нінічук Ганну, а також підлітка.

У 1944 р., переслідуючи партизанів, гітлерівці спалили майже все село.

Поряд із Річицею в 1944 р. втрапили під перехресний вогонь гітлерівців і підрозділу радянської армії, який ніби прийняв їх за гітлерівців, жовніри 27-ї піхотної дивізії, створеної на Волині Армією Крайовою. Тоді вона після невдалої сутички з гітлерівцями прорівалася на схід. Трагедія сталася при форсуванні ріки Прип'ять. Загинуло кількасот вояків.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці разом із поляками-шуцманами вбили 6 українців, 2 українців – червоні партизани в перестрілці. Під перехресним вогнем гітлерівців і підрозділу радянської армії загинуло кількасот жовнірів АК. У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ РІЧИЦЯ

Глинище (Gliniszcze) (Млинище), хутір – 5 обійсть. ***Острівки*** (Ostrówki) хутір – 5 обійсть. ***Підберезибне*** (Podberezybne), хутір – 3 обійстя. ***Підострів'я***

(Podostrówje), хутір – 3 обійстя. ***Провідки*** (Prowodki), хутір – 9 обійсть. ***Точища*** (Toczyszcza), хутір – 7 обійсть. ***Шершні*** (Szersznie), хутір – 2 обійстя.

Жили виключно українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Мельники-Річицькі (Mielniki Reczyckie), село.

Свідчать Геналюк Мар'яна Семенівна, д. н. 17.02.1922 р., Сенченкова (Геналюк) Ганна Семенівна, д. н. 21.05.1938 р., Костючик (Геналюк) Марія Миколаївна, д. н. 17.05.1932 р., Тищук (Кобець) Марія Якимівна, д. н. 19.10.1940 р.

122 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському оточенні жили 2 сім'ї поляків, які працювали вчителями у початковій школі села. В лісі, що оточував село, в лісничівці, жив охоронець-гайовий поляк Корпач.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі поляки залишили село.

У 1944 р. половина обійсть села спалена під час проходження фронту.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

Піски-Річицькі (Piaski Reczyckie), село.

Свідчать Сільчук (Гінелюк) Оксенія Григорівна, д. н. 25.02.1919 р., Костючик Олексій Іванович, д. н. 15.09.1934 р., Костючик (Кіпень) Тетяна Давидівна, д. н. 05.01.1936 р., Оївчик Матвій Аникійович, д. н. 06.08.1928 р.

93 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Серед виключно українського населення тимчасово мешкало на квартирах троє вчителів польської початкової школи (2 поляків, 1 німець). У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі вони повернулися в рідні краї.

Від 1942 р. в селі переховувалися єврейські мешканці з сусідніх сіл. Серед українського населення врятувалися.

У 1943 р., переслідуючи повстанців і червоних партизанів, гітлерівці бомбардували село, убили Костючика Івана Олексійовича, р. 45, Кошелюка Марка, Северинюк Марію, Кобець Марію з немовлям. Червоні партизани застрілили Кошелюка Марка і Прачука Андрія, а також повстанського лікаря, надісланого з міста Каменя-Каширського (див.).

Уроженцями села були Іван Олексійович Кобець і Андрій Кошелюк. Перший під псевдо «Мазепа» став сотенним УПА, брав участь у ряді боїв із гітлерівцями й червоними партизанами. Зокрема, його сотня відома в народі тим, що відбирала в гітлерівців награбовану по навколишніх селах селянську худобу й вертала її власникам. Цим заслужила повагу в земляків і злобу в енкаведистів, які пришивали повстанцю ярлик «бульбаша», «бандьори»-бандита. В одній із нерівних сутичок із ними в селі Гута-Кам'янська останню кулю Іван Кобець залишив для себе.

Андрій Кошелюк присвоїв собі двозначне псевдо «Орудієє», напевне, не знаючи, що в російській мові воно значить не тільки «гармата», але «знаряддя». В дійсності й виявився знаряддям, дуже вигідним енкаведистам. Добувши зброю, – а це зробити було легко, – оголосив себе «бандерівцем», хоч до УПА, тим більше до ОУН (бандерівців) ніколи не належав. Застрілив мешканця Річиці малолітнього єврейського хлопчика, грабував і жорстоким способом убивав земляків-українців. Став дійсно знахідкою для агентів НКВД, які хвацько розпустили чутки, ніби саме він і є типовим «бандерівцем». У післявоєнний час засуджений радянським судом. Підтасований судовий процес широко використано для ганьблення ОУН і УПА, до яких жодного відношення не мав.

Протягом 1938–1944 рр. 4 українців убиті гітлерівцями, 2 – червоними партизанами, кримінальним злочинцем із українців – єврей. У час наростання міжнаціонального протистояння

мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ПІСКИ-РІЧИЦЬКІ

Голимивця (Holymywcia) (Галинівці?), хутір – обійстя. ***Доброділо*** (Dobrodiło), хутір – 8 обійсть. ***Кальна Струга*** (Kalna Struga), хутір – 2 обійстя. ***Лиска*** (Łyska) (Лісок), хутір – 4 обійстя. ***Нивголове*** (Nywhołowo), хутір – 3 обійстя. ***Підхать*** (Podchat) (Підхатній), хутір – 3 обійстя.

Жили виключно українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Самари (Samary), село.

Свідчать Шинкарук Петро Купріянович, д. н. 20.07.1927 р., Корнелюк Василь Іванович, д. н. 15.07.1915 р., Корнелюк (Баранчук) Ганна Михайлівна, д. н. 10.07.1924 р.

У селі з навколишніми хуторами нараховувалося 499 обійсть, із них у селі Самари – лише 70 (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі поляками були вчителі початкової польської школи: Бартоломей Фудалій (запам'ятався тим, що вельми бив дітей-українців), Оніхімовський, ще один. В лісництві мешкали 2 сім'ї – лісничого Мєшковського й охоронця лісу.

Жили 9 (10) сімей євреїв – торгували, шили одяг.

У 1939 р. з наближенням Червоної армії майже всі польські мешканці вибули – за винятком одного з учителів. Згодом працював в українській школі. Подальша доля невідома. Залишився також лісничий Мєшковський. У 1940 р. з сім'єю депортований углиб СРСР.

Майже всіх євреїв у 1942 р. винищили гітлерівці. Одну єврейку на хуторі Забріддя переховувала сім'я українців. Окупанти вислідили, вбили разом з 4 українцями.

Коли у березні 1943 р. поліцаї-українці втекли «в ліс» до УПА, гітлерівці спорядили підрозділ вермахту для пошуку батьків утікачів. Хтось у селі вистрілив у переслідувачів. Цього стало досить, аби окупанти вбили 16 мешканців Самарів, – старих, малих, – хто потрапив під руку. Ще 5 (7) осіб гітлерівці застрілили в червні після того, як у селі побували червоні партизани, а населення їх «приймало». Восени окупанти пограбували єдиний скарб селян – худобу. Молодих чоловіків у кількості 5 (6) змусили гнати її в напрямі міста Берестя. Додому не повернулися.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці знищили 30 (33) українців, не менше 27 євреїв. У час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ САМАРИ

Бірки (Borki), хутір – 9 обійсть. ***Боровуха*** (Borowucha), село (тоді – хутір) – 30 обійсть. ***Букатин*** (Bukatyn), хутір – 5 обійсть. ***Вересця*** (Werescia), хутір – 17 обійсть. ***Висока*** (Wysoka), хутір – 13 обійсть. ***Головище*** (Hołowyszcze), село (тоді – хутір) – 25 обійсть. ***Гребениха*** (Hrebenycha), хутір – 6 обійсть. ***Груд*** (Hrud), хутір – 15 обійсть. ***Гручика*** (Hruczyka), хутір – 13 обійсть. ***Дідень*** (Dideń), хутір – 5 обійсть. ***Добриця*** (Dobryca), хутір – 9 обійсть. ***Довга Нива*** (Dowha Nywa), хутір – 6 обійсть. ***Доменове*** (Domenowe) (Доманове), хутір – 1 обійстя. ***Дрелі*** (Dreli), хутір – 5 обійсть. ***Дубова I*** (Dubowa I), хутір – 6 обійсть. ***Дубова II*** (Dubowa II), хутір – 5 обійсть. ***Забріддя*** (Zabriddia) (Заброж?), хутір – 3 обійстя. ***Загразки*** (Zahrazki), хутір – 7 обійсть. ***Залісся*** (Zalesie), хутір – 15 обійсть. ***Занивське*** (Zaniwskie), хутір – 16 обійсть. ***Заозер'я*** (Zaozerje), хутір – 3 обійстя. ***Караулька*** (Karaulka), хутір – 6 обійсть. ***Козовата*** (Kozowata), село (тоді – хутір) – 25 обійсть. ***Крива Нива*** (Krywa Nywa), хутір – 17 обійсть. ***Кривське*** (Krywskie), хутір – 3 обійстя. ***Кришеве*** (Kryszewe), хутір – 11 обійсть. ***Льнище*** (Lnyszcze), хутір – 9 обійсть. ***Мокре I*** (Mokre I), хутір – 2 обійстя. ***Мокре***

II (Mokre II), хутір – 3 обійстя. ***Мутвиця*** (Mutwica) (Мутониця), хутір – 2 обійстя. ***Олеська*** (Oleska), хутір – 5 обійсть. ***Олянниця*** (Olannica), хутір – 6 обійсть. ***Олькове*** (Olkowo), хутір – 2 обійстя. ***Під'язівні*** (Podjazowne), село (інакше – Під'язовенне, хутір) – 2 обійстя. ***Плоска*** (Płoska) (Пласька), хутір – 2 обійстя. ***Похил*** (Pochył), хутір – 3 обійстя. ***Пристав*** (Prystaw), хутір – 11 обійсть. ***Пухавка*** (Puchawka), хутір – 1 обійстя. ***Теребовичі*** (Terebowicze), село (тоді – хутір) – 20 обійсть. ***Тризуб*** (Tryzub), хутір – 6 обійсть. ***Тушенове*** (Tyszenowo), хутір – 4 обійстя. ***Хвоїще I*** (Chwoiszcze I), хутір – 5 обійсть. ***Хвоїще II*** (Chwoiszcze II), хутір – 3 обійстя. ***Чемеринки*** (Czemerynki), хутір – 6 обійсть. ***Язавні*** (Jazawnie), село (тоді – хутір) – 38 обійсть.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Самари-Оріхові (Samary Orechowe), село.

47 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили одні українці. Поляком був учитель початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчитель залишив село.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ САМАРИ-ОРІХОВІ

Свідчать Колядюк Югин Іванович, д. н. 18.02.1927 р., Колядюк Юстин Каленикович, д. н. 14.10.1929 р., Колядюк (Галімук) Єфросинія Трохимівна,

д. н. 22.05.1931 р., тогочасні мешканці хутора Голики.

Боровенка (Borowenka), хутір – 15 обійсть. ***Бичак*** (Byczak), хутір – 9 обійсть. ***Ведмеже*** (Wedmeże), хутір – 8 обійсть. ***Голики*** (Goliki), хутір. ***Гуска*** (Huska), хутір – 6 обійсть. ***Денисы*** (Denysy), хутір. ***Замучениче*** (Zamuczenycze), хутір – 22 обійстя. ***Засвіта*** (Zaswita), хутір – 24 обійстя. ***Ілиця*** (Ilica), хутір – 9 обійсть. ***Маковища*** (Makowiszcza), хутір – 3 обійстя. ***Саховече*** (Sachowecze), хутір – 7 обійсть. ***Свідове*** (Swidowe), хутір – 11 обійсть.

Жили одні українці.

У 1943 р. від гітлерівців переховувалися євреї, мешканці села Самари. За це ряд хат спалено.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

Березники (Berezniki), село.

24 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Мале Оріхове (Małe Orechowe), село.

24 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Тур (Tur), село.

Свідчать Герасимук Лукаш Ійович, д. н. 10.10.1925 р., Микийчук Іван Петрович, д. н. 09.09.1938 р., Глущук Іван Омелянович, д. н. 22.08.1923 р.

У виключно українське село працівниками лісової охорони було надіслано 4 поляків. Приїхали з сім'ями.

Мешкали також 7 сімей євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії усі поляки вибралися з села.

Влітку 1942 р. гітлерівці звезли до села єврейських мешканців гміни Заболоття. З місцевими жителями зібрали близько 90 осіб. Всі розстріляні.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

* * *

Щедрогір (Szczedrohorszcze), село.

Вживається також назва Щедрогорще, село.

Свідчать Семенюк (Малішевська) Софія Іванівна, д. н. 19.07.1914 р., а також Середюк Омелян Степанович, д. н. 01.02.1914 р., тогочасний мешканець суміжного хутора Окачеве.

До виключно українського села вчителем початової школи був надісланий поляк Болєслав Зінтара. Дружина надавала медичну допомогу.

Мешкали 2 сім'ї євреїв.

У вересні 1939 р. сім'я поляків залишилася в селі.

За радянської влади Б. Зінтара вчителював у нововідкритій у селі школі з українською мовою навчання.

Єврейські жителі від 1942 р. за сприяння українських сусідів переховувалися в селі. Декотрих із них убив кримінальний злочинець із українців Андрійчик, інші врятувалися. Спадкоємці обох сімей до сьогодні живуть у селі.

У 1943 р. теж Андрійчиком убита сім'я Б. Зінтари (4 осіб, у т. ч. 2 дітей). Ним же знищена сім'я українців Андріюків (3 особи), син яких за радянської влади працював секретарем сільської ради.

Протягом 1938–1944 рр. кримінальний злочинець із українців убив 3 співплемінників, 2 (чи 3) євреїв, у час наростання українсько-польського протистояння – 4 поляків.

За S.: відсутність інформації.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЩЕДРОГІР

Свідчать Середюк Омелян Степанович, д. н. 01.02.1914 р., тогочасний мешканець хутора Окачеве, а також Семенюк (Малішевська) Софія Іванівна, д. н. 19.07.1914 р., тогочасна мешканка суміжного села Щедрогір (Щедрогорще).

Андріюки (Andrejuki), хутір – 8 обійсть. ***Башлівка*** (Baszlówka), хутір – 10 обійсть. ***Гори*** (Hory), хутір – 20 обійсть. ***Доманиця*** (Domanica), хутір – 10 обійсть. ***Залуття*** (Zalutje), село (тоді – хутір) – 12 обійсть. ***Крупин*** (Krupin), хутір – 19 обійсть. ***Колотвища*** (Kołotwiszcza), хутір – 6 обійсть. ***Окачеве*** (Okaczewo), село (тоді – хутір) – 40 обійсть. ***Почіпці*** (Poczypce), хутір – 4 обійстя. ***Самари*** (Samary) (Самарки), хутір – 14 обійсть.

Жили одні українці.

У 1943 р. в Окачеві від рук червоних партизанів загинула «Оліяшиха», зв'язкова УПА.

Протягом 1938–1944 рр. червоні партизани вбили українку, в час наростання українсько-польського протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

СТАРОВИЖІВСЬКИЙ РАЙОН

Стара Вижівка (Stara Wyżwa), селище.

Тоді Стара Вижва, село.

Свідчать Конончук Олена Кузьмівна, д. н. 20.05.1924 р., Паримончук Петро Остапович, д. н. 17.01.1937 р., зі слів батька Паримончука Остапа Андрійовича, д. н. 1900 р.

Серед української більшості поляками були вчителі з сім'ями – Лісовські, Ліцинські, Козьоли та ін., яких надіслано працювати до державної польської 8-класної школи. Українську (2 уроки на тиждень) викладав у ній поляк. У кількох лісничівках серед навколишніх лісів поселено з сім'ями поляків-лісників.

Жили 5 сімей євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі польські мешканці повернулися на батьківщину.

Влітку 1942 р. гітлерівці розстріляли на місці всіх євреїв.

Дійсно (S. 1051) у 1943 р. упівці вбили в селі ряд українських мешканців. Здійснено це як покарання за зв'язок з червоними партизанами. Запідозрених попереджували. Коли це не дало результату, їм зачитали звинувачувальний вирок у зраді України. Звичайно, виправданням убивства дітей служити це не може. Загинули: Макарук Марія, р. 38, її двоє малолітніх дітей (чоловіка Макарука Василя поранено – з його слів відомо про присуд повстанців), сестра В. Макарука, а також сім'я Вакулічів – дружина, двоє дітей, сім'я Мартинюків (6 осіб), Івчик Антон. Всього 14 осіб. Червоні партизани вбили трьох повстанців із числа молоді села, в т. ч. Гаврилюка (?).

Протягом 1938–1944 рр. загинуло від рук гітлерівців 5 єврейських сімей (близько 20 осіб), покарані упівцями 14 українців, 3 убиті червоними партизанами.

В'яжечна (Wiażeczna), хутір. ***Маковище*** (Makowyszcze), хутір. ***Особери*** (Osobery), хутір. ***Пасіка*** (Pasieka), хутір. ***Смички*** (Smeczki), хутір. ***Точища*** (Toczyszcza), хутір. ***Явір'я*** (Явор'є) (Jaworje), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Стара Вижва (Stara Wyżwa), залізнична станція.

3 обійстя у виробничому будинку та при ньому.

У 1920-ті рр. завезено й поселено 3 сім'ї поляків-залізничників: Копирів, Імбр і сім'ю Владека. Ймовірно, поряд жили євреї. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії Копири та сім'я Владека виїхали.

Єврейських мешканців улітку 1942 р. гітлерівці розстріляли на місці.

Сім'я Імбр залишилася в селі напостійно, жила після війни, тут похована.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність інформації.

Брідки (Brodki), село.

Свідчать Власюк (Бурда) Марія Юхимівна, д. н. 15.03.1921 р., Ляшук Мойсей Панасович, д. н. 31.01.1921 р., Ляшук (Власюк) Ганна Яківна, д. н. 20.05.1915 р.

Виключно українське село. Поляки не жили.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Ліски (Лиски) (Łyskie), хутір. ***Особериська*** (Osoberyska), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Мельники (Mielniki), село.

Свідчать Романчук (Калішук) Ольга Степанівна, д. н. 04.10.1923 р., Петрук Трохим Петрович, д. н. 28.02.1927 р.

131 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Виключно українське село. Поляки не жили.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

* * *

Божа Воля (Boża Wola), село. – див. Нова Воля.

* * *

Буцин (Bucyń), село.

Загальноприйнята вимова – Буцинь.

Спогад ***Войтюка*** *Трифона Яковича, д. н. 10.02.1927 р.*

«Я, Войтюк Трифон Якович, 1927 року народження, мешканець села Буцинь розкажу про трагічні події 1944 року. Трапилося саме так. 14 січня о другій годині дня мама мене розбудила. Це був Новий рік. Мені було 16 років. Було чути шум на дорозі. Я виглянув у вікно, побачив: іде колона автомобілів.

Невдовзі двоє німецьких офіцерів зайшло до хати, привіталися по-німецьки, мене запитали: «Ду біст кранк?» («Ти

хворий?») Я сказав: «Найн. Ніхт кранк». («Ні. Не хворий».) Побачили портрет Шевченка на стіні, показали на нього: «Дас іст гут. Шевченко гут». Оглянули хату. Пішли.

Я зачинив вхідні двері на засув і бачу: під вікнами йде двоє чоловіків у цивільному, говорять між собою: «Защеліць!» Я польську мову добре знав, зрозумів. Мама каже: «Тікай!» Я – на другі двері, нагнувся під плетнем, через нього – до сусіда, далі – до другого. Але там уже горять хлів, хата. Повернув убік, почув постріли. Стріляли з кулеметів, з автоматів. Я – до лісу. Стріляли, поки туди не добіг. По мені. З тої колони. Я падав у сніг, ще біг. Кулі свистіли.

У лісі зайшов у хату. Люди з села туди потікали. Глянули на мене – я напівроздягнений, босий. Питають: «Чи ти ще живий?» – «Живий», – кажу.

Я там перебув. Колона рушила далі. Вернувся я – то замість хат було згарище. Це зробили польські посіпаки, які були в кінці колони.

Тоді вони вбили в селі 17 душ, у тому числі мамину сестру Тарасюк Марію, її чоловіка Тарасюка Семена, бабусю Олену. З іншої сім'ї – Тарасюк Марію, Ганну, якій було 16 років, брата Васю – йому було 13 років. Далі – сім'ю Заблоцьких: Наталю, Ганну, ще Ганну Лісайчук, бабусю з Брунетівки Муху Олену і Гарбар Ганну. Ще четверо неповнолітніх дітей. Моя мама осталася в живих тому, що поляк уже націлився її стріляти, але вона зняла вгору руки, молилася і сказала по-польськи: «Матко Боска, помілуй нас!» Поляк опустив рушницю. Всі поляки вийшли з хати, забравши деякий одяг. Так наша хата осталася.

Всі ці жертви польського терору поховані на цвинтарі в Буцині в братських могилах по 5, по 6 чоловік».

Спогад ***Тарасюк*** *(Люклянчук) Марії Фоківни, д. н. 10.11.1922 р.*

«Я, Тарасюк Марія Фоківна, розкажу про ту біду, яка була у нас на Новий рік у 44-му. Ми були в хаті з чоловіком Тарасюком Сергієм удвох. Прийшов мій брат, кликав до батьків. Ми стали збиратися, бачимо фірманки дорогою їдуть. Пішли. Тільки зайшли до батьків, сіли за стіл, бачимо – фірманки все їдуть і їдуть. Дивимося – а вже горить там на хуторі, де ми живемо. Великий вогонь. Ми – з хати, а по нас стали

стріляти. Ми стали втікати. Я пішла в корчі коло сусідів. Там сіла – не могла йти, бо була беременна, тілько-тілько ходила.

А чоловік побіг до нашої хати. Прибіг туди – хлів горить. Корова вже згоріла, поросєта згоріли, овечки згоріли. Усе в нас тогди в хліві згоріло. Чоловік став гасити. Погасив, подивився на те все, сів. Тільки сів, ідуть жінки, кажуть: «Кидай тут, іди подивися, що там у тебе в батьків робиться». Приходить – аж і там усе згоріло. І хліви, й хата. І корови погоріли. Все!.. І батьки побиті! Батько забитий, мати забита, баба забита. Сестрина дочка забита. Четверо душ у хаті лежить. Матір – Марія, батько – Семен, баба – Ольга. Племінниця Гапка. А дівчини фамилія Лисайчук. Тарасюки – батьки і баба. Ще одна баба забита з Брунетівки... Тогди всього було дванадцять чоловік забито. То все – поляками».

Свідчать також Бодюк Трифон Якович, д. н. 10.02.1927 р., Шафарчук (Федчук) Катерина Михайлівна, д. н. 28.11.1923 р., Тарасюк Сергій Семенович, д. н. 01.10.1923 р., Люклянчук (Созоник) Євдокія Оверківна, д. н. 18.06.1915 р., Петрик (Люклянчук) Катерина Іванівна, д. н. 03.02.1940 р.

Абсолютною більшістю жителів були українці. До поляків належали надіслані вчителі 6-класної державної польської школи, в т. ч. – подружжя Бучинських. У її програмі для української мови знущально відводилася протягом тижня одна година, зате звітувалося, що школа – утраквістична (двомовна), національні потреби непольського населення, як це передбачено конституцією, враховуються. Рідкісним у воєводстві винятком було директорування в ній місцевого українця «з полєшукув» – природно, мусив сумлінно танцювати під дудку шовіністичної влади. До поляків належали два працівники гміни (її управа перебувала в сусідньому селі Седлище), аптекар Ольжинський, пасічник Войцеховський і лікарка (прізвище забуте). В Секуні знаходився римо-католицький костьол, розрахований на поляків із колоній у Пісочному та Черемшанці.

У 1939 р. всі польські мешканці залишилися в селі.

За радянської влади відкрито школу з українською мовою навчання. Вчителями до неї взято уродженців села, що мали

певну освіту. Педагогічна кар'єра їх була недовгою: через кілька місяців вчителі Богуславський, а також Кибич Сергій і Сметюк Семен, ряд учнів арештовані енкаведистами за створення серед молоді підпільної націоналістичної організації. Кибич Сергій і Сметюк Семен додому не повернулися. Богуславський після утримання в Ковелі та ще 3 сім'ї українців у 1940 р. депортовані вглиб СРСР. Кибич Сергій і Сметюк Семен в ув'язненні загинули.

Вчителі-поляки з приходом гітлерівців залишили село – надії на відновлення польської школи не світило й тепер. Із поляків у селі залишалася тільки лікарка.

Недобрий спомин про поляків у селі в пам'яті й посьогодні. Чорним днем стало 14 січня 1944 р. Наближався фронт, гітлерівці евакуювалися. Загін їхньої жандармерії разом із підрозділом «допоміжної» поліції з поляків рухався з міста Ратне до міста Ковель на залізничну станцію. Поряд із селом у них вистрілив колишній шуцман-українець Василь Ковтач, який у березні 1943 р. втік до УПА, а шуцмани-поляки мстили за це його батькам. Обізлені жандарми й шуцмани-поляки тут же зчинили стрілянину у відповідь, взялися палити будівлі найближчих хуторів Буциня над шосейною трасою. Убито 14 мешканців села, що потрапили під руку, в т. ч. всю сім'ю Пивницьких, Тарасюків – 4 особи (Семена, дружину Марію, доньку, родичку Ганну Гарбаришин), 5 осіб Ранців, інших Тарасюків – подружжя, Федчук Грипину. Мстячи за вбивство родичів, повстанці напали на шуцманів.

Лікарка-полька залишилася в селі назавжди. Після війни тут померла.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ БУЦИН

Духовщина (Duchowszczyzna), хутір. ***Заселиська*** (Zasełyśka), хутір. ***Запілля*** (Zapolje), хутір. ***Затяглі*** (Zatiehli), хутір. ***Осечно*** (Oseczno), хутір. ***Троцьове*** (Trociowe), хутір. ***Трудень*** (Trudeń), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння шуцмани-поляки з участю гітлерівців убили в селі й на суміжних хуторах – не менше 14 українців.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

* * *

Галина Воля (Halinowola), село.

Свідчать Климук Зіновій Георгійович, д. н. 16.02.1927 р., Климук (Гапонюк) Ольга Якимівна, д. н. 20.10.1924 р.

Серед українського населення жили 3 (4) сім'ї євреїв. Полькою була вчителька, що вийшла заміж за колегу-українця Новицького. Він перейшов на католицтво.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії подружжя залишило село.

Єврейських мешканців гітлерівці влітку 1942 р. вивезли до гетто в село Кримне, там розстріляли.

Протягом 1938–1944 рр., у 1942 р., гітлерівці вбили близько 15 євреїв. У час наростання українсько-польського протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ПРИ СЕЛІ ГАЛИНА ВОЛЯ

Чабани, хутір. Кілька обійсть.

Жили українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння хутір перебував поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Смолярі (Smolary), село.

Свідчать Савчук Яків Вакулович, д. н. 02.04.1920 р., Михалюк (Савчук) Ганна Вакулівна, д. н. 07.06.1922 р., а також Бідзюра Христина Іванівна, д. н. 04.08.1923 р, Гінчук (Глова) Кулина Якимівна, д. н. 01.10.1923 р., тогочасні мешканки суміжного села Новосілки.

Виключно українське село. До середини 1930-х років поряд було лісництво, в якому з сім'єю жив лісник-поляк. Згодом ліквідоване, польська сім'я виїхала.

В середині 1930-х років збудовано приміщення початкової школи і перенесено її з суміжного села Новосілки. Поселилися польська вчительська сім'я, а також самотній вчитель-поляк.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителі-поляки повернулися на батьківщину. Тоді ж селом рухався підрозділ Війська Польського, перед яким не було іншого вибору, крім капітуляції. Мешканець села, син Шуствала Супоня, напевне комуніст, вистрілив у військовиків. Ті ввірвалися в батьківське обійстя, знайшли на горищі патрони, вхопили батька, завели до сусіднього села Любохини. Там після знущань закололи багнетами.

У 1943 р. село спалили гітлерівці – за те, що мешканці не платили обтяжливого натурального податку-контигенту.

Тоді ж гітлерівців обстріляли в селі червоні партизани. Розлючені окупанти зігнали впійманих мешканців села докупи – їм грозила смерть. Мешканка села, – перед тим повернулася з примусових робіт у Німеччині, – трохи знала німецьку мову. Під особисту відповідальність запевнила, що жодного пострілу в них більше не буде. Цим порятувала від розстрілу.

Протягом 1938–1944 рр., у 1939 р., військовики-поляки закатували українця, згодом у час наростання українсько-польського протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СМОЛЯРІ

Діброва (Dubrowa), лісничівка Жив із сім'єю лісник-поляк.

У 1930-ті рр. ліквідована, польські мешканці виїхали.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння не існувала.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Новосілки (Nowosiolki), село.

Утворене в XIX ст. з мешканців села Кримне, яких самодур поміщик-поляк поселив поряд із селом Смолярі.

Тепер – у складі суміжного села Смолярі.

Свідчать Баглик (Гитюк) Мотруна Кіндратівна, д. н. 18.01.1930 р., Бідзюра Христина Іванівна, д. н. 04.08.1923 р., Гінчук (Глова) Кулина Якимівна, д. н. 01.10.1923 р.

Мешканцями були українці. З поляків – тільки привізні лісники, які мешкали в лісництві в лісі під селом Галина Воля (1 сім'я), в лісничівці біля села Любохини (2 сім'ї).

Польська державна початкова школа існувала в селі лише до середини 1930-х років. Далі переведена до села Смоляри. Вчитель переселився туди.

Лісник з лісничівки біля села Галина Воля в 1939 р. мобілізований до польської армії. Його дружина, а також усі інші лісники з сім'ями у вересні того ж року перед приходом Червоної армії повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

* * *

Глухи (Gluchy), село.

Свідчать Оксенчук Марія Іванівна, д. н. 02.07.1922 р., Бащук Ілля Семенович, д. н. 02.08.1920 р., Бащук (Дарчук) Марія Романівна, д. н. 19.09.1922 р.

Селянське середовище було виключно українським. Єдиним жителем-поляком став Колодієвський, який купив озеро, зарибнив його і для праці наймав мешканців Глухів. Село вважалося «комуністичним», тому вдячності за це не мав.

Вчителями державної початкової школи працювало подружжя українців, яке мусило викладати польською мовою.

З початком війни в 1941 р. комуністи села відійшли за Червоною армією.

У 1942 р. за те, що відмовлявся постачати контигент, гітлерівці вбили Авдіюка Мойсея, р. 45.

У 1944 р. під час фронтових дій від гітлерівської бомби, кинутої на село, загинула сім'я Трояна Олексія (5 осіб). Тоді ж гітлерівці спалили Глухи. Згоріла й церква. Мешканців намагалися евакуювати на захід. При відмові вбили Гурського Олефіра, доньку Уляну, «Козачиху», ще декількох мешканців.

Протягом 1938–1944 рр. під час фронтових дій гітлерівці вбили не менше 11 українців. У час наростання українсько-польського протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ГЛУХИ

Велике Поле (Wielkiepole), хутір. ***Виперець*** (Wypereć), хутір. ***Воланнє*** (Wołanie), хутір. ***Глухи*** (Głuchy), хутір. ***Діброва*** (Dubrowa), хутір. ***Драниика*** (Draninka), хутір. ***Дроздове*** (Drozdowo), хутір. ***Душки*** (Duszki), хутір. ***Зачанське*** (Zaczańskie), хутір. ***Закупні*** (Zakupni), хутір. ***Корова*** (Korowa), хутір. ***Маковище*** (Makowiszcze), хутір. ***Ниньове*** (Niniowo), хутір. ***Прохід*** (Prochid), хутір. ***Ратиха*** (Ratycha), хутір. ***Річки*** (Riczki), хутір. ***Середнє*** (Serednie), хутір. ***Шмирешеве*** (Szmireszewo), хутір. ***Яструбецьке*** (Jastrebieckie), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Текля (Tekla), село.

Свідчать Ткачук (Троцюк) Ганна Павлівна, д. н. 14.10.1926 р., Павельчук (Троцюк) Марія Адамівна, д. н. 28.07.1930 р.

Серед основного українського населення поляками було двоє надісланих учителів Шуринський і Анджеєвський та 2 сім'ї лісової охорони Горбачевича і Мазурека, третій охоронець – самотній. Лісник-поляк з сім'єю жив в урочищі Чорний Брід.

Мешкали 2 сім'ї євреїв Мельникерів.

Всі польські жителі у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії втекли з села.

Євреїв (7 осіб) гітлерівці вивезли в гетто до села Кримного, там знищили. Юнак Анкель Мельникер цього уник, переховувався в українських сусідів, урятувався.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ТЕКЛЯ

Дубечне (Dubeczne), хутір. ***Садиби*** (Sadyby), хутір. ***Чорний Брід*** (Czarny Bród), хутір.

У дійсності – лісничівки з одного обійстя, в яких жили лісник та лісова охорона – виключно поляки.

Всі мешканці у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вибралися.

У час наростання міжнаціонального протистояння були безлюдними.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Дубечне (Dubeczno), село.

Свідчать Сех Матвій Іванович, д. н. 02.07.1924 р., Сех (Бромук) Любов Степанівна, д. н. 05.05.1932 р.,

Ткачук Степан Дмитрович, д. н. 10.05.1927 р.,
Троян Василь Матвійович, д. н. 19.01.1932 р.

Абсолютна більшість населення – українці. Поляками були: власник цегельного заводу Зубко (дружина – чешка), власник млина Жуковський і власник пилорами з сім'ями та працівник залізниці Торбинський (дружина – українка). Виключно до поляків належали призначені працівники розташованої в селі дирекції надлісництва – з ними мешкали привезені сім'ї. Лише поляками були кілька вчителів 7-класної школи та їх сім'ї.

Жили 4 сім'ї євреїв.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії поляки, за винятком Зубка і Торбинського, з сім'ями залишили село.

Влітку 1942 р. гітлерівці вивезли єврейських мешканців у гетто до села Кримне, там знищили.

Зубко працював директором заводу і у 1940–1941 рр. та за гітлерівської окупації. Після поновлення радянської влади за «сприяння» конкурента на посаду 2 роки відсидів у тюрмі, але потім аж до пенсії знову директорував. Мешкав у селі до смерті й Торбинський.

До загострення міжнаціональних стосунків у селі свідки вважають за природне віднести трагедію, що сталася восени 1943 р. на приналежному до Дубечного хуторі Бовти (див.)

Протягом 1938–1944 рр., у 1942 р., гітлерівці убили 4 сім'ї євреїв (близько 20 осіб). У час наростання українсько-польського протистояння до його жертв відносимо мирних жителів села, вбитих на хуторі Бовти (див.).

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ДУБЕЧНЕ

Бовти (Bowty), хутір. ***Запукалове*** (Zapukałowo), хутір. ***Костянів*** (Kostianów), хутір. ***Кримне*** (Krymne), залізнична станція. ***Кроликове*** (Krolikowo), хутір. ***Холоп'є*** (Chołopje), хутір. ***Чоповник*** (Czopownik), хутір.

На хуторах жили одні українці. Лише на залізничній станції – поляк Торбинський (дружина – українка), її працівник.

Наприкінці осені 1943 р. на хуторі Бовти перебували червоні партизани-ковпаківці. Напевне, гітлерівська розвідка переконалася в гостинному, хоч невідомо, чи добровільному прийомі їх мешканцями хутора. Коли партизани відійшли, 29 листопада стало днем трагедії. Ввірвалися каратели-гітлерівці (в зеленому) і шуцмани-поляки (в чорному одязі), замкнули жителів у хатах і підпалили їх. Загинули (всі потерпілі – на прізвище Троян): Григорій, р. 60, дружина Харитина, р. 50, син Ліканор, р. 30, його дружина Харитина, р. 25, четверо їхніх дітей, Денис, р. 39, дружина Марія, р. 25, двоє їхніх дітей. Їх спалено у двох хатах. Убиті також Агрипина, р. 25, чоловіків брат Адам, р. 20, наймичка Василина, дід Микита, його дружина Савета, р. 60, невістка Настя, р. 25, троє її дітей, а також син діда Микити Олександр, р. 28. Дитя Агрипини померло в лікарні. Стала інвалідом Мотруна Остапівна. Всього знищено 22 особи.

У покаранні, аби залякати інших, відзначилися запопадливістю шуцмани-поляки. Солдат-німець допоміг одному з упійманих мешканців хутора Матвію, 1905 р. н., втекти від їхньої розправи.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння шуцмани-поляки разом із гітлерівцями вбили 22 українців.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Залуття (Zalutje), село.

Існує з післявоєнного часу. До того – хутір села Кримне.

Спогад ***Ослюка*** *Венедикта Яковича, д. н. 30.03.1925 р.*

«Я, Ослюк Венедикт Якович, запам'ятав учителя польської школи в нашому селі Люцияна Модро. Незлюбив він одного з наших учнів-українців. Знущався над ним, аж той поскаржився батькові Шаві Сидору.

Батько вчителеві мстити боявся. Діждався, як прийшла Червона армія в 39-му. Став він тоді «народним міліціонером», дали йому зброю. То він розвідав, де стоїть ліжко Люцияна в хаті, в якій квартирує. Уночі давай туди стріляти, але не вбив учителя.

Як прийшли німці, вчитель пішов до них переговорщиком. Він намовив німця, – був у них такий спеціаліст, що розстріли робив, – привіз його в село. Той постріляв усю сім'ю Шави: самого, жінку, двох дітей.

Ще в нашому селі жив поляк-лісник, у 39-му році втік. Був при ньому охоронець лісу. Оженився з українкою. Жив у селі до 45-го. А тоді разом з сім'єю виїхав до Польщі».

Свідчить також Коржан Іван Кузьмич, д. н. 03.05.1929 р.

Усе селянське населення – виключно українці. Поляками за Польщі були лісник Стемпко, охоронець лісу (ім'я невідоме) і вчитель початкової школи Люциян Мондро, який відзначався крутою поведінкою з школярами, знущався, бив. Особливо допік одному з них. Батько його Шава Сидір мав бажання відплатити «вихователю» по-чоловічому та боявся.

Лісник у 1939 р. перед приходом Червоної армії з села втік. Охоронець лісу, взявши за дружину українку, залишався в Залютті, у 1945 р. виїхав із сім'єю до Польщі. Вчитель Л. Мондро теж був у селі при радянській владі, викладав українською мовою, за гітлерівської окупації, знаючи й німецьку, працював у нової влади перекладачем.

У 1944 р. Л. Мондро втік із гітлерівцями.

Протягом 1938–1944 р. у час наростання міжнаціонального протистояння з намови поляка гітлерівці вбили 4 українців.

За S.: відсутнє у переліку населених пунктів.

Лютка (Lutka), село.

Свідчать Пашкуда Денис Лукашович, д. н. 04.08.1923 р., Хвещук (Любохинець) Катерина Харитонівна, д. н. 29.04.1939 р., Демчук Марина Олександрівна, д. н. 05.08.1937 р.

Виключно українське село. Поляком був лише надісланий одинокий вчитель місцевої польської початкової школи.

У вересні 1939 р. через Лютку зі сходу на захід рухався великий підрозділ Війська Польського, що відтягав із капітуляцією. В селі зупинився на добу. Вояки спішно і абияк закопува-

ли зброю та амуніцію. На викинутій ними гранаті підірвалися, отримавши поранення, троє дітей Лукаша Пашкуди.

Тоді ж, перед приходом Червоної армії, вчитель залишив село.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЛЮТКА

Груд (Gród), хутір. ***Заставочче*** (Zastawoczje), хутір. ***Підбрикссє*** (Podbryksje), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Мокре (Mokre), село.

Тоді хутір села Кримне.

Свідчать Хвещук (Тарасюк) Лікерія Хомівна, д. н. 26.05.1923 р., Ярмолюк (Дунець) Меланія Павлівна, д. н. 15.01.1923 р.

45 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Виключно українське село. Школа була відсутня.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Рокита (Rokita), село.

Свідчать Рачук Степан Євтухович, д. н. 01.09.1921 р., а також Сех Матвій Іванович, д. н. 02.07.1924 р., Ткачук Степан Дмитрович, д. н. 10.05.1927 р., тогочасні мешканці суміжного села Дубечне.

196 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Мешканцями були українці, за винятком поляків – сімей учителів та лісника в гаївці під селом Глухи.

Обидві сім'ї в вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії втекли з села.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ РОКИТА

Глухи (Gluchi), лісничівка.

Одне обійстя. Жив із сім'єю поляк-лісник.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії лісник із сім'єю вибрався з села.

Відтоді обезлюдніла.

Корені (Koreni), хутір. ***Підмороги*** (Podmorogi), хутір. ***Потакова*** (Potakowa), хутір. ***Чабалівка*** (Czabałówka), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння лісничівка обезлюдніла. Мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Журавлине (Szajne), село.

Тодішнє Шайне.

Спогад ***Лукашука*** *Віталія Андрійовича, д. н. 16.05.1931 р.*

«Я, Віталій Андрійович Лукашук, 1931 року народження, тогочасний мешканець колишнього села Шайна, пам'ятаю: в 43-му році поляки нападали на наші села, люди ховалися, виїжджали в ліс, по хуторах крилися. Поляки приходили до нас

із колонії Зелена біля Ковеля. Вони стали нападати на наше і сусідні села з весни, квітня-травня, 43-го року. В селі було встановлено чергування. Коли яка тривога, піднімали всіх людей, щоб утікали. Тільки так можна було остатися в живих. З дітьми виїжджали з села.

Наша сім'я спішила на хутір під ліс. Я постійно спав на возі, бо в хаті не можна було – поки збудять. Коні були весь час запряжені. Тривога – і батько одразу повіз нас, усю сім'ю.

Тоді в 43-му році були вбиті мої родичі – дядько Шум Оксентій і тітка Шум Ганна. Спалені в клуні. Вони жили на Зеленій. Спочатку – в нашому селі, потім купили там землю, перебралися. ...Дітей не побили, відпустили. Вони розказували: чули польську мову. «Ідзь!», – сказали їм («Іди!»). Щоб не бачили, як будуть дядька й тітку катувати. Мій батько й два дядьки поїхали туди, як почули, то застали з обох головешки. Діти сказали: «То прийшли поляки і вбили».

У нашому селі в червні 43-го року було вбито вчителя. Він по-українськи говорив, але сам був поляком. У школі жив. Учив нас, – і мене, я тоді ще невеликим був, – українською мовою. ...Батько тоді проснувся, каже: «Щось горить огонь у школі цілу ніч». Рано зайшов туди, закрито, вчителя нема. Його знайшли в урочищі Ставському. То була помста за те, що поляки нападали на наше село, а ми мусили втікати, спасали себе, щоб остатися в живих».

Свідчить також Самолюк Євгенія Андріївна, д. н. 14.10.1926 р.

Серед українського населення жили 6 сімей поляків, у т. ч. Сидурських, Запольських, вчителя Вибача, який користувався повагою серед українських мешканців, розмовляв українською мовою, працював в українській школі, яка деякий час діяла за гітлерівської окупації.

Наростання міжнаціональної ворожнечі українські мешканці відчули з квітня 1943 р. – тоді в колонії Зелена (тепер Ковельський район) утворилася польська пляцувка, її озброєна боївка вдалася до грабіжницьких нападів на Шайне та сусідні села.

Підрозділ Армії Крайової, що сформувався в Зеленій, демонстрував бажану гітлерівцям яру ворожість до Україн-

ської Повстанської Армії. Аківці зарекомендували себе не менш «принциповими» її ворогами, ніж польські шуцмани на службі в гітлерівців. Як місцевим мешканцям, їм неважко було дізнатися, що курінний УПА Шум Олексій Панасович має родича Шума Оксентія, 1903 р. н., котрий на той час переселився з Шайна до Зеленої. В червні 1943 р. його з дружиною Ганною Антонівною, 1905 р. н., закатували і спалили в клуні. Присутніх їхніх дітей, 11 і 6 років, відігнали. Вони на все життя запам'ятали польську мову, якою розмовляли вбивці батьків.

Українські мешканці села в страху перед нападами польських бандитів ночували не вдома, а по найдальших хуторах, сусідніх селах.

У цих умовах жителі села, поляки, теж не почуваючись у безпеці, вибралися з Шайна. Залишався з дружиною вчитель Вибач, напевне, не маючи підстав боятися. Влітку 1943 р. вбитий невідомими. Могли це вчинити і немісцеві повстанці, і червоні партизани.

На додачу до бід, що їх завдавали селу поляки з пляцувки, влітку 1943 р. невідомий поранив пострілом гітлерівського солдата. Шайне жорстоко потерпіло від збройної помсти гітлерівської охорони недалекої залізниці – було спалено будівлі села. Мешканці врятувалися втечею.

Напади польських боївкарів на українських мешканців, які поневірялися в землянках, тривали до відступу гітлерівців у 1944 р.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння поляки з пляцувки убили 2 українців, невідомі, – можливо, упівці, – 2 поляків.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

* * *

Кримне (Krymno), село.

Спогад ***Ворошка*** *Бориса Панасовича, д. н. 05.08.1922 р.*

«Я, Борис Панасович Ворошко, жив тут весь час до війни. У нашому селі була гміна. В ній чоловік троє поляків пра-

цювали. Поліцаї були поляками, вчителі. Інших поляків, щоб тут жили, не було.

В 39-му році всі поляки втекли.

Кажуть, що в нашому селі була католицька каплиця. Ніякої каплиці в нас тут не було. І ніякої сутички – щоб було забито поляків. Нікого в нас із поляків не забили. Ні одного!

А от поляки українця забили. Йшло польське військо в 39-му з Смолярів на Кримне. Забили його на хуторах між Смолярами і Кримном».

Спогад ***Віцинця*** *Григорія Гурійовича, д. н. 02.02.1920 р.*

«Я, Віцинець Григорій Гурійович, скажу так. До 39-го року в Кримному була гміна, польська школа. Я туди ходив.

З поляків жили: секретар гміни, помічників два, поліція, один легіонер – сам жив, учителі в школі – Корбан, Утрушкевич. Мінялися. Але все були польські вчителі.

У 39-му році те все кінчилося. Поляків у селі не стало. Один учитель зостався – Дочкевич. І за радянської влади вчив у школі. За німців виїхав.

У 43-му році нікого з поляків у селі вже не було. Неправда, що 11 липня 43-го року поляки в нас були вбиті, бо у нас їх не було. А каплиці теж не було – тільки хрест поставили, що мали її в якусь п'ятирічку будувати.

Неправда, що у нас було вбито сорок поляків. Їх у нас і близько тут не було».

Спогад ***Махуна*** *Павла Григоровича, д. н. 05.02.1928 р.*

«Я, Махун Павло Григорович, народився в селі Кримні 5 лютого 28-го року. Розкажу про поляків. У нас, у Кримні була гміна, ужендніки в ній – поляки. Жив легіонер, звали його Міколяшка. Цей мав свою хату. Поліція була, вчителі. Керівник школи, його жінка, вчителі – всі поляки.

У 39-му році осінню, як напав німець, а польське військо відступало до Буга, то всі вони виїхали. Оставалася одна сім'я Нємцових – мати і дві дочки Зоха і Бронка. Як прийшла совєтська армія, виїхали в Ковель, там жили.

В селі у нас на 43-й рік ні одного поляка вже не було. І неправда, що 11 липня в нашому селі забили сорок поляків. І каплиці у нас ніякої не було. Тільки збиралися будувати

польський костел. Штири дубочки посадили по кутках, хреста поставили. Досі те місце є. Дуби ростуть, а костела – не було».

Велике село, за Польщі – центр гміни. Основне населення – українці. Поляків жило дещо більше, ніж у сусідніх селах, – кільканадцять: 6 поліціянтів гмінного постерунку, 2 працівники гмінного управління, кілька сімей працівників надлісництва, 6 вчителів польської державної школи, що була в селі, військовий осадник Міколяшко. Жила мішана сім'я українця Терентія Ярмолюка, котрий, одружившись з полькою, перейшов на католицтво. За це винагороджений – призначено лісником.

Мешкало сімей 20 євреїв, що займалися ремеслом і торгівлею.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії підрозділ польської армії, що рухався із міста Ратне на Шацьк, обстріляв комуніст, мешканець сусіднього села Смолярі. Польські військовики піймали його, привели з собою в Кримне, тут, жорстоко познущавшись, закололи багнетами. В ці дні всі польські жителі села, в т. ч. сім'я Т. Ярмолюка, залишили Кримне. Виняток склали сім'ї військового осадника і вчителів Зохи Нємцової і Дочкевича.

У 1940 р. військовий осадник (колишній «легіонер» Пілсудського) Міколяшко з сім'єю депортований углиб СРСР. Дочкевич працював у школі й за радянської влади, але з приходом гітлерівців із села виїхав.

Влітку 1942 р. за гітлерівської окупації до Кримного звезено єврейських мешканців із навколишніх сіл, тут утворено гетто, залишати яке заборонялося. Через 2 місяці його мешканці в кількості 450, в т. ч. всі євреї Кримного, гітлерівцями знищені.

На 1943 р. в селі з поляків залишалася єдина сім'я Нємцових: мати з двома доньками. Тоді ж вона з однією з них, Броніславою, переселилася до Ковеля.

Неправда (S. 99, 232), ніби 11 липня 1943 р. «українська боївка з націоналістів, винищила польське населення Кримна, яке зібралося на недільну відправу в кількості 40 осіб». Не випадково не подаються (S. 337) імена потерпілих. В селі не

було й дерев'яної каплиці, ніби «збудованої біля 1930 р.» – у передвоєнні роки тільки поставлено хреста і посаджено дерева на місці, де планувалося спорудження костьола.

Зоха Немцова, єдина польська мешканка села в 1943 р., не виїжджала, у 1944 р. порахувала за можливе залишитися в ньому назавжди.

Після війни з сибірського заслання в село повернулася дружина військового осадника Міколяшка, згодом виїхала до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр., у 1939 р., польські військовики закатували 1 українця, у подальший час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: ~ 40 поляків.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КРИМНЕ

Бровар (Browar), хутір. ***Виноки*** (Wynoki), хутір. ***Городище*** (Horodyszcze), хутір. ***Заліс*** (Zalis), хутір. ***Замостище*** (Zamostyszcze), хутір. ***Кримне*** (Krymno), надлісництво. ***Кути*** (Kuty), хутір. ***Мар'янська Фабрика*** (Marjańska Fabryka), хутір. ***Матків*** (Matków), хутір. ***Свиняри*** (Swiniary), хутір.

Жили українці, лише при надлісництві – ймовірно, 3 сім'ї поляків. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі працівники надлісництва з сім'ями виїхали.

Протягом 1938–1944 рр. мешканцями хуторів залишалися виключно українці, у час наростання міжнаціонального протистояння перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Яревище (Jarewiszcze), село.

Свідчать Міндер Тимофій Артемович, д. н. 01.06.1925 р., Міндер Адам Тимофійович, д. н. 04.10.1937 р., а також Бідзюра Іван Леонтійович, д. н. 13.11.1925 р.,

тогочасний мешканець сусіднього села Краська, Карпук Катерина Дмитрівна, д. н. 02.05.1923 р., тогочасна мешканка сусіднього села Поліське.

Поряд із основним українським населенням жило 7 сімей євреїв, з поляків – сім'я вчителів, одинока вчителька.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька залишила Яревище.

Єврейські мешканці влітку 1942 р. вивезені гітлерівцями до гетто в село Кримне, там ними розстріляні. Один юнак утік, переховувався в українських сусідів села.

17 листопада 1942 р. гітлерівці вбили в селі Пісочне одну чи більше сімей радянських активістів (ймовірно, це були звичайні члени колгоспу, записані туди не з доброї волі (див. село Поліське), а також сім'ю українців за зв'язок із червоними партизанами.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці знищили 7 сімей євреїв, кілька сімей українців, радянських активістів.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЯРЕВИЩЕ

Вальсова (Walsowa), лісничівка. ***Дубрівка*** (Dubrówka), хутір. ***Заполона*** (Zapolona), хутір. ***Одеєйків*** (Odejejków), хутір. ***Осина*** (Osyna), хутір. ***Підлісок*** (Podlisok), хутір. ***Підраків*** (Podraków), хутір. ***Ризи*** (Ryzy), хутір. ***Святий*** (Swiatyj), хутір. ***Чинки*** (Czynki), хутір. ***Ясенівка*** (Jasynówka), хутір.

Жителями були українці, лише в лісничівці Вальсова мешкали з сім'ями 2 лісники-поляки. У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії польські мешканці Вальсової, ймовірно, повернулися на батьківщину. Відтоді обезлюдніла.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Любохини (Lubochiny), село.

Свідчать Бородич Тимофій Сильвестрович, д. н. 01.05.1924 р., Вірич Микола Олексійович, д. н. 26.08.1922 р., Шинкарик Лукаш Карпович, д. н. 03.04.1922 р.

Жили українці, а також євреї – 12 сімей, поляки – дві сім'ї лісників.

У початковій школі вчителював поляк Щербицький – на уроки приїжджав із села Кропивники (Шацький район), де жив.

Польська присутність у селі зводилася до появи два рази на тиждень поліціянтів гмінного постерунку, які гумовими гарапниками розганяли і дорослих, і навіть дітей, коли помічали, що збираються на вулиці кількістю більше 4–5.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії польської школи не стало – вчитель перестав приїжджати.

Влітку 1942 р. гітлерівці вивезли єврейських мешканців до гетто в сусідньому селі Кримне. Там їх знищили.

Протягом 1938–1944 рр., у 1942 р., гітлерівці знищили 12 сімей євреїв, внаслідок відсутності жителів-поляків у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЛЮБОХИНИ

Багріїв (Bagrijów), хутір. ***Джерельця*** (Żyrelcy), хутір. ***Дубенськ*** (Dubeńsk), хутір. ***Забілин*** (Zabiłyn), хутір. ***Кам'янське*** (Kameńskie), хутір. ***Малків*** (Małków), хутір. ***Парня*** (Parnia), хутір. ***Селецьке*** (Sełeckie), хутір. ***Шимшин*** (Szymszyn), хутір.

Жили українці. Лише на одному з них – 2 поляки-лісники з сім'ями.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії лісники з сім'ями вибралися.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Мизове (Myzowo), село.

Свідчать Ткачук Гаврило Никифорович, д. н. 05.07.1914 р., Поляк Катерина Яківна, д. н. 15.11.1926 р., Панечко Яків Іванович, д. н. 20.11.1922 р.

До українського села поляками були надіслані вчителі державної початкової школи з польською мовою викладання Недзвецька з батьком, Молік, Врублєвич. До поляків належали поміщиця, власниця близько 100 га орних земель, Бжеська, 2 сім'ї лісників, один – на прізвище Маєвський, а також із сім'ями – начальник залізничної станції та бригадир, що наймав для праці на залізниці українських мешканців села.

Врублєвич у 1939 р. мобілізований до польської армії. Всі інші вчителі, а також лісники у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії повернулися на батьківщину.

Тієї ж пори через село від міста Ратного до міста Ковеля рухався підрозділ Війська Польського – не маючи іншого виходу, крім капітуляції. В лісі під селом жовніри покинули, підпаливши, танк. Один із комуністів села безпричинно вбив поляка-солдата. Інший тоді ж застрілив лісника Маєвського – напевне, з помсти за те, що за попередньої влади не давав красти ліс. Обидві сім'ї лісників, а також обидва керівні залізничники вибралися з села – поляків у Мизові не стало.

У 1940 р. ряд сімей українців депортовано вглиб СРСР. У маєтку Бжеської влаштовано колгосп для сільської бідноти та недавніх форналів.

У післявоєнний час невідомими (найімовірніше, енкаведистами) убитий священик Павло Абрамович, брата якого, священика Никанора, перед тим висвячено на єпископа емігрантської Української православної церкви в Канаді.

Протягом 1938–1944 рр., у 1939 р., двоє поляків-військовиків убиті комуністами, українець-священик загинув від рук енкаведистів у післявоєнний час, у пору наростання міжна-

ціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ МИЗОВЕ

Вовчикове (Wowczykowe), хутір. ***Ворожинка*** (Worożynka), хутір. ***Дрежна*** (Drieżna), хутір. ***Гатьків*** (Hackiw), хутір. ***Гнесерда*** (Hneserda), хутір. ***Грани*** (Hrane), хутір. ***Гребенецьке*** (Hrebenećke), хутір. ***Заболоття*** (Zabołottie), хутір. ***Зади*** (Zade), хутір. ***Каленнє*** (Kałenje), хутір. ***Кругле*** (Krugłe), хутір. ***Ланки*** (Łankie), хутір. ***Лісок*** (Łysok), хутір. ***Меленик*** (Melennyk), хутір. ***Мизово*** (Myzowo), осада. ***Острово*** (Ostrowo), хутір. ***Пеньки*** (Pyńkie), хутір. ***Пищаниця*** (Pyszczanycia), хутір. ***Рокальське*** (Rokalskie), хутір. ***Рудьова*** (Rudiowa), хутір. ***Спілле*** (Spylle), хутір.

Мешканцями були українці.

В осаді Мизово жили поляки: сім'я багатого селянина Цвікли і дві сім'ї лісників.

Сім'я Цвікли до 1938 р., лісники у вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії повернулися на батьківщину.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Нова Вижва (Nowa Wyżwa), село.

Тоді містечко.

Свідчать Ступик Петро Лукашович, д. н. 02.07.1920 р., Мірчук Іван Онуфрійович, д. н. 23.10.1927 р., Мірчук (Шумська) Марія Іванівна, д. н. 13.09.1923 р., Мащук (Мірчук) Марія Данилівна, д. н. 01.05.1923 р., Тищук (Шанюк) Тетяна Пилипівна, д. н. 12.01.1926 р., Савлук (Цехош) Пелагея Федорівна, д. н. 01.05.1928 р.

Основне населення – українці та євреї (близько 150 сімей). Поляками були: сім'я вчителів Лососів (голова її, шльонзак, залишив у селі добру згадку про себе), сім'ї двох поліціянтів, завідувачки поштою, власника магазину Табора. Три сім'ї поляків мешкали на хуторі Колочин, в т. ч. Барани, Богдани, Маціївські.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії усі поляки-чиновники з сім'ями залишили містечко.

Євреїв у 1942 р. гітлерівці вивезли переважно до гетто в містечко Луків, значну кількість – до гетто в місто Ковель. Там убили. Певну кількість, що залишилася, гітлерівці скупчили в кількох будинках місцевого гетто. У вересні 1942 р. приїжджі есесівці вивели їх на околицю (під село Рудку), розстріляли. Неправда (S. 2365), ніби «українські поліціянти здійснили погром єврейського населення містечка, вбиваючи й грабуючи». Поліцаїв-українців використано лише для супроводу, українських мешканців сусідніх з гетто вулиць – насильно для копання й засипання могил.

Тоді ж в околиці містечка гітлерівці розстріляли зібрану по всій Волині значну групу впійманих циганів.

Решта поляків (селяни, в т. ч. Богдани, Маціївські) – вибралися з містечка в 1943 р. – по мірі надходження інформації про загострення міжнаціонального конфлікту. Тут він дав про себе знати нахабною поведінкою поляків-шуцманів, які приїжджали до Нової Вижви в екскорті страшилища для українців – «зондера» з містечка Заболоття.

Трапилася неординарна трагічна подія: українець Дідух Максим, що став католиком, – тобто поляком, – убив матір-українку (див. колонія Пеньківка).

Значна частина містечка спалена гітлерівцями під час проходження фронту.

Протягом 1938–1944 р. р. гітлерівці знищили невстановлену значна кількість євреїв і циганів.

За S.: ? євреїв.

Свідчать Ступик Петро Лукашович, д. н. 02.07.1920 р., Мірчук Іван Онуфрійович, д. н. 23.10.1927 р., а також Мірчук (Шумська) Марія Іванівна, д. н. 03.09.1923 р., тогочасна мешканка сусіднього містечка Нова Вижва.

Пеньківка (Pieńkówka), колонія.

Виключно польська колонія не близько 15 (S. 2230), а біля 4–5 обійсть: Маціївських, сім'ї Богдана та інших цивільних осадників, які дістали парцели не в 1936, а в 1927 р. Однак їхні господарства при пільгах держави так і не змогли економічно зміцніти. Жили польські поселенці бідно, підробляли на сінокосінні в невеликому маєтку поляка Наконечного.

Передчуваючи можливу помсту українських повстанців за злочини, вчинені у краї щодо українців шуцманами-співплемінниками та аківцями з пляцувок, частина мешканців вибралася з колонії до більших скупчень поляків. Хто з них залишився й, можливо, загинув під час приходу упівців, невідомо. У пам'яті свідків утримався факт шовінізму в поглядах мешканців колонії на стосунки з українськими сусідами. Він може бути ключем до розуміння, чому напад упівців стався. Зятем одного з мешканців колонії свого часу став українець із суміжного містечка Нова Вижва Дідух Максим. Тепер йому, 33-річному (р. н. 1910), польські сусіди й родичі поставили ультиматум: залишать його у своєму середовищі, не видадуть як «зрадника» воякам УПА лише за умови, що він демонстративно підтвердить свою «польськість» – уб'є рідну матір. Психологічний тиск, напевне, був потужним, вимога категоричною. Син її виконав.

Свідки погоджуються з тим, що в колонії жили Маруди. Однак не стверджують того, що мешкали Жугаї, тим більше – Вільчашеки, а також того, що були (S. 2230) «інші жертви» серед польських мешканців колонії. Дійсно вбитої матері М. Дідуха польські джерела не називають.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння українець, що став католиком, убив матір, ймовірно, упівцями могла бути вбитою сім'я поляків.

За S.: 8 поляків.

Рудка (Rudka), село.

Свідчать Ступик Петро Лукашович, д. н. 02.07.1920 р., Мірчук Іван Онуфрійович, д. н. 23.10.1927 р., а також Мірчук (Шумська) Марія Іванівна, д. н. 03.09.1923 р., тогочасна мешканка сусіднього містечка Нова Вижва.

61 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Жили виключно українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Хотивель (Chotywel), село.

47 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському за національним складом селі поляками були сім'ї власника невеликого маєтку (15 га орної землі, сіножаті) Наконечного (вчителював у школі сусіднього містечка Нова Вижва), ще однієї вчительки початкової школи в Хотивлі.

У вересні 1939 р. обоє вчителів повернулися до Польщі.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Бережниця (Bereżnyca), хутір. ***Великопілля*** (Wełkepołe), хутір. ***Горватниця*** (Horwatnyca), хутір. ***Замосток*** (Zamostok), хутір. ***Запілле*** (Zapillje), хутір. ***Клин*** (Klin), хутір. ***Полованки*** (Polowanki), хутір. ***Янове*** (Janowe), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Пісочне (Piaseczno), село – див. Поліське, село.

* * *

Поліське (Piaseczno), село.

До 1946 р. – Пісочне, село.

Свідчать Яринич Василь Миронович, д. н. 20.10.1926 р., Яринич (Волох) Анастасія Іванівна, д. н. 16.10.1933 р., Мазурик Іван Лук'янович, д. н. 01.02. 1929 р., Карпун Катерина Дмитрівна, д. н. 02.05.1923 р.

176 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

В українському середовищі поляком був учитель початкової школи.

У вересні 1939 р., напевне, місцеві комуністи зробили спробу заволодіти зброєю підрозділу Війська Польського, що відступав через Пісочне. Будівлі села, за винятком 3 хат, спалені. Цим спровоковано міжнаціональну ненависть, яка невдовзі проявилася. Вчитель негайно залишив село.

17 листопада 1942 р. гітлерівці розстріляли 7 сімей радянських активістів, звезених із Пісочного, сусідніх сіл Брунетівка і Чевель, в т. ч. Кабарчуків (4 особи), Калениківв, Баранів.

У 1943 р. поляки-шуцмани застрілили в селі батька і брата Коваля Петра. Ніби на знак помсти за ці та інші вбивства українців у навколишніх селах підрозділ «бульбашів» (хто в дійсності, невідомо – можна допускати: кущовий відділ самооборони) вбив близько 45 поляків, мешканців суміжної колонії.

По тому до села прибули карателі-угорці. З ними зауважили мешканку колонії Ельку Марковську, котра показувала угорцям, які з українських хат треба підпалювати.

Протягом 1938–1944 рр., у 1942 р., гітлерівці розстріляли 7 сімей радянських активістів, у час наростання міжнаціонального протистояння з політичних мотивів шуцмани-поляки вбили 2 українців, з помсти невідомі, – можна допустити, що кущовий відділ самооборони, – вбив близько 45 поляків.

За S.: ? поляків.

Пісочне (Piaseczno), колонія.

Ймовірно, в *Skorowidz...* записана як Валище.

10 (12) обійсть. Неправда (S. 1407), ніби жили 25 сімей.

Мешканцями були одні поляки.

Вчителем початкової школи, яку відвідували також українські діти з суміжного села Пісочне, був теж поляк.

Напад на жителів колонії дійсно був, але доречним є пригадати події попереднього часу. У вересні 1939 р. польські військовики зробили з суміжного села Пісочне попелище (див. Пісочне, село), у 1943 р. застрілили в ньому 2 українців. Можна допустити, хтось із родичів убитих учинив помсту.

Щоправда, з інформації S. випливає, ніби вбивцями були немісцеві. Тому незрозуміло, як «*kum Ukrainiec*», що прийшов до кума-поляка на вечорниці, міг знати про напад, під час якого буде нагода дістати сховану під полою сокиру і застосувати її на хрещеній дитині. Чи постійно, йдучи на вечорниці, носив сокиру з собою і ніхто цього не помічав? Та й чи була у нього потреба спочатку на кумівство погоджуватись, щоб потім кума з кумою й дитиною вбивати? Відповідь у компілятивній книзі S. підказується однозначна: все, що буйна фантазія змалює, могло бути, якщо до ситуації причетний українець.

Тим же часом, інформатори S. називають прізвища тільки 8 сімей, вказуючи, що з деяких убито одну, дві, три особи. Всього 24. Напевне, це й були загиблі з реально існуючих 10 (12) сімей, а «*pozostale 17 rodzin polskich o niezapamietanych nazwiskach*» (решта 17 польських сімей, прізвища яких не запам'яталися), – ніби теж убиті, – як вважають українські сусіди, в колонії не жили, не загинули.

Протягом 1938–1944 рр. у час загострення міжнаціонального протистояння, ймовірно, кущовий відділ самооборони з помсти за спалення польськими військовиками села в 1939 р., за розстріл поляками-шуцманами українців у 1943 р. вбив 24 польських мешканців колонії.

За S.: 94 поляків.

Дворища (Dworeszcza), хутір. ***Залан*** (Załan), хутір. ***Лотоки*** (Łotoki), хутір. ***Осівці*** (Osówcy), хутір. ***Пісочно*** (Piaseczno), хутір. ***Чотирки*** (Czotyrki), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Брунетівка (Brunetówka), село.

Свідчать Василюк Ольга Максимівна, д. н. 15.12.1927 р., Каленчик (Хабарчук) Анастасія Оксентіївна, д. н. 14.05.1921 р., а також Карпук Катерина Дмитрівна, д. н. 02.05.1923 р., тогочасна мешканка сусіднього села Поліське.

121 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

У виключно українському середовищі села єдиною полькою була тимчасово надіслана вчителька державної польської початкової школи.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії вчителька повернулася на батьківщину.

17 листопада 1942 р. в селі Пісочне (див. Поліське, село) гітлерівці розстріляли сім'ї колишніх радянських активістів Брунетівки, зокрема, сім'ю Василюків (3 особи), Мазуриків (5), Маркевичів (3) та ін.

Протягом 1938–1944 рр., у 1942 р., гітлерівці розстріляли не менше 12 українців, у час наростання українсько-польського протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ БРУНЕТІВКА

Бір (Bór), хутір. ***Гута*** (Huta), хутір. ***Приозер'я*** (Przyjeziorze), хутір. ***Рименеця*** (Rymenecia), хутір. ***Студенецьке*** (Studenećkie), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Чевель (Czewel), село.

Свідчать Оліферук (Сливка) Марія Іванівна, д. н. 30.04.1938 р., Сливка Володимир Іванович, д. н. 17.12.1931 р., Шмаль (Трохимчук) Ганна Василівна, д. н. 01.06.1934 р., Лащук (Заблоцька) Ганна Леонтіївна, д. н. 18.02.1934 р.

112 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*). Жили одні українці.

17 листопада 1942 р. гітлерівці вбили в селі Пісочне одну чи більше сімей радянських активістів Чевеля (ймовірно, це були звичайні члени колгоспу, записані туди не з доброї волі – див. Поліське, село), а також сім'ю українців за зв'язок із червоними партизанами.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ЧЕВЕЛЬ

Княжна (Kniażna), хутір. **Кропивина** (Kropewyna), хутір. **Лазовате** (Łazowate), хутір. **Лапчине** (Łapczyno), хутір. **Осова** (Osowa), хутір. **Осьцьке** (Ośćkie), хутір. **Полохова** (Połochowa), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Рудня (Rudnia), село.

Свідчать Данилюк Володимир Михайлович, д. н. 04.04.1928 р., Денисюк Володимир Федорович, д. н. 1916 р., Кириччук Галина Сидорівна, д. н. 04.01.1931 р.

111 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Виключно українське село. Поляк Янечек, що служив лісником і жив у лісництві в лісі, перед війною збудував у сусідньому селі Сьомаки власний дім, вибрався туди з сім'єю.

З наближенням фронту кілька сімей разом із мешканцями сусіднього села Сьомаки зібралися в лісі в урочищі Сологубівка, аби перечекати небезпеку. 19 березня 1944 р. їх тут виявили червоні партизани, чоловіків і декотрих із жінок розстріляли (див. Сьомаки, село). Чи були серед нападників поляки, не відомо.

Протягом 1938–1944 рр., у 1944 р., червоні партизани розстріляли до 5 українців, у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Кукуріки (Kukuryki), село.

Свідчать Баглик Ольга Гарасимівна, д. н. 17.04.1923 р., Баглик Ольга Степанівна, д. н. 20.05.1934 р.

113 обійсть (*ДАВО, 1940 р.*).

Мешканцями були виключно українці.

Лише на певний час у Кукуріках було розміщено поліцейський постерунок. 5 поліцаїв із сім'ями мешкали на квартирах в українців, поселено теж надісланого лісника-поляка.

В ту пору поліціянти вчинили спробу забрати в Куришка Степана корову, виставлену на ліцитацію за несплату ним податків. Комуністи скористалися ситуацією: скликали прибічників із Кукуріків та сусідніх сіл, влаштували на подвір'ї людний мітинг протесту. Поліція забирати корову не відважилася. Щоправда, Семенюк Теклю, як призвідницю, заарештували.

Ймовірно, ці факти могли б вплинути на ставлення місцевих українців до поляків-сусідів, але перед приходом Чер-

вової армії в вересні 1939 р. всі польські мешканці вибралися з села.

19 січня 1944 р. 8 мешканців села безпричинно вбиті червоними партизанами. Чи були серед убивць поляки, невідомо.

Протягом 1938–1944 рр., у 1944 р., червоні партизани вбили 8 українців, у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Сьомаки (Siomaki), село.

Свідчать Бобик Арсень Іванович, д. н. 12.05.1927 р., Чабан Петро Тимофійович, д. н. 10.07.1924 р., Чабан (Смолярук) Ганна Юхимівна, д. н. 25.10.1926 р.

54 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Українська колонія, утворена в 1930-ті рр. внаслідок парцеляції поміщицької землі. Ґрунти придбали також 11 сімей поляків, розселилися між українців. Окремої колонії не творили. Їх склад: по 3 – Вольських і Касперкевичів, по одній – Пьотровських, Пюр, Янковських, Шведів, Бухінських, Янечеків, мішана Мосієнків.

Містилося надлісництво, надлісничим був Вежбовський.

В урочищі Циганки мешкали 4 сім'ї охоронців лісу. Жив лісничий Емме.

Перед приходом Червоної армії у вересні 1939 р. вся лісова охорона, в т. ч. надлісничий Вежбовський, з сім'ями вибралася з села.

Неправда (S. 400, 748), ніби «у травні 1942 р. чи в березні 1943 р.» був напад упівців на лісничівку – хоч би тому, що УПА на березень 1943 р. тут ще не була відома, а лісничий Е. Хшановський у селі й околиці не жив.

Донька поляка Пюра на побажання громади була вчителькою в українській школі, що деякий час самочинно діяла в Сьомаках у 1942 р.

Повстанці дійсно вчинили замах на сім'ю лісника Пьотровського. Однак загинули не 5 осіб (S. 26), а дружина, син і донька. Пьотровський врятувався.

Напад на польських мешканців у вересні 1943 р. стався. Убивці немісцеві, невідомі. Міжнаціонального протистояння між українцями й поляками в Сьомаках не було, мешканці села участі в злочинній акції не брали.

Лісник Янечек 5-річного сина не мав – було йому понад 50 років. Не загинув. Не вбиті (S. 26 та ін.) Янковський з дружиною, сім'я Касперкевичів – крім самого голови сім'ї. Загинула Невяровська, доля її дітей невідома. Не вбита сім'я Млинарчиків. Надлісничого Хшановського в селі не було. Із Шведів загинуло троє: батьки і донька Міхаліна. Хелена Войцеховська в селі не жила. Антон Вольський із дружиною вбитий, син – ні. Валерія Вольська та її донька Гертруда загинули. Всього жертв 9. Інші польські мешканці вибралися з села.

Усі вбиті поховані українськими мешканцями села на місцевому православному кладовищі. Є 6 могил.

19 березня 1944 р. червоні партизани натрапили в урочищі Сологубівка на мешканців Сьомаків та сусіднього села Рудня, які сховалися там при наближенні фронту. Безпричинно винищили близько 50 мешканців села. Їх презирливо обзивали «бульбашами».

Протягом 1938–1944 рр. від рук червоних партизанів загинуло близько 50 українців, у час загострення міжнаціонального протистояння, ймовірно, упівцями вбиті 12 поляків.

За S.: 36+? поляків.

* * *

Седлище (Siedliszcze), село.

Свідчать Яринич (Баглик) Марія Іванівна, д. н. 23.10.1921 р., Йовик Микола Іванович, д. н. 20.06.1930 р.

У виключно українському середовищі села в 1930-ті роки поселилися надіслані поліціянти з сім'ями, а також педагоги

7-класної державної польської школи: директор з сім'єю, 2 чи 3 одинокі вчительки. Працівники гміни, поляки, жили в сусідніх селі Буцинь, колонії Черемшанка. Війтом гміни, як виняток, був українець.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі мешканці-поляки з села вибралися.

У 1943 р. приводу для міжнаціонального конфлікту не було, все ж біда не обминула. Червоні партизани вбили в Седлищі кількох вояків підрозділу союзного з гітлерівцями угорського війська. З помсти село майже повністю спалене.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СЕДЛИЩЕ

Бакшанка (Bakszanka), хутір. ***Волосяки*** (Wołosiaki), хутір. ***Гниборода*** (Hnyboroda), хутір. ***Загаття*** (Zahattie), хутір. ***Заострівки*** (Zaostrywki), хутір. ***Запуст*** (Zapust), хутір. ***Запиське*** (Zapyskie), хутір. ***Золотий Мох*** (Zołotoj Moch), хутір. ***Лиса*** (Łysa), хутір. ***Прикриниці*** (Przykrynicy), хутір. ***Седлище*** (Siedliszcze), хутір. ***Хоромці*** (Choromcy), хутір. ***Хвощон*** (Chwuszczon), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Борзова (Borzowa), село.

Свідчить Боярчук Антон Антонович. д. н. 15.03.1923 р., а також Конончук Олена Кузьмівна, д. н. 20.05.1924 р., тогочасна мешканка сусіднього села Седлище.

134 обійстя (*ДАВО, 1940 р.*).

Невелике українське село.

Поляком був самотній літній керуючий фільварком.

У 1938–1939 рр. двоє поляків із центральної Польщі купили в селі землю, поселилися з сім'ями. Один – на прізвище Павьончик.

У вересні 1939 р. через село ішов підрозділ польської армії, один із новоселів пішов із ним. Обидві польські сім'ї тоді ж подалися до Польщі. Поляків у селі не стало.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНИЙ ПУНКТ ПРИ СЕЛІ БОРЗОВА

Дуньова (Duniowa), фільварок.

Власник-поляк не жив. Керував самотній жондца-поляк.

Форналів не було. Наймитували жителі суміжного села Борзова. У вересні через село проходив підрозділ польської армії, керуючий-жондца подався з ним.

За радянської влади земля маєтку та реманент фільварку розібрані селянами.

Обезлюднів.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Черемшанка (Czeremszanka), село.

Спогад ***Євтусика*** *Тимофія Івановича, д. н. 29.07.1923 р.*

«Я, Євтусик Тимофій Іванович, скажу: поляків сімей 12–15 у нас жило. 162 душі поляків тут у нас не було. Ні...

Були вбиті. Але з нашого села ніхто не брав участі у вбивстві поляків».

Свідчать також Євтушик Володимир Юхимович, д. н. 15.05.1924 р., Карпук Іван Степанович,

д. н. 04.10.1924 р., Євтушик Іван Іванович, д. н. 18.03.1927 р.

Невелике українське село з 50–60-ти обійсть.

Поляки жили окремою вулицею-колонією (обійсть не більше 5–7) і дві сім'ї на хуторах. (Зовсім не 40 – S.s. 372).

Селяни обох національностей трудилися в маєтку поміщика-поляка Гіжинського.

Мешкала вчителька-полька – працювала в школі сусіднього села Седлище.

У вересні 1939 р. поміщик, учителька, а також одна сім'я з поляків, котрі жили на хуторах, повернулися на батьківщину.

У 1943 р. польські мешканці, що залишалися, вбиті внаслідок нічного нападу кримінальних злочинців, які скористалися зі слабкості влади та антипольської налаштованості заляканої української людності.

До того ж загинуло не 163 особи (S. 99, 576, 770 та ін.) – стільки в селі мешканців не жило, включаючи всіх українців. Убито орієнтовно 20–30 осіб.

Неправда (S. там само), що це вчинили «всі мешканці того села української національності (включно з жінками, дітьми і старими), озброєні в сокири, вила, ножі». Українські мешканці Черемшанки жодного відношення до вбивства не мали. Твердити, що загиблі – жертви «злочинів українських націоналістів», як безапеляційно приходять до висновку В. і Е. Семашки (S.s. 373), називаючи «націоналістами» дітей, жодної підстави немає.

Злочин учинило кримінальне угрупування з мешканців села Сераховичі, які до УПА, тим більше до ОУН, відношення не мали.

Про вбивство 9-річного Т. Фронтчака з с. Пісочне невідомо.

Протягом 1938–1944 рр. загинули від рук кримінальної банди з українців 20–30 поляків.

За S.: 163 поляків. Поіменно названо одну особу.

* * *

Секунь (Sekoń), село.

Свідчать Данилюк Іван Григорович, д. н. 03.04.1925 р., Чапко Федосія Савівна, д. н. 15.01.1928 р.

«В українському середовищі жили 4 сім'ї євреїв, поляками були надіслані вчителі державної польської початкової школи Мешко з сім'єю, ще 2 чи 3 одиноких.

У 1938 р. місцеві комуністи вивісили на дереві червоний прапор, поліціянтів-поляків, які бралися вияснити, хто це зробив, убили – не менше двох осіб. Відносити убивць до «українських націоналістів» (S. 512) немає жодних підстав.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі вчителі, в т. ч. Мешко з сім'єю, вибралися з села.

Єврейські мешканці села влітку 1942 р. перевезені гітлерівцями до гетто в село Седлище, там ними знищені.

За часу гітлерівської окупації польські мешканці в селі відсутні».

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння в 1939 р. українці-комуністи вбили 2 поляків-поліціянтів.

За S.: 6 поляків.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СЕКУНЬ

Ветла (Wetła), хутір. ***Вовнухи*** (Wownuchy), хутір. ***Вовсища*** (Wowsyszcza), хутір. ***Вовче*** (Wowocze), хутір. ***Восик*** (Wosyk), хутір. ***Гандригори*** (Handryhory), хутір. ***Гореці*** (Horeci), хутір. ***Дренина*** (Drenyna), хутір. ***Загора*** (Zahora), хутір. ***Задиновини*** (Zadynowyny), хутір. ***Круха*** (Krucha), хутір. ***Машове*** (Maszowo), хутір. ***Мокрець*** (Mokreć), хутір. ***Пацеха*** (Pacecha), хутір. ***Підмошше*** (Podmoszje), хутір. ***Сташівщина*** (Staszywszczyzna), хутір. ***Стовпища*** (Stowpyszcza), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Секунь (Sekoń), лісничівка.

Жив із сім'єю лісничий-поляк Пьотровський.

З приходом Червоної армії у вересні 1939 р. залишався на місці, користувався повагою в навколишнього українського населення.

Якось уночі в 1943 р. до нього прийшли невідомі грабіжники з вимогою віддати биків, яких мав. Лісник відмовився. Наступної ночі непрошених гостей з'явилося ще більше. Лісника, його дружину й доньку вони вбили, господарство пограбували. Живими залишилося двоє малолітніх синів. Подружжя українців Івана й Мотруни з с. Секунь відвезло їх до доньки Пьотровських, яка мешкала в Ковелі. Ким були нічні вбивці, в селі не знають. Свідки вважають: найімовірніше, це були червоні партизани. Безапеляційно твердити (S. 1316), що вбивство здійснила банда, проводирем якої був українець Пасюк, жодних підстав немає хоч би тому, що мешканців із таким прізвищем у Секуні й навколишніх селах не було. Свідкам відомий юнак на прізвище Панасюк (вчився не в Ковелі, а в Луцьку) – син багатих батьків, не мав потреби чинити нічний грабунок худоби. Сумніваються, що свідок В. і Е. Сємашків мав достовірні дані. Чи був убитий росіянин (S. там само), свідки не знають.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння в лісничівці невідомі з метою грабунку вбили 3 поляків.

За S.: 4 поляків, 1 росіянин.

* * *

Сереховичі (Serechowicze), село.

Свідчать Цищик (Потіщук) Афанасія Євсеївна, д. н. 14.01.1925 р., Корнісик (Сагаль) Олександра Микитівна, д. н. 17.11.1928 р., Тарасюк Олексій Кузьмич, д. н. 30.12.1935 р., а також зі слів родини Балюк (Цищик) Галина Климівна, д. н. 15.10.1943 р.

Українське село. Полькою була власниця фільварку Цилінська, яка мала 3 синів. Її невісткою стала вчителька сільської державної початкової школи полька Охманувна. Мешкали ще польська сім'я вчителя Возняка, самотні поляки-вчителі Корфманувна і Тадеуш Тулєя.

Євреїв налічувалося 8 сімей. Займалися ремеслом і торгівлею.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії сім'ї Возняків, Корфманувни і Т. Тулєя виїхали. Сім'я Цилінської залишалася на місці. Ймовірно, тому, що була відома своєю доброзичливістю, нова влада поставилася до неї та родини гуманно. Так само сталося й за чергової зміни її в час приходу гітлерівців.

Єврейські мешканці у 1942 р. застрелені гітлерівцями, що приїхали в село. Загинули близько 30 осіб. Декотрі втекли, переховувалися за допомогою українців.

Несподіванкою для села стало в 1943 р. вбивство Цилінської, двох її синів, невістки вчительки Охманувни та внука. Син Цилінської Віктор утік, але згодом від рук знову ж невідомих загинув. На тій підставі, що жертви – поляки, значить убивцями мали бути українці, свідки не вважають.

У селі Ружин (Ковельський район) поляки з місцевої пляцувки пограбували і закатували Якова Юхимовича Гарбарчука, котрий там перебував у родичів, гітлерівці розстріляли старосту села, який намагався захищати земляків від непосильних поборів.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили близько 30 євреїв, українця, невідомі – 6 поляків. Поляки з пляцувки закатували 1 українця.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СЕРЕХОВИЧІ

Воротень (Woroteń), хутір – 16 обійсть.

Жили українці, а також багатий поляк, власник саду.

У 1943 р. поляк із сім'єю вибрався з села. Не повертаючись, виїхав до Польщі.

Тростянець (Troscianiec), хутір – 12 обійсть. Жили одні українці.

У 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння мешканці обох хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Грабове (Grabowo), село.

Свідчать Арсенік Антон Сергійович, д. н. 30.01.1928 р., Арсенік (Сагаль) Євдокія Дмитрівна, д. н. 11.03.1928 р., Моніч Серапіон Йонович, д. н. 10.07.1923 р.

Українське село. Поляком був поміщик, який наймав місцевих селян-українців. У державній початковій школі з польською мовою навчання працювали двоє вчителів-поляків: Сайкевич (мав сім'ю) і самотня Собчукувна.

У вересні 1939 р. поміщика мобілізовано до польської армії. Коли Червона армія перейшла східний кордон, Сайкевич з сім'єю виїхав із села. Собчукувна, що на той час вийшла заміж за керуючого фільварком у селі Бузаки (Камінь-Каширський район) поляка, залишилася з ним на місці.

В ту пору через Грабове рухався підрозділ польської армії, що опинилася без командування і була в стані агонії. Напевне, місцеві комуністи обстріляли військовиків чи вимагали в них зброї. Ті у відповідь застосували тактику, яку згодом використовували гітлерівці: кинулися палити село, вбивати всіх мешканців, які потрапляли під руку. Принцип: за вбитого поляка (згодом – гітлерівця) – 10 знищених волинян-українців почали відпрацьовувати ще тоді. На 1943-й рік Армія Крайова вже мала професійних убивць.

Хоч не було навіть поранено жодного польського військовика, непрошені «гості» села (вважаючи себе тутешніми господарями) убили Хлудів – літнього батька, його синів Никанора, 1921 р. н., і Терентія, 1922 р. н., які в клуні молотили збіжжя, а також Мефодія Трохимчука, 1921 р. н., Терентія Сагаля, р. 33, Семена (прізвище невідоме), р. 35. Баба Гочиха згоріла в підпаленій хаті. Польські військовики, напевно усвідомлюючи, що їхній армії більше ніколи не вступати сюди, спалили майже всі обійстя села.

З приходом радянської влади Собчукувна з чоловіком депортовані вглиб СРСР.

У 1942 р. гітлерівці, приїхавши в село, вбили трьох старших за віком євреїв, кілька чоловік із молодих утекли в ліси, переховувалася за підтримки українського населення. Інших гітлерівці перевезли до гетто в містечку Нова Вижівка, там розстріляли.

Протягом 1938–1944 рр., у 1939 р., загинули вбиті польськими військовиками 7 українців, близько 30 євреїв застрілені гітлерівцями.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Нова Воля (Boża Wola), село.

Тоді Божа Воля.

Свідчать Сергійчук Максим Маркіянович, д. н. 02.06.1924 р., а також Малюта (Ромах) Федосія Тимофіївна, д. н. 16.06.1930 р., тогочасна мешканка сусіднього села Шкроби.

Абсолютна більшість населення – українці.

У селі був фільварок, яким керував поляк (за іншими свідченнями – єврей). Полькою була вчителька початкової державної польської школи самотня Яніна Томерувна.

Заступником керуючого був українець Шевчук Никанор. Як керуючий виїжджав із села назовсім, передав усі справи Н. Шевчукові. Щоб бути затвердженим, той із сім'єю перейшов на католицтво, оголосив себе поляком. Згодом допік землякам тим, що постійно судився з ними за крадіжки деревини. З'явився в селі ще один поляк – безробітний із центральної Польщі Ігнаци (прізвище невідоме). Хоч мав початкову освіту, влада поставила його лісником.

Перед приходом Червоної армії Я. Томерувна залишила село, а Н. Шевчук та Ігнаци невідомими, – ймовірно, комуністами, – вбиті. Їх сім'ї з села виїхали.

Далі приводу для міжнаціонального конфлікту в селі не було.

Протягом 1938–1944 рр. 2 поляки вбиті невідомими з корисливих мотивів.

За S.: відсутність інформації.

* * *

Синове (Synowo), село.

Свідчать Троцюк Уляна Йосипівна, д. н. 13.07.1929 р., Долинко Сидір Іванович, д. н. 15.04.1922 р., Троцюк (Долинко) Акулина Дмитрівна, д. н. 01.07.1928 р., а також Малюта (Нагалюк) Анастасія Федорівна, д. н. 31.12.1924 р., тогочасна мешканка суміжного села Шкроби.

В українському середовищі жили 4 сім'ї євреїв.

У вересні 1939 р. прихильники радянської влади (ймовірно, колишні члени КПЗУ) вбили кількох поляків і українців – жовнірів підрозділу Війська Польського, що відступав попри село.

За часу гітлерівської окупації перелік цих активістів радянської влади подано гітлерівцям, які приїхали і застрілили їх у кількості 13 осіб.

Одна сім'я євреїв вибралася з села завчасно, інших у 1942 р. вбили шуцмани-українці.

Протягом 1938–1944 рр. прихильники радянської влади у вересні 1939 р. вбили кількох жовнірів Війська Польського – поляків і українців, гітлерівці – 13 українців, шуцмани-українці – 15 євреїв, у час наростання українсько-польського протистояння село перебувало поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: 15 поляків і українців.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СИНОВЕ

Болотська (Bołocka), хутір. ***Вирсивівське*** (Wyrsywówskie), хутір. ***Дідів Острів*** (Didów Ostrów), хутір. ***Жидівка*** (Żydiwka), хутір. ***Застав*** (Zastaw), хутір. ***Залісиця*** (Zalisycia), хутір. ***Замгли*** (Zamhły), хутір. ***Каливиця*** (Kaływica), хутір. ***Кратень*** (Krateń), хутір. ***Кременицяя*** (Kremenycia), хутір. ***Люцьке*** (Людське) (Liuckie), хутір. ***Лисця*** (Liścia), хутір. ***Наддатинь*** (Naddatyń), хутір. ***Підріччя*** (Podriczje), хутір. ***Плав*** (Pław), хутір. ***Пліса*** (Plisa), хутір. ***Потрудинець*** (Potrudynyć), хутір. ***Ривкове*** (Rywkowe),

хутір. ***Серни*** (Serny), хутір. ***Синівський Ліс*** (Synyski Lis), хутір. ***Стежки*** (Steżky), хутір. ***Стражники*** (Strażnyky), хутір. ***Травна*** (Trawna), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1943 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Смідин (Smidyn), село.

*Спогад **Дроць** (Андросюк) Ганни Демидівни, д. н. 10.06.1924 р.*

«Я, Дроць Ганна Демидівна, жила в 43-му році кала поляків. Вони сусіди були близькі.

Якось моя мати пішла на базар до Мацієва. Там сказали їй, що в нашому селі вбивають поляків. Мама хутенько побігла додому, щоб спасти їх.

Ще дорогою забігла до одного поляка, каже: «Хучій бижіте в корчі, бо вбивають ваших. Генде вже фурманкою їдуть». Поляк з сім'єю втік. Не побили з тої сім'ї й душі.

Прибігає мати додому. Сусід близький – теж поляк, Янковський – ще вдома. До своєї хати не забігала, а – до нього, каже: «І ви хучій втикайте!» Коноплі тоді люди брали. Та сім'я й собі скочила в коноплі. За ними прибігають: «Де вони?» Мати каже: «Десь». Поляки коноплі беруть, а ці думають – не вони. І так спаслася та сім'я. Всі спаслися... Потім в Ковель вибралися. В Мацієві жили. Одна їхня дочка ще тут є. Син – у Польщі, другий – в Луцьку. А дочка в Мацієві на станції живе.

Були в нашому селі поляки на фамілію Еми. Казали, що їх побили, але я не бачила. Не скажу, чи всіх, чи хто остався».

Свідчать Зарубич Пелагія Євтухівна, д. н. 11.09.1912 р., Левчук (Дорошук) Євгенія Максимівна, д. н. 10.07.1930 р., Дроць (Андросюк) Ганна Демидівна, д. н. 10.06.1924 р., Рабушка Агафія Дем'янівна, д. н. 06.02.1913 р., Омельчук Григо-

рій Миколайович, д. н. 30.09.1930 р., Чикор Іван Семенович, д. н. 05.02.1937 р., Бобик (Ревушко) Василина Якимівна, д. н. 10.05.1923 р.

Велике українське село, що складалося з чотирьох «куткiв»: Заболоття, Коршева, Сорочів і Воронів. У *Skorowidz...* – окремі села: *S.-Korszewo, S.-Soroczy, S.-Zabłocie, S.-Woroni.*

Євреїв жило не менше 11 сімей. У 1942 р. вивезені гітлерівцями до гетто в містечко Мацеїв (Луків), більшість там винищена. Декотрі переховувалися в селі.

В «кутку» Заболоття мешкали 3 сім'ї поляків: Шестковських, коваля Віцека і мельника. У Воронях – Емме (Ема), котрий служив у лісовій охороні. Депортації вглиб СРСР його та ряду багатших українських мешканців села перешкодив початок війни 21 червня 1941 р.

У 1943 р. до села збігалися на ночівлю чи тимчасове перебування українські мешканці сіл, розташованих південніше, – в пошуках порятунку від нападів аківців із польських пляцувок.

Помстою нападникам мало бути винищення польських мешканців Смідина. Про це, перебуваючи на ринку в Лукові, випадково дізналася Єфросинія Андросюк. Кинулася додому, попередила сусідів про небезпеку. По них прийшли упівці, в селі незнайомі. Сім'ї поляків, удаючи себе за українців, негайно вибралися з села, врятувалися.

Неправда, що тоді в Воронях (S. 26, 2024, 2025) винищено всю сім'ю Емме. Невірно (S. s. 363) наводиться навіть її склад. У дійсності був не один син, а три, а також дружини двох із них. Тадеуш Емме з братом невідомі. Усі 3 сини Емме Роман, Діонізій і Мілек, 13 р., не вбиті, у післявоєнний час жили в Польщі.

В урочищі Вовколіси, ймовірно, гітлерівці вбили мешканців села Трихонівського Гриця, Олексюка Карпа, жінку з Сорочого.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці вбили 3 українців, у час наростання українсько-польського протистояння його жертв не було.

За S.: 4 поляків.

Лісняки (Lesniaki), село.

Свідчать Івануха Євгенія Іванівна, д. н. 01.10.1930 р., тогочасна мешканка, а також Дроць (Андросюк) Ганна Демидівна, д. н. 10.06.1924 р., Рабушка Агафія Дем'янівна, д. н. 06.02.1913 р., тогочасні мешканці сусіднього села Смідин.

Обійсть 40. В селі жили виключо українці, в лісничівці – кілька сімей поляків, які в 1943 р. вибралися

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання міжнаціонального протистояння його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Паридуби (Paryduby), село.

Свідчать Никонюк Іван Яронович, д. н. 03.12.1926 р., Мелещук Михайло Кузьмович, д. н. 31.10.1927 р., Мелещук (Кащенюк) Каліста Василівна, д. н. 20.01.1934 р.

Серед виключно українського населення жили 2 сім'ї поляків-братів Янковських, які навіть удома розмовляли українською, та ще коваля. Протягом усього 1943 р. вони залишалися в селі. Сім'я Кароля Янковського в 1945 р. виїхала до Польщі, брата Тивоні залишилася. Донька живе досі. Сім'я коваля тоді вибралася з села.

30 червня стало для Паридуб днем трагедії. Гітлерівці з поляками-шуцманами виявили причетність сім'ї Семенюків до постачання зброєю УПА. Син Сергій був її вояком. Негайно розстріляні – батько Іван Олександрович, 40 р., мати Ганна, 40 р., сини Володимир, 1927 р. н., Костянтин, 1929 р. н., Петро, 1931 р. н., Ростислав, 1933 р. н., Микола, 1937 р. н., Гнат, 1941 р. н., донька Валентина, 1934 р. н. Тоді ж у домі Семенюків убиті 5 повстанців (четверо юнаків із Паридуб, один – із села Зачернеччя), а також сусіди Мелещуки – батько Кузьма, 1867 р. н., його син Володимир, 1921 р. н., Артишуки – Гордій, р. 50, Пилип, 1913 р. н., Леонід, 1927 р. н. Родичі загиблих помітили: шуцмани розмовляли російською мовою. Напевне, це були власовці.Участь польських наймитів не помічена.

У 1943 р. сім'я коваля-поляка вибралася з села. Сім'ї Янковських були на місці.

На початку 1944 р. червоні партизани, що отаборилися на хуторах, запідозрили мешканців Паридуб у підтримці повстанців. За це вбили 15 (чи 16) мирних жителів-українців.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці та шуцмани-власовці вбили 14 мешканців і 4 вояків УПА, уродженців села, 15 (чи 16) українців – червоні партизани.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

* * *

Соколище (Sokoliszcze), село.

Свідчать Мілінчук Степан Миколайович, д. н. 12.08.1928 р., Остапчук (Мілінчук) Парасковія Миколаївна, д. н. 07.04.1938 р.

Виключно українське середовище з однією сім'єю євреїв. Жило також літнє мішане українсько-польське подружжя Мельничуків з двома дітьми.

Євреї в 1942 р. вбиті шуцманами-українцями. Донька Бейла втекла, ховалася серед українців села.

Подружжя Мельничуків залишалося в селі постійно. Після війни тут померло. Діти живуть в Україні досі.

5 юнаків села стали вояками УПА. Всі вбиті червоними партизанами.

Протягом 1938–1943 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СОКОЛИЩЕ

Гіркий Мед (Gorkij Med), хутір. ***Замутвицьке*** (Zamutwickie), хутір. ***Мокра*** (Mokra), хутір. ***Осовиця*** (Osowica), хутір. ***Острів'я*** (Ostrowie), хутір. ***Ровини*** (Rowine), хутір. ***Турська*** (Turska), хутір. ***Яма*** (Jama), ху-

тір. ***Межиліски*** (Мезеліски) (Mezeliski), хутір. ***Під Бродом*** (Pod Brodom), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Мильці (Milce), село.

Свідчать Римар Олексій Романович, д. н. 07.09.1924 р., Мякота Микола Федорович, д. н. 19.12.1924 р., Пекарчук Микола Тимофійович, д. н. 25.12.1929 р.

В українському середовищі поляками були 5 сімей.

Більшістю серед 4 учителів теж були поляки, в т. ч. директор Когутюк, подружжя Спіхалів, учителювала також українка Цуракова. Поляком був військовий осадник-легіонер Жешота.

Мешкали кілька сімей євреїв.

У 1939 р. з початком війни Когутюк пішов добровольцем до польської армії. Перед приходом Червоної армії Спіхалі, сім'я Когутюка вибралися з села. Жешота з сім'єю залишався.

Тоді ж через село рухався підрозділ польського війська, що доживало останні дні. Прихильники радянської влади в селі напали на поляків, солдата поранили, поручика вбили. Обізлений командир загорівся бажанням спалити село. Настоятель монастиря зумів утихомирити.

На початку 1940 р. Жешота з дружиною депортований вглиб СРСР. Дорослі сини завчасно сховалися, далі перебували на нелегальному становищі. Об'єдналися ще з кількома юнаками-поляками з сусідніх сіл, утворили партизанський загін «зелених». Діяв стихійно, дошкуляючи радянській владі.

У 1940 р. в селі з'явився поляк Томчак, працював у тодішній українській школі.

Під час окупації Томчак, знаючи німецьку мову, був у гітлерівців за перекладача.

У 1942 р., ймовірно, декотрих із єврейських мешканців, шуцмани за наказом гітлерівців убили на місці, інші втекли,

переховувалися за допомогою українського населення околиці. Відомо, один із них пішов у червоні партизани, допомагав їм вияснити, хто вбивав співплемінників.

У 1943 р., переслідуючи повстанців, гітлерівці (не встановлено, з шуцманами-поляками чи власовцями) помстилися селу: спалили будівлі, приміщення школи, 11 українських мешканців укинули в вогонь.

Червоні партизани пам'ятні свідкам грабунками селянського майна. Убили 2 мешканців-українців, запідозрених ними в контакті з окупаційною владою.

У свою чергу гітлерівці розстріляли сім'ю обраного селянами старости Мильців в кількості 7 осіб за те, що допомагав червоним партизанам.

Поляк-перекладач Томчак у 1944 р. подався на Захід разом із гітлерівцями.

Протягом 1938–1944 рр., у вересні 1939 р., прихильники радянської влади вбили військовика-поляка, у 1942 р. шуцмани-українці – кількох євреїв, гітлерівці – 18 українців, 2 українців – червоні партизани, у час наростання українсько-польського протистояння після вересня 1939 р. жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ МИЛЬЦІ

Мильці (Milce), маєток.

Жондцою-керуючим був поляк Грабішевський.

Наймитували українські мешканці суміжного села.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії Грабішевський із сім'єю виїхав. Ґрунти та майно роздані активістам радянської влади та біднішим мешканцям села.

Господарство занепало.

Обезлюднів.

Мильці (Milce), православний монастир.

Монахи не брали жодної участі в громадському житті села. Серед них за час війни не загинув ніхто.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння обидва населені пункти перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

Межиліски (Мезеліски) (Mezeliski), хутір.

Під Бродом (Podbrodom), хутір.
Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі маєтку, монастиря і хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Підсинівка (Podsynówka), село.

Свідчать Васковець Петро Іванович, д. н. 15.05.1931 р., Гейко Олексій Олександрович, д. н. 05.01.1932 р., Гейко (Мельничук) Галина Іванівна, д. н. 22.05.1933 р.

Виключно українське село без школи. У польську науку діти ходили до сусідніх Мильців.

У 1942 р. бідою для мешканців села мав стати приїзд гітлерівців, щоб за доносом винищити 4-х місцевих активістів попередньої радянської влади. Солтис Володимир Кулька, обраний ще за Польщі, гаряче заступився. Каратели від наміру відмовилися.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ПІДСИНІВКА

Верхівське (Werchowskie), хутір. ***Добриниця*** (Dobrynica), хутір. ***Довга*** (Dowga), хутір. ***Залуг*** (Załug), хутір. ***Зарічка*** (Zariczka), хутір. ***Зачинок*** (Zaczynek), хутір. ***Ланки*** (Łanke), хутір. ***Ляшки*** (Laszki), хутір. ***Панські Пасіки*** (Pański Pasiki), хутір. ***Пасіки*** (Pasiki), хутір. ***Підоріхово*** (Podorechowo), хутір. ***Пілля*** (Полле) (Polje),

хутір. ***Став*** (Staw), хутір. ***Ставки*** (Stawki), хутір. ***Язвинки*** (Jazwinki), хутір. ***Ялове*** (Jałowe), хутір.

Жили виключно українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Шкроби (Szkroby), село.

Свідчать Малюта (Нагалюк) Анастасія Федорівна, д. н. 31.12.1924 р., Малюта (Ромах) Федосія Тимофіївна, д. н. 20.04.1931 р., Малюта Семен Михайлович, д. н. 16.06.1930 р., Мороз Ганна Іванівна, д. н. 22.09.1925 р.

Основне населення – українці. До відкритої в селі державної початкової школи з польською мовою викладання надіслали вчителями одиноких польок Яніну Каролювну і ще одну – Емілію (прізвище забуте). Мешкало мішане подружжя Янчарів (чоловік – українець, дружина – полька). У ньому з дорослих кожен дотримувався своєї релігії, усіх дітей дружина хрестила в римо-католицькому костьолі в селі Буцинь. Чоловік за Польщі був сільським старостою.

Мешкала сім'я євреїв.

У 1940 р. енкаведисти арештували Янчара, вивезли в невідомому напрямі. Більше його ніхто не бачив. Дружину з двома малолітніми дітьми депортували вглиб СРСР.

У 1942 р. єврейських мешканців убили кримінальні злочинці з українців, які пішли на поліцейську службу до гітлерівців. Один із юнаків утік, переховувався за допомогою українців.

У 1943 р. гітлерівці вбили в Ковелі молодого мешканця Шкроб Василя Головача.

Дружина Янчара на засланні померла. Діти після війни на деякий час повернулися в село. До Польщі не виїжджали.

Залишився живим юнак-єврей, що втік. Після війни жив у Ковелі.

Протягом 1938–1944 рр. поляк загинув у радянській тюрмі, шуцмани-українці вбили кількох євреїв, гітлерівці – українця, проявів та жертв українсько-польського протистояння не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ ШКРОБИ

Березина (Berezyna), хутір. ***Безбрідде*** (Безброде) (Byzbrode), хутір. ***Боровика*** (Borowika), хутір. ***Велике Поле*** (Wylike Pole), хутір. ***Вистрів*** (Wystrów), хутір. ***Денисівка*** (Dynisówka), хутір. ***Дубина*** (Dubyna), хутір. ***Дилем*** (Dyłem), хутір. ***Добринича*** (Dobrynycza), хутір. ***Заглибоке*** (Zahłubokie), хутір. ***Загриння*** (Загринє) (Zahrynie), хутір. ***Задрид*** (Zadryd), хутір. ***Заїске*** (Zajiskie), хутір. ***Зановиз*** (Zanowyz), хутір. ***Запілля*** (Zapyle), хутір. ***Зачинок*** (Zaczynek), хутір. ***Концьорка*** (Konciorka), хутір. ***Кравище*** (Krawiszcze), хутір. ***Купишево*** (Kupyszywo), хутір. ***Линища*** (Łyneszcza), хутір. ***Лісок*** (Łysok), хутір. ***Мажунова*** (Mażunowa), хутір. ***Мале Нениво*** (Małoje Nienywo), хутір. ***Мокра*** (Mokra), хутір. ***Наголиське*** (Najliskie), хутір. ***Ніцовське*** (Ніцівське) (Nicowskie), хутір. ***Основа*** (Osnowa), хутір. ***Підадріївка*** (Підандріївка) (Podadryjówka), хутір. ***Підпоїна*** (Podpojyna), хутір. ***Покора*** (Pokora), хутір. ***Покорите*** (Pokoryte), хутір. ***Римарський*** (Rymarski), хутір. ***Хороватниця*** (Chorowatnycia), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Солов'ї (Sołowiowo), село.

Свідчать Омелянюк Тимофій Іванович, д. н. 24.01.1919 р., Галярчук Петро Григорович, д. н. 15.11.1920 р., Царик Федір Аврамович, д. н. 18.06.1934 р., Чапко Йосип Михайлович, д. н. 28.05.1930 р.

В українському середовищі мешкали 2 сім'ї євреїв, котрі залишили про себе добру пам'ять як відмінні столяри. Торгівлею займався поляк, що мав магазин з винятковим правом продажу спиртних напоїв. До поляків належало подружжя вчителів державної початкової школи виключно з польською мовою навчання.

У вересні 1939 р. перед приходом Червоної армії всі поляки залишили село.

Тоді ж через Солов'ї рухався підрозділ польської армії, що доживала останні дні. Його переганяла слава про норовисту поведінку, від якої легко дістати неприємностей – іде ображене військо чужої недружньої держави. У селі знайшлися «дипломати», які вирішили застосувати оригінальний підхід до незваних гостей. Отримавши звістки про розправу польських військовиків у ряді сіл з місцевим українським населенням, зустріли їх ...хлібом-сіллю (напевне, призначеною для ще незнайомих червоноармійців). Угостили грушками. Пришельцям це сподобалось, село залишили спокійно. Відтоді поляків у селі не було.

Із єврейських мешканців двох старших за віком гітлерівці, приїхавши в 1942 р., вбили на місці, 6 осіб вивезли до гетто в містечко Нова Вижва, там згодом розстріляли. Троє юнаків утекли, переховувалися за допомогою українців. У 1944 р. пішли на фронт, поранені.

Протягом 1938–1944 рр. гітлерівці розстріляли 8 єврейських мешканців, у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ СОЛОВ'Ї

Бойкова Долина (Bojkowa Dolina), хутір. ***Бояновe*** (Bojanowo), хутір. ***Вигон*** (Wyhon), хутір. ***Гале Бо-***

лото (Hałe Bołoto), хутір. ***Гора Загатиська*** (Hora Zahatyska), хутір. ***Загатища*** (Zahatyszcza), хутір. ***Задолиння*** (Zadołynje), хутір. ***Закругом*** (Zakrugom), хутір. ***Замалиння*** (Zamałynje), хутір. ***Заскочна*** (Zaskoczna), хутір. ***Коноплища*** (Konoplyszcza), хутір. ***Клітища*** (Kłytyszcza), хутір. ***Ляшова Пасіка*** (Laszowa Pasyka), хутір. ***Межинки*** (Mežynki), хутір. ***Ольшинка*** (Olszynka), хутір. ***Петрівське*** (Petrywskie), хутір. ***Плоске*** (Płoskie), хутір. ***Підглубке*** (Podhłubkie), хутір. ***Підгусте*** (Podhuste), хутір. ***Російське*** (Rosyjskie), хутір. ***Степетина*** (Stepetyna), хутір. ***Хрести*** (Chresty), хутір. ***Чисте*** (Czyste), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Комарове (Komarowo), село.

Свідчать Тищук Іван Йосипович, д. н. 18.09.1921 р., Луць Ольга Микитівна, д. н. 05.11.1926 р.

Виключно українське село.

У 1939 р. приїжджий поляк зробив невдалу спробу взяти в оренду сільський млин. Виїхав.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ КОМАРОВЕ

Берестки (Бирістке) (Byrystke), хутір. ***Велика Долина*** (Wełyka Dołyna), хутір. ***Глиниця*** (Glenyszcza), хутір. ***Заболоття*** (Zabołottie), хутір. ***Загатеччя*** (Zagateczcza), хутір. ***Заріка*** (Zarika), хутір. ***Зимник*** (Zemnyk), хутір. ***Межигайки*** (Mizigajki), хутір. ***Підбусля*** (Podbusła), хутір.

Підглибоке (Podgłubokie), хутір. ***Підглиння*** (Podglennie), хутір. ***Піддубина*** (Poddubena), хутір. ***Росавець*** (Rasawiec), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

Ниці (Niecy), село.

Свідчать Качко Марія Іванівна, д. н. 09.12.1925 р., Степук Василь Федосійович, д. н. 14.01.1921 р.

Жили виключно українці.

Початкова школа за часу Польщі була відсутня.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

НАСЕЛЕНІ ПУНКТИ ПРИ СЕЛІ НИЦІ

Вербки (Werbki), хутір. ***Верхистки*** (Werchustkie), хутір. ***Кривець*** (Krywec), хутір. ***Осова*** (Osowa), хутір. ***Підкубання*** (Підковбання) (Podkubanja), хутір. ***Підлисок*** (Підлісок) (Podłysek), хутір. ***Підожево*** (Pudożewo), хутір. ***Полонія*** (Полонне) (Polonja), хутір. ***Хвощів*** (Хвущів) (Chwuszczyw), хутір.

Жили одні українці.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі хуторів перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність у переліку населених пунктів.

* * *

Стара Гута (Huta Stara), село.

Свідчать Сікора Петро Іванович, д. н. 10.10.1926 р., Сікора (Романюк) Анастасія Назарівна, д. н. 12.02.1927 р., Томчук (Вареха) Наталя Іванівна, д. н. 05.08.1926 р.

Українське село. Надісланими поляками були: 5 поліціянтів постерунку з сім'ями, які квартирували в українців, 3 вчителів державної школи з польською мовою викладання, лісники Костецький, Чуйко і Бльок (жили з сім'ями в лісничівках у лісі), поляк, що мав земельний наділ.

Перед приходом Червоної армії в вересні 1939 р. село залишили всі поляки, за винятком доньки одного з поліціянтів, яка вийшла заміж за українця Василя Булавука. Перебувала в селі постійно, залишилася назовсім. Син Іван мешкає зараз.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

Сукачі (Sukacze), село.

Свідчать Литвинюк Тетяна Петрівна, д. н. 01.06.1935 р., Сукач Любов Іванівна, д. н. 08.03.1936 р.

Виключно українське село.

Протягом 1938–1944 рр. у час наростання українсько-польського протистояння жителі села перебували поза ним, його проявів, а також жертв не було.

За S.: відсутність будь-якої інформації про долю поляків, які в 1943 р. жили тут.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

КАМІНЬ-КАШИРСЬКИЙ РАЙОН

Баранки, *хутір* 73
Бедлівка, *хутір* 113
Березняк I, *хутір* 96
Березняк II, *хутір* 96
Березники, *хутір* 90
Береница, *хутір* 65
Берці, *хутір* 83
Бистра, *хутір* 38
Бистриця, *хутір* 91
Бір, *хутір* 83
Бірки, *село* 28
Бісова, *хутір* 64
Бобошин, *хутір* 101
Бозок, *хутір* 106
Борова, *хутір* 38
Боровне, *село* 28
Борок, *хутір* 50
Боронецьке, *хутір* 71
Борсуки, *хутір* 62
Броница, *село* 31
Броц, *хутір* 81
Бугал, *хутір* 113
Будрів, *хутір* 113
Бузаки, *село* 34
Бурно, *хутір* 73
Буршів, *хутір* 113

Вакулине, *хутір* 106
Варани, *хутір* 26
Васьківщина, *хутір* 73
Ведмедик, *хутір* 57
Великий Ліс, *хутір* 112
Великий Ліс-I, *хутір* 111
Великий Ліс-II, *хутір* 111
Велика Нива, *хутір* 69
Великий Обзир, *село* 38
Велике Поле, *хутір* 38
(див. Раківське Поле, *хутір*)
Велике Поле, *хутір* 97
(при с. Раків Ліс)
Веретица, *хутір* 90
Верх, *хутір* 113
Верхи, *село* 42
Верхи, *хутір* 62 (при с. Добре)
Верхи, *хутір* 69 (при с. Качин)
Верховиця, *хутір* 112
Видерта, *село* 47
Видовище, *хутір* 111
Видричі, *село* 49
Видраниця, *хутір* 57
Вилетина, *хутір* 36
Винімок, *село* 90
Випас, *хутір* 113
Виряки, *хутір* 101
Високий Бір, *хутір* 102
Вишина, *хутір* 86
Вілька Качинська, *село* 52
Вовк, *хутір* 57
Вовчено, *хутір* 113
Воєгоща, *село* 52
Волиця, *село* 91
Воліш, *хутір* 101
Воловець, *хутір* 36
Вонджари, *хутір* 26
Ворокомле, *село* 54
Вороновеша, *хутір* 57

Восьмачка, *хутір* 71
Вугол, *хутір* 58
Вузариха, *хутір* 30
Вузькова, *хутір* 34

Гнилецьке, *хутір* 73
Гороваха, *хутір* 57
Городок, *село* 92
Грива, *село* 77
Грищиха, *хутір* 69
Груд, *хутір* 101
Грудки, *село* 56
Гумнища, *хутір* 31
Гусечис, *хутір* 77
Гута-Боровенська, *село* 57
Гута-Камінська, *село* 71
Гута-Камінська, *колонія* 72

Дановиця, *хутір* 101
Дворище, *хутір* 55
Діброва, *хутір* 71
(при с. Клітицьк)
Діброва, *хутір* 105
(при с. Радошинка)
Діброва, *хутір* 73
(при с. Личини)
Дмитрівка, *хутір* 112
Добре, *село* 62
Добривало, *хутір* 101
Довга, *хутір* 106
Довгий Ліс, *хутір* 101
Долина, *хутір* 55
Дошнявка, *хутір* 111
Дубецьк, *хутір* 28
Дубина, *хутір* 28
Дубинськ, *хутір* 40
Дубинський Бір, *хутір* 106
Дубники, *хутір* 77
Дуб'є, *хутір* 113
Дуброва, *хутір* 53
Дубрівка, *хутір* 113
Дубровиця, *село* 50
Дубровиця, *хутір* 28

Єлиця, *хутір* 103
Єрличі, *хутір* 83
Єсинь, *хутір* 57

Жабче, *хутір* 69
Житнівка, *хутір* 30

Заберись, *хутір* 113
Забидів, *хутір* 52
Заболото, *хутір* 67
(при с. Карпилівка)
Заболото, *хутір* 101
(при с. Сошичне)
Заболоття, *хутір* 55
Забрище, *хутір* 53
(при с. Воєгоща)
Забрище, *хутір* 99
(при с. Іваномисль)
Завалля, *хутір* 79
Завеликий Ліс, *хутір* 57
Завішка, *хутір* 101
Загаттє, *хутір* 114
Загір'я, *хутір* 45
Загір'я, *хутір* 91
Загребле, *хутір* 57
Задовга, *хутір* 62
Заільниче, *хутір* 91
Закабаче, *хутір* 113
Заласько, *хутір* 85
Залісся, *село* 62
За Млинком, *хутір* 40
Замлиння, *хутір* 30

(при с. Борове)
Замлиння, *хутір* 69
(при с. Качин)
За Мостом, *хутір* 102
Замосток, *хутір* 57
Замостоцця, *хутір* 45
Занивисько, *хутір* 86
Занивище, *маєток* 115
Запруддя, *село* 101
Запорож, *хутір* 102
Заріжжя, *хутір* 87
Заріка, *хутір* 85
Заса, *хутір* 101
Засиве, *хутір* 114
Засліпа, *хутір* 77
Згорільське, *лісничівка* 114
Змар, *хутір* 81
Зуберетна, *хутір* 57

Іван, *хутір* 67
Іваномисль, *село* 98

Казимирка, *хутір* 112
Калиш, *хутір* 65
Камінь-Каширський, *місто* 23
Камінь-Каширський, *залізнична станція* 26
Карасин, *село* 65
Карпилівка, *село* 66
Качин, *село* 67
Качин, *фільварок* 68
Кепетуха, *хутір* 92
Кипіша, *хутір* 106
Кирчі, *село* 70
Кичів Дуб, *хутір* 57
Кінець, *хутір* 114
Кінче, *хутір* 114
Клев, *хутір* 101
Клітицьк, *село* 71
Ковалів Бір, *хутір* 69
Козел, *село* 73
Колачі, *хутір* 81
Колесища, *хутір* 40
Колода, *хутір* 69
Коло Озера, *хутір* 77
Конибели, *хутір* 31
Конішевського, *хутір* 71
Коноплище, *хутір* 81
Коноплівка, *хутір* 57
Королівка, *колонія* 103
Косатуха, *хутір* 103
Котуш, *село* 112
Котуш, *лісничівка* 112
Кошера, *хутір* 38
Краміниця, *село* 53
Краснилівка, *село* 36
Краснилівка, *хутір* 112
Красниця, *колонія* 37
Красниця, *хутір* 30
Кренцовий Лісок, *хутір* 58
Кривошийка, *хутір* 103
Кримне, *село* 32
Кримне, *колонія* 33
Криниця, *осада* 70
Криниця, *хутір* 114
Кругла, *хутір* 73
Крупень, *хутір* 57
Кузятин, *хутір* 96
Купінські, *хутір* 58
Купетуха, *хутір* 92
Кушні, *хутір* 55

Лахівка, *хутір* 114
Лески, *хутір* 90
Липа, *хутір* 77

Липи, *хутір* 32
Лисне, *хутір* 79
Лисуха, *хутір* 81
Личини, *село* 73
Ліс Мозир, *хутір* 52
Лободини, *хутір* 45
Лузьке, *хутір* 111
Лука, *село* 64
Любіж, *хутір* 55
Лютня, *хутір* 85
Ляхівці, *хутір* 45
Люцень, *хутір* 54

Майдан, *колонія* 46
Майдан, *хутір* 101
Маковища, *хутір* 112
Мала Лінія, *хутір* 83
Малий Обзир, *село* 40
Малі Голоби, *село* 59
Малівка, *хутір* 77
Маркутин, *лісничівка* 112
Мар'янівка, *хутір* 90
(при с. Пнівне)
Мар'янівка, *хутір* 96
(при с. Фаринки)
Масівка, *хутір* 77
Межимхе, *хутір* 103
Мельники-Мостище, *село* 74
Міст, *хутір* 56
Михайлівка, *хутір* 69
Михнівка, *село* 51
Михновича, *хутір* 69
Млинища, *хутір* 69
Млинище, *хутір* 90
Молочеха, *хутір* 114
Мостище, *село* 74
Мошленське, *хутір* 73
Мошне, *хутір* 57
Мулища, *хутір* 26

Наболоття, *хутір* 69
Навачка, *хутір* 114
Навголля, *хутір* 40
Надріччя, *хутір* 83
Надрічне, *село* 30
Наліси, *хутір* 70
На Оборі, *хутір* 71
На Печах, *хутір* 36
Недіхів, *хутір* 52
Нивка, *хутір* 103
Нові Червища, *село* 75
Нові Червища, *колонія* 76
Нуйно, *село* 81

Обліски, *хутір* 86
Обшар, *хутір* 45
Обшир, *колонія* 98
Озеро, *хутір* 54
Озерища, *хутір* 69
Олександрія, *село* 69
Олексин Лід, *хутір* 69
Олексіївка, *село* 26
Оленине, *село* 83
Ольбле, *село* 85
Ольшани, *село* 86
Ольшина, *хутір* 101
Осина, *хутір* 73
Осівці, *хутір* 85
Осова, *хутір* 45
Осока, *хутір* 77
Осока, *колонія* 80
Остець, *хутір* 99
Острівки, *хутір* 103
(при с. Стобихівка)
Острівки, *хутір* 105
(при с. Радошинка)
Острівок, *село* 115

Падалиха, *хутір* 106
Падомше, *хутір* 92
Палене, *хутір* 57
Парцеляція, *хутір* 45
(при с. Верхи)
Парцеляція, *хутір* 67
(при с. Карпилівка)
Пасіка, *хутір* 38
Пахом, *хутір* 92
Пашановоница, *хутір* 36
Перебрід, *хутір* 54
(при с. Воєгоща)
Перебрід, *хутір* 79
(при с. Грива)
Переброди, *хутір* 99
Перегони, *хутір* 53
Підбріддя, *хутір* 30
Підболоття, *хутір* 106
Підбореч, *хутір* 114
Підборочча, *село* 115
Підверше, *хутір* 114
Підворіття, *хутір* 32
Підгір'я, *хутір* 86
Підгорикенька, *хутір* 112
Підгребле, *хутір* 105
Підгрушка, *хутір* 67
Під Двором, *хутір* 65
Піддудине, *хутір* 28
Підлюцення, *хутір* 53
Підмісти, *хутір* 101
Підмошне, *хутір* 69
Під Мохом, *хутір* 69
Підневаче, *хутір* 114
Підлюцення, *хутір* 53
Підозір'я, *хутір* 62
Підозір'я, *хутір* 77
Підолессе, *хутір* 114
Підцир'я, *село* 27
Підріччя, *село* 37
Підріччя, *хутір* 79
Під Ставом, *хутір* 71
Піщане, *село* 86
Плисьце, *хутір* 114
Плишева, *хутір* 96
(при с. Фаринки)
Плишева, *хутір* 90
(при с. Пнівне)
Пнівне, *село* 87
Погруб, *хутір* 45
Поболоття, *хутір* 85
Покупателів, *хутір* 77
Полики, *хутір* 85
Полиці, *село* 96
Полиці, *хутір* 98
Полониця, *хутір* 101
Попівці, *хутір* 70
Попобрід, *хутір* 77
Поріка, *хутір* 38
Порічани, *хутір* 26
Порхавка, *хутір* 114
Потяшник, *хутір* 114
Прачка, *хутір* 85
Предхороме, *хутір* 106
Причок, *хутір* 61
Проїска, *хутір* 58
Проєнка, *хутір* 83
Просіка, *хутір* 67
(при с. Карпилівка)
Просіка, *хутір* 69
(при с. Качин)
Просіка, *хутір* 83
(при с. Нуйно)
Пуделко, *хутір* 71
Пульків, *хутір* 114

Радлена, *хутір* 85
Радківське, *хутір* 45
Радошинка, *село* 104
Раків Ліс, *село* 99
Раків Ліс, *маєток* 100
Раківське Поле, *колонія* 27
Ревачека, *хутір* 114
Ремеха, *хутір* 106
Ретькове, *хутір* 30
Рожа, *хутір* 57
Розважжя, *хутір* 65
Росош, *хутір* 57
Рудавка, *хутір* 67
Рудка-Червинська, *село* 79
Рудка-Червинська, *осада* 80

Савці, *хутір* 114
Садки-І, *хутір* 111
Садки-ІІ, *хутір* 112
Садоцьке, *хутір* 112
Самець, *хутір* 56
Свинорийка, *хутір* 45
Сволоки, *хутір* 106
Селище, *хутір* 114
Середнє, *хутір* 65
Середнє Болото, *хутір* 92
Середнє Дерево, *хутір* 114
Сікори, *хутір* 71
Сірче, *лісничівка* 112
Скатавин, *хутір* 114
Скінятень, *хутір* 114
Скоморохи, *хутір* 61
Слобода, *село* 100
Сомалаха, *хутір* 38
Соснівка, *село* 92
Сошичне, *село* 100
Ставище, *село* 70
Ставок, *хутір* 87
Стара Нивка, *хутір* 103
Старі Червища, *село* 107
Старі Червища, *осада* 108
Станіславівка, *село* 102
Стерчин, *хутір* 114
Стобихва, *село* 41
Стобихівка, *село* 102
Стопущина, *хутір* 57
Стризинка, *хутір* 114
Студениця, *хутір* 92
Схорода, *хутір* 69
Сухе, *хутір* 81

Талабаєва Гора, *хутір* 65
Талуга, *хутір* 106
Танище, *хутір* 111
Тартак, *хутір* 45
Теєбормач, *хутір* 69
Теклине, *село* 51
Ткачиха, *хутір* 38
Тоболи, *село* 105
Тоболи, *військова осада* 106
Топильця, *хутір* 83
Точище, *хутір* 112
Турова І, *хутір* 38
Турова ІІ, *хутір* 38

Уголь, *хутір* 92
Утрина, *хутір* 93
У Хреста, *хутір* 69

Фаринки, *село* 93
Ферма, *хутір* 111

Харалівка, *хутір* 114
Хвушок, *хутір* 96
Хильове, *хутір* 69
Хмелівка, *хутір* 34

Хоминович, *хутір* 73
Хоропель, *хутір* 101
Хотешів, *село* 108
Хотинович, *хутір* 69

Чемерича, *хутір* 69
Червище, *хутір* 81
Червона Глина, *хутір* 112
Черемошне, *хутір* 30
Черемошне, *хутір* 85
Черниш, *хутір* 93
Чернище, *хутір* 106
Черче, *село* 113
Черче, *маєток* 114

Шкаруба, *хутір* 114
Шкоморохи, *хутір* 34
Шоловичі, *хутір* 90

Яблонки, *хутір* 83
Яблунька, *хутір* 101
Яйно, *село* 115
Яличчя, *хутір* 83
Яловацьк, *село* 72
Ялоконут, *хутір* 105
Ярча, *хутір* 61
Ямниця, *хутір* 114
Янівка, *хутір* 83
Ясиновиця, *хутір* 28
Ясиня, *хутір* 90
Ясна, *хутір* 38
Ясновища, *хутір* 69

Бабин, *хутір* 154
Баратівка, *хутір* 125
Баршина, *хутір* 147
Березня, *хутір* 125
Березичі, *село* 128
Березна Воля, *село* 183
Березна Воля, *маєток* 184
Березниця, *хутір* 145
Бериха, *хутір* 154
Берізка, *хутір* 128
Бихів, *село* 132
Бір, *хутір* 133
Бірки, *хутір* 147
Бірки, *село* 133
Близниця, *хутір* 145
Болоткове, *хутір* 156
Болотця, *хутір* 168
Буда, *хутір* 135
Будвини, *хутір* 176
Будиківка, *хутір* 143
Буркове, *хутір* 162
Бучин, *село* 166

Велика Глуша, *село* 135
Велика Глуша, *колонія* 136
Виселиці, *хутір* 137
Веснини, *хутір* 155
Ветли, *село* 142
Виходи, *хутір* 137
Вікна, *хутір* 143
Віл, *село* 128
Вітуле, *село* 135
Вічища, *хутір* 147
Вічова, *хутір* 176
Вовче, *хутір* 1438
Водиця, *хутір* 145
Волошиха, *хутір* 145
Волочок, *хутір* 153
Ворохове, *хутір* 143
В'язівно, *хутір* 125

Гірка, *хутір* 154
Гірки, *село* 144
Гірки, *маєток* 145
Гледанне, *хутір* 171
Глинище, *хутір* 143
Гречища, *село* 156
Гора, *хутір* 155
(при с. Дольськ)
Гора, *хутір* 180
(при с. Угриничі)
Гори, *фільварок* 147
Городище, хутір 155
Груди, *хутір* 191
Гряда, *хутір* 164

Дачі, *хутір* 183
Деревок, *село* 148
Деревок, *маєток* 154
Діброва, *село* 160
Довжиця, *хутір* 154
Дольськ, *село* 155
Дольськ, *колонія* 155
Дуброва, *хутір* 176
Дякове, *хутір* 164

Євтуше, *хутір* 143

Жабокраки, *хутір* 143
Жуків Пень, *хутір* 141
Забріддя, *хутір* 143
Заболоття, *хутір* 154
(при с. Деревок)
Заболоття, *хутір* 166
(при с. Бучич)
Заверток, *хутір* 156
Заверхвиця, *хутір* 128
Заверхлистє, *хутір* 171
Заглуше, *хутір* 191
Загребелля, *хутір* 188
Заїзва, *хутір* 147
Заковоріт, *хутір* 191
Залаззя, *село* 159
Залебохів'я, *хутір* 188
Залипичі, *хутір* 180
Залізниця, *село* 163
Залісаче, *хутір* 142
Залісся, *хутір* 180
Замення, *хутір* 154
Замлиння, *хутір* 133
Занив'я, *хутір* 156
Запілля, *хутір* 125
Запліссє, *хутір* 137
Запрогон, *хутір* 137
Зарів'я, *хутір* 133
Заріка, *село* 126
Заріка, *хутір* 191
Зарічки, *хутір* 145
Зарогозинє, *хутір* 143
Зарудчі, *село* 165
Застав'я, *хутір* 125
Затучення, *хутір* 143
Зимич, *хутір* 141

Іванчиса, *хутір* 164

Каливиця, *село* 177
Каливодко, *хутір* 154
Кальки, *хутір* 141
Капори, *хутір* 168
Киселі, *хутір* 168
Кінь, *хутір* 145
Кінське, *хутір* 156
Кінчаліс, *хутір* 140
Клення, *хутір* 180
Козелок, *хутір* 143
Колинь, *хутір* 138
Коліддя, *хутір* 135
Конотоп, *хутір* 168
Корпач, *хутір* 128
Кособера, *хутір* 191
Костеровна, *хутір* 133
Кругле, *хутір* 156
Кузеньки, *хутір* 164
Куприянівка, *хутір* 188
Купчина, *хутір* 156
Курінь Великий, *село* 140
Кучілка, *хутір* 138

Лахвичі, *село* 188
Лебеда, *хутір* 156
Лечин, *хутір* 179
Липичі, *хутір* 191
Липники, *хутір* 156
Липок, *хутір* 179
Лиса Гора, *хутір* 143
Ліси, *хутір*, 147
Лобач, *хутір* 158
Лобна, *село* 164
Любешів, *селище* 121
Любешів, *маєток* 126
Любо'тин, *село* 146
Люб'язь, *село* 174
Любешівська Воля, *село* 170
Лядо, *хутір* 183

(при с. Дольськ)
Лядо, *хутір* 156
(при с. Судче)

Мазур-Гай, *хутір* 141
Маковичі, *хутір* 140
Мала Глуша, *село* 176
Мала Глуша, *колонія* 176
Малиш, *хутір* 154
Мармуш, *хутір* 133
Медвідь, *хутір* 156
Михалин, *хутір* 138
Міжгайці, *село* 165
Мостець, *хутір* 154
Мошно, *хутір* 143
Муравина, *хутір* 185
Мукошин, *село* 146

Намінче, *хутір* 183
Невір, *село* 137
Невір I, *колонія* 138
Невір II, *колонія* 139
Нередова, *хутір* 176
Ніжина, *хутір* 147
Нові Березичі, *село* 129

Обища, *хутір* 156
Озерне, *хутір* 185
Озерове, *хутір* 147
Осада, *колонія* 131
Окурика, *хутір* 165
Олешник, *хутір* 137
Оленище, *хутір* 143
Острівки, *хутір* 145
Острівецьке, *хутір* 156
Острова, *хутір* 145

Павлюнів, *хутір* 145
Переділ, *хутір* 156
Петелиха, *хутір* 145
Петрован, *хутір* 154
Підзелень, *хутір* 140
Піддубівське, *хутір* 166
Підкормілля, *село* 167
Підлуцьке, *хутір* 143
Підпачівське, *хутір* 135
Підосища, *хутір* 147
Підхудоб'є, *хутір* 147
Плесо, *хутір* 145
Побивало, *хутір* 154
Подовчини, *хутір* 142
Подороб'я, *хутір* 154
Погулянка, *село* 139
Пожистя, *хутір* 133
Пожог, *село* 168
Політок, *хутір* 142
Польоди, *хутір* 183
Поросля, *хутір* 156
Почапи, *хутір* 191
Посохле, *хутір* 128
Пристань, *хутір* 143
Проходи, *село* 141
Прусини, *хутір* 156
П'ятнище, *хутір* 143

Реймонтівка, *колонія* 171
Решетиха, *хутір* 144
Річки, *хутір* 147
Рокитня, *хутір* 133
Рудка, *село* 127
Рудка, *колонія* 127

Садівка, *хутір* 140
Сахаровище, *хутір* 144
Седлище, *село* 178
Селісок, *село* 169
Сільце, *хутір* 176

Скоморохи, *хутір* 164
Скіття, *хутір* 145
Скупове, *село* 179
Смично, *хутір* 135
Стара Кліть, *хутір* 128
Стилечко, *хутір* 133
Стоєнці, *хутір* 154
Стріголовщина, *хутір* 183
Скупове, *село* 179
Судче, *село* 180
Судче, *хутір* 183
Сукачі, *хутір* 135

Творця, *хутір* 168
Теребини, *хутір* 156
Темиляд, *хутір* 154
Товстиця, *хутір* 146

Угриничі, *село* 179

Франтополь,
військова осада 131

Хатачиха, *хутір* 135
Хлуддя, *хутір* 133
Хмелище, *хутір* 143
Хмелів, *хутір* 160
Ходилівка, *хутір* 143
Холівка, *хутір* 154
Хомотівка, *хутір* 143
Хорлуп, *хутір* 146
Хором'яцько, *хутір* 142
Хоцунь, *село* 184
Хоцунь, *лісничівка* 185
Хутомирець, *хутір* 133
Хутомир, *село* 133

Цир, *село* 185
Чапля, *хутір* 162
Чапчі, *хутір* 131
Червень, *хутір* 156
Черемше, *хутір* 140
Чиста Лужа, *хутір* 142
Шені, *хутір* 128
Шлапань I, *село* 157
Шлапань, *маєток* 158
Шлапань II, *село* 158
Шлапатище, *хутір* 147
Шур, *хутір* 162

Щитинь, *село* 190

Якимове, *хутір* 188
Ямки, *хутір* 143
Ямниця, *хутір* 160
Янівка, *село* 137
Яруга, *хутір* 160
Яциниця, *хутір* 191

РАТНІВСЬКИЙ РАЙОН

Адамівка, *село* 235
Андріюки, *хутір* 247

Бабська, *хутір* 213
Багнюки, *хутір* 206
Багон, *хутір* 199
Багон Голуське, *хутір* 222
Барвинета, *хутір* 214
Барилове, *хутір* 211
Башлівка, *хутір* 247
Безки, *хутір* 222
Бервеполе, *хутір* 203
Береза, *хутір* 206
Березина, *хутір* 211
(при с. Гута)
Березина, *хутір* 222
(при с. Замшани)
Березники, *село* 245
Бичак, *хутір* 245
Біла Вода, *хутір* 230
Білиця, *хутір* 228
Бір, *хутір* 228
(при с. Кортеліси)
Бір, *хутір* 235
(при с. Адамівка)
Бірки, *хутір* 243
Бірок, *хутір* 224
Болоття, *хутір* 238
Борис, *хутір* 222
Боровенка, *хутір* 245
Боровиця, *хутір* 213
Боровуха, *хутір* 243
Броди, *село* 207
Броди, *хутір* 233
Бродятине, *село* 230
Букатин, *хутір* 243

Вал, *хутір* 230
Валок, *хутір* 199
(при с. Заболоття)
Валок, *хутір* 218
(при с. Заліси)
Варисовата, *хутір* 233
Вахущина, *хутір* 213
Ведмеже, *хутір* 245
Велимче, *село* 199
Велике Поле, *хутір* 213
Великий Острів, *хутір* 206
Великий Переділ, *хутір* 222
Вепра, *хутір* 233
Вересянка, *хутір* 203
Вересця, *хутір* 243
Верхи, *хутір* 235
(при с. Адамівка)
Верхи, *хутір* 215
(при с. Заброди)
Верешниця, *хутір* 223
Вигони, *хутір* 223
Вигранка, *хутір* 225
Видимитки, *хутір* 203
Видраниця, *село* 202
Вижично, *хутір* 206
Вимібине, *хутір* 203
Випучок, *хутір* 233
Виробки, *хутір* 234
Виселок, *хутір* 211

Висока, *хутір* 243
Височне, *село* 204
Витень, *хутір* 206
Вишеньки, *хутір* 206
Виходиця, *хутір* 213
Вовчкове, *хутір* 211
Вост, *хутір* 199
Вороничка, *хутір* 235
Вужиськ, *хутір* 223

Гаття, *хутір* 238
Гірники, *село* 206
Глинища, *хутір* 213
Глинище, *хутір* 239
Глуське, *хутір* 223
Говичеве, *хутір* 206
Годинь, *хутір* 232
Голуб'є, *хутір* 199
Голики, *хутір* 230
(при с. Межисить)
Голики, *хутір* 245
(при с. Самари-Оріхові)
Голимивця, *хутір* 242
Головище, *хутір* 243
Горбаха, *село* 199
Горище, *хутір* 214
Голиське, *хутір* 223
Гори, *хутір* 247
Горовища, *хутір* 203
Горщок, *хутір* 223
Гострий Верх, *хутір* 213
Гоча, *хутір* 223
Граб, *хутір* 200
Гребениха, *хутір* 243
Громоват, *хутір* 223
Груд, *хутір* 200
(при с. Велимче)
Груд, *хутір* 243
(при с. Самари)
Грудники, *хутір* 207
Грушка, *хутір* 223
Грушки, *хутір* 203
Гручика, *хутір* 243
Гуска, *хутір* 245
Гута, *село* 210

Датинь, *село* 221
Датинь, *хутір* 223
Демидівське, *хутір* 200
Дениси, *хутір* 230
Дениси, *хутір* 245
Дерт, *хутір* 203
Дерть, *хутір* 223
Дерецьке, *хутір* 228
Десятина, *хутір* 203
Дідень, *хутір* 243
Діхтярка, *хутір* 216
Доброділо, *хутір* 242
Добриця, *хутір* 243
Довга Нива, *хутір* 213
(при с. Датинь)
Довга Нива, *хутір* 225
(при с. Доманове)
Довга Нива, *хутір* 236
(при с. Самари)
Довгасове, *хутір* 228
Долина, *хутір* 232
Доманиця, *хутір* 247
Доманове, *село* 232
Доменове, *хутір* 243
Дорошеве, *хутір* 228
Дошне, *село* 201
Дощениця, *хутір* 202
Дрелі, *хутір* 243
Дуби, *хутір* 206
Дубне, *хутір* 223

Дубина, *хутір* 203
Дубова, *хутір* 224
Дубова I, *хутір* 243
Дубова II, *хутір* 243
Дуброва, *хутір* 199
(при с. Заболоття)
Дуброва, *хутір* 223
(при с. Замшани)
Дубровиця, *хутір* 230
(при с. Межисить)
Дубровиця, *хутір* 235
(при с. Адамівка)
Душеве, *хутір* 218

Журавля, *хутір* 211
Жиричі, *село* 213

Заберестоκ, *хутір* 223
Заболоття, *селище* 197
Заболоття, *хутір* 208
(при с. Броди)
Заболоття, *хутір* 223
(при с. Замшани)
Забріддя, *хутір* 243
Забрідський, *хутір* 235
Заброди, *село* 214
Забродом, *хутір* 223
Загаття, *хутір* 216
Загацьке, *лісничівка* 206
Загацьке, *хутір* 206
Загір'є, *хутір* 223
Заграда, *хутір* 213
Загразки, *хутір* 243
Загородки, *хутір* 225
Зади, *хутір* 215
Задолина, *хутір* 203
Заіванове, *хутір* 204
Заіззє, *хутір* 223
Заквищене, *хутір* 228
Закрут, *хутір* 217
Залазенське, *хутір* 206
Залисиця, *село* 237
Заліське, *хутір* 223
Залище, *хутір* 200
Заліссє, *хутір* 223
Заліси, *село* 217
Залісся, *хутір* 243
(при с. Самари)
Залісся, *хутір* 228
(при с. Кортеліси)
Залухів, *село* 218
Залюбань, *хутір* 223
Залюття, *хутір* 247
Замгли, *хутір* 223
Замох, *хутір* 200
(при с. Велимче)
Замох, *хутір* 213
(при с. Датинь)
Замоше, *хутір* 208
Замучениче, *хутір* 245
Замшани, *хутір* 223
Замшани, *село* 221
Занивське, *хутір* 243
Заозер'я, *хутір* 243
Запілля, *хутір* 213
Запідне I, *хутір* 229
Запідне II, *хутір* 229
Запоківне, *хутір* 229
Заприп'ять, *хутір* 230
Заприп'ять, *село* 219
Зарівня, *хутір* 233
Зарівця, *хутір* 207
Заріжж'я, *хутір* 213
Заріка, *хутір* 203
Зарудня, *хутір* 223
Засвіта, *хутір* 245

Засвятиця, *хутір* 213
Заселеве, *хутір* 229
Затулова, *хутір* 216
Зачорна, *хутір* 223
Зашелеп'є, *хутір* 238
Збища, *хутір* 223
Звенчки, *хутір* 214
Звіринець, *хутір* 215
Здомишель, *село* 224
Зелинка, *хутір* 223
Зоряне, *село* 236

Ізна, *хутір* 218
Ілиця, *хутір* 245

Каганів, *хутір* 202
Каливиць, *хутір* 213
Кальна Струга, *хутір* 242
Караулька, *хутір* 243
Кацько, *хутір* 200
Киселеве, *хутір* 233
Кіззя, *хутір* 211
Клини, *хутір* 208
Княже, *хутір* 215
Козельця, *хутір* 214
Колотвища, *хутір* 247
Колядинів, *хутір* 202
Комарове, *село* 237
Конище, *село* 237
Козовата, *хутір* 243
Конобель, *хутір* 214
Копань, *хутір* 238
Кореневе, *хутір* 204
Корлінське, *хутір* 223
Коровичі, *хутір* 223
Кортеліси, *село* 227
Корчулище, *хутір* 233
Косиці, *хутір* 229
Котяча, *хутір* 213
Краска, *село* 225
Кременица, *хутір* 213
Крива, *хутір* 223
(при с. Замшани)
Крива, *хутір* 234
(при с. Поступель)
Крива Нива, *хутір* 243
Крива Кобила, *хутір* 218
Кривиця, *хутір* 214
Кривське, *хутір* 243
Кришеве, *хутір* 243
Кришина, *хутір* 213
Кругла, *хутір* 223
Круглиця, *хутір* 206
Крупин, *хутір* 247
Кукилівка, *хутір* 211
Курган, *хутір* 223
Курник, *хутір* 199

Лани, *хутір* 218
Латка, *хутір* 215
Лагоже, *хутір* 208
Лилинки, *хутір* 215
Липни, *хутір* 223
Липове, *хутір* 207
Липини, *хутір* 235
Липники, *хутір* 213
Лиска, *хутір* 242
Лиски, *хутір* 213
Лисоха, *хутір* 214
Лича, *хутір* 215
Лідна, *хутір* 211
Луги, *хутір* 233
Лучинський, *хутір* 235
Лучичі, *село* 215
Льнище, *хутір* 243
Лють, *хутір* 208
Лядець, *хутір* 229

Дубина, *хутір* 203
Дубова, *хутір* 224
Дубова I, *хутір* 243
Дубова II, *хутір* 243
Дуброва, *хутір* 199
(при с. Заболоття)
Дуброва, *хутір* 223
(при с. Замшани)
Дубровиця, *хутір* 230
(при с. Межисить)
Дубровиця, *хутір* 235
(при с. Адамівка)
Душеве, *хутір* 218

Журавля, *хутір* 211
Жиричі, *село* 213

Забересток, *хутір* 223
Заболоття, *селище* 197
Заболоття, *хутір* 208
(при с. Броди)
Заболоття, *хутір* 223
(при с. Замшани)
Забріддя, *хутір* 243
Забрідський, *хутір* 235
Заброди, *село* 214
Забродом, *хутір* 223
Загаття, *хутір* 216
Загацьке, *лісничівка* 206
Загацьке, *хутір* 206
Загір'є, *хутір* 223
Заграда, *хутір* 213
Загразки, *хутір* 243
Загородки, *хутір* 225
Зади, *хутір* 215
Задолина, *хутір* 203
Заіванове, *хутір* 204
Заіззє, *хутір* 223
Заквищене, *хутір* 228
Закрут, *хутір* 217
Залазенське, *хутір* 206
Залисиця, *село* 237
Заліське, *хутір* 223
Залище, *хутір* 200
Заліссє, *хутір* 223
Заліси, *село* 217
Залісся, *хутір* 243
(при с. Самари)
Залісся, *хутір* 228
(при с. Кортеліси)
Залухів, *село* 218
Залюбань, *хутір* 223
Залюття, *хутір* 247
Замгли, *хутір* 223
Замох, *хутір* 200
(при с. Велимче)
Замох, *хутір* 213
(при с. Датинь)
Замоше, *хутір* 208
Замучениче, *хутір* 245
Замшани, *хутір* 223
Замшани, *село* 221
Занивське, *хутір* 243
Заозер'я, *хутір* 243
Запілля, *хутір* 213
Запідне I, *хутір* 229
Запідне II, *хутір* 229
Запоківне, *хутір* 229
Заприп'ять, *хутір* 230
Заприп'ять, *село* 219
Зарівня, *хутір* 233
Зарівця, *хутір* 207
Заріжж'я, *хутір* 213
Заріка, *хутір* 203
Зарудня, *хутір* 223
Засвіта, *хутір* 245

Засвятиця, *хутір* 213
Заселеве, *хутір* 229
Затулова, *хутір* 216
Зачорна, *хутір* 223
Зашелеп'є, *хутір* 238
Збища, *хутір* 223
Звенчки, *хутір* 214
Звіринець, *хутір* 215
Здомишель, *село* 224
Зелинка, *хутір* 223
Зоряне, *село* 236

Ізна, *хутір* 218
Ілиця, *хутір* 245

Каганів, *хутір* 202
Каливиць, *хутір* 213
Кальна Струга, *хутір* 242
Караулька, *хутір* 243
Кацько, *хутір* 200
Киселеве, *хутір* 233
Кіззя, *хутір* 211
Клини, *хутір* 208
Княже, *хутір* 215
Козельця, *хутір* 214
Колотвища, *хутір* 247
Колядинів, *хутір* 202
Комарове, *село* 237
Конище, *село* 237
Козовата, *хутір* 243
Конобель, *хутір* 214
Копань, *хутір* 238
Кореневе, *хутір* 204
Корлінське, *хутір* 223
Коровичі, *хутір* 223
Кортеліси, *село* 227
Корчулище, *хутір* 233
Косиці, *хутір* 229
Котяча, *хутір* 213
Краска, *село* 225
Кременица, *хутір* 213
Крива, *хутір* 223
(при с. Замшани)
Крива, *хутір* 234
(при с. Поступель)
Крива Нива, *хутір* 243
Крива Кобила, *хутір* 218
Кривиця, *хутір* 214
Кривське, *хутір* 243
Кришеве, *хутір* 243
Кришина, *хутір* 213
Кругла, *хутір* 223
Круглиця, *хутір* 206
Крупин, *хутір* 247
Кукилівка, *хутір* 211
Курган, *хутір* 223
Курник, *хутір* 199

Лани, *хутір* 218
Латка, *хутір* 215
Лагоже, *хутір* 208
Лилинки, *хутір* 215
Липни, *хутір* 223
Липове, *хутір* 207
Липини, *хутір* 235
Липники, *хутір* 213
Лиска, *хутір* 242
Лиски, *хутір* 213
Лисоха, *хутір* 214
Лича, *хутір* 215
Лідна, *хутір* 211
Луги, *хутір* 233
Лучинський, *хутір* 235
Лучичі, *село* 215
Льнище, *хутір* 243
Лють, *хутір* 208
Лядець, *хутір* 229

Маковища, *хутір* 245
Мале Оріхове, *село* 245
Малий Переділ, *хутір* 223
Малі Дубини, *хутір* 223
Мачок, *хутір* 200
Межиліски, *хутір* 224
Межисить, *село* 229
Мельники Річицькі, *село* 240
Мидунове, *хутір* 204
Миляне, *хутір* 216
Мірини, *хутір* 223
Млинове, *село* 231
Мостоцьке, *хутір* 223
Мокре I, *хутір* 243
Мокре II, *хутір* 243
Мшина, *хутір* 223
Мутвиця, *хутір* 244

Набиванище, *хутір* 204
Навіз, *хутір* 204
Нивголове, *хутір* 242
Надий, *хутір* 213
Надія, *хутір* 223
Нажі, *хутір* 215
Нивки, *хутір* 226
Нивище, *хутір* 204
(при с. Видраниця)
Нивище, *хутір* 197
(при с. Лучичі)
Новини, *хутір* 215

Обрядки, *хутір* 218
Оглеве, *хутір* 214
Окачеве, *хутір* 247
Олеська, *хутір* 244
Олькове, *хутір* 244
Олянниця, *хутір* 244
Ониськів, *хутір* 202
Осівці, *хутір* 226
Острів, *хутір* 223
Острівки, *хутір* 224
(при с. Здомишель)
Острівки, *хутір* 239
(при с. Річиця)
Острівки, *хутір* 213
(при с. Датинь)
Острови, *хутір* 204
(при с. Видраниця)
Острови, *хутір* 216
(при с. Лучичі)

Панська, *хутір* 213
(при с. Забороди)
Панська, *хутір* 235
(при с. Адамівка)
Пациха, *хутір* 213
Перепічка, *хутір* 208
Пересмої, *хутір* 232
Перишеве, *хутір* 200
Підберезибне, *хутір* 239
Підверхи, *хутір* 235
Підгодинець, *хутір* 232
Піддерть, *хутір* 204
Піддубе, *хутір* 206
Підіванове, *хутір* 204
Підліга, *хутір* 215
Підлісна, *хутір* 223
Підлова, *хутір* 204
Підлюбахи, *гаївка* 217
Підлюто, *хутір* 204
Підмиринки, *хутір* 223
Підмитище, *хутір* 204
Підоше, *хутір* 200
Підострів'я, *хутір* 239
Підріка, *хутір* 223
Підсередня, *хутір* 223

Підстилом, *хутір* 223
Підхать, *хутір* 242
Підхащеннє, *хутір* 223
Під'язівні, *село* 244
Піски Річицькі, *село* 240
Плисове, *хутір* 214
Плишова, *хутір* 223
Плоска, *хутір* 244
Поварове, *хутір* 211
Повиніс, *хутір* 226
Подерушина, *хутір* 225
Полище, *хутір* 229
Полоніз, *хутір* 213
Попівський Острів, *хутір* 223
Поплинище, *хутір* 204
Поплівці, *хутір* 229
Порохно, *хутір* 232
Порубань, *хутір* 235
Посіячин, *хутір* 232
Поступель, *село* 234
Почапи Залухівські, *село* 219
Почіпці, *хутір* 247
Похил, *хутір* 244
Прек, *хутір* 204
Пристав, *хутір* 244
Провідки, *хутір* 240
Проїд, *хутір* 206
Проскурка, *хутір* 225
Прохід, *село* 236
Прошля, *хутір* 211
Прудликове, *хутір* 199
Пукаве, *хутір* 229
Пухавка, *хутір* 244
Пчела, *хутір* 204

Рави, *хутір* 204
Ратне, *селище* 195
Ратища, *хутір* 215
Рибине, *хутір* 229
Рибія, *хутір* 232
Рита, *хутір* 232
Рімці, *хутір* 223
Річка, *хутір* 223
Річки, *хутір* 223
Рогатенське, *хутір* 200
Рохова, *хутір* 214
Рудня, *хутір* 223
Рудиця, *хутір* 224
Рутне, *хутір* 223
Річиця, *село* 238

Садиби, *хутір* 204
Салисне, *хутір* 204
Самари, *село* 242
Самари, *хутір* 247
Самари-Оріхові, *село* 244
Санище, *хутір* 208
Саховече, *хутір* 245
Свидове, *хутір* 229
Свідове, *хутір* 206
(при с. Височне)
Свідове, *хутір* 245
(при с. Самари-Оріхові)
Секунське, *хутір* 223
Селишине, *хутір* 223
Сеньки, *село* 226
Середнє, *хутір* 211
Середня, *хутір* 223
Сизіна, *хутір* 213
Ситяне, *хутір* 206
Ситище, *хутір* 206
Сільце, *село* 208
Сільце-Млинівське, *хутір* 233
Сільця-Млинівські, *село* 233
Сіножатки, *хутір* 223
Скашива, *хутір* 213

Сколога, *хутір* 199
Скопці, *хутір* 223
Слабощеня, *хутір* 204
Слепетища, *хутір* 223
Смільна, *хутір* 225
Смольна, *лісничівка* 209
Смордяче, *хутір* 215
Совва, *хутір* 200
Соснова, *хутір* 223
Соснівка, *хутір* 229
Сосново, *хутір* 204
Став, *хутір* 223
Ставища, *хутір* 223
Ставок, *хутір* 213
Стара Грушка, *лісничівка* 203
Стара Нива, *хутір* 229
Старостине, *село* 238
Степанка, *хутір* 224
Сукач, *хутір* 229
Сухині, *хутір* 233
Сухоплеси, *хутір* 217

Тараниха, *хутір* 213
Тарасове, *хутір* 229
Татар'є, *хутір* 213
Тепенець, *хутір* 229
Теребович, *хутір* 206
Теребовичі, *хутір* 244
Терешкова, *хутір* 235
Терешкове, *хутір* 216
Терешковечкут, *хутір* 216
Толова, *хутір* 213
Топище, *хутір* 232
Топілле, *хутір* 200
Точища, *хутір* 240
Травиця, *хутір* 199
Тризуб, *хутір* 244
Трушель, *хутір* 218
Тур, *село* 246
Турича, *хутір* 211
Туркова, *хутір* 211
Тушенове, *хутір* 244
Тхорів Багон, *хутір* 223
Тяголь, *хутір* 223

Уголь, *хутір* 207
Урогу, *хутір* 213

Ферма, *хутір* 216

Хабарище, *село* 220
Хвоїнове, *хутір* 211
Хвоїще I, *хутір* 244
Хвоїще II, *хутір* 244
Хвощовата, *хутір* 214
Хвоя, *хутір* 206
Херма, *хутір* 235
Хлебове, *хутір* 206
Хмелище, *хутір* 213
(при с. Датинь)
Хмелище, *хутір* 223
(при с. Замшани)
Хмощове, *хутір* 223
Хниво, *хутір* 213
Хомут, *хутір* 229
Хороми, *хутір* 211
Хочево, *хутір* 223
Хрещки, *хутір* 214
Хрусля, *хутір* 232

Циганки, *хутір* 208
Цюприк, *хутір* 200

Чисть, *хутір* 208
Чемир, *хутір* 213
Чемеринки, *хутір* 244

Чорний Лед, *хутір* 223
Чорноміща, *хутір* 223
Чорнопенський, *хутір* 213

Шалавіве, *хутір* 200
Шершні, *хутір* 240
Шістка, *хутір* 225
Шменьки, *село* 226

Щедрове, *хутір* 224
Щедрогір, *село* 246
Щепистава, *хутір* 204
Щиглівка, *лісничівка* 233
Щитинська Воля, *село* 220

Ягідкове, *хутір* 229
Язавні, *хутір* 244
Язвине, *хутір* 199
Язвине, *хутір* 214
Якушів, *село* 216
Ялинки, *хутір* 223
Ямище, *хутір* 204
Яроглаве, *хутір* 232
Ясінська, *хутір* 211
Ястрибище, *хутір* 214

Багріїв, *хутір* 273
Бакшанка, *хутір* 286
Бережниця, *хутір* 278
Безбріддє, *хутір* 303
Березина, *хутір* 303
Берестки, *хутір* 305
Бір, *хутір* 281
Брідки, *село* 252
Бовти, *хутір* 262
Божа Воля, *село* 253
Бойкова Долина, *хутір* 304
Болотська, *хутір* 294
Борзова, *село* 286
Боровика, *хутір* 303
Боянове, *хутір* 304
Бровар, *хутір* 271
Брунетівка, *село* 281
Брідки, *село* 252
Буцин, *село* 253

Вальсова, *хутір* 272
Велика Долина, *хутір* 305
Велике Поле, *хутір* 260
(при с. Глухи)
Велике Поле, *хутір* 303
(при с. Шкроби)
Великопілля, *хутір* 278
Вербки, *хутір* 306
Верхистки, *хутір* 306
Верхівське, *хутір* 301
Ветла, *хутір* 289
Вигон, *хутір* 304
Виноки, *хутір* 271
Виперець, *хутір* 260
Вирсивівське, *хутір* 294
Вистрів, *хутір* 303
Вовнухи, *хутір* 289
Вовсища, *хутір* 289
Вовче, *хутір* 289
Вовчикове, *хутір* 275
Воланнє, *хутір* 260
Волосяки, *хутір* 286
Ворожинка, *хутір* 275
Воротень, *хутір* 291
Восик, *хутір* 289
В'яжечна, *хутір* 252

Гале Болото, *хутір* 304
Галина Воля, *село* 257
Гандригори, *хутір* 289
Гатьків, *хутір* 275
Гіркий Мед, *хутір* 298
Глинища, *хутір* 305
Глухи, *село* 259
Глухи, *хутір* 260
Груд, *хутір* 265
Глухи, *лісничівка* 266
Гнесерда, *хутір* 275
Гниборода, *хутір* 286
Гора Загатиська, *хутір* 305
Горватниця, *хутір* 278
Гореці, *хутір* 289
Городище, *хутір* 271
Грабове, *село* 292
Грани, *хутір* 275
Гребенецьке, *хутір* 275
Гута, *хутір* 281

Дворища, *хутір* 281
Денисівка, *хутір* 303
Джерельця, *хутір* 273
Діброва, *лісничівка* 258
Діброва, *хутір* 260
Дідів Острів, *хутір* 294
Дилем, *хутір* 303
Добриниця, *хутір* 301
Добринича, *хутір* 303
Довга, *хутір* 301
Дранинка, *хутір* 260
Дрежна, *хутір* 275
Дренина, *хутір* 289
Дроздове, *хутір* 260
Дубенськ, *хутір* 273
Дубечне, *хутір* 261
Дубечне, *село* 261
Дубина, *хутір* 303
Дубрівка, *хутір* 272
Дуньова, *фільварок* 287
Духовщина, *хутір* 256
Душки, *хутір* 260

Забілин, *хутір* 273
Заболоття, *хутір* 275
(при с. Мизове)
Заболоття, *хутір* 305
(при с. Комарово)
Загатеччя, *хутір* 305
Загатища, *хутір* 305
Загаття, *хутір* 286
Загора, *хутір* 289
Заглибоке, *хутір* 303
Загриння, *хутір* 303
Зади, *хутір* 275
Задиновини, *хутір* 289
Задолиння, *хутір* 305
Задрид, *хутір* 303
Заїске, *хутір* 303
Закругом, *хутір* 305
Закупні, *хутір* 260
Залан, *хутір* 281
Заліс, *хутір* 271
Залісиця, *хутір* 294
Залуг, *хутір* 301
Залуття, *село* 263
Замалиння, *хутір* 305
Замгли, *хутір* 294
Замостище, *хутір* 271
Замосток, *хутір* 278
Замутвицьке, *хутір* 298
Зановиз, *хутір* 303
Заострівки, *хутір* 286
Запиське, *хутір* 286
Запіллє, *хутір* 278
Запілля, *хутір* 303
(при с. Шкроби)
Запілля, *хутір* 256
(при с. Буцин)
Заполона, *хутір* 272
Запукалове, *хутір* 262
Запуст, *хутір* 286
Заріка, *хутір* 305
Зарічка, *хутір* 301
Заселиська, *хутір* 256
Заскочна, *хутір* 305
Застав, *хутір* 294
Заставоччє, *хутір* 265
Затяглі, *хутір* 256
Зачанське, *хутір* 260
Зачинок, *хутір* 301
(при с. Підсинівка)
Зачинок, *хутір* 303
(при с. Шкроби)
Зимник, *хутір* 305
Золотий Мох, *хутір* 286

Жидівка, *хутір* 294
Журавлине, *село* 266

Каленне, *хутір* 275
Каливиця, *хутір* 294
Кам'янське, *хутір* 273
Клин, *хутір* 278
Клітища, *хутір* 305
Княжна, *хутір* 282
Комарове, *село* 305
Коноплища, *хутір* 305
Концьорка, *хутір* 303
Корені, *хутір* 266
Корова, *хутір* 260
Костянів, *хутір* 262
Кравище, *хутір* 303
Кратень, *хутір* 294
Кременица, *хутір* 294
Кривець, *хутір* 306
Кримне,
залізнична станція 262
Кримне, *село* 268
Кримне, *надлісництво* 271
Кроликове, *хутір* 262
Кропивина, *хутір* 282
Кругле, *хутір* 275
Круха, *хутір* 289
Кукуріки, *село* 283
Купишево, *хутір* 303
Кути, *хутір* 271

Лазовате, *хутір* 282
Ланки, *хутір* 301
Ланки, *хутір* 275
Лапчине, *хутір* 282
Линища, *хутір* 303
Лиса, *хутір* 286
Лисця, *хутір* 294
Ліски, *хутір* 253
Лісняки, *село* 297
Лісок, *хутір* 275
(при с. Мизове)
Лісок, *хутір* 303
(при с. Шкроби)
Логоки, *хутір* 281
Любохини, *село* 273
Лютка, *село* 264
Люцьке, *хутір* 294
Ляшки, *хутір* 301
Ляшова Пасіка, *хутір* 305

Мажунова, *хутір* 303
Маковище, *хутір* 252
(при с. Стара Вижва)
Маковище, *хутір* 260
(при с. Глухи)
Мале Нениво, *хутір* 303
Малків, *хутір* 273
Мар'янська Фабрика,
хутір 271
Матків, *хутір* 271
Машове, *хутір* 289
Межигайки, *хутір* 305
Межиліски, *хутір* 301
(при с. Мильці)
Межиліски, *хутір* 299
(при с. Соколище)
Межинки, *хутір* 305
Меленик, *хутір* 275
Мельники, *село* 253
Мизове, *село* 274
Мизово, *осада* 275
Мильці, *село* 299
Мильці, *маєток* 300
Мильці, *православний*
монастир 300
Мокра, *хутір* 298

(при с. Соколище)
Мокра, *хутір* 303
(при с. Шкроби)
Мокре, *село* 265
Мокрець, *хутір* 289

Наголиське, *хутір* 303
Наддатинь, *хутір* 294
Ниньове, *хутір* 260
Ниці, *село* 306
Ніцовське, *хутір* 303
Нова Вижва, *село* 275
Нова Воля, *село* 293
Новосілки, *село* 259

Одеєйків, *хутір* 272
Ольшинка, *хутір* 305
Осечно, *хутір* 256
Осина, *хутір* 272
Осівці, *хутір* 281
Основа, *хутір* 303
Особери, *хутір* 252
Особериська, *хутір* 253
Осова, *хутір* 282
(при с. Чевель)
Осова, *хутір* 306
(при с. Ниці)
Осовиця, *хутір* 298
Осоцьке, *хутір* 282
Острів'я, *хутір* 298
Острово, *хутір* 275

Панські Пасіки, *хутір* 301
Паридуби, *село* 297
Парня, *хутір* 273
Пасіка, *хутір* 252
Пасіки, *хутір* 301
Пацеха, *хутір* 289
Пеньки, *хутір* 275
Пеньківка, *колонія* 277
Петрівське, *хутір* 305
Пищаниця, *хутір* 275
Підбрикссє, *хутір* 265
Підбусля, *хутір* 305
Підлісок, *хутір* 263
Підмороги, *хутір* 266
Підмошше, *хутір* 289
Підадріївка, *хутір* 303
Підраків, *хутір* 272
Під Бродом, *хутір* 299
(при с. Соколище)
Під Бродом, *хутір* 301
(при с. Мильці)
Підглибоке, *хутір* 306
Підглиння, *хутір* 306
Підглубке, *хутір* 305
Підгусте, *хутір* 305
Піддубина, *хутір* 306
Підкубання, *хутір* 306
Підлисок, *хутір* 306
Підожево, *хутір* 306
Підоріхово, *хутір* 301
Підпоїна, *хутір* 303
Підріччя, *хутір* 294
Підсинівка, *село* 301
Пілля, *хутір* 301
Пісочне, *село* 279
Пісочне, *колонія* 280
Пісочно, *хутір* 281
Плав, *хутір* 294
Пліса, *хутір* 294
Плоске, *хутір* 305
Покора, *хутір* 303
Покорите, *хутір* 303
Полованки, *хутір* 278
Полонія, *хутір* 306
Полохова, *хутір* 282

Польське, *село* 279
Потакова, *хутір* 266
Потрудинець, *хутір* 294
Прикриниці, *хутір* 286
Приозер'я, *хутір* 281
Прохід, *хутір* 260

Ратиха, *хутір* 260
Ривкове, *хутір* 294
Ризи, *хутір* 272
Римарський, *хутір* 303
Рименеця, *хутір* 281
Річки, *хутір* 260
Ровини, *хутір* 298
Рокальське, *хутір* 275
Рокита, *село* 265
Росавець, *хутір* 306
Російське, *хутір* 305
Рудка, *село* 278
Рудня, *село* 283
Рудьова, *хутір* 275

Садиби, *хутір* 261
Свиняри, *хутір* 271
Святий, *хутір* 272
Седлище, *село* 285
Седлище, *хутір* 286
Секунь, *лісничівка* 290
Секунь, *село* 289
Селецьке, *хутір* 273
Середнє, *хутір* 260
Сереховичі, *село* 290
Серни, *хутір* 295
Синівський Ліс, *хутір* 295
Синове, *село* 294
Смички, *хутір* 252
Смідин, *село* 295
Смолярі, *село* 257
Соколище, *село* 298
Солов'ї, *село* 304
Спілле, *хутір* 275
Став, *хутір* 302
Ставки, *хутір* 302
Стара Вижівка, *селище* 251
Стара Вижва, *залізнична станція* 252
Стара Гута, *село* 307
Сташівщина, *хутір* 289
Стежки, *хутір* 295
Степетина, *хутір* 305
Стовпища, *хутір* 289
Стражники, *хутір* 295
Студенецьке, *хутір* 281
Сукачі, *село* 307
Сьомаки, *село* 284

Текля, *село* 261
Точища, *хутір* 252
Тростянець, *хутір* 292
Троцьове, *хутір* 256
Трудень, *хутір* 256
Турська, *хутір* 298

Хвощів, *хутір* 306
Хвощон, *хутір* 286
Холоп'є, *хутір* 262
Хороватниця, *хутір* 303
Хоромці, *хутір* 286
Хотивель, *село* 278
Хрести, *хутір* 305

Чабани, *хутір* 257
Чабалівка, *хутір* 266
Чевель, *село* 282
Черемшанка, *село* 286
Чинки, *хутір* 272

Чисте, *хутір* 305
Чоповник, *хутір* 262
Чорний Брід, *хутір* 261
Чотирки, *хутір* 281

Шимшин, *хутір* 273
Шкроби, *село* 302
Шмирешеве, *хутір* 260

Явір'я, *хутір* 252
Язвинки, *хутір* 302
Ялове, *хутір* 302
Яма, *хутір* 288
Янове, *хутір* 278
Яревище, *село* 271
Ясенівка, *хутір* 272
Яструбецьке, *хутір* 260

Довідкове видання

ТРАГЕДІЯ українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років

Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський і Старовижівський райони

Упорядник та автор коментарів
Іван ПУЩУК

За загальною редакцією почесного доктора Луцького національного технічного університету, народного депутата України Ярослава ФЕДОРЧУКА

Редактор Іван Пущук
Художній редактор Юрій Черняк
Комп'ютерна верстка Михайла Троцюка
Коректор Марія Понятовська

Здано до набору 04.07.2010. Підписано до друку 10.09.2011.
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Ум. друк. арк. 13,76. Обл.-вид. арк. 14,00.
Наклад 500 прим.

Поліграфічно-видавничий дім «Твердиня»
п/с-9, м. Луцьк-21, 43021; тел.: (050) 295 02 50;
tverdyna@gmail.com
Свідоцтво Державного комітету телебачення і радіомовлення України
ДК № 2030 від 14.12.2004 р.

Друк ППФ «Мінотавр»
вул. Грушевського, 19, м. Нововолинськ, 45400
Свідоцтво про внесення до державного реєстру України
ДК № 1278 від 18.03.2003 р.

Книга підготовлена і видана
за кошти благодійного фонду
«Фонд Ярослава Федорчука»

Т 65 Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Камінь-Каширський, Любешівський, Ратнівський і Старовижівський райони / упоряд. і авт. коментарів І. Пущук ; за заг. ред. *почесного доктора Луцького національного технічного університету, народного депутата України* **Я. П. Федорчука.** – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. – 336 с.

ISBN 978-617-517-086-1

Вміщено спогади мешканців Камінь-Каширського, Любешівського, Ратнівського і Старовижівського районів Волинської області про події українсько-польського міжнаціонального протистояння 1938–1944 років. Рукописи свідчень та їх фонозаписи зберігаються в архівах.

Підсумковий коментар про перебіг протистояння на терені кожного населеного пункту є викладом зібраних споминів, а також тверджень інших названих у збірнику осіб із числа тодішніх мешканців.

The publication includes reminiscenses of inhabitants of Kamin-Kashyrsky, Lubeshiv, Ratne and Stara Vyzhivka regions, Volyn oblast (Ukraine), who were witnesses of Ukrainian-Polish ethnic conflict of 1938-1944. The entries are arranged in alphabetic order of the localities (villages, their parts and towns) where the witnesses then lived. The evidences were collected either in written form or tape-rekorded. They are kept in the archives.

The concluding commentary on these events is based upon the above mentioned memoirs as well as relations of other people who used to live in this area.

In der Publikation sind die Erinnerungen der Bewohner den Kreisen Kamin-Kaschyrskyj, Lubeschiw, Ratne und Stara Wyzhiwka (Gebiet Wolhynien, Ukraine), der Zeugen des ukrainisch-polnischen ethnischen Konflikt in den Jahren 1938–1944 versammelt. Die Zeugnisse wurden auf Band oder auf Papier aufgezeichnet und in Archiven aufbewahrt.

Die Texte uber die Ereignisse in jeder Siedlung sind auf der Grundlage der Erinnerungen der Bewohner dieser Siedlungen beschrieben und alphabetisch geordnet.

Состоит из воспоминаний жителей Камень-Каширского, Любешовского, Ратновского и Старовыжевского районов Волынской области (Украина) об украинско-польском межнациональном противостоянии в 1938–1944 годах. Свидетельства записаны на диктофон или созданы в письменном виде, находятся в архивах.

Итоговый комментарий о событиях того времени на территории каждого населенного пункта района составлен на основании приведенных воспоминаний, а также свидетельств других называемых лиц из числа тогдашних жителей этих же или смежных населенных пунктов.

УДК 94(438)+94(477)
ББК 603.3(4 Укр-4 Вол)+603.3(4 Пол)